

VI. ÉVFOLYAM.

1929.

1—2. SZÁM.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

*Karácsonyi János
Emlékének*

CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

TARTALOM:

Tanulmányok:		Lap
<i>Dr. Gyárfás Elemér:</i> A Supplex Libellus Valachorum		3
<i>Dr. Juhász Kálmán:</i> A Temesköz fölvirágzása a tatárjárás után		16
<i>Dr. Kristóf György:</i> Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában		25
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága		43
<i>Rónay Elemér:</i> Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye		49
<i>Dr. György Lajos:</i> Egy régi híres könyvrekklám. Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban		62
<i>Dr. Bíró Vencel:</i> Az erdélyi fejedelmek temetkezése		74
<i>Kelemen Lajos:</i> Vajdakamarási Lőrinc pap		92

Kisebb közlemények:

<i>Dr. Boros Fortunát:</i> Magyar misszionárius Keleten a XIV. században	96
<i>Dr. György Lajos:</i> Futó ellenségnek aranyhíd	97
<i>Dr. Csúry Bálint:</i> Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához	98
<i>Steuer János:</i> „Székely” és „csángó”	101
<i>Dr. György Lajos:</i> Anekdota a megvesztegetett bíróról	102
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Tanulságos adat az erdélyi magyar neveléstörténethez. Adalék báró Kemény Zsigmond életrajzához	102
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Szent István király és a román köznép	103
<i>Dr. György Lajos:</i> Báróczi Sándor „Amália” c. regényének forrása	103
<i>J-es:</i> Egykoru román lapvélemény br. Orbán Balázs művéről	105
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról	105
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Pótlás az Erdélyi Irod. Szemle 1928. évi 120. és 154. lapjához	106

Külföldi Szemle:

<i>Dr. Kristóf György:</i> Az esztétika nemzetközi problémái	107
<i>Dr. Jancsó Elemér:</i> Kritikai harcok a romantícizmus százéves fordulója körül	113

Kritikai Szemle:

1. Böhm Károly: Az ember és világa. *T. S.*-től. 123 l. — 2. Imre Sándor: Neveléstan. *Dr. Gál Kelemtől.* 128 lap. — 3. Varga Béla: A subsistentia fajai. *Dr. Gál Kelemtől.* 128 lap. — 4. Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. *Dr. Rajka Lászlótól.* 130 l. — 5. Szülők könyvtára. *Dr. Gál Kelemtől.* 130 lap. — 6. Rákosi Jenő Emlékezései. *Dr. Gyabui Farkastól.* 133 l. — 7. Osvát Kálmán: Erdélyi Lexikon. *Dr. Kristóf Györgytől.* 137 l.

Könyv- és folyóiratszemle:

	Lap
A filozófia, esztétika, pszichologia, irodalomtörténet, nyelvészet, történet és művelődéstörténet köréből 62 könyv és tanulmány ismertetése	139—156

Szemle:

<i>Dr. Sulyok István:</i> Történelmi vita Erdélyről magyar és román tudósok között	157
--	-----

Hírek:

Az erdélyi magyar tudományos élet eseményei	164
---	-----

Bibliografia:

<i>Dr. Ferenczi Miklós:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	166
---	-----

Résumé:

Francia és német nyelvű kivonat	185
---	-----

Minden cikkért a szerző viseli a felelősséget. — Irógépen írt cikkeket kérünk. — Következő (3—4.) számunk megjelenése karácsonyra esedékes. — Lapzárta: 1929. okt. 1.

Szerkesztésért és kiadásért felel: **Dr. GYÖRGY LAJOS**, Cluj-Kolozsvár,
Str. Universităţii—Egyetem-utca 10.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

A Supplex Libellus Valachorum.

Irta: Dr. GYÁRFÁS ELEMÉR.

Székfoglaló az Erdélyi Irodalmi Társaságban, Kolozsvárt, 1929. február 17-én.

Az erdélyi románok történeti múltjában határjelző az az emlékirat, amelyben vezetőik 1791-ben panaszait összefoglalták és aspirációkat a trón előtt kifejezték. Érdekes és tanulságos szemügyre vennünk, hogy ebben az emlékiratban miként jutott először kifejezésre az erdélyi románság felébredő faji és nemzeti öntudata.

A feudális korban még nem volt Erdélyben román kultúrprobléma. A művelődés egyetlen útja a magyar és latin iskolákon át vezetett s nem volt olyan kultúrális irány vagy gócpont, mely ezekkel szembehelyezkedve vagy ezektől csak megkülönbözve is, más irányba terelte volna a románok művelődését s alkalmas lett volna arra, hogy az általános magyar-latin műveltséggel szemben hátvédet vagy támpontot alkosson. Nem volt ekkor még román politikai probléma sem. Akik a román nép soraiból kiemelkedtek, teljes jogu tagjaivá váltak az államalkotó magyar nemességnek s a papság soraiban is eljutottak a legmagasabb polcokra, mint például Oláh Miklós esztergomi érsek. E korban csak *rendi* és osztályellentétek jelentkeztek földesúr és jobbágy között, anélkül azonban, hogy ezeket a faji és nemzeti ellentét különösebben szította és kimélyítette volna.

A rendi és osztályellentétek az önálló fejedelemség korában távolról sem voltak oly élesek, mint azt utólag bizonyos irányzatossággal kiszínezni igyekeznek. Nem érzem magam illetékesnek arra, hogy a régi erdélyi magyar nemesség védelmére keljek, s talán másoknál is világosabban látom e társadalmi osztály hibáit, mulasztásait, sőt bűneit is. Lényegében azonban e rendi társadalom az akkori gazdasági rendszer külső organizációja volt, melynek keretei között a föld népe megtalálta a gazdasági termeléshez elengedhetlenül szükséges védelmet, nyugalmat és legalább bizonyos fokú jogbiztonságot.

E patriarchális rendszer természetesen csak addig válhatott be, míg a földesúr és jobbágjai között valóban patriarchális szeretet és ragaszkodás állott fenn, épp úgy, mint ma is a család-atyának gyermekei fölötti hatalma a legdurvább visszaéléseknek és erőszakoskodásoknak nyit kaput, mihelyt elhalványul és legyöngül ennek erkölcsi alapja és előfeltétele: a szülői szeretet.

Elfogultság, sőt egyenesen vakság volna azt állítani, hogy az erdélyi magyar földesuraknak jobbágyaikkal s nevezetesen román

jobbágyaikkal szemben tanúsított viselkedése mindenben megfelelt volna e patriarchális rendszer erkölcsi alapelveinek. Elvitázhatlan tény azonban, hogy a XVIII. század végén kitört Hora-Cloșca-féle nagy román parasztlázadás elsősorban *nem a magyar földesurak ellen irányult s nem ezeknek magatartása váltotta azt ki*. E mozgalom főfészke és kiinduló pontja a mócok között, *az erdélyi bányavidéken volt*, hol nem laktak magyar földesurak, s innen gyűrűzött tovább – egyre csökkenő intenzitással – a szomszédos vidékekre. A Hora-Cloșca vezetése alatt fellázadt románság elégedetlenségének főforrása a *bécsi kamarai kincstár kapzsisága volt*. Az erdélyi bányavidék fejedelmi birtokot képezett s az önálló fejedelmek idején megvolt szép csendességben. A fejedelemség megszűnése után a többi állami birtokokkal együtt az erdélyi ércbányák s a körülöttük elterülő erdőségek a bécsi kamarai kincstár kezelése alá jutottak, mely ezekből minél több hasznot igyekezett kisajtolni annál inkább, mert hiszen úgyszólván csak ezekből a volt fejedelmi vagyonokból remélhetett jövedelmet, mivel a magyar nemesek, a székelyek és szászok ősi jogaikra támaszkodva, úgy az országgyűléseken, mint egyéb téren is több-kevesebb sikerrel ellenállottak minden olyan bécsi törekvésnek, mely közterheik súlyosbítására irányult. A bécsi kamarai kincstár tehát a szabad kezelése alatt álló bányákból és egyéb volt fejedelmi vagyonokból igyekezett magát kárpótolni s egyre súlyosbodó terheket rótt ki az ott élő királyi jobbágyokra, kik a fejedelmek idején mindössze néhány vadbőrrel és nyájaik u. n. ötvenedével adóztak; többel nem is igen adózhattak, mert földjük mostohaasága miatt csak állattenyésztéssel foglalkoztak. Mihelyt Bécs átvette a zalatnai uradalom négy kerületébe szervezett bányavidék fölötti rendelkezést, behozta a pénzbeli adózást, melynek összege rövid félszázad alatt az eredetinek háromszorosára emelkedett s emellett a természetbeni szolgáltatások és személyes szolgálatok egész sorozatával sanyargatta e szegény vidék szegény lakosságát.

Nem csoda, ha e folyton fokozódó s mind elviselhetetlenebbé váló terhek folytán az elégedetlenség a bányavidéken nőttön-nőtt s ezt itt nem enyhítette az a patriarchális személyes viszony sem, mely más vidékeken a kis- és középbirtokos földesúr s a vele együttélő és együttdolgozó jobbágyok között fennállott. A földesúr – a bécsi kincstári kamara – távol volt sok napi járóföldre s nem ítéltette meg saját személyes tapasztalatai alapján, vajjon a királyi jobbágyok elbirják-e a vállaikra rakott terheket. Azok pedig, kik a kincstár nevében eljártak és érdekeit képviselték, azzal igyekeztek maguknak minél nagyobb érdemeket – a lelkiismeretlenségnek még vagyont is – szerezni, hogy a telhetetlen bécsi kincstár igényeit a legnagyobb kiméletlenséggel érvényesítették. Csak kevesen voltak közülök, kiknek szíve a népen megesett s kik valamennyire enyhíteni igyekeztek volna a terheken.

A súlyos igát hordó jobbágy-mócok csak ezeket a kamarai tisztviselőket látták maguk fölött, ezek támasztották velük szemben a súlyos követeléseket s ezek hajtották be azokat vaskézzel és könyörtelenül.

Ezek a kamarai tisztviselők, bányahivatalnokok, uradalmi jószágigazgatók többségükben – *magyarok* – voltak. S bár a szeszes italok árusításának jogát örmények bérelték s bár a bécsi kamara volt az, mely a közterheket a végsőig csigázta, mégis a nép dühe és elkeseredése a magyar tisztviselők ellen irányult. Amikor Hora és Cloșca 1780-iki bécsi küldöttsége siker nélkül járt s újabb meg újabb kínos és fájdalmas esetek 1784-ben lángra lobbantották a bányavidéken a lázadást, a nép dühe e szerencsétlen s valójában csak végrehajtó-eszközként szereplő magyar hivatalnokok ellen fordult: ők lettek az elkeseredés áldozatai s vagyonukkal s a maguk és ártatlan családjaik életével fizettek meg – Bécs büneiért.

A feldühödött és láncáról elszabadult tigris dühe és vér-szomja azonban nem csillapodott a kincstári tiszttek ellen elkövetett kegyetlenségekkel, sőt ezek valósággal olaj voltak a fellángoló tűzre: a magyar urak ellen kiadott jelszó hatása alatt a szomszédos Zaránd, Hunyad és Alsófehér megyék román jobbágsága is megmozdult s felkelt urai ellen.

Messze vezetne csak némiképpen is felsorolni a fellázadt román jobbágyok által elkövetett kegyetlenségeket és másfelől azokat a kemény és erőszakos rendszabályokat, melyeket a hatóságok – túlnyomóan ismét csak *magyar* hatóságok – a lázadás leverése után büntetésül és elrettentésül ellenük folyamamba tettek.

A röviden vázolt történelmi tényekből is megállapítható azonban, hogy az erdélyi románok elégedetlenségének a XVIII. század végén nem faji vagy nemzeti, hanem főként, s mondhatni kizárólagosan, *szociális és gazdasági okai voltak*; ezek az ellentétek *nem a magyar földesúr és a román jobbágy, hanem a bécsi kamara s a hatalma alá került királyi jobbágyok* között kerültek ki-robbanásra s csak onnan harapózott el a mozgalom néhány szomszédos vármegye jobbágsága között.

A lázadó *román* jobbágyok által a kincstár *magyar* hivatalnokai ellen elkövetett kegyetlenségek s az ugyancsak *magyar* erdélyi hatóságok által velük szemben alkalmazott, kegyetlenségig szigorú megtorló rendelkezések természetesen fájó s nehezen múló keserőségeket keltettek a két nép fiainak lelkében. Az eredetileg szociális és gazdasági okokból ki-robbant Hora-lázadás már éles faji ellentéteket hagyott maga után, melyeket tehát valójában a bécsi kamarai kincstár elnyomó rendszere s kapzsi vagyonkezelése provokált.

Egyidejűleg azonban Bécsnek egy másik intézkedése – helyesebben intézkedéssorozata is – faji és nemzeti aspirációkat ébresztett az erdélyi románokban s élesen szembeállította őket Erdély régi alkotmányával s az ezt védő magyarsággal.

II. József császár a trónralépését követő 1781-ik évben kiadta híres *tűrelmi edictumát*, melyben elismerte a lelkiismeretszabadság és szabad vallásgyakorlat nagy elveit. Ezt hangsúlyozottan megismételte 1783 augusztus 20-iki dekrétumában – plenariam conscientiarum libertatem intactam conservare intendimus (a lelkiismeretek teljes szabadságát épségben megőrizni igyekszünk). En-

nél is tovább megy az 1784 január 8-iki dekrétuma, mely már-már kimondja a vallásfelekezetek egyenlőségének nagy elvét is, elrendelvén, hogy a valláskülönbség semmilyen alkalommal még kérdés tárgyává se tétessék (*discrimen religionis nulla occasione vei in quaestionem veniat*). Ez a rendelkezés már ellentétben állott a négy bevett vallás elvi alapjára fektetett erdélyi alkotmány-nyal, melyet így egyenesen alapjában megtagadott; e nagy elvnek megfelelő előkészítés s a fennálló viszonyokkal való összhangba hozatal nélkül történt proklamálása már magában rejtette a későbbi bonyodalmak csiráit Fr. Teutsch szász püspök találóan mondja II. József vallási rendeleteiről, hogy ezek haladást és fejlődést jelenthettek az osztrák koronatarományokban, de nem Erdélyben, hol a négy bevett vallás szabadsága és egyenlősége már a XVI. században kimondatott.¹

Még messzebbmenő reformokat hoztak: a jobbágyok sorsának, jogi helyzetének s anyagi viszonyainak javítását célzó 1781 március 22-iki dekrétum a concivilitásról s az ezt még jobban kiszélesítő 1783 augusztus 16-iki és 1785 augusztus 22-iki rendeletek, melyek a jobbágyságnak majdnem a teljesjogúságot szándékoztak megadni.

Míg azonban II. Józsefnek a vallásszabadság s a jobbágyok sorsának javítása érdekében kiadott s kellően elő nem készített rendeletei csak értelmezési zavart s alkalmazási nehézségeket okoztak, addig az *1784 július 3-iki rendelete már egyenesen megszüntette a három erdélyi nemzetet, mint politikai faktort, eltörölte a magyarok, székelyek és szászok külön területi önállóságát s az országot előbb 11, majd 3 kerületre osztotta fel*. Ez a rendelkezés „*alapjaiban zúzta össze Erdély feudális alkotmányát*” (a *zdrobit din temelie constituția feudală a Ardealului*) – mondja dr. Z. Paclișanu a bukaresti Akadémián tartott székfoglalójában,² Teutsch püspök, a szászok nagy historikusa pedig a „*felülről való forradalom*” (*Revolution von oben*) „*legkeményebb csapásának*” nevezi.

Ezzel egyidejűleg, ugyancsak 1784-ben, adta ki II. József azt a talán még nagyobb horderejű rendeletét, mellyel *eltörölte a latin hivatalos nyelvet s az egész országban a német nyelvet tette kötelező hivatalos nyelvvé*. A szászok vezére, a nagy Bruckenthal is, állást foglalt e rendelkezés ellen, melyről azt mondja Teutsch püspök, hogy míg az előző rendeletek csak az alkotmánnyal s a fennálló törvényekkel voltak ellentétben, addig ez már az emberi jogokat sértette (*dies ging gegen die menschliche Natur*) s a szászok, noha nekik igazán nem lehetett kifogásuk a német hivatalos nyelv ellen, „*elég tárgyilagosak voltak ahhoz, hogy felismerjék e rendelkezés igazságtalan és aggodalmas voltát*”. Tényleg József császár e rendelkezése dobta be Eris almájaként a *nyelvkérdést* az erdélyi közéletbe, mely addig a sem-

¹ Fr. Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt 1924. 163. l.

² Dr. Z. Paclișanu, *Luptele politice ale Românilor Ardeleni din anii 1790–1792*. București, 1923.

leges latin nyelv közvetítésével békességben intézte el a különböző nyelvű népeknek érintkezését egymással s az állam főbb szerveivel. Azóta is e nyelvkérdés képezi Erdély problémáinak tengelyét, vált kútforrásává kimondhatatlan sok szenvedésnek s az erdélyi népek egymás elleni gyűlölködésének.

II. József császár közvetlenül halála előtt, 1790 január 28-án, azzal a tollvonással, melyet oly jól ismerünk a történelemből, visszavonta összes sérelmes rendelkezéseit; utóda, II. Lipót, helyreállította Erdély alkotmányát s visszahelyezte Erdély három nemzetét történelmi jogaiba.

Sokkal könnyebb azonban a tüzet meggyújtani, mint eloltani.

Az erdélyi románság lelkét már a Hora–Cioșca lázadás kölcsönös erőszakoskodásai és kegyetlen kilengései éles ellentétbe helyezték a történelmi erdélyi nemzetekkel. II. József császárnak elvont elvi alapokból és magas humanitárius eszmékből kiinduló, de a való tényekkel, a történelmi multtal s a reális erőviszonyokkal nem számoló reformjai kibillentették az erdélyi alkotmányt régi egyensúlyából s abban a román népek addig soha nem remélt érvényesülési lehetőségeket nyújtottak. Természetes, hogy a románok nem fogadhatták egykedvűen mindezek semmivé válását s a régi rendszernek egy csapással való visszaállítását. Azok a vezető fiaik, kiknek összeköttetések voltak a bécsi udvarral, egyik panaszt és emlékiratot a másik után küldözték fel s ismételten engedélyt kértek arra, hogy néhány reprezentánsuk személyesen felutazhassék. Bár panaszaikban a legkeserűbb elkeseredés szavait hallatták (*natio opressa iacet, nemo est qui succurrat*) egyelőre süket fülekre találtak Bécsben, hol II. József halála után megváltozott a levegő.

Sokkal könnyebb azonban a még el nem ért eredményre várakozni, mint a már elért eredmények elvesztésébe belenyugodni. A románság vezetői látva, hogy miként síklik ki alóluk a soha nem remélt kedvező pozíció s miként rendezkedik be Erdélyben ismét a három nemzetre alapított régi alkotmány, döntő lépésre szánták el magukat s nagyszabásu emlékiratba foglalták összes követeléseiket.

Ez az emlékirat a híres „*Supplex Libellus Valachorum*”, melyet a II. József kegyéből a bécsi kancelláriánál alkalmazásba jutott tanult román férfiak – Méhesi József, Kozma János és Pap Aron – állítottak össze, felhasználva Sinkai György, Micu-Klein Sámuel s más román tudósok történeti adatait. Az emlékiratot – melyet annak szerzői egymás között csak a „*lucru neamului*” (a nemzet dolga) néven emlegetnek – Darabont Ignác váradi gör. kath. püspök küldötte fel kísérő levéllel Bécsbe 1791 elején³, hon-

³ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története* c. munkája II. kötetének 259. lapján Bobb János balázsfalvi és Adamovici Gerasim szebeni püspököket jelöli meg az emlékirat benyújtóiként. Ez az értesülés azonban téves, mert tényleg Darabont Ignác váradi püspök nyújtotta be s a két másik püspök csak névleg támogatta az abban előterjesztett kéréseket 1792. évi bécsi útja alkalmával. Ugyancsak Bobb és Adamovici püspököknek tulajdonítja tévesen az emlékiratot dr. Elie Dăianu, annak általa 1901-ben kiadott fordításában.

nan – Kozma Jánosnak Darabont Ignác püspökhöz küldött értesítése szerint – 1791 május 11-én már leküldötték állásfoglalás és elintézés végett az éppen ülésző erdélyi diétára.

Az emlékirat nem viseli senkinek az aláírását, hanem befejező záradéka a következő: „Humillimi perpetuoque fideles subditi *clerus, nobilitaris civicusque status universae nationis in Transsylvania valachicae*”. (Alázatos s örökre hűséges alattvalói, az egész erdélyi román nemzet papsága, nemesi és polgári rendei).

Történelmi jelentőségű az emlékiratnak már ez az aláírási záradéka is, mert *ebben lép föl először az erdélyi románság a maga nevében mint nemzeti egység*. Azokat a kívánságokat, melyeket a *Supplex Libellus* felállít, előzőleg több-kevesebb határozottsággal más román vezetőemberek is megformulázták s a legfontosabbikat: *a negyedik nemzetként való elismerést* már Micu-Klein Innocentius balázsfalvi gör. kath. püspök is követelte népe számára Mária Teréziától a XVIII. század közepén. Mind-ezideig azonban e jogokat csak a katolikus egyházzal kötött unió s az ezt megerősítő 1701-ben kiadott ú. n. második Diploma Leopoldianum alapján követelték s csak a katolikus egyházzal egyesült románok számára; ezúttal azonban az egész román nép (*universa natio valachica*) lép föl a bécsi udvarnál s követel a maga és fiai számára – valláskülönbőség nélkül – jogokat és engedelményeket.

Az emlékirat történelmi alapból indul ki, amint ez természetes is abban a korban, midőn a II. József újításaival szemben fel-támadt ellenhatás az egész vonalon a történelmi fejlődésre és a szerzett jogokra hivatkozással követelt elismerést és restaurációt.

E történelmi alap a tudományos kritika mai világánál bizony nagyon ingatag, hiszen főforrása és főérve az 1741-ben ismertetessé vált Anonymus, kinek krónikája akkor még általános tekintélyben állott. Az egész történelmi felépítés azonban mégis elég logikus és következetes ahhoz, hogy ha a hatalom kezelőit nem is, de magát az erdélyi románságot meggyőzze a követelések jogosságáról s bennük e tekintetben valóságos fanatikus hitet ébresszen.

A *Supplex Libellus* bevezető részében a kérelmezők hivatkoznak arra, hogy a császárnak legfőbb és legigazságosabb záradéka az emberi és állampolgári jogok kiterjesztése mindazokra, kik az állam terheit viselik s azt életükkel és vagyonukkal fen-tartják, ami nyilvánvaló utalás II. József császárnak e gondolatról vezérelt reformjaira. Minthogy tehát – mondják a kérelmezők – a császárnak főgondját képezi az, hogy a polgárok egyik része a másikat erőszakosan meg ne fossza jogaitól és el ne nyomja, az erdélyi fejedelemségben élő román nemzet a trón lábaihoz borulva kéri, hogy „visszaadassanak neki régebbi jogai, melyek minden polgárt megilletnek s amelyektől őket az előző században nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohasága meg-fosztotta („ut sibi reddantur pristina jura, quae omnibus civibus essentialiter adhaerent, quibusque saeculo superiore nulla auctoritate, sed *iniqua* duntaxat *temporum* illorum *sorte*, expoliata fuit”).

Ezután következnek az emlékirat történeti megokolása, melynek főbb és lényegesebb argumentumai a következők:

1. A román nemzet a legrégebb Erdély összes nemzetei között (est natio valachica omnium in Transsylvania antiquissima), mert Traian császár római gyarmatosainak utóda, kik megszakítás nélkül uralkodtak Erdélyben, noha annak egyes részeiben bizonyos ideig barbár törzsek is voltak; a tartomány belső részeiben azonban a román elem oly erős volt, hogy már a VII. század körül saját állami szervezetet alkothattott (proprium erigerent rempublicam).

2. A magyarok bejövetele után Erdély román lakói szabad elhatározásból (propria voluntate dexteram dantes) kezét nyújtották a magyaroknak és Tuhutumot fejedelmükké választották. Erdély román lakói tehát nem hódítás, hanem szövetség útján kerültek a magyar uralom alá s ezért a magyarokkal egyenlő jogokat élveztek.

3. Ezeket az egyenlő jogokat igazolja a kolozsmonostori káptalan egy 1437-ből kelt oklevele, melyben Vajdaházi Nagy Pál, mint az összes erdélyi magyarok és oláhok zászlótartója szerepel (Paulus Magnus de Vaida Haza, vexilifer universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in partibus Transilvanicis), ami világosan bizonyítja, hogy ebben az időben is „az erdélyi oláh nemzet egyenlőjogu társa és szövetségese volt az erdélyi magyarságnak”.

4. Az erdélyi románok kebeléből a rendek szabad választása folytán egyesek a legnagyobb kitüntetésekre és hivatalokra emelkedtek, mint Hunyadi János és fia, Mátyás, a Jósika, Kendeffy, Naláczy, Huszár stb. családok tagjai s mint például Oláh Miklós esztergomi érsek, kinek és egész népének a rómaiaktól való származását maga I. Ferdinánd császár is elismerte 1548 november 23-án kelt oklevelében, melyben arra is hivatkozik, hogy e nemzet fiai a legkitünőbb férfiakat adták a hazának, mint Hunyadi Jánost és Mátyás királyt stb.

Mindezekre való tekintettel csak visszaélés folytán kerülhetett bele az erdélyi törvénykönyvekbe az a rendelkezés, hogy „az oláh nemzet nem tartozik a státusok közé, hanem csak toleráltatott és admittáltatott” s hogy „az oláh natio religiója nem tartozik a négy bevett valláshoz”.

Ez annál nyilvánvalóbb tévedés és visszaélés, mert hiszen „Tuhutumnak fejedelemmé való választásával valójában az oláhok fogadták be az ő állami szerkezetükbe a magyarokat, tehát a bevett nemzet kifejezést több joggal lehetne a többi nemzetekre alkalmazni”, kik később jöttek be az országba, mint a románok, akiknek eredeti teljes jogú állampolgárságát soha semmiféle törvény el nem törölte, sem nem mutatható fel olyan történelmi tény, melynek révén ők jogaiktól megfosztattak volna.

Mindezeknek a történelmi és jogi érveléseknek bő kifejtése után zárókérelmeiket a következőkben foglalják össze:

1. Azokat a gyűlöletes és sértő kifejezéseket, hogy: *megtűrt, csak beengedett, de a rendek közé be nem vett* és hasonlókat, melyek külső foltként tapadtak jogtalanul és törvényes határozat

nélkül az oláh nemzetre, mostantól kezdve mellőzzék s mint méltatlan és nyilvános sértéseket vonják vissza és töröljék; így Ófelsége kegyéből az újjáéledt oláh nemzet helyeztessék vissza összes polgári és országos jogaiba.

2. A kérelmező nemzetnek adassék vissza az ország nemzetei között az a hely, melyet a multban elfoglalt az előzőekben idézett 1437. évi kolozsmonostori káptalani oklevél tanúsága szerint.

3. E nemzetnek a keleti egyházhoz tartozó papsága, tekintet nélkül arra, hogy a nyugati egyházzal mindenben egyet ért-e vagy sem, úgyszintén nemessége, polgári és paraszt népe ugyanúgy tekintessék és kezeltessék, mint az erdélyi uniót alkotó nemzetek papsága, nemessége és népe s ugyanazon kiváltságokban (anyagi előnyökben) részesüljön.

4. A vármegyékben, székekben, kerületekben és más közületekben a tisztviselők és országgyűlési követek választásánál, továbbá az udvari kancelláriai és kormányászéki hivatalok betöltésénél és előléptetéseinél e nemzetből egyenlő számú egyénekre igazságos gondoskodás legyen.

5. Azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és polgári közületeknek, melyekben az oláhok számbelileg fölülmúlják a többi nemzeteket, elnevezése oláhul is megadassék, amelyekben pedig a többi nemzetek vannak számbelileg többségben, róluk (általuk) neveztessenek el, vagy pedig közös magyar-oláh, szász-oláh nevet viseljenek, vagy pedig minden nemzeti elnevezés mellőzésével használják e vármegyék, székek és kerületek azt a nevet, melyet a folyókról vagy várakról eddig viseltek, hogy a fejedelemség összes lakói minden nemzeti vagy vallási különbség nélkül ugyanazon jogokat és kedvezményeket élvezzék és erejükhöz képest ugyanazokat a terheket hordozzák.

A fenti kérések indokolására még előadják a kérelmezők, hogy kívánságaik a természetes jogon, az állam alapelvein és a megkötött szerződéseken alapulnak s hivatkoznak arra, hogy a kérelmező nemzet már az 1761. évi népszámlálás alkalmával 547.000 lelket számlált Brassó vidéke nélkül, melynek lakóit legalább 13.000-re becsülve, a román nemzet akkor 560.000 lélekből állott. Az összes többi nemzetek pedig együtt, ide számítva azokat a románokat is, kik vallásukat elhagyták, nem tettek ki többet az 1766-ban tartott összeírásnál 392.000 léleknél, ami bizonyítja, hogy „Erdély lakosságának legnagyobb részét (praecipuam partem) az oláh nemzet fiait teszik ki”.

Hivatkoznak továbbá a kérelmezők arra, hogy a fejedelemség két határőr-ezrede egészben, a három gyalogezred kétharmada s a lovasezred egyharmada románokból áll; ők viselik emellett a fejedelemség közterheinek nagyobb részét, mint a többi nemzetek együttesen, miért is bíznak Ófelsége atyai kegyelmében, hogy figyelembe fogja venni igazságos kéréseiket, melyeknek teljesítése kizárólag Ófelségétől függ, minthogy e politikai jogaiktól nem a törvény, hanem a *sors mostohasága fosztotta meg őket* (non lege, sed *iniquo duntaxat fato detrusa fuit*).

Végül annak az aggodalmuknak adnak kifejezést, hogy ha a

császár kérésüket az erdélyi diétához küldené le, ennek tagjai „hivatkozva a kéréssel ellentétes jogszokásokra”, melyet az elévülés is megerősíteni látszik (usum precibus nationis contrarium, praescriptione quasi roboratum), vagy nem ismerve kellőképpen az emberi társadalmi jogokat s az ország történeti múltját, vagy esetleg a román nemzet s vallása iránti gyűlölettől vezetve (nationis et religionis odio inducti), e kérvény jó kimenetelét minden módon megakadályozni igyekeznének. „Az alólirott nemzet teljes alázzal kéri, hogy Ófelsége ez esetre engedje meg, hogy egy *nemzeti gyűlésen* – melynek megtartási módjára és helyére nézve e nemzetnek a fejedelemségben lévő két püspöke, magához véve tanácsadóul egyes férfiakat a papságból, a nemességből és a katonai rendből, Ófelségének a legrövidebb idő alatt előterjesztést fognak tenni – válasszanak és célravezető szükséges utasításokkal lássanak el néhány képviselőt (kiküldöttet), hogy ezek a nemzet ügyét mindenütt, ahol szükséges, előrevigyék és megvédelmezzék és ha ezen ügynek igazságossága dacára akadályokat gördítenének útjába, az elnyomott nemzet összes sérelmeit foglalják össze s Ófelségének kegyes orvoslás végett terjesszék elé. E kérésük indokolásául hivatkoznak arra, hogy a császár az illyreknek ugyancsak megengedte ilyen nemzeti gyűlés tartását anélkül, hogy ez a trón iránti hűség ártalmára lett volna.

A *Supplex Libellus-t* a császár az erdélyi udvari kancelláriának adta ki véleményezés céljából. Teleki kancellár 1791 április 1-én előterjesztett jelentésében már meg is jelölte azokat az alapelveket, melyeknek alapul vételével azután a beadvány elintézését nyert.

A jelentés elsősorban is tagadásba veszi a *Supplex Libellus* történelmi érveinek helyességét, s bár elismeri, hogy a románok Erdély legrégebb lakói, de kiemeli, hogy a magyarok őket fegyverrel legyőzték s így történeti alapja nincs az egyenjogúság iránti kérésüknek, ami ellentétben állana az Approbaták rendelkezéseivel s az évszázados szokással is. A megoldás útját megjelöli az 1744. évi VI. erdélyi törvénycikkben, mely az államalkotó három nemzet és négy bevett vallás ősi jogait elismerve, kifejezetten kimondja, hogy a románok papsága és nemessége „*odaszámítandó a fejedelemség rendszerét alkotó három bevett nemzet közül ahhoz, melynek területén ingatlanszerzéssel megtelepedtek*” (annumerati sunt eidem nationi, ubi per adeptionem bonorum bonorum sedem sibi fixerint), de hozzáteszi a törvényhozó, hogy: „*anélkül, hogy negyedik nemzetté emeltetnének vagy azt alkotnának*” (absque quartae Nationalitatis erectione ac constitutione). Teleki kancellár tehát azt tanácsolja a császárnak, hogy az emlékiratot erre a törvényszakaszra való utalással adja le az erdélyi országgyűlésnek. Ezt a tanácsot II. Lipót egészében el is fogadta.

Teleki kancellár is elismeri annak nagy fontosságát és szükségességét, hogy a románok sérelmei alaposan orvosoltassanak s polgári jogaik respektáltassanak, de megengedhetetlennek tartja, hogy negyedik nemzetté alakuljanak s ilyenül elismertessenek. Eppen azért nem tartja megengedhetőnek a zárókérelemben elő-

terjesztett nemzeti gyűlés megtartását sem.

Teleki kancellár a történeti és jogi érvek mellett – melyeket azután az erdélyi országgyűlés még jobban kiszélesített és kidomborított – felhoz álláspontjának támogatására egy olyan gyakorlati szempontot is, mely valójában a főakadálya volt annak, hogy a románok negyedik nemzetként elismertessenek, kiemelve, hogy *a románok nem laknak valamely vármegyében, székben, vagy kerületben külön, hanem együttlaknak a többi nemzetekkel.* Tényleg, ez volt a legfőbb s majdnem elháríthatlan akadály, mert hiszen a három erdélyi nemzet autonómiája lényegében *nem nemzeti, hanem területi autonómia volt,* s az akkori felfogással nem volt összeegyeztethető önálló terület nélkül a nemzeti autonómia.

Az erdélyi országgyűlésen 1791 június 21-én mutatták be a *Supplex Libellus-t* elintézés végett leküldő királyi leiratot, hol az kínos nagy meglepetést keltett. A diéta jegyzőkönyve szerint a rendek „el nem titkolhatták azt a nagy szívbéli megilletődést, melyet okozott illetően nem reménlett királyi válasz érkezése”; a medgyesi szász követek pedig elmondják naplójukban, hogy az emlékirat felolvasása után történetesen a városon a tüzet jelző harangszó hallszott, mire a követek az ablakhoz tódulván, báró Wesselényi Miklós rájuk kiáltott:

– Maradjatok helyeteken, mert elég nagy tűz ég ebben a házban, bár azt olthassuk el!

Ez az epizód, melynek emlékét a szász követek fenntartották, világosan mutatja azt a nagy megdöbbenést, melyet a *Supplex Libellus* kiváltott, de bizonyítja másfelől azt is, hogy Erdély rendei – ösztönszerűen bár – érezték a felvetett probléma halálos komolyságát, s érezvén ezt, komolyan törekedtek is azt „megcsendesíteni” és „jó végre vinni”. Igazságtalan vád tehát, hogy semmibe vették volna a román nép jogait követelő panaszt vagy cinikusan elnéztek volna fölötte.

Az 1791 június 21-iki ülésen az erdélyi diéta a *Supplex Libellus-t* egy bizottságnak adta ki, mely a július 30-iki ülésen terjesztette elő javaslatát. Ezt azonban a szász követek el nem fogadván, véglegesen az augusztus 5-iki ülésen formulázták meg a rendek határozatukat, melyet azután szentesítés végett Bécsbe felterjesztettek.

Adva lévén már a királyi leiratban a megoldás jogi alapjaként az 1744. évi VI. tc., a rendek e jogi alap feladása és megváltoztatása nélkül nem teljesíthették a románok azon kérését, hogy *negyedik nemzetként* elismertessenek. Nem oszthatjuk azonban a román írók azon nézetét, hogy a hozott határozatot a szükkeblűség s a faj- és osztálygyűlölet sugalta volna, sőt éppen ellenkezőleg, lényegében tagadó válaszukból kiérzik sok helyen az a komolyság, mellyel a helyes megoldást keresték és megtalálni igyekeztek. Egészen bizonyos, hogy a rendek messzebb mentek volna engedményeikben s kevésbé igyekeztek volna körülbástyázni régi intézményeiket, ha tárgyalásaikban nem befolyásolta volna őket az alig öt éve elfojtott Hora-Cloșca lázadás sok keserősége, s ha az emlékirat nem annak a bécsi udvarnak kezéből érkezik le, mely csak másfél éve helyezte hatályon kívül az egész

erdélyi alkotmányt alapjaiban összezúzó s Erdély békéjét teljesen felforgató II. József-féle önkényes rendeleteket.

A rendek válasza elsősorban kimutatja, hogy „a könyörgőktől Őfelségéhez feladott panasz, hogy a *polgári joggal* éléstől megfosztattak volna, *azokra az oláhokra nézve, kik a nemes vármegyékben és a székely székekben laknak, az igazsággal ellenkezik*”, mert „az oláh nemes a magyar nemessel és székellyel egyenlő szabadsággal él, a paraszt oláh sincs inkább megterhelve, mint a más nemzetbeliek”. Ebben a rendeknek kétségtelenül igazuk volt s nem is lehetett volna a románoknak legcsekélyebb okuk sem a panaszra, ha az ő soraikban is – jobbágyságuk számához viszonyítva – ugyanolyan arányban lettek volna nemesek, mint a magyarok között; tényleg azonban az oláh nemesek száma aránylag igen csekély volt s ezek jórésze is fokozatosan elmagyarosodott.

A szászok földjén lakó románokra nézve a rendek elismerik, hogy ezeknek polgári jogaik nem voltak s e jogokat csak II. József adta meg nekik átmenetileg 1781-ben, de ez a dekrétum 1790-ben hatályon kívül helyeztetvén „a polgári jussal való élhetés is közöttük (a szászok között) az oláh nemzetre nézve elenyészett”. A bizottság eredeti szövege azért azt javasolta, hogy a szász földön élő románoknak is adassanak meg ugyanazok az egyenlő jogok, melyeket a székelyek földjén lakó románok már élveznek, de minthogy ehhez a szász követek nem járultak hozzá, a határozat végleges szövegében haladékat kértek a szász követek a következő országgyűlésig, „mivel ily nagy dologban székjek és vidékjek hírek és tanácsok nélkül belé nem ereszkedhetnek.” A szászok azonban később sem nagyon siettek az engedményekkel s nem mindenben alaptalan volt velük szemben II. József szemrehányása, hogy a „Fundus Regius” (királyföld) területét a saját magántulajdonuknak szeretik tekinteni.

A Supplex Libellus egyházi természetű kívánságaira nézve előadták a rendek, hogy a görög egyesültek teljesen ugyanazon jogokat élvezik, mint a római katolikusok, kikhez csatlakoztak, éppen ezért a görög keletiekre sem látnak más utat, minthogy „magukat valamelyik bevett valláshoz kapcsolják, nehogy különben ötödik törvényesen bevett vallássá legyen” s „a nemzeteknek és vallásoknak száma nevedése által az haza törvénye és polgári alkotmánya sérelmet ne szenvedne”. Minthogy azonban a görög nem egyesültek szabad vallásgyakorlatát eddig törvény nem biztosította, mindjárt törvényjavaslatot is terjesztettek fel: „De libero Religionis Graeci Ritus Disunitorum exercitio.”

Nem találták teljesíthetőnek a rendek a *Supplex Libellus* azon kérését, hogy mindkét felekezetű román papság ellátásáról az állam gondoskodjék, mert Izabella és János Zsigmond alatt az egyházi javak szekularizáltatván, azóta „minden vallásu papnak a maga hallgatói adtanak élelmet” s éppen ezért ugyanezt az utat ajánlják a román papságnak is. Ebben a kérdésben is a szászok voltak a szűkkeblűek, mert ők nemcsak, hogy szintén nem járultak hozzá a román papság segélyéhez, de ahhoz is vál-

tozatlanul ragaszkodtak, hogy a szász földön lakó románok a saját papjaik eltartása mellett a szász papoknak is tovább fizessék az igen terhes egyházi tizedet.

A *Supplex Libellus*-ra ez volt lényegében az erdélyi rendek válasza, melyet Ferencz császár 1792 május 26-án szentesítvén, ennek keretei között folyt le az erdélyi románok élete 1848-ig.

Az erdélyi diétának a *Supplex Libellus* tárgyában való állásfoglalásáról e kemény szavakat írja Dr. Z. Paclişanu fentemlített akadémiai székfoglaló tanulmányában:

– „A három nemzet képviselői, kik hozzá voltak szokva a legbűnösebb egoizmusra alapított régi erdélyi alkotmányhoz, nem voltak képesek kiszabadítani magukat deszpotikus és ekszkuzív koncepcióik láncából. Népünk iránt érzett megvetésük és mély gyűlöletük nem engedte, hogy meglássák azt a nagy bűnt, melyet egy egész népnek sötétségben és nyomorúságban való tartásával elkövettek ... Ha az erdélyi rendek a vak szenvedély elhallgatásával több megértést tanúsítottak volna akkor egy nép kétségtelen s elévülhetlen jogai iránt,... nem jutottunk volna ahhoz a mély szakadékhhoz, mely ma is elválasztja egymástól a Supplex libellus megalkotóinak utódait az 1790–91. évi diéta tagjainak leszármazóitól...”

Maga *Jancsó Benedek* is a következő – nála szokatlan – kritikát gyakorolja az 1791 augusztus 5-iki határozat fölött:

„Eszökebe sem jutott, hogy az oláhok által támasztott követeléseket miként kellene az állam érdekében olyan módon leszelelni, hogy azoknak okai eltávolíttassanak. Megelégedtek azzal, hogy e követeléseket, mint az ország három nemzetén és négy vallásán alapuló alkotmányával ellenkező valamit teljesen figyelmen kívül hagyják és olyan de jure nem létező dolgoknak tekintésük, melyekkel még foglalkozni sem szükséges – ahelyett, hogy eszközket legalább valami olyan pozitív eszközök kitalálásával fárasztották volna, amelyekkel elejét vehették volna annak, hogy ez a kérelem ne legyen az idők folytán valahogyan az erdélyi románság politikai evangéliuma és kátéja”.

Jancsó Benedeknek teljesen igaza van abban, hogy a *Supplex Libellus*, bár a benne lefektetett kérésekből kevés ment teljesebbé, valóságos *politikai és nemzeti programja* lett az erdélyi románságnak s a *negyedik teljes jogu bevett nemzetként való elismertetés* volt ettől kezdve az a cél, melyre az erdélyi románok közös akarattal törekedtek s amelyet a legforróbb vággyal igyekeztek megvalósítani.

Az 1790–91-iki erdélyi országgyűlés rendei fölött azonban még sem lehet a modern politikai doktrinák magas ítélő székéről pálcát törni.

A fentiekben már rámutattunk azokra a lélektani rugókra, melyek őket közvetlenül II. József erőszakoskodásai s a Horacioşca lázadás után minden bécsi reformmal szemben bizalmatlanná s a románokkal szemben aggodalmasokká tették.

A románoknak negyedik bevett nemzetként az alkotmány sáncaiba való befogadása talán megoldotta volna e nép Erdély-

ben való elhelyezkedésének nagy problémáját, de nem lehetetlen az sem, hogy még siettette volna a nemzetiségi ellentétek kiélesedését.

A kérés teljesítésének azonban megvoltak a nagy gyakorlati akadályai.

Láttuk, hogy a szászok milyen mereven elzárkóztak még annak megvitatásától is, hogy saját földjükön *polgárjogot* adjanak a románoknak.

A vármegyékben elméletileg megvolt a jogegyenlőség, de ez gyakorlativá csak a románság nagy tömegeinek nemesítésével, vagy a jobbágság teljes eltörlésével válhatott volna.

A legfőbb akadály volt – mint jeleztük – az, hogy a három nemzet autonómiája egyben *területi autonómia* is volt s ha őseink fel is tudtak volna emelkedni a *nemzeti autonomia* ma is még sóvárogva óhajtott nagy gondolatához, nem tudták volna ezt megvalósítani a gyakorlatban addig, míg az egész birtokrendszert át nem formálták volna, mert elképzelhetetlen, hogy a földesúr s a tőle a legszorosabb személyes és gazdasági függésben álló jobbágy más-más nemzeti közületnek legyenek tagjai.

A *Supplex Libellus* mindenesetre mérföldjelző Erdély történetében s első megtestesítője az anyanyelv nagy jogainak s a nemzeti autonómia hatalmas gondolatának.

Akik ma, közel másfélévszázaddal későbbben, nemzetközi kötések erejére támaszkodva is sziszifuszi küzdelmet folytatunk a magunk nemzeti autonómiájáért, melynek jogosságát a hatalom ma ép oly kevésbé hajlandó elismerni, nem vethetünk követ őseinkre, kik másfélszázaddal ezelőtt nem tudták fenntartás nélkül átérteni, magukévá tenni és gyakorlatban is megvalósítani a *Supplex Libellus*-ban lefektetett nemzeti autonómia nagy gondolatát.

Akiknek azonban a *Supplex Libellus* evangeliuma és kátéja, politikai és nemzeti programja volt, azok ma indokoltan nem tagadhatnák meg a nemzeti autonómia ebben lefektetett nagy elvének jogosultságát a velük együttélő többi nemzetektől.

A Temesköz fölvirágzása a tatárjárás után.

Irta: JUHÁSZ KÁLMÁN.

Pár hónappal halála előtt, 1928. június havában, járt utoljára a Bánátban *Karácsonyi* János, midőn e sorok íróját a torontáli Szentpéteren látogatásával megtisztelte. Itt a „Harangod partján”, mint szokta volt az Aranka-patak középkori nevééről e vidéket nevezni, szöbakerültek azok a helységnevek, melyekkel e dolgozat foglalkozik. Utóbbi kéziratát a boldogult tudós, akkor még viruló, jó egészségben, átolvasta és megtette rá észrevételeit. Ezekről e cikk jegyzetei számolnak be. Legyen ezért e kis tanulmány is hálás kegyelettel *Karácsonyi* János nagy szellemének szentelve.

*

Újabbán a helységnevek egyre élénkebb érdeklődést ébresztenek és behatóbb kutatásra találnak. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* mult évfolyama¹ ismertette *Otto Liebhart* munkáját a Székelyföld helységeiről.² Fölmerült a terv „az eddigi kutatások eredményeinek felhasználásával egy kötetbe foglalva kiadni az erdélyi és bánági községnevek etimologiai szótárát”.³ Azóta a Bánát helységneveit előkelő tudós vette szakszerű vizsgálat alá. *Gustav Kisch* kolozsvári egyetemi tanár rámutatott a kiindulási alap – Bánáti Oklevéltár – hiányára.⁴ Szétszórta a legkülönbözőbb oklevélgyűjteményekben és jórészt kiadatlanul levéltárakban lappanganak a vonatkozó kútfők. Némely oklevél kiadása hibás és ezért tudományos szempontból hasznavehetetlen. Ugyanez áll a hamis és hibáskeltő oklevelekről.

Pauler Gyula⁵, *Karácsonyi* János⁶, Borovszky Samu⁷, Márki Sándor⁸, Ortvy Tivadar⁹, Szentkláray Jenő¹⁰ és mások a csanádi és aradi káptalan 1247. évi közös kiadványát tartották a tatárjárás

¹ 1928 (V.) évf. 151 l.

² *Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen*. Leipzig, 1927.

³ *Erdélyi Irodalmi Szemle*, id. h.

⁴ *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*. Herausgegeben vom Banater Deutschen Kulturverein. Temesvar. 1928.,

⁵ *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893. II. 622. l. 3. jz.

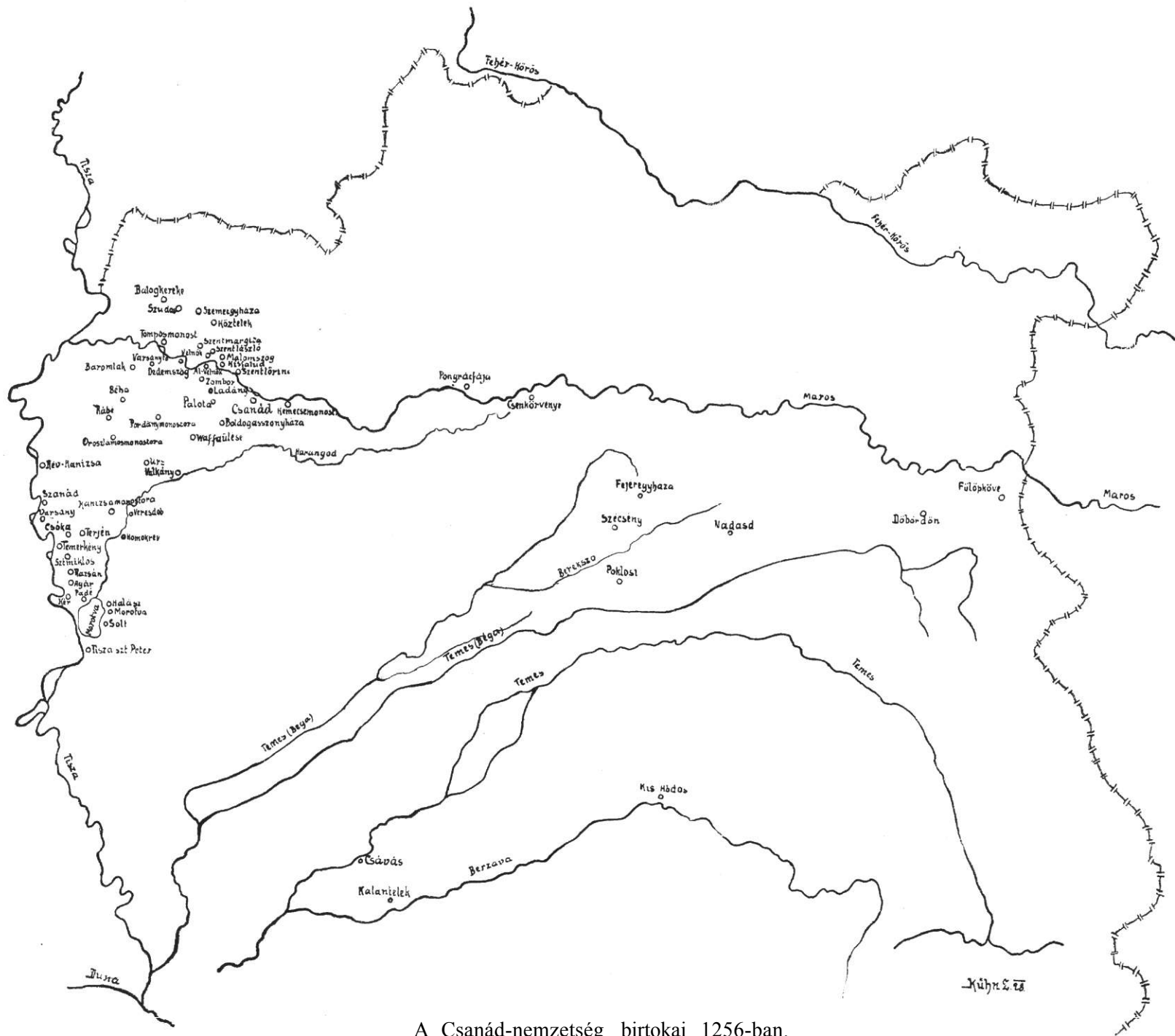
⁶ *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900. I. 347. sk.

⁷ *Csanád vármegye története*. Budapest, 1896. I. 66.

⁸ *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. Arad, 1892. I. 265.

⁹ *Az Ajtony- és Csanád-nemzetségek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok*, 1891. 271. sk.

¹⁰ *Temes vármegye története*, 273.

A Csanád-nemzetség birtokai 1256-ban.

utáni kor első bánsági oklevelének és ehhez számos kombinációt fűztek, melyek az oklevél hitelességének megdőltevel semmivé váltak.¹¹ Ez időszak legrégebb forrása a Csanád-nemzetség 1256. évi osztálylevele, melynek szövege megjelent ugyan,¹² de számos hibával. Ez oklevél segítségével Temesközben a következő helységeket fedezzük fel.

Csanád püspöki székvárostól nyugatra a Maros balpartján feküdt *Palota* (Palatha). Itt állott a Csanád-nemzetség fejének családí kúriája. Mellette a Maros partján erdőség volt. A Csanád-kiszombori országút mentén ma is „Polat” puszta van. Így torzult el a későbbi török, majd szerb lakosok ajkán a helység ősi neve. Az ószláv „Polata” előkelő ember házát jelentette és megfelelt a latin „palatium” szónak.¹³ Palotától délkeletre van *Boldogasszonyháza*, („Bodugazzunhaza”, később Boldogasszonyfalva¹⁴, majd Boldogfalva).¹⁵ Nevét a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templomának köszönhette. Palotától északnyugatra – tölgyerdő mentén,¹⁶ – fekszik *Ladány* (Ladan). Emlékét ma is őrzi Ladány-puszta. Neve személynév lehetett.¹⁷ Innen északnyugatra, a mai Kiszombor helyén, találjuk *Zombor*-t (Zumbur). Vagy ősi személynévet, vagy a szláv – bölényt jelentő – *sambor* szót rejti magában.¹⁸ Zombortól északra van *Dedemszög* (Dedemzug).¹⁹ Annyit jelent mint szögbe, szögletbe menő erdő.²⁰ „Dedem” valószínűleg szintén szláv szó.²¹ Innen nyugatra *Varsánytó* (Wasontho). Nevét „vassan” nevű néptörzstől vehette. Így magyarázható: Gyulavarsánd, Fazekas-Varsánd (Arad m.), Nógrád-Varsány, Labodány-Varsány (Fejér m.), Tisza-Varsány (Szolnok m.).²² Eszerint *Varsánytó* olyasféle elnevezés, mint Német-tó és Székely-

¹¹ Utóbb Karácsonyi kimutatta, hogy ez az oklevél hamisítvány. V. ö. *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest, 1902. 18–19.

¹² Wenzel, *Árpádkori új okmánytár* VII. 429–431.

¹³ Borovszky, id. m. II. 472.

¹⁴ *Bodugazunfalwa* (1285.) Budai Országos Levéltár: Dl. 322. §. 24. vö. Borovszky, id. m. II. 63. *Bodugazunfolwa* (1337.), Anjoukori okmánytár III. 368. *Bodogazunfalwa* (1360.) Dl. 322. §. 20. *Bodogassonfalwa* (1366.) Dl. 322. §. 4.

¹⁵ *Bodoghfalwa* (1495.) Dl. 29566, (1508.) Dl. 21842, *Bodogfalwa* (1568/1570.) Dl. 322. *Budavolla* (1723.) a Mercy-féle térképen, v. ö. Borovszky, id. m. II. 63.

¹⁶ Az 1337. június 11-i osztzkodás alkalmával erre az erdőre nézve úgy határoztak, hogy azt a makófalvi, szentlőrinci és kisaludai jobbágyok szabadon használhassák, a többi jobbágyok szintén kaphatnak belőle épületfát. (*Anjoukori okmánytár* III. 367–368. Borovszky, id. m. II. 327.)

¹⁷ Id. m. II. 327.

¹⁸ Néhai *Karácsonyi János* püspök életrajzi szíves közlése. Borovszky szerint „gyepü”-t jelent (Id. m. II. 631.)

¹⁹ „Dédényszög most szántóföld, túl a Maroson, Makóval átalellenben, Torontálvármegyében, Zombor alatt s ugyancsak a zombori határhoz tartozik.” *Szirbik Miklós* prédikátor, Makó városának közönséges és az abban lévő reformata ekllesiának különös leírása (1835/6.) Sajtó alá rendezte: *Eperjesy Kálmán*, *Csanád vármegyei könyvtár*. 6. Makó, 1926. 16.

²⁰ Karácsonyi *János* szíves közlése. Borovszky szerint annyi, mint: *Dedem szigete*. (Id. m. II. 130.)

²¹ Id. m. II. 130.

²² V. ö. „Item sub Aruch cum illis, qui Wossiani dicuntur”. *Knauz*, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. 50.

erdő.²³ Ettől nyugatra *Baromlak* (Borumlok). Annyit jelent, mint *Csunyalak*. Erre enged következtetni két egymás mellett fekvő biharmegyei helység – *Széplak* és *Baromlak* – neve.²⁴ De magyar eredete kétséges. Ugyanazt a nevet vette föl p. o. az erdélyi szász Wurmloch,²⁵ míg az itteni Baromlak nevét talán Klárafalvára változtatta.²⁶

Palotától délnyugatra – a mai Keglevichháza táján – feküdt *Waffailése*, más néven: *Kökényér*. Nevét a hasonlónevű bokortól vette, mely a Kökényér partjain termett. A Csanád-nemzetségbeli Belenig fia, Waffa, itt telepedett le. Ezért másik neve: *Waffailése*, mely azonban nehezen terjedhetett el, mert az 1256.-i oklevélben ezt olvassuk: „Kökönyér, más néven Waffailése”.²⁷

Kökényértől északnyugatra feküdt *Pordánymonostora*. Keletkezésének történetét befátyolozza a mult idők homálya. Csak az látszik bizonyosnak, hogy a monostor szláv hangzású jelzőjében alapítójának *Pradan* vagy *Paradan* neve rejtőzik, ki kétségtelenül a Csanád-nemzetség tagja volt. A monostor védőszentje, valamint szerzetesrendje ismeretlen. Lakói, a szerzetesek, szokott foglalkozásaikon kívül lelkipásztorkodással s a nép nevelésével foglalkoztak. Egyszerű családi alkotás volt, mely sem hiteleshelyi jogosítvánnyal, sem ereklyékkel, sem más nevezetességgel nem dicsekedhetett. Mégis, habár csak a Csanád-nemzetség birtokfelosztásaival kapcsolatban²⁸ tesznek róla a források említést, emlékezete századokig fennmaradt. *Griselini* térképén (1776) Keresztúr praedium mellett ezt a megjelölést találjuk: *Turn* (torony). *Fuchs Mihály* uradalmi tisztartó 1866-ban azt írja, hogy a keresztúri pusztán egy bolthajtásos istálló és háromemeletes tágas épület állott. Az utóbbi alatt 1845-ben kriptát találtak. Talán nem csalódunk, ha e kriptát az árpádkori monostor romjainak tartjuk.²⁹

Pordánymonostor-tól északnyugatra volt: *Béba* (Beeb), a mai *Óbéba*. Lehet, hogy nevét alapítójától vette, aki szintén a Csanád-nemzetség tagja volt.³⁰ Bébától délre ma is *Rábé* (Rabey) áll.

²³ *Karácsonyi* előszóval kifejtett véleménye. *Borovszky* szerint a helység nevét a *varsa* nevű halászó-eszköztől kölcsönözte.

²⁴ *Karácsonyi* szives észrevétele. A temesvármegyei Nagyfalú közelében is feküdt a tatárjárás előtt (1232) *Széplak* (*Sceploc*, Hazai Okmánytár I. 11.) nevű helység, mely a rahoncai monostor birtoka volt. V. ö. *Hajdani monostorok a Csanádi egyházmegyében*. Budapest, 1926. 62.l. munkámmal.

²⁵ *Borovszky*, id. m. II. 28.

²⁶ Ettől különböző volt a Csókával határos Baromlak, melyet később a kúnok kiraboltak és – mint a marosmenti Baromlak – többé nem fordul elő. *Karácsonyi János*, A Csanád-nemzetség betürendben felsorolt birtokai Dél-magyarországon. Tört. és Rég. Ertesítő (Temesvár) 1885. 29–30.

²⁷ „Kukener alio nomine Woffaylese.”

²⁸ *Karácsonyi* szerint a monostor már 1256 előtt elenyészett és csak az általa virágzóvá lett falu és a név maradt fenn. (A Csanád-nemzetség birtokai. Id. h. 124.)

²⁹ *Borovszky*, id. m. II. 498.

³⁰ Minthogy az oklevél vámjáról és halastavairól (cum tributo et piscaturis) tesz említést, világos, hogy mellette patak folyt, – a mai Pogányér, – amely a Csanád-nemzetség itteni halastavait vízzel látta el. *Borovszky*, id. m. II. 44.

Neve hasonlóképpen személynév lehetett.³¹

Ettől délre van *Oroszlámos-monostora*. Nevét nem az *oroszlán* állattól, hanem *Oroszlános*³² nevű alapítójától nyerhette: a Csanád-nemzetség egyik legrégebbi alapítása, melyhez a nemzetség a későbbi idők folyamán is különös kegyelettel ragaszkodott. Midőn a görög-keleti szerzeteseket bencések váltották föl, gazdag alapítványokkal halmozta el az apátságot: épületeit kibővítette és kis várral megerősítette. Valószínűleg családi temetkezőhelynek szánta: midőn megosztzkodott az ősi jószágokon, ezt a monostort nem osztották meg, hanem megtartották közös birtoknak.³³ Szent Benedek fiai viszont a Tisza és a Harangod kiáradásai folytán az apátság körül keletkezett mocsarakat lecsapolták és termékeny szántóföldekké tették.

Oroszlánostól délkeletre a mai ürsi puszta helyén feküdt *Ürs* (Wrs). Innen nyugatra *Fejéregyház* található (Feyereghaz), a mai Feregyszék vagy Firegház puszta helyén.³⁴ Ettől délkeletre Törökkanizsa és Ó-Oroszlános közt, a manapság is *Monostor* nevű dűlőn volt *Kanizsa-monostora*, melynek apátja már a tatárjárás előtt szerepel.³⁵ Nem azonos a későbbi Törökkanizsával, melynek régi neve egyszerűen Kanizsa vagy Rév-Kanizsa. Építőjének személyisége, adatok híján, meg nem állapítható. Kanizsa szláv szó.³⁶

A Maros jobb partján, Csanádtól nyugatra feküdt *Szent-Lőrincz* (Zentlewrinch). Helyét ma szőlők borítják, egy részére pedig Makó város déli oldala esik.³⁷ Szentlőrincztől északnyugatra feküdt *Kisfalud* (Kisfalwd), mely „kis falu” volt.³⁸

Kisfaludtól északra helyezkedik el *Malomszög* (Molumzugh). Nevéből sejthetjük, hogy közelében malom állott.³⁹ Ettől északra *Szentlászló* (Zent Lazlo), a mai Makó-Ujváros, – az itteni róm. kath. templom – környékén.⁴⁰ Északra feküdt *Szentmargita* (Zent Margitha). Nevét Makó városának egy határrésze és a Margitai ér mai napig megőrizte. Szirbik prédikátor 1836-ban azt írja róla: „Itt valamikor vagy helységnek, vagy valami erősségnek kellett lenni. Bizonyosága ennek a földásás következtében itt található számtalan vastag cserépdarabok és embercsontok. A többiek között találtatott itt három esztendővel ezelőtt (vagyis 1833-ban) csak egy épület fundamentuma letételével, három emberi csontváz, mind ülve s nem mélyen eltemetve. Egyik a többinél szembe-tünőbb volt s a nyakában mellére leereszkedő érc s megrozsdá-

³¹ Id. m. II. 500.

³² *Borovszky* (id. m. I. 37.) szerint *Arszlanics*.

³³ „Monasterium verò Orozlanus toti generationi eorum commune esse asseruerunt”.

³⁴ *Borovszky*, id. m. II. 170.

³⁵ *Erdélyi László*: A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Oklevéltár 170. sz. 755–756 lap.

³⁶ *Borovszky*, id. m. II. 255.

³⁷ Id. m. II. 562.

³⁸ Id. m. II. 287.

³⁹ Id. m. II. 383.

⁴⁰ Id. m. II. 561.

sodott nyakékesség volt. Ugyanott találtatott egy másik, mélyebben, lovastól, fegyverestől. A fegyverek közül kiismerhető volt a szablya és a nyíl”.⁴¹ Szentmargita nevét, épügy mint Szent László, templomától vette.

Szentmargitától ismét északra a Margitai ér közelében feküdt *Köztelek* (Kwztelwk). Neve onnan származott, hogy eleinte a Csanád-nemzetség tagjai, mint „közös” telket használták.⁴² A helységben akkor „három tanyahely” volt Ismét északra, a Szárazér felé eső mezőségen terül el *Szemeegyháza* (Zemeeghaza).⁴³ Nevét alapítója ruházta rá.⁴⁴ Szemeegyháza mellett nyugati irányban *Szudas* (Zwdaş), ettől ismét északnyugatra *Balogkereke* (Bolgukereke) van.⁴⁵ Mivel a „kereke” szó „erdőt” is jelentett, valószínűleg Balog nevű birtokos erdeje állott itt és a később épült helység tőle vette nevét.⁴⁶

Velnök, a mai Makó, nem a mai Makó helyén állott, hanem ettől nyugatra. „Velnök” ó-szláv szó és annyit jelent, mint „révész”. Miután a túlsó parton később új helység keletkezett és ezt Al-Velnöknek (Olwelnw) nevezték, a régi Velnököt elnevezték „Fel-Velnök”-nek.⁴⁷

Velnöktől északnyugatra *Tömpös-monostora* a Maros jobbpartján, Makó városától nyugatra, Szent-Miklós és Kis-Tömpös közt feküdt. Neve alapítójának emlékét őrzi. A monostor a tömpösi szigeten állott és a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve.⁴⁸ Szerzetesrendjét nem ismerjük. A Csanád-nemzetség osztozkodása alkalmával jövedelme a Waffa-fiaknak jutott.⁴⁹

Más monostorok is hasznot hajtottak, mert a királyok gyakran az érdekükben hozott anyagi áldozatok vagy érdekükben szenvedett veszteségek kárpótlására kegyuraságokat adományoztak híveiknek.⁵⁰ A jövedelem forrása azonban határozottan meg nem állapítható. Lehet, hogy a monostor védelmezéséért és az egyház vagyonára való felügyeletéért tiszteletdíj járt a kegyúrnak.⁵¹ Tömpösmonostorának három egyháza volt, aminek megfelelően a helység három részből állott: Bel-Tömpös, Kül-Tömpös és Szent-Miklós-Tömpös. Megillette a halászati jog is, melyet azonban nem a Maroson, hanem az akkori általános szokásnak megfelelően az árterületen üztek. Ez ma különösnek tűnik fel, de annak idején általában így volt. A Csanád-nemzetség birtokait két nagy folyó mosta: a Maros és a Tisza. Egyik-másik jószágát érintette a Berzava és a Temes.

⁴¹ Eperjesy-Szirbik, id. m. 31.

⁴² *Borovszky*, id. m. II. 316.

⁴³ *Versus campum Zarazer.*

⁴⁴ *Borovszky*, id. m. II. 546.

⁴⁵ Budai Országos Levéltár: Dl. 322. §. Bolukkereke.

⁴⁶ *Borovszky*, id. m. II. 23.

⁴⁷ Id. m. II. 349.

⁴⁸ *Monasterium beate Virginis in insula Thembes cum piscaturis.*

⁴⁹ *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek I. 368.

⁵⁰ *Kollányi*: A magánkegyúri jog hazánkban. Budapest, 1906. 198–205. *Balics*, A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1890. II–II. 141, 143–144.

⁵¹ *Balics*, id. m. II–II. 143. *Karácsonyi*, Magyarország egyháztörténete. Nagyvárád 1915. 88.

E folyók közül rendszeresen csak a Tiszában halásztak. A Maros mellett halastavakat találunk. Még ott is, ahol ma nyoma sincs a víznek, mint Óbébán, halastó volt. Mellette ér folydogált, melyen vámot szedtek s ez látta el élő vízzel halastavait.⁵²

A Harangod (Aranka) mentén, a mai Valkány táján⁵³ feküdt *Kis-Valkány* (Kywolkan)⁵⁴ és *Vég-Valkány* (Weghwolkan). Eszerint kezdetben két részre volt osztva. A Valkány-név eredetileg kún vagy besenyő személynév.⁵⁵ Ugyancsak a Harangod partján, Valkánytól délnyugatra feküdt *Veresdob* (Weresdub). Különös nevét talán annak köszönhetette, hogy itt egykor valami vörösréz-dobra bukkantak.⁵⁶ Ismét délre a Harangod partján, a mai Mokrin község helyén állott *Homokrév* (Homokreu). A folyócska homokos medrében közlekedő révéről nyerte nevét, mely a hajdani „Homokrév” „Homokri”, „Homokrin” változatokon át „Mokrin”-ná alakult.⁵⁷

A Tisza mentén a következő falvak voltak:

Szanád (Zanath) a ma is létező ugyanazon nevű község helyén. Ettől délre *Varsány* (Wasysn), ismét délre *Csóka* (Chaka), a mai mezőváros helyén. Eredeti nevét – „Csaka” – valószínűleg alapítójától vette, nem pedig a területén fészkelő csókáktól.⁵⁸ Csókától keletre van *Terjén* (Teryen). Nevét alapítójától nyerhette, akit talán mélyhangu változattal „Tarján”-nak hívtak.⁵⁹

Terjéntől délnyugatra *Temerkény* (Temerken) állott. Neve törökös, besenyő, vagy kún-hangzású.⁶⁰ Innen délkeletre *Szent-Miklós* „Zent-Miklos”, Rázsán-Szent-Miklós terült el, a mai Tisza-Szent-Miklós helyén. Mellette van *Pataktó* (Potokto), ettől délre *Rázsán* (Rasan). Szláv hangzású⁶¹ nevét talán alapítójától vette. Innen délre *Agár* (Agar). Nevét – Varsányhoz hasonlóan – az ott levő Agár-tótól kaphatta.⁶² Ismét délre *Kér* (Keer). Emléket a Tiszaszentmiklós és Padé közt elterülő „Kera-bara” mocsár nevében őrzi.⁶³ Ettől délkeletre fekszik *Padé* (Podue), a mai hasonlónevű községtől kelet felé, a Szelistye nevű dülő helyén. Eredeti neve a szláv „Podvej”, amely part alatti helyet jelentett.⁶⁴ Padétól délkeletre a Harangod torkolatánál a mai Morotva puszta helyén állott

⁵² *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek. I. 367. V. ö. *Borovszky*, id. m. I. 37–38, 73–74.

⁵³ A Harangod tulsó partján, Óbesenyő és Oroszlámos közt. Nem azonos a mai Valkánnyal, melynek neve Valkányszállása volt. *Karácsonyi*: A Csanád-nemzetség birtokai. Id. h. 76.

⁵⁴ *Borovszky* Kül-Valkánynak olvassa. (Id. m. I. 68).

⁵⁵ *Borovszky*, id. m. II. 616.

⁵⁶ Id. m. II. 624.

⁵⁷ Id. m. II. 243.

⁵⁸ Id. m. II. 110–113.

⁵⁹ Id. m. II. 636.

⁶⁰ Id. m. II. 591.

⁶¹ Tört. Ért. 1885, 125.

⁶² Tulajdonképpen alig volt helység, hanem csak halászóhely. Halastava a Harangodtól kapta a vizet. (Tört. Ért. 1885, 26.)

⁶³ *Borovszky*, id. m. II. 164.

⁶⁴ Id. m. II. 470.

Halász („Haláz”)⁶⁵ *Harangodtövel*⁶⁶ és Nagy Morotvával.⁶⁷ A Harangod ugyanis nem szakadt egyenesen a Tiszába, hanem torkolata előtt a Nagy Morotva nevű mocsár terület el. Ettől délre van *Solt* (Suth) a mai Morotva nevű pusztán. Neve ősi személynév.⁶⁸

Csanádtól keletre, a Maros balpartján a mai Beka-pusztával szemben, Csanád és Egres közt: *Kemecsemonostora*.⁶⁹ Neve alapítójának szintén személyneve, ki a Csanád-nemzetség tagja lehetett, mert Kemecsemonostor e család birtokai közé tartozott. Kemecse a 12. században vagy talán még előbb élt. A monostort később azok a francia mesterek építhették, akik a 13. században II. Endre király uralkodása alatt az egresi monostort emelték. Bizonyára a kúnok égették fel és nem is épült fel újból. A körülötte elterülő falut a 14. század oklevelei már nem mint „Kemecsemonostor”-t, hanem csupán mint „Kemecse”-t említik. Romjairól a mult század közepén hivatalos tudósítás tesz említést: A Maros partján, az uradalmi erdőben, Sárafalytól egy mértföldnyire sajátyszerű pinceomladékokat találtak. Építésmódja figyelemreméltó. Falai élükre rakott téglákból állanak és a ragasszal együtt a legkeményebb kővé váltak. A hagyomány szerint monostor állott itt, melyet a törökök pusztítottak el. Tágas építménynek kellett lennie, mert a romok hatalmas teret foglaltak el. Közeliükben tömördek csontot találtak. A népmonda klastromtetetőnek vagy csata színhelyének tartja. Ujabban Heinrich Miklós gátbiztos végeztetett itt ásásokat. Szerinte a monostor templomának két tornya volt. Egyikét fölösatta; a másik helyén a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat 8. számú őrháza áll. A templom mellett állott monostor oszlopainak pillérei ma is láthatók. Az egyház méretei a meglévő romokból megállapíthatók. Az apsis „mélysége” 75 méter, szélessége (mely azonos a főhajó szélességével) 6 m., a fő- és a két mellékhajó hossza 29·5 m., a mellékhajók szélessége 4·5 m., a falak vastagsága 1 m. A romok manapság már csak két méter magasságúak. 1898-ban szentesi polgárok engedélyt kértek a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulattól az ásásra. Apáról fiúra szállott szóhagyomány és följegyzések alapján azt hitték, hogy a templom keleti „ablaka” (oldala) alatt kincsesláda van elrejtve. Ástak is két hétig, de az elrejtett kincsre nem akadtak rá, habár a hajdani monostor helyén, a mostani Maros-töltés mentén, a kincskeresők sok régiséget találtak. Ugyane hagyomány szerint a monostor kútjában volnának a harangok. Ma is élő szóhagyomány, hogy Kemecsemonostorát az egresi cisztercita apátsággal földalatti árok kötötte össze.

Kemecsemonostorától ismét keletre, a Maros jobb partján, Zádorlaktól nyugatra *Pongráczfája* (Pangrachfaya), ettől keletre

⁶⁵ Későbbi oklevelekből kitűnik, hogy *Halász-Morotva* volt a neve. Ebből idővel az első név elmaradt és így emlékét a Morotva-pusztá örzi. (Tört. Ert. 1885, 70.)

⁶⁶ *Harangodtue*.

⁶⁷ *Mortua Magna*.

⁶⁸ *Borovszky*, id. m. II. 530.

⁶⁹ *Ortvay*: Magyarország egyházi földleirása. 414. l.

szintén Zádorlak mellett, a Maros balpartján *Csenkörvénye* („Chenkeureme”) vagy *Csenkevereme* állott.⁷⁰ Ugyancsak kelet felé a Maros balpartján, ott ahol a folyó Erdélyt elhagyja: *Fülöpköve*, *Fülöpkő* (Philwpkue) ma is Piatra lui Filipu.⁷¹ Innen visszafelé, kissé nyugatra, szintén a Maros balpartján, körülbelül oly távol a parttól, mint *Fülöpköve*, feküdt *Döbördön* (Duburdun.)

A Marostól délre van *Szécsény* (Zechen), a mai Temes-Szécsány.⁷² Nevében szláv szó gyökerét találjuk (setj=irtani).⁷³ Szécsénytől északkeletre, a mai Féregyháza helyén *Fejéregyháza* (Feyereghaz).⁷⁴ Szécsénytől délkeletre a Beregszó völgyében *Poklosi* (Puklussy). Ennek szomszédságában *Nádasd* (Nadasd), a mai Mélynadas helyén. A régi Berzava mentén, a mai Csávós helyén: *Csávás* (Chavas).⁷⁵

Ugyancsak a régi Berzava mentén Csávós közelében, Bókától északkeletre feküdt *Kalántelek*, melyet az 1247. évi (hamis) oklevél szerint Kalán pécsi püspök unokahugának – Pongrácz ispán feleségének – hozományul adott.⁷⁶ Ugyancsak a Berzava mentén feküdt *Kis-Hodos* (Hwdus).⁷⁷

A Csanád-nemzetség kegyúri helyiségei voltak ezenkívül:

Dobegyház (Dwbeghaz), *Fejérjuh* (Feyerjuh),⁷⁸ *Feketefa* (Feketewfa),⁷⁹ *Kutegyház* (Kwtheghaz),⁸⁰ *Nagykecskés* (Nagkeckes), *Szentkirály* (Zentkyral), *Tejes* (Theyes)⁸¹ és *Teremtelek* (Teremthelwk). Ezeknek fekvése még kiderítetlen.⁸²

Ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó oklevél, mely e helységek emlékét megőrizte, alig másfél évtizeddel a tatárjárás után készült: az annak alapján fölfektetett térkép csattanósan élénk tárja a Temesköz meglepő gyors fölvirágzását. A falvak sűrűbben sorakoztak egymáshoz, mint manapság. A lakosság persze gyér volt. Egy-egy falu – helyesebben tanya – csak 20–30 házból állott. A legtöbb helységnek neve megmondja templomát: Szent-Lőrinc, Szent László, Szent-Margita, Boldogasszonyháza vagy Boldogasszonyfalva. A csávosi egyház védőszentje: Szent-Péter.⁸³ E templomok – a lakosság csekély száma miatt – alkalmasint fából

⁷⁰ Nevét szintén birtokosától és halastavától vehette. (Tört. Ért. 1885, 33. Márki, id. m. 197.)

⁷¹ Neve azt sejteti, hogy bányatelep volt. (Tört. Ért. 1885, 69.)

⁷² Tört. Ért. 1886, 94 sk.

⁷³ *Borovszky*, id. m. II. 434.

⁷⁴ Tört. Ért. 1885, 67. Márki, id. m. 200.

⁷⁵ Tört. Ért. 1885, 32. Márki *Kávás*-nak olvassa és Nádasd és Poklosi közé helyezi, (id. h.)

⁷⁶ *Borovszky*, id. m. I. 67.

⁷⁷ Tört. Ért. 1885, 76.

⁷⁸ Poklosi helység után fordul elő az oklevélben.

⁷⁹ Az oklevélben Nádasd és Poklosi közt említetik.

⁸⁰ *Borovszky* olvasása szerint *Kucs-egyház*. Id. m. I. 68.

⁸¹ *Karácsonyi János* Szabó Károly másolata alapján *Fejesdnek* írja. (Tört. Ért. 1885, 68.)

⁸² *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1886, 105.) és *Márki* (id. m. 217.) *Zurakrew-et* mint a Csanád-nemzetség 1256. évi birtokát tüntetik föl. A szóban forgó oklevél azonban ezt nem említi.

⁸³ *Ecclesia sancti Petri*.

készültek. A tömörkényi egyház azonban kőépület lehetett, mert emberöltő mulva Tamás mester szentélyablakának fülkéjébe rejtette okleveleit a kúnok gyújtogatásai elől. A templom lángbaborított fatetőzetéről a tűz ugyan ide is átragadt és lángjai már nyaldosták az okleveleket, de Tamásnak mégis sikerült ezek közül egyet megmentenie. *A megmentett oklevél a Csanád-nemzetség most tárgyalt 1256. évi osztálylevele.* Pecsétjét a lángok megolvastották ugyan, a királyi kancellária azonban megállapította hitelességét.⁸⁴ A vizsgálat folyamán a pecsét megsemmisült, *de az oklevél ma is megvan Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum levéltárában.*⁸⁶

⁸⁴ V. ö. Borovszky, id. m. II. 592.

⁸⁵ Az oklevél fényképét Kelemen Lajos levéltárnok, a térképet Kühn Lajos tanár úrnak köszönöm.

Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában.

A Kolozsvárt megjelenő hírlapok.¹

Irta: Dr. KRISTÓF GYÖRGY.

Az abszolutizmus idején az erdélyi magyar hírlapirodalom mennyiségileg és minőségileg is megdöbbentő képet mutat, saját multjához épügy, mint az egykoru magyarországi (fővárosi) sajtóhoz viszonyítva. 1850-ben az összesen 9 magyar időszaki sajtótermékből Erdélyben jelent meg 2 (tulajdonképen csak 1, a *Kolozsvári Lap*, mert a második, ennek melléklapja, a *Népbarát*, félévi tengődés után megszűnt). 1852-ben Erdélyben 6 német és 3 román nyelvű időszaki sajtótermék jelent meg, míg magyar összesen 1. Ez a szám 1854-ig megmaradt. 1854-ben összesen 20 magyar hírlap és folyóirat jelent meg. Ezek között Erdélyben (Kolozsvárt) egyetlen egy, a *Hetilap*. Az arányszám öt százalék; a szabadságharc előttinek még csak nem is negyede. A kiegyezés évéig úgy a német, mint a román időszaki sajtótermékek száma mindig nagyobb volt, mint a magyar. A németnyelvűek száma 4–6, a románnyelvűeké 3–6 között váltakozott, tehát állandónak mondható. A magyar termékeké meg 0–8 között ingadozott, ami a megélhetés bizonytalanabb voltával függ össze. Csupán 1862-ben éri utól a magyar szám a németet és a románt. Sőt felül is mulja, ha a *Bukaresti Magyar Közlönyt* is ide számoljuk. Bár nem egészen indokolt, de a kimutatásokban tényleg szerepelni szokott (a mienkben is ott van) ez a *külföldön* megjelent magyar lap is. (L. III. sz. táblázatunkat).

¹ Hetven év (1849–1919) az erdélyi magyarság szellemi életéből c., a hírlapirodalom, tudományos élet és szépirodalom történetét tárgyaló mű egyik fejezete.

Az évek szerint*) vezetett kimutatás azonban nem tünteti föl azokat a sivár időközöket, amikor Erdélyben nem jelent meg egyetlen egy magyarnyelvű időszakai nyomtatvány sem. Ilyen szomorú interregnum az erdélyi magyarság szellemi életében kétszer is volt. Az első 1852 jul.–szept., a második 1855 ápr.–1856 ápr. közt. Ez utóbbi kerek egy esztendeig tartott, vagyis a XIX. sz. második felében 1855 ápr.–1856 ápr. között Erdélynek, a hivatalos statisztika szerint is majdnem nyolcszázezer főnyi *erdélyi magyarságnak egy álló esztendeig egyetlen időszakai nyomdarterméke nem volt.* A civilizáció terjesztésével kérkedő osztrák abszolútizmus dicsőséggel könyvelhette el, hogy sikerült Erdélyben egy évig oly helyzetet teremteni és fentartani, mintha Erdélyre nézve Gutenberg még nem élt volna, mintha a könyvnyomtatás még ismeretlen lett volna. És még van egy kietlen negatívum az erdélyi magyar hírlapirodalomban, ami ismét az osztrák abszolútizmus pacifikáló politikájának gyászos sikere. Az, hogy 1852 jul.–1856 ápr. között, tehát *négy éven át politikai hírlapja nem volt az erdélyi magyarságnak.* Mert a *Hetilap*, ez évek egyetlen közlönye, nem volt, nem lehetett az, amire szükség volt, t. i. politikai újság.

Mindezeknél fogva tán nem érdektelen az akkori hírlapviszonyokat részletesebben ismertetnünk.

1849 közepén Erdélyben különböző helyeken összesen 6 magyar hírlap jelent meg. E háborús hírlapok a hadi helyzet rosszabbodásával rendre megszűntek. 1849 június második felében megszűnt a *Brassói Hírlap*, *Hadilap*, *Csiki Gyutacs* és a *Székely Hírmondó*. Aug. 14-én jelent meg a kolozsvári *Honvéd* és a *Szabadság* utolsó száma. Másnap, aug. 15-én, vonultak be az oroszok Kolozsvárra. Hírlapszerkesztésről szó sem lehetett e fojtott leve-

*) III. táblázat. Az erdélyben megjelent időszakai sajtótermékek táblázata 1850–1867 között:

1850	magyar	2	román	3	német	5
1851	„	1	„	3	„	5
1852	„	1	„	3	„	6
1853	„	1	„	3	„	6
1854	„	1	„	3	„	6
1855	„	1	„	3	„	6
1856	„	3	„	3	„	6
1857	„	3	„	3	„	6
1858	„	3	„	3	„	6
1859	„	4	„	3	„	5
1860	„	4	„	4	„	5
1861	„	5	„	4	„	5
1862	„	5	„	4	„	4
1863	„	3	„	5	„	4
1864	„	3	„	4	„	4
1865	„	5	„	5	„	5
1866	„	3	„	4	„	5
1867	„	8	„	6	„	6

gőjű és kínosan bizonytalan hónapokban. Aug. 15-től november közepéig Erdélyben magyar lap nem jelent meg. 1849 aug. 26-án lovagolt be Grotenjelm orosz tábornok a Wesselényiek és Erdély történetében oly sokszor szereplő Zsibón, a vértanu Kazinczy Ferenc vértanu fiának, a Haynau által Aradon főbelövetett Kazinczy Lajosnak táborába. A zsibói fegyverletétel napja a szabadságharcot Erdélyre nézve is befejezte. Ténylegesen elkezdődött az ön-kényuralom, amely papiron már márc. 4, az u. n. olmützi octroyalt császári alkotmány óta fennállott. Ez alkotmány nemcsak az 1848-diki törvényeket, de az egész magyar alkotmányt hatályon kívül helyezte. Természetesen Erdélyét is, az uniót is. Erdély külön nagyfejedelemség lett újra, de katonai uralom alatt. A császár már július 19-én kinevezte a szabadságharcból jól ismert báró Puchner helyébe báró Wohlgemuth Lajost Erdély teljes hatalmu legfőbb katonai és polgári kormányzójának. Ő kormányozta Erdélyt saját belátása szerint. Büntetett és jutalmazott. A rendcsinálás erőhatalommal ment végbe; a büntetés a legjobbakon keresztül az egész magyarságot sújtotta. A jutalmazás pedig még a románság és szászság körében is csak egyeseknek szólt, a magyarok közül meg épen csak a kevés gyöngye jellemű részesült benne.

Az új kormányzat ostromállapotot léptetett életbe, mely csak 1854 dec. 15-én szűnt meg. A sajtót katonai cenzura alá vetette s csak 1852 május 27-én helyezte hatályba Erdélyben is azt a régebbi birodalmi rendeletet, mely a sajtó rendbentartását a katonaság hatásköréből a polgári rendőrség (de nem bíróság) kezébe utalja át. Mindenféle abszolutizmus a sajtót tulajdonképen csak addig és annyiban tartja megengedhetőnek, ameddig kizárólag az ő eszköze, az ő akaratának szócsöve. Ez a tétel érvényesült a Bach-korszak első (és egyetlen) hírlapjának a sorsában is.

Kolozsvári Lap volt a címe. Első száma 1849 nov. 16-án jelent meg ívrét nagyságban, négy oldalnyi terjedelemben. A ref. kollégium nyomdájában állították elő. Egész évi előfizetési ára 2 frt 20 kr. volt; 1849-ben hetenként kétszer, 1850 jan. 1-től háromszor jelent meg. Utolsó számának kelte 1852 június 29. A szerkesztői program csak a „józanon lehetségest” ígéri, mert a jelennek helyes felfogása a jobb jövő záloga. A mellettünk és fölötünk szörnyű robajjal elhullámzott történet még nem tért vissza árkába, de a pusztítások és teendők látszanak. Ezeket kimutatni, a néptömeget saját helyzete felől felvilágosítani tűzte ki célul. Kormány és nép szorosan egyesüljön szeretetben, bizalomban. Ehhez kölcsönös becsületet gondolkozás kell. A lap beosztása és tartalma három rovatra tagozódott: 1. *Ausztriai birodalom-Hivatalos*, 2. *Nem hivatalos*, 3. *Hírdetések*. Terjedelem szerint az Ausztriai birodalom Hivatalos rovaté volt az oroszlátrész, a másik kettő terjedelme mindig ettől függött.

Mi volt a tartalma az annyira kövér terjedelmű *Ausztriai birodalom-Hivatalos* rovatnak? Sem történetírói, sem újságszerkesztési szempontból ennél a rovatnál keservesebb olvasmány el nem képzelhető. Történelmi szempontból azért, mert a sic volo

sic iubeo elvü kormányzat okmányait, a Haynau, Wohlgemuth és Schwarzenberg rendeleteit tartalmazza. Másfelől ugyancsak szó szerint a haditörvényszék ítéleteit, a legderekkab magyarok – családapák, gyermekek, testvérek – halálra, fogságra kárhoztató megbélyegzéseit. Az előkelő, magasrangu katonai munkatársak efféle közleményei soha sem akartak véget érni. Csak ritkán akadt oly kormányhatósági rendelet, amely az erdélyi közművelődés javát célozza s amit az egykoruak nem remegve olvastak. Ilyenek az enyedi ref. Bethlen kollégium és a balázsfalvi g. kath. iskola elpusztult könyvtári és múzeális tárgyainak a visszaszolgáltatása ügyében tett intézkedések. (*Kolozsvári Lap* 1849 évf. 3. és 49. l.)

A *Nem hivatalos* rovat is valójában engedélyezett, előírással volt. Ebben kül- és belpolitikai hírek, tudósítások olvashatók a bécsi kormány szemüvegén át és a katonai parancsnokság megvilágításában. Pl. Kossuth Amerikában „teljesen lejárta magát, a jelenen mitse változtatott, a jövőre nézve mindent veszített.” A kormányzat szellemújja ebben a rovatban is ott volt. És mégis ez a *Nem hivatalos* adott létjogot a lapnak. Utóvégre olvasói tudták, hogy az itt megjelent tudósítások egyoldalúak, sugalmazottak, csak a kormány álláspontját fedik, de nem a valóságot. Ha egyoldalúan is, de legalább tudomást lehetett szerezni az eseményekről, amelyeket aggodva figyelt a magyarság. A szöveg sorai között olvasni nagyon hamar megtanult az akkori közönség. Hozott ez a rovat társadalmi, irodalmi és művészi híreket, színházi referádákat, tanügyi tudósításokat Kolozsvárról és a vidékről, a kolozsvári keresk. és iparkamara gyűléseiről, a kaszinók ébredéséről, táncmulatságokról stb. Mindezek terjedelme rövid. Pl. Wesselényi halála beleszorult két sornyi tudósításba. Keserü kacagást kelt ma is a néhol felcsillanó vakmerően naiv szatira a technikai összeállításban. 1850-ben (208 l.) a kivégzések lajstroma után közvetlenül következő hír ez: „Pest város börtönei felsőbb rendeletről megvizsgáltván, nem találtattak kényelmeseknek.” Szükkörben mozgott, szűkszavu és sugalmazott volt ez a rovat is. Mégis ebben kereshetjük az erdélyi közlélek szomorú aléltságát, romok közt tengődését, amit *Gyulai* oly mesterien örökített meg az *Egy régi udvarház*-ban és az *Erdélyi uti benyomások*-ban. Táplálékot jelentett a *Kolozsvári Lap*, ha keserü is volt az íze és fanyar a gyümölcse: kezdetleges még a szabadságharc előtti erdélyi lapokhoz mérten is. Csak tengődnie lehetett s végre is megbukott. Nem munkatársak hiányában bukott meg, noha a legjelesebb erdélyi írók akkor már Pesten éltek vagy az emigrációban. Nem is amiatt, mintha a szerkesztő és lapja szolgálékü lett volna. Makoldy Sámuel becsületes, derék magyarságához soha szó sem fért. Akkor is, később is birta polgártársainak bizalmát s mint köztisztületben álló férfiú halt meg 1872-ben. A lehetőség között most is híven szolgálta nemzetét. Azonkívül volt ujságírói gyakorlata is, amennyiben a szabadságharc előtt a Szilágyi Ferenc lapjainak állandó munkatársa, olykor épen szerkesztője volt. A *cenzura* ölte meg lapját. Hiszen Wohlgemuth 1850 márc. 9-én még a románság lap-

ját, a *Gazeta Transilvaniei*-t is, egyidőre betiltotta. „Igaz, – mondja Makoldy (1852 jan. 1. sz.) – hogy a jelen ostromállapot a sajtót szükségképen korlátozni kénytelen, de bele kell nyugodni, hogy ez másként nem lehet!” Pedig lehetett. Ő maga is próbálkozott vele, amennyiben 1852-ben lapja valamivel élénkebb, változatosabb és mozgékonyabb lett, mint azelőtt. De még mindig kezdetleges, szűkszavú és néma, nem a közlélek szívdobogásához, hanem csak a pesti lapokhoz mérten is. Ezek minden tekintetben jobbak voltak. Ott is volt ugyan cenzura, de sokkal szabadabb mozgást engedett a sajtónak, mint Erdélyben, ahol ridegsége alig csökkent. A pesti lapok miatt bukott meg a Makoldy lapja. Amíg anyagilag bírta, fentartotta; aztán, mint írja – s elhíhetjük, hogy őszintén írta – „vérző szívvel” beszüntette. Az áldozatot sem ő nem bírta tovább, sem támogatói, kik között Mikó Imre volt a legkétségesebb, célszerűnek nem tartották. „Tövises vala a pálya, melyre kilépni merészkedénk; tövises az még ma is rózsák nélkül – jellemzi helyzetét a szerkesztő. De legyőzhetetlen volt a vágy: magyar hírlapot adni, nem nyereszkeedésből, hanem azon meggyőződésből, hogy a nemzetek életének és szabadságának leg-erősebb védelmezője a sajtó.”²

Makoldy 1850 januárjában melléklapot is indított *Népbarát* címen. Hetenként jelent meg. Félév múltán a 26. számmal megszűnt. Néplap akart lenni s azon az uton haladni, amelyet a szabadságharc előtt a Brassai közkezdveltségnek örvendő *Vasárnapi Ujság*-jajól előkészített. Célja volt a népet felvilágosítani nemcsak jogai, de kötelességei felől is. Ezt a célt szolgálta „Hány hét a világ?” c. minden számban folytatatólagos cikksorozata, mely egy falusi lelkész és István gazda párbeszéde időszerű társadalmi kérdésekről, de természetesen csak az elmélet síkján. Aztán ismertető cikket írt a molyok eltakarításáról, a marhatakarányról, tűzoltásról, a rúgós tehén fejéséről, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem köréből. De nem hanyagolta el a vallásos és erkölcsi szempontokat sem. A címlapon mindig van négysornyi idézet valamelyik magyar vagy külföldi költő (Horatius, Cícero, Schiller) művéből. Oktató iránya tulságosan kilátszott, hiányzik cikkeiből a közvetlenség.

Mindent egybevetve, Makoldy sovány és kezdetleges lapot adott. De adott, a Bach-korszakban az elsőt, az egyetlent és a viszonyok között a lehető legjobbat akár ujságtechnikai, akár nemzeti szempontból. *Ez lapjának jelentősége s ebben áll az ő hírlapírói érdeme is.*³

Makoldy Sámuel elkedvetlenedése s a *Kolozsvári Lap* megszűnte után negyedévig tartó interregnum következett, amely alatt Erdélynek most már egyetlen hírlapja sem volt.

A Bach-korszak *második*, és egész fennállása alatt szintén egyetlen magyarnyelvű hírlapja, a *Hetilap*, 1852 okt. 2-án indult meg. Alakban, terjedelemben nem multa felül elődjét. Sőt, mivel

² Kolozsvári Lap 1852. évf. I. sz. 1. l.

³ L. részletesebben Kristóf György: Hírlapirodalmunk az abszolútizmus korában. Ellenzék 1927. évf. 124. sz.

kezdetben hetenként csak egyszer, 1853-tól kezdve, is – oh minő haladás! – csak hetenként kétszer jelent meg, az előd mögött áll, terjedelemben pedig egyenesen visszaesést mutat. És van még egy feltűnő különbség: a *Hetilap* politikával nem foglalkozott. És ebből következett az a sivár negatívum, hogy Erdélynek a *Kolozsvári Lap* megszűntétől (1852. jun. 29), a harmadik lap, a *Kolozsvári Közlöny*, megindulásáig (1856 ápr. 1), majdnem teljes négy éven át nem volt saját politikai magyar lapja, holott ugyanakkor 2 német s 1 román politikai tartalmu hírlap és folyóirat volt csak Erdélyben.

A feltűnő különbséget, a politikai tartalom kimaradását, épen az elődnek, a *Kolozsvári Lap*-nak, szomorú sorsa érteti meg: csak így lehetett kikerülni az *Ausztriai birodalom-Hivatalos* rovatot, azt a kényszerhelyzetet, hogy a lap legnagyobb részét a katonai kormányzat rendeletei és a haditörvényszék ítéletei, e lelket facsaró és előfizetőket elriasztó olvasmányok, töltsék ki. A *Hetilap*-ot Berde Áron unit. koll. tanár, az 1872-ben felállított kolozsvári tudományegyetem első rector-magnificusa, szerkesztette „a Kolozsvári Keresk. és Iparkamara befolyása mellett az iparvilág, gazdaszat és kereskedelem ügyeinek szolgálatára”. Címe és lényege szerint a *Hetilap* a kamara törekvéseinek volt szószólója.⁴ Minket a lap egyéb vonatkozásai érdekelnek. Nevezetesen tartalma 1853 márciusától kezdve valamennyire kibővül, mert a tudomány, művészet és szépirodalom köréből is adott közleményeket. Az ipari, gazdaszati és kereskedelmi jelleg ezután is érvényesült ugyan, mert hisz a kiadó meg a szerkesztő is a régi maradt, de a változás, a kibővülés, szemmel látható. Már márciusban a 10. számban Kővári László három hasábon át jegyzeteket ír a Cserei Mihály Historiájának az idén megjelent kiadására, Dózsa Dániel pedig *Mátkakoszorú* c. románccal szerepel. A *Tárca*-rovatban színi-kritika és beszámoló olvasható és még néhány más apró irodalmi hír.

A tárgykörben megbővült *Hetilap* aránylag legtöbbet foglalkozott a színészettel. Kővári László több számra terjedő cikksorozatban feldolgozta az erdélyi és a kolozsvári színészet és színház történetét. Hasonlóképen többször és folytatásos cikket közölt a kolozsvári színház akkori helyzetéről, az anyagi és művészi kívánalmakról. Külön cikket írt Bulyovszkyné vendégszereplése alkalmából a magyar dráma feladatairól és végül közölte a városi színházi bizottságnak, illetve később a várostól független külön színházi bizottságnak – melyben a vezető lélek Erdély Széchenyije, gróf Mikó Imre, volt – a határozatait, felhívásait stb. Figyelme kiterjedt a vidéki színészetre is, amennyiben az akkor divatos vidéki levelezések javarésze rendszerint a vidéki városok színielőadásairól szólt. Nem érdektelen, hogy oly kicsiny helyeken is, mint pl. Szászváros, egy év alatt *három társulat is töltött hosszabb időt és anyagilag sem eredmény nélkül*. A színészet akkor megint nemcsak pusztá szórakozás volt, hanem a nemzeti műveltség kér-

⁴ Ez irányu hatását ismertette és méltatta Ürmösy Lajos: Kolozsvár kereskedelme és ipara története. Kolozsvárt, 1898. 73–78. l.

dése. A Bolnai gróf Bethlen színpadi szereplése helyi szempontból volt érdekes.

Foglalkozott a *Hetilap* tanüggyel is. Különösen a nevelés körül fejtett ki sikeres propagandát. Tudósításokat közölt egy-egy nevezetesebb évvégi közvizsgálatról s a különböző felekezetek főhatóságainak tanácskozásairól, zsinatairól stb.

Tudományos jellegű közleményei közül fel kell említenünk báró Naláczi Józsefnek, a testőrírónak, önéletrajzát, Vass József, kegyesrendi tanár irodalmi és történeti forrás-közleményeit, Kövári László sokoldalú munkásságát és a Brúz Lajos nevét, akik Erdély múltjához szolgáltattak érdekes anyagot. Ezenkívül olykor egy-egy tudományos vagy költői mű kritikájával is találkozunk.

Irodalompolitikai témákkal is foglalkozott. Cikket írt az írói nyugdíjintézetéről, a hírlapirodalom szerepéről, Jókai Mór kolozsvári és erdélyi útjáról, az erdélyi magyar irodalomról. A *Falusi gondolatok* c. cikksorozat több részlete is tisztán az erdélyi szellemi élet kérdéseit tárgyalja.

Magát a szépirodalmat lírai és elbeszélő költemények, eredeti és fordított novellák képviselik. Szépirodalmi közlemény szinte kivétel nélkül minden számban található, olykor 2–3 vers és novella is ugyanegy számban. A verses költészet művelői: Dózsa Dániel, Dózsa Lotti, Deáki F. Samu, Gyárfás Ferenc, Herepei Károly, Kövári Józsa, Medgyes Lajos, Szász Gerő, Száva Farkas és a kor szokása szerint egy sereg névtelen. Eredeti vagy fordított novellát közölt Dózsa Dániel, Gámán Zsigmond, Komáromi Ferenc, Jósika Kálmán, Kövári László. Utirajzot P. Horváth Lázár, Pataki Ferenc. Jókai és Teleki Domokos is ígéretet tettek a szerkesztőnek, de tőlük nem jelent meg semmi.

Egyébként a lap munkatársai voltak még a következők: gróf Bethlen Farkas, id. Farkas Sándor, Fodor József, Gyergyai Ferenc, Kovács Antal, Kriza János, gróf Lázár Miklós és Móric, Nagy Ferenc, Ötvös Agoston, Pesthy Frigyes, Szilágyi Sándor, Ugron István, Zeyk Sándor. Egytől-egyig derék név. Természetesen maga az érdekes szerkesztő, Berde Aron is.

A munkatársak közül, kiknek hazafiúi buzgalma és lelkesedése a magyarság ügye iránt egyformán tiszteletreméltó, külön kiemelendő kettő: Dózsa Dániel és Kövári László, ők ketten voltak a *Hetilap* legmunkásabb, legsokoldalubb és legelevenebb tollú munkatársai. Éber és aggódó szemmel vigyáznak és tartanak számon minden közügyet az anyagi és szellemi világból egyaránt. Felvilágosító, irányító, magyarázó és lelkesítő cikkeik jelentékenyen előmozdították a közfelfogás helyes irányba terelődését. Mindkettőt jellemzi az ismeretek széles köre, komoly megfontoltság, a célt és lényegét soha el nem tévesztés. Kövári már ekkor ismert és elismert történettudós, Dózsa Dániel jogász és rendkívül termékeny költő. Amaz a tudományos, emez a költői nyugodalmas munkamezőt hagyta oda – legalább ezekben az években – sokszor csupán azért, hogy mint hírlapírók szolgálhassák nemzetük, az Erdélyi magyarság ügyét. És szolgálták becsülettel, lelkesedéssel, gazdag tudással s lankadatlan kitartással. A történettudós Kövári

és a költő és jogász Dózsa Dániel koszorújában egyik szép levélre ez van írva: hírlapíró. Az erdélyi magyar hírlapirodalom érdemes művelői voltak ők olyan nehéz viszonyok között, amilyent a mai hírlapírás – hála Istennek – nem ismer.

A *Hetilap* jelentőségét egyetlensége mellett legjobban épen munkatársainak névsora mutatja és igazolja. Hasábjain szóhoz juttatta és egyesítette szinte kivétel nélkül az itthon maradt erdélyi írókat. (Kemény, Gyulai, Urházi, Szász K. Pestre mentek volt, mások emigrációban éltek). Csak hangfogóval szólhattak. De szólhattak, legalább ezen az egy helyen, mert hisz' semmiféle irodalmi és tudományos intézményünk nem volt, nem működött. Öregek és fiatalok, Kolozsvárt és vidéken élők, költők és tudósok csak a *Hetilap*-on át férhettek a közönséghez. A szerkesztőn, Dózsa Dánielen és Kővári Lászlón kívül még egy egész sereg munkatársnak a súlya és munkássága volt országszerte ismeretes, s részeseült különös becsülésben Erdély részéről. Nem utolsó érdeme a *Hetilap*-nak, hogy itt bontotta ki szárnyait Szász Gerő, továbbá az egyetlen egykorú nyomtatott forrásunk az abszolutizmus korából, amelyből, ha szakadozottan és foszlányosan is, de mégis értesülünk a magyar közlélek állapotáról. Nagyon érdekesek a vidéki levelezők ilyenmü feljegyzései: Udvarhelyre 1853-ban a *Hetilap* 8, *Déliabáb* 6, *Hölgyfutár*, *Nemzeti Könyvtár* 2–2, *Szépirodalmi Lapok*, *Religio*, *Katholikus Néplap*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Új Magyar Múzeum* 1–1 példányban (összesen 24) járt, míg a *Támás bátya kunyhója* 6 példányban forgott közkezen (*Hetilap* 1853 évf. 286 l.). Dézsre vizont a *Hetilap*, *Budapesti Hírlap* és a *Déliabáb* 6–6, a *Pesti Napló* és *Hölgyfutár* 3–3 és az *Új Magyar Múzeum* 1 példányban járt. (U. o. 1853. évf. 373 l.) Ugyancsak a *Hetilap* jegyezte fel, hogy hol és mikor szűnt meg a nemzeti gyász, s kezdődtek el a nyilvános bálók, a kaszinói élet stb. Kolozsvárt pl. 1854-ben volt a forradalom után az első igazi nyilvános bál. Feljegyzi a kolozsvári és vidéki nevezetesebb hangversenyeket, s jobb hiányában még a vándorcirkuszok előadásait is megörökíti. Bizony, nem egyszer primitívnek tetszenek az efféle híradások, de bennük mégis valahogy az akkori közlélek mozdulásra készségét érezzük. Művelődéstörténeti szempontból még e primitívnek tetsző anyag is becses forrás.⁵

Ennyi érdem és az egyetlenség dacára is a *Hetilap* nem tudott felvirágozni. Tengődött, s összesen két és fél évi pályafutás után, 1855 március 31-én megszűnt. Erdélynek most megint hosszabb ideig egyetlen magyar hírlapja sem volt. Meg kellett buknia a *Hetilap*-nak is, mint elődjének. Nem mintha nem voltak volna munkatársai s nem azért, mert hiányzott a szükségérzet egy jó hírlap iránt. Hanem azért, mert nem foglalkozott azzal, ami akkor elsősorban érdekelte az olvasókat: politikával. Meg kellett

⁵ Igaza van Ferenczy Józsefnek, hogy a *Hetilap* változatos tartalommal jelent meg, de csak viszonylag. Ellenben nem alapos az az értékelése, hogy a *Hetilapok* (sic!) irodalmi jelentőségü dolgozatai a magyarnál nagyobb nemzet irodalmában is számot tennének. (Ferenczy József, A magyar hírlapirodalom története 503. l.)

buknia, mert a pesti lapok mögött messzi elmaradt nemcsak azért, mert azok vagy egyenesen politikai tartalmuak voltak, hanem azért is, mert a nem politizáló lapokra sem nehezedett Pesten olyan ólomsúlyú cenzura, mint a milyen a *Hetilap*-ra. Ott sem volt ugyan sajtószabadság, de mégis szabadabb volt a mozgás, elnézőbb a cenzor, elannyira, hogy a pesti lapok gyakrabban, kimerítőbben és szabatosabban tárgyalták az erdélyi eseményeket, mint akár a *Kolozsvári Lap*, akár a *Hetilap*. És ez vonatkozik nemcsak a politikára, hanem a szellemi közélet (már amennyire egyáltalán közéletről szólni lehet) egyéb mozzanataira is. Ezért a pesti lapoknak Erdélyben is legalább annyi előfizetője volt, mint az egyetlen erdélyi hírlapnak, amint az előbb felhozott dézsi és udvarhelyi statisztika is mutatja.

A Bach-korszakban az erdélyi magyar hírlapírás csak az ötvenes évek második felében teljesíthette hivatását, amikor a közállapotokban enyhülés állván be, a cenzura béklyói is lazultak, amikor foglalkozni lehetett politikával is. Amikor éppen a *Hetilap* vezérkara: Berde, Dózsa, Kóvári és társaik a hozzájuk csatlakozó fiatalabb munkatársakkal valóban megfelelő komoly hírlapot, sőt hírlapokat tudtak szerkeszteni.

Mint említők, a *Hetilap* megszűnte után egy álló esztendeig az erdélyi nagyfejedelemségben lakó és élő nyolcszázezer magyarságnak egyetlen sajtóorganuma sem volt. A *Hetilap* megszűnte után éppen egy évre, 1856 március 31-én, indult meg a *Kolozsvári Közlöny*.⁶

Megindulásának első percétől kezdve színvonalas, *hívátása* magaslatán álló s azt be is töltő hírlap volt. Tulajdonos kiadója Berde Aron s Vida Károly a szerkesztője. Eleinte hetenként kétszer, majd 1857 áprilistól kezdve háromszor jelent meg. Már az előfizetési felhívás maga is mutatja, hogy egészen másnemű leend, mint botorkázó elődei. Utalva ebben arra, hogy jó darab idő óta egyetlen nyilvános magyar közlöny sincs Erdélyben, így folytatja: Ha e nagy földterület csak most jutott volna a geográfusok ismeretébe, vagy a népesség barbár és nomád volna, vagy éppen most érkeznek görbe kardjával lóháton a káspi sivatagból: nem csodálkoznánk e tüneményen. De már több mint nyolcszáz esztendeje, hogy itt vagyunk, nyolcszáz esztendeje, hogy megkeresztelkedtünk, hogy hazánkban, faluk és városokban lakunk, határozott erkölcsi és polgári törvények alatt és bizonyos társadalmi gazdasági rendszer formái között élünk. A társadalmi állapot ezen momentumaiából megannyi eleven érdekek fejlődtek ki, melyek nyilvánulásuk eszközét régebben a sokféle gyülekezetekben találták, s egyszersmint azok hatalma által emelkedtek érvényre; de újabban azon gyülekezetek gyakoriságában sem nyertek kielégítést, hanem a napi folyóiratokban szereztek maguknak kifolyási csatornát. És most érkezett volna el az idő, midőn már semmi anyagi és szellemi érdeknek ne lenne többé valami kívánni valója? Valóban ez kézzelfogható képtelenség! Hat éve már körülbelől,

⁶ Az előfizetési felhívásban és a lap szövegében Kolozsvár olvasható, de a cím a 28-ik számig Kolozsvári Közlöny.

hogy az „egyenlőség” törvénye alá jutottunk. Meggondolta-e a magyar, hogy ez a legnagyobb változás, mely őt Arpád ősről bejövetele óta érte? Dinasztiánk változása, tatárfutás, várnai-mohácsi vész, mindezek csak másodrendű jelentőséggel bíró események azon roppant változás mellett, melyet a társadalmi intézetek és törvények ily gyökeres átalakulása hordoz méhében. Az osztályok és érdekek kegyeltsége egyszerre szűnt meg, a társadalom törvényhozásának és igazgatásának formái egyszerre omlottak össze; amazok nehezen tudják magukat az új formában feltalálni s mint elkényeztetett gyermekek, kiket váratlan árvaságuk egyedül hagy a nagy világban, vagy legyőzhetlen féltékenységből lesznek tehetetlenné, vagy tapasztalás hiányából eredő gondatlanság miatt rohannak veszedelembé. Minden kiesett a régi kerékvágásból és újat verni magának még nem tudott... E volna a pillanat, melyben a hallgatást bölcseségnek lehetne mondani? midőn politikai gyülekezeteink hangja elnémult és hírlapjaink vitái elhaltak?... Sohasem oly szükséges a vélemények nyilvánulása és az érdekek hangos beszéde, mint mikor egy nemzet oly egészen új téren találja magát, mint mostanság a magyar. Minden egyes tapasztalás és észrevétel közlése és megismertetése szükséges, hogy az új vidékben feltalálhassa magát, tüskén-bokron, árkon és barázdán ne botorkázzék, mélységek felett ne szédelegjen és meredekbe ne ütközzék. Az újvilág-részekben, midőn az irtók egy új vidéket telepítnek meg, legelőbb utat, majd egy postaházat építenek, s aztán egy ujságot alapítanak. És ime ez az oka miért keletkezett a K. K. Kell-e mondanunk, hogy annyi jeles talentum, mely hazánkban szétszórva hallgatag magányba rejtőzködött, csak kellő alkalom- és méltó tételre vár, melyen nyilatkozni s érvényre vergődni lehessen, hogy szellemi gyűhely, melyen egymással találkozassunk s érzelmeinket úgy, mint gondolatainkat egymással kicserélhessük, kiáltó szükségéinkké vált, hogy az erdélyi magyar lap az itt létező magyar egyesületnek közlönye és fenntartó lelke, újaknak eszköze és ösztöne leend...?

Ez előfizetési felhívással rokon s azt tartalmilag kiegészíti az első szám vezércikke, mely szerint Erdély gyászoló anyja, ki különfajta férjektől, különböző fajú, de egymástól nagyon eltérő jellemű magzatokat nyert. A természeti különbségek történeti különbséget is okoztak s ebből ellenséges szenvedélyek, sőt katasztrófák származtak. Mintha itthon idegenné lettünk volna, mintha az elátkozott fajok sorsába estünk volna. Pedig csak egyenlők lettünk. Az ezeréves felsőbbség polcáról lehanyatlani még nem politikai halál, csak történelmi átváltozás. Épen ezért a lap céljává vallja a három népfaj között testvéri indulatokat teremteni, a honfitársak kedélybetegségének orvososzerét megtalálni, a szellemi felsőbbség biztosítását, az ősi jellem megőrzését.

Ma is meghat az a lelkesedés és buzgalom, mellyel a *Kolozsvári Közöny* kiadója és szerkesztője lapjuknak létjogosultságát bizonyítják. Pedig voltaképpen erre semmi szükség nem volt. Különösen a szabadságharc előtti erdélyi és a mostani pesti hírlap-irodalom mellett a magyarság sorsán töprengő erdélyi hazafiak-

nak és olvasóközönségnek effélet bizonyítani felesleges volt. Nem beszélni kell arról a szomjas embernek, hogy jó és szükséges számára a forrás üde vize, hanem adni kell, ha van és ha lehet. Itt is az volt a kérdés, vajjon lehetséges-e csenevész, tengődő s közügyekről, elsősorban politikáról sehogy vagy csak dadogva szóló nyomtatvány helyett önérzetes, céltudatos politikai hírlapot szerkeszteni? Avagy a nyílt, bátor, hozzáértő véleményekre most is rá fog nehezedni az abszolút kormányzás ólomsúlya? Jó politikai hírlapra nagyon is szomjas volt Erdély magyarsága, megszerkesztésére volt készsége és képessége úgy Berdének, mint Vidának. A siker nagyjában a kormány, a cenzura magatartásán fordult meg.

Az abszolút kormányzás szigora szerencsére 1856-ban némileg csökkent. Az enyhülés okait és jeleit Magyarországra nézve bőven ismerteti Berzeviczy Albert.⁷ Az enyhítés jeleiben Erdély is részesült s ezek között nem jelentéktelen az előbb csak egyeseknek adott, utóbb általános amnesztia s az elkobzott jószágok visszaadása. Mindenesetre rendszerenyhülésre mutat az is, hogy a kormány egyszerre két személynek is adott engedélyt politikai lap szerkesztésére. Berde volt az egyik, Vida Károly a másik. Előbb azonban a két férfiú együtt indult neki a próbának a *Kolozsvári Közlönnyel*: vajjon csakugyan lehetséges komoly, az erdélyi magyarság ügyét védő politikai lapot szerkeszteni?⁸

A próba sikerült, a cenzura legyőzhetetlen akadályokat nem gördített elébe. A *Kolozsvári Közlöny* szelleme, színvonala, besztása és változatossága egyaránt megfelelő volt. Vezércikk, kolozsvári és országos jelentőségű politikai és közművelődési hírek és mozgalmak, külpolitikai főrovatok mellett az akkor divatos vidéki levelezések adták meg a lap súlyát, érdekes változatosságát. Az új lap egy csapásra gyökeret vert. S mégis, június végén, alig négy hónapi fennállás után, a 27-ik számmal váratlanul, de szerencsére csak ideiglenesen megszűnt. A kiadó és szerkesztő összekülönbözött. Valóságos okát csak sejteni lehet, tudni nem. A szakítást azonban nyilván növelte az a körülmény is, hogy Vidának is zsebében volt a lapszerkesztésre az engedély. Így aztán abban a percben, mikor Berde, a kiadó, a *Közlöny*-t megszüntette, Vida legott tovább szerkesztette *Kolozsvári Magyar Futár* néven. A személyes kellemetlenkedés tovább folyt ugyan, de Berde se hagyta magát. Október 1-én, tehát negyedévi szünetelés után, újra megindította a *Közlöny*-t régi jellegében (csak ívrét alakja nagyobbodott). A lap kiadótulajdonosa most is Berde maradt; a szerkesztőség tagjai voltak: Dózsa Dániel, Fekete Mihály, Gyergyai Ferenc, Halmágyi Sándor, Kócsi Károly, Kriza János, Vass József. Munkatársakul felsorolja a következőket: Baczó Gábor, gróf Bethlen János és Farkas, Finály Henrik, Gámán Zsigmond, Herepei Gergely, Jakab Elek, Incze Dániel, Kőváry László, Keményfi József, Koronka Antal, Kovácsi Antal, gróf Mikó Imre, Nagy Ferenc, Nagy

⁷ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, Budapest II. köt. 85. s köv. l.

⁸ L. Kolozsvári Közlöny 1856. évf. 1. és 2. sz.

Péter, Péterfy József, Perlaki László, Sámi László, Salamon Ferenc, gróf Teleki Domokos, Urházy György.

E fényes névsor később más jelekkel bővült ki.⁹ De sem most, sem később ragyogóbb név nem volt a névsorban, mint a gróf Mikó Imréé. Nem itt a helye méltatni azt a százkaru munkát, amit Mikó az ötvenes-hatvanas évek alatt Erdélyben kezdeményezett, folytatott és sikerhez segített. Gazdasági, ipari, kereskedelmi mozgalmaknak csak úgy ő volt a vezére, éltetője, mint a szellemi élet megmozdulásainak. Messzelátó vezér, de a legapróbb egyesületi teendőt is lelkiismeretes pontossággal végzi. Az eszmét nemcsak felveti, de fegyelmezett, bölcs kitartással szolgálja. Maecenás, aki kiadja az érdemes tudósok könyvét, de maga is fáradhatatlan történetbúvár és történetíró. Áldoz jókedvvel és nemeslelkű bőkezűséggel minden közcélra, hogy másokat is hasonló áldozatra indítson. Izgat és mérsékel, a fölismert végső célhoz meg nem inogva ragaszkodik, de a közbeeső módszerek között a bölcs diplomata művészetével halad a maga útján. Mindenki bízik benne; mindenkihez eljuttatja biztató szavát. Az eddigi hírlapalapítási és fenntartási kísérleteknek is támogatója. Most azonban a *Közlöny* munkatársai közé is beáll. Vezéri tevékenysége tulajdonképpen most, az említett kül- és belpolitikai enyhülés kedvezőbbre fordulás napjaiban bontakozik ki teljes energiával. Úgy, hogy a *Közlöny megszilárdulása*, komoly politikai tartalmassága, s a vele járó általános tekintély és népszerűség kivívása is jórészt Mikó személyes érdemei közé sorolandó. Az okt. 1-én újra megindult *Közlöny* vezércikkét épen ő írta, s ezzel nyíltan is a Berde lapja mellé állott s a *Közlöny* lett az erdélyi magyarság hivatalos szócsöve.

Vida ugyanis élve a zsebében levő engedéllyel, a *Közlönyt* előbb *Kolozsvári Magyar Futár*, majd egyszerűen *Magyar Futár* címen tüstént tovább folytatta, a viszonyokhoz képest frissen és elevevésséggel. A politikai hangulat változtatását, de egyúttal a két lap helyes és korszerű szerkesztését mutatja az a körülmény, hogy az év végére mindkét lap előfizetőinek száma majdnem négyszázra emelkedett. (*Magyar Futár* 1856. 70. sz.) A két lap beosztása, rovatai nagyjában ugyanazok voltak. Még a munkatársak is – kevés kivétellel. Legszigoralmasabbak: Balázs Sándor (vers, novella, vezércikk), Barcsay László (vers), Medgyes Lajos (vers és vezércikk), K. Papp Miklós (novella, vezércikk), Kővári László (történet, vezércikk), Rivnyák Sándor (novella és fordítások), Váradi László és a *Közlöny* gárdájából sokan. Amint a rovatok száma és beosztása tekintetében, úgy nem volt észrevehető különbség a két lap tartalmában se. Sőt a Berde és Vida között kifejlődött személyes viszony sem mérgeződött el annyira, hogy az a lap tartal-

⁹ Az 1857 jun. 7. sz. előfizetési fölhívásban találjuk a következő új munkatársakat: Arany, Barcsai J., Berecz K., Décsey K., Degré, Engel, Erdélyi J., Gál János, Gyulai P., Gyárfás Ferenc, Eszter szerzője, Hory F., gróf Kálnoki Dénes, br. Kemény Gábor és János, Koós Ferenc (Bukarest), Mester Ede (Bukarest), Medgyes L., Mentovich J., Nagy Péter és Ferenc, br. Orbán Balázs (Konstantinápolyból), Dr. Ötvös A., Pataki Ferenc, Roth P., Száva F., Székely József, Szelestey, Szolga Miklós, Tisza L., gróf Toldalagi Viktor, Tunyogi Cs. József, Turul, Zeyk Károly és Sándor, Jakab Elek, Vadnay Károly, Vályi E.

mában vagy stílusán kirívólag mutatkozzék. A személyeskedő megjegyzések nem lépték túl a jóízlés határát, hanem megmaradtak a versenytársi küzdelemmel gyakran együttjáró epéskedés vagy fölényes szatira körében. Nem vehetjük rossz néven, hogy mindkét lap magáról hirdette, hogy többen olvassák, hogy a *Futár* megróttá a *Közlöny*-t az idegen szavak sűrű használatáért s mert előfizetési felhívásaiban sokat, a lehetónél jóval többet ígért. A visszavágásban a *Közlöny* sem maradt el, de valahogy mindig övé maradt a fölény. így a Berde és Vida összekoccanása, következményeit tekintve, épen nem ártott, sőt nagy mértékben javára vált az erdélyi szellemi életnek: két hírlapja lett az erdélyi magyarságnak, íróknak és olvasóknak. A *Futár* 1856 októberétől kezdve tárcarovatának, melyben szépirodalmi és tudományos dolgozatokat közölt, *Erdélyi Múzeum* címet adja.

Ugyanis még a *Közlönnyel* egyszerre, – de annak melléklapjaként – indult meg az *Erdélyi Múzeum* c. hetilap, amelyet Vida a *Kolozsvári Közlöny* szünetelése alatt is kiadott s most (1856. szept. végén) főlapjának, a *Futár*-nak, tárcájába olvasztotta be, helyesebben megszüntetett.

A *Erdélyi Múzeum* különösebb tartalmi jelentőségre nem hivatkozhat. Irodalmi, igazában vegyes tartalmú közlöny volt. Közölt költeményeket (Abonyi L., Barcsai L., Dózsa D., Herepei Ottó, Hory F., Jósika Géza, Nagy J., Papp M., Thalay K., Szász G., Szász K.), novellákat (Balázs Sándor, Gajzágó Salamon), történet- és természettudományi cikkeket (Ötvös Agoston, Berde), rövid írói jellemzéseket névtelen szerzőktől Méhes Sámuelről, Byronról, Heinérről stb. Kritikai cikkei közül figyelmet érdemel a Sámi Lászlóé Br. Kemény Gábor: *Nemzetek fejlődése* című művéről, amely tudvalevőleg Eötvös nagy művét: *A XIX. sz. uralkodó eszméinek* stb. címűt elemezte és bírálta. Legfőbb érdeme e lapnak, hogy itt közölte (1–2. sz.) gróf Mikó az *Erdélyi Múzeum* megalkotására vonatkozó ama nagyjelentőségű cikkét, amelyben klasszikus tömörséggel összefoglalta a kérdés történetét, kijelölte a további teendőket s egyuttal a nyilvánosság előtt is bejelentette fejedelmi adományát. Minden további, a Múzeumra vonatkozó mozgalomban ez a cikk volt és maradt irányadó.

Ámbár az *Erdélyi Múzeum* félévi fennállás után beolvadt a *Futárba*, illetőleg megszűnt, az 1856-ik év mégis nagyjelentőségű az erdélyi magyarság szellemi életében, az erdélyi hírlapirodalom fejlődésében. Maga az abszolút kormányzás is engedékenyebbé vált és Schwarzenberg herceg, a kormányzó jóakarátával, a kicsinyes bosszantásokon épen nem gyönyörködő nagyuri egyéniséggel a rendszer elviselését még tűrhetőbbé tette.¹⁰ Az erdélyi arisztokrácián keresztül megszerette a magyarságot s iránta rokonszenvet tanusított. És az erdélyi magyarság okos politikai érzéke a

¹⁰ „Felfogta a fájdalmat” – mondták az erdélyi mágnások halálakor a családhoz intézett részvétnyilatkozatukban. „Kevés jót tehetett, sok rosszat megakadályozott” – válaszolt a család. L. mindkét irat teljes szövegét Magyar Futár 1858. évf. 269. l. Schwarzenberg jóakarátát már az 1856. évi Erd. Gazd. Egylet titkárának jelentése is kiemeli.

kedvezőbb pszichológiai pillanatot felhasználta. Nemcsak a már eddig is működő Erdélyi Gazdasági Egylet és a Keresk. és Ipar-társulat fejt ki elevenebb tevékenységet, hanem szellemi téren is, főképen a gróf Mikó vezéri irányítására megtalálja önmagát, szervezkedni kezd. A magára találásnak jele, hogy két, illetőleg három hírlap indul meg egyszerre és járul hozzá a korszellem helyes kialakulásához, amely, igen helyesen legsürgősebb, életbevágó feladatának az Erdélyi Múzeum megalkotását ismerte föl és tűzte ki.

1856-tól kezdve Kolozsvárnak, Erdély magyarságának mindig és állandóan volt politikai hírlapja, még pedig legalább kettő. Azóta visszaesés nem, csak fejlődés történt.

A tulajdonképeni vezető lap, amelyet az irányadó és kövendő politika hivatalos közlönyének, Erdély *Pesti Napló*-jának tekintettek, a *Kolozsvári Közlöny* maradt úgyszólván megszüntéig (1873). A félhivatalos vagy hivatalos jelleget mutatja az, hogy a színházra, Erdélyi Múzeumra stb. vonatkozó jelentések, határozatok, beszámolók előbb itt jelentek meg. Innen vette át (és sértődöttség nélkül, csupán a közügyet tekintve *átvette*) a *Futár* s az utána következő *Korunk*. Anyagilag is bírta a *Közlöny* a terheket. Ha az egyesek, elsősorban Mikó ki nem mutatható, de feltehető anyagi támogatására nem is gondolunk, mégis úgy a *Közlöny*, mint a pesti lapok erdélyi levelezőitől tudjuk, hogy a *Közlöny* sokkal elterjedtebb lap volt, mint a *Futár*. Valószínű, hogy az előfizetések fedezték a kiadás költségeit.¹¹

A szerkesztő személyében elég gyakran volt változás. 1859 júniusától hivatalosan is az szerkeszti a *Közlönyt*, aki Berde alatt is szerkesztette t. i. Dózsa Dániel. Berdét tudományos munkássága s a gazdálkodás akadályozta a szerkesztéssel járó gondok hordozásában. Dózsa Dániel követté választása után Oroszhegyi Józsa-nak akarta átadni a szerkesztést (1861). De a hatóság nem enge-

¹¹ 1857-ben a baróti póstára járt a Kolozsvári Közlöny levelezője szerint (Kolozsvári Közlöny 1856. é. nov. 11-diki sz. Apró-hírek-rovatban).

Vasárnapi Ujság	28	példány
Kolozsvári Közlöny	14	„
Magyar Futár	2	„
Magyar Néplap	2	„
Pesti Napló	2	„
Magyar Napló	2	„
Gazdasági Lapok	1	„
Nővilág	2	„
Hölgyfutár	2	„
Nagy Tükör*)	24	„
Kronstädter Zeitung	1	„
Siebenbürg. Wochenblatt	2	„
Iris	1	„
Dorfbarbier	1	„
Ostdeutsche Post	1	„
Zeitungshalle	8	„

* Tehát 79 magyar nyelvű és 14 példány német nyelvű lap és folyóirat.

Jókai Mórnak legújabb humorisztikai vállalata, a Nagy Tükör, egész forradalmat idézett elő köreinkben. Nyakra-főre fizetnek elő. Hasonlót hallunk a közeli vidékről. Mindenki nyugtalanul várja, hogy e vig képeket ígérő tükörbe pillanthasson.

délyezte; Oroszhegyit, mint megbízhatatlan elemet, szerkesztőnek nem fogadta el. Dózsa veszi át újra ideiglenes minőségben a szerkesztést, majd Ocsvai Ferenc, 1862-ben Kővári László, 1868-tól Sándor József a szerkesztő. Kettejük között ismételtén Dózsa Dániel.

A *Magyar Futár* négy évig, 1859 végéig, tudott megélni. Hivatalosan mindvégig Vida Károly szerkesztette soha nem landadó elevenséggel és mindig teljes érzékkel.¹² Az utolsó öt negyedévben Finály Henrik szerkesztette a nélkül, hogy neve, mint szerkesztőé, a lapon helyet foglalt volna. Előfizetők hiánya miatt szűnt meg.

A *Futár* megszűnte után, de már csak 1860-ban indult meg a *Korunk*. Szerkesztette a Bethlen családnál tíz évig nevelősködött Fekete Mihály. 1862-ben a kollégium rendes tanárává választván meg, a szerkesztést Kővári László vette át s vitte 1867-ig. A *Korunk* technikai beosztása és szellemi iránya alig különbözött a *K. Közlöny*-étől, csupán ívrét alakja volt valamivel nagyobb. Munkatársai is a többi lapokból már ismert névsorból teltek ki. Ebben a lapban közölte gróf Teleki Domokos a Hora-világ lázadására vonatkozó kutatásait. Itt harcolt Brassai ama tétel igazságáért, amit akkor sokan kétségbevittek és vitattak, hogy t. i. nemcsak az anyag halhatatlan, hanem a szellem, a lélek is. Az E. M. E. igazgató könyvtárosává választott s így Kolozsvárra átköltözött Szabó Károly is szorgalmas munkatársa volt. 1864-től kezdve szinte állandóan van tárca-rovat, melyben költemények, irodalmi és tudományos cikkek (Zalnoy Sándor: Petőfi, mint drámaíró; Szász Gerő: Hamlet) és bírálatok jelentek meg (pl. Bonner Károlynak a személyes tapasztalatok alapján írt művéről: Transilvania and its people. 1866 márc. 14. sz.) A *Korunk* eleinte kedvelt lap volt. Mikor azonban Kővári az aktivitás mellett kezdett kardoskodni, a cikkíró-szerkesztő és a lap is elvesztette népszerűségét. Kővári egyideig a politikailag elitáltak közé tartozott, úgy hogy mikor Tordán képviselőségre pályázott, törekvése nemcsak sikertelen maradt, de visszatetszést, sőt felháborodást keltett. Az alkotmányos élet helyreállta után a *Korunk* (1867 jul. 31.) megszűnt.

Ámde ugyanekkor, 1867-ben, két új politikai lap indult meg Kolozsvárt: a *Magyar Polgár* K. Papp Miklós és az *Unió* a ma is élő és tevékeny Sándor József szerkesztésében. 1867-ben tehát Kolozsvárt egyszerre négy, illetőleg a *Korunk* megszűntével három politikai lap jelent meg, mint 1863-ban is, amikor a *Közlöny* és *Korunk* mellett *Erdélyi Posta* címen jelent meg a harmadik politikai hírlap Kolozsvárt.

Az *Erdélyi Postá*-t 1863 okt. 1-én indította meg *Gámán Zsigmond*. Hetenként négyszer jelent meg. Az év végével megszűnt. Négy, olykor hat negyedréte oldalnyi terjedelme, noha tömören és gonddal volt szerkesztve, kevesebb anyagot foglalhatott

¹² „Egyedül az ő cikkei vannak ügyesen írva” – állapítja meg Gyulai Pál. *Budapesti Szemle*. CXCIV. K. 41 l.

magába, mint az ugyanannyi oldalon, de ívrét alakban megjelenő *Közlöny* vagy *Korunk*. Versenyezni tehát nem tudott. Hírszolgálatára gazdag és változatos, de kevesebbet foglalkozott politikával. Tárcarovata ritkán volt. Amikor volt, jó tartalommal jelent meg. Szinte jól esik, hogy a sokszor csupán fecsegő, szóból tornyot építő vidéki levelezések teljesen hiányzanak. Szűk terjedelme miatt kellett megszűnnie.

Ezek után e helyen még külön kell megemlékeznünk az Erdélyi Gazdasági Egylet (a ma is fennálló és működő E. G. E.) *Havi Füzetei*-ről, a *Kolozsvári Színházi Közlöny*-ről és a *Növendékek Lapja*-ról.¹³

Az Erdélyi Gazdasági Egylet *Havi Füzetei*, mint időszaki sajtótermék csak félévig jelent meg (1856 szept.–1857 febr.) hat füzetben. Előtte és utána Évkönyv alakja volt. Ugy az Évkönyvet, mint a *Havi Füzetek*-et Finály Henrik szerkesztette, a későbbi kolozsvári egyetemi tanár, archeologus és nyelvtudós s mint ilyen, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Finály, akiben különben sok volt a polyhistorból, ezidőben még pályakezdő s úgy látszik, mintha a kereskedelem, ipar és gazdaság terén keresné a megfelelő munkakört. Mint az id. gróf Bethlen János fiainak nevelője került Erdélybe s lett 1852-ben a kolozsvári alsóbbfoku ipariskola igazgatója. Kezdetben túlnyomólag gazdasági és kereskedelmi cikkeket írt s első önállóan megjelent művei is: *A polgár és kereskedő számvetése* (1853) és *A váltórendtartás az új váltótörvény értelmében* – ide vágnak. Ezek alapján választotta meg az E. G. E. 1856-ban titkárnak s mint ilyen szerkesztette a *Havi füzetek*-et és utóbb az *Évlapok*-at (1857–60). Sem mint a kolozsvári róm. kath. gimnázium tanára, sem később mint egyetemi tanár végleg nem szakított közéleti működésének kezdő területével.

A *Havi Füzetek* ma már tartalmilag, szakszempontról természetesen csak emlék. De hírlapirodalmunk gyarapodását jelenti s az akkori magyar közélet megmozdulását. Ugyanis az Erdélyi Múzeum megalapításáig (1859) az erdélyi magyarság közéletének egyetlen szerve az E. G. E. volt. Csak itt találkozhatott a magyarság rang és felekezeti különbség nélkül. Az egyesület természetesen nem politizált, de még legszakszerűbb tényei is, az elnöki megnyitók, az évi beszámolók, az általa rendezett állatkiállítások és a kezdeményezésére létesült lóversenyek mind politicumot képeztek. Politicum volt az erdélyi földművelés és állattenyésztés fokozása e gazdaságilag oly sivár évtizedben. És politicum volt az összejövetelek alkalmával egybetalálkozó vezérférfiak magánbeszélgetése is a magyarság és az ország helyzetéről.

Az erdélyi hírlapirodalom fejlődésében számszerű gyarapodásnak lehet és kell elkönyvelnünk a *Havi Mihály*, utóbb K. Papp Miklós szerkesztette *Színházi Közlöny*-t. Első száma 1859 nov. 5-én, az utolsó 1860 márc. 31-én jelent meg, tehát öt hónapig élt. Naponta jelent meg, pénteket kivéve. Pénteken ugyanis nem lévén

¹³ Az 1861-ben Kriza János és társai szerkesztésében megindult *Keresztény Magvető*-t jellegének megfelelően a Tudományos élet c. fejezetben tárgyaljuk.

színelőadás, a lap megjelenése szükségtelen volt. Havi t. i. a lapot egyenesen a kolozsvári színészet, egyszerűen szólva a maga színigazgatói érdekében szerkesztette. A naponkénti színlap és bélyegjegy egy idény alatt ezer frtnál többre kerülvén, a *Színházi Közlöny* szerkesztésével a költségeknek legalább felét gondolja megtakaríthatni. Ez őszinte beszéd ugyan, de nem valami magas művészi indok. Ennek következtében érdeme sem nagy. Megtáláljuk benne öt hónap előadásának színlapját hiánytalanul (minden számnak az utolsó oldalát ez foglalta el). Közölt kisebb eredeti (Papp Miklós) és fordított (Nestroy: A Pajkos iskolagyerekek, bohózat I felv. magyarítás; Dumas: Felhívás a táncra v. j. I felv; Guigno Károly: Szervusz Stutzerli, bohózat I felv. stb.) színdarabokat, dramaturgiai vonatkozású cikkeket (Richelieu mint dráma-költő. Németből Paulai Ede; Emerson: Az angolok charakteristikája stb.), kisebb novellákat, lírai költeményeket (Petőfi: Erdélyben, Magyarok istene; Pál S., Hory Farkas, Medgyes L., Szász G., Szász D.), híreket az irodalom és színészet köréből, anekdotákat s végül az alkalmi lapok szokása szerint az idegenek névsorát. Munkatársai voltak az említetteken kívül még Harai Viktor, Rivnyák Sándor. Cikkei olykor átvett cikkek. Lelkesen szolgálta a Kazinczy-kultuszt, rendre leközlölvén a Szász D., Szász K., Tompa M. és Medgyes Lajos Kazinczy-ódáját. Terjesztette és ápolta az Erdélyi Múzeum eszméjét és célját. Lapjából megtudjuk, hogy bukaresti román bojárok is érdeklődtek különösen az operaelőadások iránt. Ez érdeklődés következménye lehetett Havinak és társulatának 1860-iki bukaresti vendégszereplése. Kár, hogy akkorra lapja megszűnt, noha egyebütt bukaresti szerepléséről elég részletes tudósítások találhatók. A *Színházi Közlöny*, a mai színházi folyóiratok őse, a maga nemében hírlapirodalmunkban az első. Egressy és mások az ötvenes évek végén s a következő évtizedben Havi után folytatták e hírlapfajt. A Göde *Színfűzér-e* (Kolozsvár 1846) az egyetlen számbavehető régibb rokontermék, de csak tartalmilag és nem megjelenési formája szerint is.

Végül meg kell emlékeznünk a Réthi Lajos szerkesztette *Növendékek Lapja*-ról, mely 1865 ápr.–dec.-ben hetenként jelent meg. Háromnegyedévi élet után megszűnt. Célul tűzte ki az ifjúságnak nemcsak gyönyörködtető, de tanulságos olvasmányt is adni s az ifjúságot önmunkásságra serkenteni. Kiállítása a mai ízlés előtt is kifogástalan; nyomása, betűi szépek. Cikkei vegyesek, de egytől-egyig gondosak. A munkatársak között ott látjuk Beöthy Zsolt, Brassai, Hermann Ottó, Hory Farkas, Indali Péter, báró Kemény Andre, Medgyes, Mentovich, Nagy Lajos, Rajka Teréz, Szabó Samu, Szász Domokos és Gerő, Vas Tamás, Zilahy Imre és mások nevét. Egytől-egyig derék és hivatott munkások. A lap mégis megszűnt pártolás hiányában. Két gyöngéje miatt nem tudott gyökeret verni s elterjedni. Egyik az volt, hogy illusztrációt alig adott. Másik az, hogy nem tudott elég közvetlen lenni, túlságosan tanulságos, hogy ne mondjam, akadémikus volt. Nem tudta megfogni az ifjúság játékos kedélyét, soha nem pihenő, mindig csapongó képzetét.

Az abszolutizmus idejében Kolozsvárt összesen 13 időszakos sajtótermék jelent meg. *) A másutt tárgyalandó *Keresztény Magvető* mellett hosszabb ideig csak a *Korunk* és a legtekintélyesebbik, a *Kolozsvári Közlöny*, állt fenn. Mindkettő átment a következő korszakba. A *Korunk* 1867-ben, az utóbbi 1873-ban szűnt meg, illetőleg alakult át. A többi kezdeményezés, inkább kísérlet, még ebben a korban megszűnt.

Közben sok vajudással ugyan, de Kolozsváron kívül, vidéken

*) A Kolozsvárt megjelent hírlapok és folyóiratok táblázata 1849–1867 között.

Sor	Megindult	Megszűnt	Címe	Szerkesztője	Jellege	Megjelenési ideje
1	1849	1852	Kolozsvári Lap	Makoldy Sámuel	politikai	hetenként 2, ill. 3-szor
2	1850	1850	Népbarát	„ „	néplap	hetenként
3	1852	1855	Hetilap	Berde Áron	közgazdasági, utóbb irod. és tudományos is	hetenként 2-szer
4	1856	1873	Kolozsvári Közlöny	{ Berde Á. és Vida K. együtt Berde Á., Dózsa D., Köváry L. Sándor József	politikai	hetenként 2, majd 3-szor, utóbb naponta
5	1856	1856	Erdélyi Múzeum	Vida Károly	irod. és vegyes	hetenként
6	1856	1857	E. G. E. Havi Füzetei	Finály Henrik	gazdasági	havonként
7	1856	1859	Magyar Futár	Vida Károly	politikai	hetenként 2-szer
8	1859	1860	Kolozsvári Színházi Közl.	Hari M., K. Papp M.	színházi és vegyes	hetenként 5-ször
9	1860	1867	Korunk	Fekete Mihály, Köváry L.	politikai	„ „
10	1861	1828	Keresztény Magvető	{ Kriza J., Nagy L., Ferencz J. Buzogány Áron, Kovács A. stb.	egyházi	két kötet
11	1863	1863	Erdélyi Posta	Gámán Zsigmond	politikai	hetenként 4-szer
12	1865	1865	Növendékek Lapja	Réthy Lajos	ifjúsági	hetenként
13	1865	1865	Korunk Tárczája	Köváry László	szépirodalmi	hetenként

Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága.

Irta: Dr. GÁL KELEMEN.

II. József halála előtt, türelmi rendelete kivételével, összes rendeleteit visszavonta. Az ország fellélekzett. Németesítő iskola-politikája heves ellenzést váltott ki. Utódja, II. Lipót, azzal kezdte meg uralkodását, hogy visszaállította a József előtti alkotmányt s országgyűlést hívott össze. Az országgyűlés heves viták után megalkotja azt a törvénycikket, amely kimondja, hogy az ország igazgatásában ezután többé *idegen* nyelv el nem rendelhető. Az idegenen nem a latint, hanem a németet érti. A vallási sérelmek tárgyalása során pedig meghozzák a XXVI. törvénycikket, mely a protestánsoknak iskolai autonómiáját biztosítja. Nevezetes törvénycikk, mert a protestánsok az 1849. után bekövetkezett abszolútizmus ellen és később az 1867. utáni iskolai törvények megalkotása rendjén mindig erre hivatkoztak, ezzel verték vissza az autonómiájuk ellen intézett csapásokat.

Lipót Erdélyben is összehívta az országgyűlést Kolozsvárra. A rendek nagy számmal gyűltek össze. Kemény Farkas keményen ostromozta „József szabados uralkodását, mely még a magyar született anyanyelvnek is tört készítettet” s a magyar keserves ügye orvoslásához a törvény útján sem juthat, de dicsőíti emlékezetét, mert rendeleteit visszavonta. Hevesen tárgyalták a vallási sérelmeket is. P. Horváth Ferenc unitárius főgondnok Naplójában azt jegyzi meg, hogy a rendek csaknem hajbakaptak s kardot rántottak a vallási sérelmek tárgyalása közben. A végén is azonban új törvényt nem alkottak, mert attól féltek, hogy a különben igazságot kereső és jóindulatu királyt környezete megakadályozza a szentesítésben. Ezért csak egy néhány pontot írtak cikkelyekbe, a többire nézve bizottságokat rendeltek. Így küldötték ki a közoktatásügy rendezésére azt a bizottságot, melynek munkálatát a következőkben ismertetni akarjuk. Ez a javaslat sohasem lett törvény. Lipót nemsokára meghalt. A francia forradalom elterelte a kormány figyelmét és a lelkek érdeklődését az iskolák kérdéséről. A Martinovics-féle összeesküvés, a francia felvilágosodás szabadelvű eszméi félelembe ejtették a királyt, aki a patriarchális abszolútizmus kormányzási módszerét alkalmazta. Szigorú cenzurát léptetett életbe, hogy az alkotmányos szabadság eszméi meg ne mételyezzék a lelkeket. Országgyűlést nem hívott össze. Az ország

és vármegyék hivatalnokait nem választották, hanem kinevezték. Nemtörődés, szellemi tespedés ülte meg a magyar közélet vezetőit. Habár nem lett törvény e bizottság munkálatából, mégis több szempontból rendkívül érdekes és tanulságos. Mutatja mindennek előtt, hogy a három nemzet és négy bevett vallás országában hogyan tükröződnek azok a közoktatási problémák, melyeket Mária Terézia 1777-iki *Ratio*-ja óta a magyar közvélemény felvetett s József *Norma Regia*-ja óta az erdélyi protestáns körök oly heves ellenzéssel fogadtak.

Ebben a felekezeti vegyes – majdnem azt mondtam: felekezeti – bizottságban a négy vallás legkiválóbb képviselői, koruk műveltségi színvonalán álló tudós, művelt elmék foglaltak helyet. Munkálatuk, mely 1793 január 17-től április 18-ig tartott, 11 ülés tárgyalásának eredménye, az akkori Erdély közoktatási közvéleményének kifejezője, összegezése azoknak a kívánságoknak, amelyek az iskolaügy rendezése érdekében a lelkekben éltek s foglalata azoknak az eszméknek, melyek az ország közművelődési politikájának alapjául szolgálhattak volna, ha az országgyűlés folytathatta volna munkáját. A bizottság elnöke: gróf Esterházy Nepomuk János, tagjai: Mártonffy József gyulafehérvári kanonok, br. Hadadi Wesselényi Farkas, gróf Hallerkői Haller József, Rosenfeld Frigyes, Tartler János, Cserei József, Szathmári Pap Mihály, a kolozsvári ref. kollégium theol. professzora és Pákei József, a kolozsvári unitárius kollégiumban a logika, metafizika és erkölcsi filozófiá tanára. Jegyző ez utóbbi. Előadónak megválasztják Mártonffyt.

A bizottság feladatát három ágúnak tekinti s e szerint javaslatát a *köznevelés rendszere, egy nyelvművelő társaság* és a *cenzura* köré csoportosítja. Eljárása az, hogy egyik ülésén rendszerbe szedi azokat a kérdéseket, melyekre feleletet kell adnia s azután rendre veszi a problémákat. A köznevelés célja az, hogy a társadalom részére erényes, jó erkölcsű és művelt tagokat képezzen. A nevelés tehát a társadalom céljához kell, hogy alkalmazkodjék. „Erdély politikai rendszere gyönyörű változatosságot mutat az egységben és egységet a változatosságban. Tehát a köznevelés rendszerének egynek kell lenni a politikai rendszer egységeért s különbözőnek változatosságáért.” Az egység azt kívánja, hogy a tanulmányok rendszere, felosztása, rendje, tanfolyama minden iskolában egyenlő legyen – általános körvonalaiban. A nemzetek különbsége – mely kisebb s kevésbé kényes a vallásokénál – azt kívánja, hogy, „mindenki a magáét, annak a sorsát, hasznát, többiekkel való kapcsolatát nemcsak általános vonásaiban, mint a többiekét, hanem teljesen megtanulja”.

A vallások különbsége, minthogy saját dogmáik, saját intézményeik és céljaik vannak, meg azt, hogy megmaradjon az a törvény, mely szerint minden felekezet más felekezet befolyása nélkül igazgatja magát. Ezért az iskolák igazgatása, alapjaik kezelése maradjon meg minden felekezet kebelében. Ez az egységet nem

* A bizottság eredeti jegyzőkönyvei nagyon gondos és szép írással az unitárius egyház levéltárában.

forгатja fel ugyan, de a közösséget akadályozni látszik; de csak úgy lehetne segíteni rajta, ha az egyes felekezetek alapjainak egy részét iskolaiaknak nyilvánítanák.

A köznevelés rendszerének ezek az alapvető elvei. Mária Terézia *Ratio*-ja egységesen akarja rendezni az egész közoktatásügyet, de ő az alkotmányos uralkodásnak némi látszatát még őrzi. II. József Erdély önállóságát hallgatólag szintúgy elismeri azzal a tényével, hogy Erdélyben a *Norma Regia*-t rendeli el, amely a *Ratio*-nak erdélyi viszonyokra való átdolgozása. De József lelke tele van a felvilágosodás államelméletével, amely az állam jólétén, boldogságán kívül nem ismer semmi más tényezőt, a történelem folyamán kifejlett alkotmányjogokat, nemzeti öntudatot. Ezért későbbi rendeleteivel az egész birodalom közoktatásügyét egységesen akarja rendezni, *uniformizálni*. A József halála után megerősödött nemzeti visszahatás sűrűn emlegeti az *educatio nationalist*, de nem azt érti rajta, amit mi, hanem az egész nemzet egységes nevelését. És milyen érdekes történelmi tény, hogy a javaslatnak ezt a vallások különbségét s az iskolai autonómiát hangsúlyozó referense az a volt jezsuita Mártonffy, aki annak idején a *Ratio*-t az erdélyi viszonyokra alkalmazta s felvetette azt a gondolatot, hogy a rendezésbe be kell vonni a protestáns iskolákat is. Az alapelvek e kitűzésében jellemzően nyilvánul Erdély szelleme, amely az iskola céljának utilitárisztikus megfogalmazásában egyébként, mint a *Ratio* és a *Norma* is, egészen a 18. század felvilágosodását tükrözi.

A rendi tagoltság szellemét és gondolatvilágát tükrözi a javaslatnak az a része, amely arra a kérdésre ad feleletet, hogy *kiket kell tanítani? Az általános tankötelezettség* kérdését, melyet már József progjammjába vett, úgy oldja meg, hogy lehetetlennek mondja mindenkit törvénnyel kötelezni gyermekei tanítására. És igyekszik elzárni az útját, hogy a falusi ifjúság minden különbség nélkül a latin iskolákba tóduljon, a földműveléstől, ipartól elvonassék s a munkátlanok és semmirekellők számát szaporítsa. Törvénnyel ajánlja eltiltani, hogy gyenge tehetségű nem nemesek tudós iskolába küldessenek. Polgárok tehetséges, jó erkölcsű gyermekei felvehetők, hiszen szükség van rájuk a városi közigazgatásnál. „De a társadalom elveivel ellenkezik”, hogy mesterségre alkalmas polgári származású gyermekeket a latin és görög tanításával kínozzunk s nekik „hasznot nem hajtó” dolgokkal foglalkoztatjuk el. A nemes gyermekeknek szabad mindenféle korlátozás nélkül minden tudós (= latin) iskolába belépni. „Ezek között nincs egy sem, aki ha gyenge tehetségű is, legalább nagyobb uraknak szolgálatában hasznos ne lehetne”.

Ma furcsán hat, ha ezeket a sorokat olvassuk. De nem szabad felednünk, hogy akkor a társadalom rendileg volt tagolva s még több mint félszáz esztendő kellett, míg a korszellem odaért, hogy ezt a tagoltságot megszüntette. József korát messze megelőzően felvilágosodott szellemű volt, kinek szellemét történelmi elfogultság nem korlátozta, aki a népoktatás kérdésében korát félszázaddal megelőzte s mégis fenntartja a latin iskoláknál a kor-

látozást. Igaz, hogy nála a megokolás hangsúlya a szellemi proletárság megteremtésétől való félelemre esik. Történelmi álláspont-ról tehát ez a korlátozás teljesen megérthető, ha nem helyeseltető is.

Szinte mosolyt keltő az a mód, ahogy a falusiak tanításának szükségességét fejtegeti. Voltak – nemcsak akkor, hanem jóval későbbben is – sokan, akiknek az volt a véleménye, hogy a falusi népnek nem kell iskola. Ferencz alatt pl. Sándor Lipót nádor, aki a Martinovics-féle összeesküvés előtt őszinte jóakarattal támogatta a magyar iskolák ügyét, azután frontot csinált és hosszú felterjesztésekben fejtette ki azt az elméletét, hogy a falunak nem kell írás és olvasás, mert ezen az uton szűrődnek be a lelkekbe az állam nyugalmát és biztonságát veszélyeztető eszmék. A főherceg e felfogásával nem áll magára. Ezeknek szól az a fejtegetés, hogy a falusiak is emberek, ők is a társadalom tagjai, még pedig a mi társadalmunk tagjai, akiknek tudniok kell, hogy mik a kötelezettségeik a földesurakkal, tisztviselőkkel, fejedelemmel szemben, ők is keresztények és gazdák, akik nélkül nem lehetne élnünk. Ezekből a sorokból bizony nem csendül ki a nép kultúrájának magáért a nép emeléséért való dicsőítése. Mi tűrés-tagadás, itt a nemesi rend önző érdekeinek istápolása talál hangot. A latin nyelvet azonban a falusi iskolákból kidobja (*latinae grammaticae principia nihil ad rusticos*).

Nagyon haladott állásponton áll a *polgári iskolák* kérdésében, melyeket elméletileg már megszervez, de amelyek több mint félszáz esztendő múlva létesülnek csak. Eddig a magyar társadalom csak latin iskolákat ismert. Itt kínozták a latinnal azt a mesterembert vagy iparost és gazdát is, kinek soha az életben a legkisebb szüksége sem volt a latinra. A bizottság megszervezi most a polgári iskolát, melynek alsó vagy *rendes osztályának* tanításhelye az anyanyelv, *rendkívüli osztályában* magyar városokban, akik akarják, németül, szász városokban magyarul foly a tanítás. Azonban – itt a bizottság nem tud szabadulni a latin nyüegtől – a latint is kell tanítani, részben magukért az iparosokért és kereskedőkért, részben azokért, akik latin iskolába akarnak átmenni. Harmadik a tulajdonképeni *polgári osztály az illető városnak az anyanyelvén!*

A *grammatikai* iskolák a közéletben szükséges, hasznos és kellemes tárgyakat tanítanak. Egészen a *Ratio* gondolatvilága, mely nem ismer magasabb szempontot a haszonnál. Szervezetük semmiben sem tér el a korábban létező iskolákétól: 3 grammatikai és 2 humanitás vagy aesthetikai évfolyamra tagozódnak. De eltér a művelődési anyag kiválasztásában és kezelésében. Hibául tudja be az iskoláknak, ha csak latint tanítanak, ha egy ismeretlen nyelvet egy másik ismeretlen segítségével tanítanak, mert nyelvek tanulása csak annyiban helyes, ha „az anyai nyelv művelését foglalja magában”. Mennyire modernül hangzik ez akkor, amikor a *Ratio* szerint a latint a latin segítségével s a József rendelete szerint meg a németével, tehát szintén egy ismeretlen nyelvvvel kell tanítani s mikor a magyar csak másfél évtized múlva 1806-

ban, a második *Ratio*-ban, lép elő ebbe a megtisztelő (!) állásba. De igaz, hogy az 1790–91. évi 45. törvénycikk kívánja, hogy a magyar legyen a latin vehiculuma. A németet a magyar és székely nemzet iskoláiba *rendkívüli tárgy*-ként veszi fel, valamint a magyart is a szászokéiba. De a bizottságot a neohumanizmus szelleme is érinti, mert a nyelvek közé felveszi a görögöt is, amint a bizottság ugyancsak Mártonffy sürgetésére felvette annak idején a *Norma*-ba is. Sajátos erdélyi vonás, amely a protestáns kollégiumok teológiai tanfolyamaiért válik szükségessé. És a bizottság újból hangsúlyozza, hogy *minden nyelvet az anyai nyelv segítségével kell tanítani*; de a latint felsőbb osztályokban latinnal. A javaslat az anyanyelv tanítására egy *chrestomathiát*, olvasókönyvet ír elé s ezzel megelőzi a második *Ratio*-t, amely a magyarnyelvi tankönyv szükségéről egy szót sem szól.

A *humanior* osztályok célja: a gondolatok szép kifejezésére való képesség kötött vagy kötetlen beszédben. A bizottság hű marad a régi magyar iskola művelődési eszményéhez: a közélet fórumán készségesen, ügyesen szónokló férfi ideáljához. A régi harcos, kardforgató, törököt verő katona nemzetből a Habsburg-ház uralma óta lassanként a régi alkotmányát védő, közjogi sérelmeket felpanaszló, az országot és megye gyűlésein gravaminális politikát űző, hevesen mennydörgő szónok-nemzet lesz. S az iskola a nemzetet ebben a hajlandóságában csak támogatja és erősíti. De a javaslat figyelmeztet, hogy nem kell kínozni a tanulókat versek készítésével, mert a „közéletben nincs nagy hasznuk”. Milyen helyes utasítás, ha meggondolom, hogy nekünk ezelőtt 40–45 esztendővel írásbeli dolgozatul verseket kellett készítenünk, ha volt tehetségünk rá, ha nem. És kívánja, hogy az anyai nyelvtan teljes ismeretét kell kívánni és stílusokat iratni.

Magasabb iskolákon érti a filozófiai, jogi, orvosi és teológiai fakultásokat, de nemcsak az egyetemeken, hanem az akadémiákon, vagy protestáns műszóval élve: a kollégiumokon is. Itt a tárgyat nem írja elé oly szorosan, mint az alsó fokon, hanem a bevett vallások kollégiumainak alapítványaik és szervezetük szerint bizonyos szabadságot ad s csupán az általános elveket és a tanulmányok rendjét kívánja megállapítani, de úgy, hogy az átmenet egyik felekezet kollégiumából a másikéba lehetséges legyen. A filozófiai fakultást a többiek előiskolájául tekinti s kívánja, hogy a filozófiai kurzus elvégzése nélkül más fakultásokra senkise bocsáttassék. Ez a filozófiai tanfolyam három éves. A középiskola három utolsó évének a helyén van s nagyjában megfelel annak. Ma nem értjük, hogy miért nevezik filozófiának ezt a tanfolyamot, amelyben fizikát, természetrajzot, matematikát, politikai történelmet és statisztikát is tanítanak. De mindjárt könnyebb lesz megérteni, ha a német típusú egyetem nyelv-, bölcsészet- és történettudományi fakultására gondolunk, melyet a közéletben filozófiai karnak s hallgatóit filozoptereknek neveztek. És ha meggondoljuk, hogy ez a fakultás még a német egyetemeken is csak későre tudta kivívni egyenrangúságát a többivel. A harmadik évben az esztétika mellett a *magyar irodalmat* is előírja s ezzel megint jóval megelőzi

korát. Csak az a szomorú, hogy a magyar irodalomnak még egy félszázadot kellett várnia, míg tényleg bekerült az iskolai tanulmányok sorába. És előírja a *paedagógiát*, igaz, hogy csak rendkívüli órákban, azoknak, akik nevelők, tanítók vagy professzorok akarnak lenni. Ez Magyarországon nem új gondolat, mert az első *Ratio* már ismeri a *Collegium repetentium* intézményét, amely mai szóval nem egyéb, mint *tanárképző intézet*. Azonban gyakorlatilag nem ment át az életbe, mert sem a katolikusoknak, sem a protestánsoknak nem volt ilyen intézete. A jobb diákok az iskola padjaiból egyenesen az alsó osztályok tanári – akkor úgy mondták: *publicus praeceptor*i – székébe ültek s onnan boldogították a nebulókat. Tanárai (professzorai), külföldi egyetemeken járt tanítói csak a felsőbb osztályoknak, az u. n. filozófiai kurzusnak voltak. Ezért nagyon behatóan szól a jó tanárról, kinek három tulajdonság szükséges: tanulni vágyás, az igazság szeretete és türelem. És hangsúlyozza, hogy erre a hivatásra alaposan készülni kell, mert tudni valamit és tanítani tudni két különböző dolog. Az sok, ez nagyon kevés ember tulajdona. *Seminariumokat* kell szervezni minden kollégiumban, ahol egy külön szaktanár tanítsa a harmadik évfolyamra a *candidatusokat* – addig is, míg egyetemet lehet felállítani. De ez már nagyon szükséges, mert nincs műveltebb ország, melynek ne volna egyeteme. Aztán *pedagógiai könyvtárt* kell felállítani, hogy az ifjak ott olvashassanak. Egész modernül hangzó kiváncsóság még ma is! Nincs ártalmasabb dolog az ifjúságra, mint mindég új és tapasztalatlan *paedagogusokat* tűrni, akik nagyon rövid időközökben változnak. A tanároknak jó fizetést, nyugodt megélhetést kell biztosítani. Külső tisztelettel, társadalmi megbecsüléssel körülvenni, jutalmakkal buzdítani s közterhektől felmenteni. Akinek nincs meggyőző, magával ragadó előadó készsége, azt a természet nem tanárnak teremtette.

Még ma is helyes és időszerű javaslatok, melyek ma, 150 esztendő múlva is megszívlelendők s részben csak – *pium desideriumok!*

Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye.

Irta: RÓNAY ELEMÉR.

A bethleni gróf Bethlen-család ősi várkastélyának udvarán, Keresden, falba építve egy, a XVII.-ik századból származó, Kemény-címeres sírkő látható, amelyen egy szó írás sincs. Ehhez az a családi hagyomány fűződik, hogy Bethlen Ferencné született Kemény Kata, János fejedelem nővére, a nagyszöllősi ütközetben elesett bátyja holttestét Keresdre vitette, ott a Bethlen-család sírboltjában eltemettette, de tartván az új fejedelem, I. Apafi Mihály, megtorlásától, a sírkőre feliratot nem vésetett. Mivel a történetírók – tudtommal – eddig még nem állapították meg sem Kemény János fejedelem elhunytának körülményeit, sem sírjának valószínű helyét, ebben a kis tanulmányban megkísérlem ezeknek a kérdéseknek végleges tisztázását.

I.

Az Erdélyre oly viszontagságos 1661. április hó 23.-ik napjára Beszterczére összehívott országgyűlésen Erdély rendei kimondták, hogy a „török az ellenség” és Bánffy Dénest elindították Bécsbe, hogy a császártól segítséget eszközöljön ki: tisztában voltak azzal, hogy a török porta nem fogja szó nélkül tűrni Erdély elszakadását. Valóban Kemény János fejedelem már május elején híret vette a török készülődésének, mire ő is hasonlótt. Csakhamar megérkezett Kálnoki Mihály is Ali basa ultimátumával, amelyben követelte Kemény Jánosnak a fejedelemségről való lemondását, a rendeknek pedig meghagyta, hogy más fejedelmet válasszanak, aki személyesen vigye meg hozzá az adó- és sarc-hátrálékot.

A június 2.-ra Medgyesre összehívott újabb országgyűlés ismételten kimondotta a töröktől való elszakadást és felkérte a fejedelmet, hogy a német segílyt hathatósan szorgalmazza. Bánffy Dénes meg is hozta a hírt, hogy Bécsben elhatározták Kemény János megsegítését és Montecucoli Rajmund gróf tábornagyot bízták meg a hadjárat vezetésével, akinek ekkor Komáromnál 15.000 jól felszerelt katonája táborozott és aki a vett parancs folytán, amely javaslatától merőben eltért, kelletlenül és lassan elindult Erdély felé.¹

A porta a szigorú és ügyes Ali basát nevezte ki szerdárnak,

¹ Montecucoli ugyanis „Erdélyt Erdélyen kívül” akarta megsegíteni, oly módon, hogy egy hadtesttel gróf Starhemberget a Tiszához küldte volna, oly utasítással, hogy igyekezzék Kemény Jánossal összeköttetést létesíteni, egy másik nagy hadsereggel pedig Budát vagy Esztergomot vette volna ostrom alá. Ezt a haditervet a haditanács nem fogadta el és ez okozta Montecucoli elkedvetlenedését.

aki június végén több oldalról benyomult az országba és tatárjai csakhamar Szatmárig száguldoztak, míg Kemény János Huszt alatt ütött tábort. Montecucoli oly lassan haladt előre, hogy János fejedelemmel csupán augusztus 30-án egyesült Majténynál, ahonnan együtt folytatták lassu menetelüket Erdély belseje felé.

Ali basa ezalatt, szeptember legelején, Marosvásárhelyre érkezett, hogy rendezze az új fejedelem megválasztását. Miután több főúr a felajánlott fejedelemséget vonakodott elfogadni, még Soter Péter bodendorfi szász pap sem vállalta azt, a jelenvolt főurak ajánlatára Apafi Mihály Ebesfalván lakó igen tekintélyes főúrnak ajánlotta azt fel: ez nem szívesen, és vonakodva ugyan, de elfogadta. Ezekről az eseményekről Kemény János Kolozsvár környékén értesült és azt kívánta Montecucolitól, hogy azonnal ütközzenek meg Ali basával. Montecucoli ezt nem akarta, mert „nem fogja kockáztatni ő felsége seregét, melytől a keresztény világ üdve függ”. Nem volt tehát mit tenni, mint visszavonulni. Szeptember 18.-án a visszavonulást valóban meg is kezdték Szatmár és a Részek felé.²

Ali basa a németek és Kemény János kivonulása után a még mindig Kemény-párti székelyek leveretésére hadakat küldött, Apafi pedig november 20.-ra Kis-Selykre országgyűlést hirdetett, ahol másnap a lutheránus templomban megválasztatását törvényes formák között végrehajtották és az esküt letette. Ennek megtörténte után a gyűlés november 24-én szétoszlott.³

János fejedelem megkísérelte a székelyeket megsegíteni. El is indult az országba, de Ferenc fiának, Kővár kapitányának, pestisben történt váratlan elhunytja miatt elkésett. Többet ily körülmények között nem tehetvén, öccsét, Bethlen Gergelyt, 100 gyalogossal és 100 lovassal Fogaras várába indította, hogy annak ellenállóképeségét fokozza. Bethlen Gergely meg is felelt a vett parancsoknak és szerencsésen bejutott Fogarasba.⁴ Kemény János tudván azt, hogy Ali basa kivonulása után csak kevés török haderő maradt az országban, 1662 január 3-án előnyomulásra határozta el magát és január 6-án a német segédcsapatokkal egyesült⁵. Az idő hirtelen esősre fordult, így csak lassan haladhatott előre. Feleségétől, Lónyai Annától, ki egy darabig elkísérte, elbúcsúzott. Ekkor tán még egyikük sem gondolta, hogy sohasem látják többé egymást.

János fejedelem novaji Szentpáli Istvánt 2000 magyar lovassal előre küldte, hogy a Kolozsvárt táborozó Ebeni Istvánnal egyesüljön és együttesen vonuljanak Medgyes ellen, ahol ez időben Apafi tartózkodott. Apafi azonban Kemény mindezen mozdulatairól kellő időben értesült és elhatározta, hogy az erősebb Segesvárra húzódik. Elhatározását siettetette az, hogy a seregében lévő oláhországi csapatok az ellenségtől való félelmükben egy éjjel megszöktek.⁶ Apafi szándékát végre is hajtotta és január 13-án bevonult Segesvárra.⁷

² Szilágyi S.: *Erd. orsz. tört.* II. köt., 300–302. l. V. Ö. Századok 1891. évf., 485. l.

³ Szilágyi S.: *Erd. orsz. tört.* II. köt. 302. l. szerint a gyűlés november 23-án oszlott szét, Apafi naplója szerint azonban 24-én. Ez utóbbit hitelesebbnek tartom.

⁴ Szilágyi S. u. o. V. Ö. Szalárdi: *Siralmas krónika* 626. l.

⁵ *Bethlen János históriája*. Nürnbergi kiadás 314. l.

⁶ Apafi naplója 4. l.

⁷ Bethlen János u. o. 316. l.

Ebeni István és Szentpáli István hírt véve Apafi mozdulatáról, podgyásznak nagy részét Segesd községben hátrahagyva, siettek Segesvárt ostromzár alá venni és értesítést küldeni János fejedelemnek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, siessen oda. János fejedelem azonban, szokásához híven, naponta csak délelőtt 10 óra után indult a táborában lévő német tisztek nagy ámulatára és így lassu meneteléssel csak január 18-án érkezett meg Segesvár alá.⁸ Ő maga Fehéregyházán szállásolta el magát, minden bizonynyal az akkor már meglévő Haller kastélyban, amelynek tulajdonosai, Haller Gábor és Pál, az ő párthívei közé tartoztak és táborában is jelen voltak, míg a német segédcsapatokat Volkánfalván, Ebeni és Szentpáli csapatait pedig Segesden helyezte el.

Az Apafi csapatai között lévő törökök értesülvén arról, hogy János fejedelem közeledik, egy esetleges hosszabb ostromra való előkészületből a környék falvaiban a még csépeletlen gabonát is elharácsolták. Így jutottak el január 14-én Keresdre és az ezzel szomszédos Besére, amely szintén a keresdi várhoz tartozott. Ott is harácsoltak. Ugyanazon napon érkezett Holdvilágra Várad János 2000 Kemény-párti lovassal s a törököket e községben meglepte, nyolcat közülök elfogott, vezetőjüknek fejét vétette, a többit pedig János fejedelem táborába vitette.⁹

Midőn János fejedelem Segesvárhoz közeledett, Szentpáli Istvánnak parancsot adott, hogy a Fogarasban lévő Bethlen Gergelyt magához vonván, az Apafitól megszökött oláh csapatot, amely még mindig Brassó környékén táborozott, támadja meg és űzze ki az országból. Kellő erővel ellátva, a nevezett urak feladatukat fényesen megoldották és a csapatot szétverték.¹⁰

János fejedelem a Segesváriba bezárt Apafival alkudozást kezdett, amely azonban nem vezetett eredményre. Ezért január 20-án táborkarával körüllovagolta Segesvárt: tanulmányozni akarta, hogy másnap mely oldalról kezdje meg az ostromot. Midőn azonban este szállására visszatért, hírt vett arról, hogy aznap egy nagyobb török csapat vonult be Medgyes városába. Ez a csapat Ali basa szerdár által Temesvár alól Kucsuk Mehemet vezetése alatt küldött 2000 válogatott török lovas volt. János fejedelem másnap, január 21-én, szombaton, a hír valódiságáról meggyőződve, haditanácsot tartott, hogy ilyen körülmények között mitévő legyen? A tanácsban résztvett valamennyi urnak az volt a véleménye, hogy még az éjjel, – tehát mielőtt Kucsuk basának sikerülne Apafival egyesülni, – a támadást meg kell indítani. Egyedül János fejedelem volt azon a véleményen, hogy amennyiben Segesvár alól elvonulna, úgy tünnék fel, mintha megfutamodott volna. Ezért elrendelte, hogy a tisztek szállásaikon várják be a további parancsot. Alig vonultak a vezetők szállásaikra, parancsot kaptak, hogy másnap, azaz január 22-én, vasárnap reggel 9 órára a Volkánfalván lévő németek, valamint az Ebeni és Szentpáli Segesden lévő csapatai

⁸ Apafi naplója u. o. Kemény felvonulását részletesen megírja Persián Kálmán: *Kemény János fejedelem*, Kolozsvár 1907, 48–49. l.

⁹ Krausz Georg: *Siebenbürgische Chronick* a Fontes rerum Austriacarum-ban II. köt. 217. l.

¹⁰ Bethlen János u. o. 316. l.

egész podgyászukkal Fehéregyházán, a fejedelem szállása előtt le-
gyenek. Ez pontosan meg is történt. Sorakozva lévén a sereg,
hírnök jött, hogy Kucsuk basa Medgyest, hol egy napig pihent,
elhagyta és teljes hadirendben Segesvár felé vonul. A fejede-
lem környezete hiába kérte őt, hogy túlerőben lévő seregével –
9.000–10.000 embere volt – támadja meg a basát, mielőtt annak
sikerülne Apafi csapataival egyesülni: a fejedelem a tanácsot nem
fogadta el. Délután 3 óra tájáig vesztegelt a sereg Fehéregyházán,
amikor végre a fejedelem lassan Hétur faluhoz vonult. És habár
katonái égtek a harci vágytól és habár jelentést jelentés után ka-
pott, hogy Kucsuk basa az övéhez képest kis csapatával már csak
fél mértföldre van tőle, nem ütközött meg, hanem a nap további
részét haditanácskozással töltötte el. Naplemente felé végre 300
lovassal Nagyszöllös községhez,¹¹ onnan pedig arra a mezőre lova-
golt, ahonnan röviddel azelőtt Kucsuk basa háborítatlanul, jófor-
mán a szeme előtt, elvonult. Itt kénytelen volt hallani a Kucsuk
basa szerencsés megérkezése örömeire leadott üdvölvéseket. A ked-
vező alkalmat ellenfele megsemmisítésére így elszalasztván, nem
volt mást mit tenni, mint éjszakának idején sötétben visszalova-
golni Nagyszöllös községbe, ott meghúzni magát éjszakára és egész
seregét is nagy rendetlenül elszállásolni.¹²

Ez alatt a Segesvárba bezárt Apafi és némi török haderő
rettegve várta Kemény támadását. Jóllehet ők is kaptak értesítést,
hogy Kucsuk basa Medgyesre megérkezett, alig merték remélni,
hogy velük egyesülni tudjanak. Annál nagyobb volt az örömük, mi-
dőn d. u. 4 óra után Apafi és Ibrahim basa által fogadva,
örömlövések között bevonult a városba.

Más napra, január 23-ra virradó éjjel, két paraszt érkezett a
városba és jelentette, hogy Kemény hadával együtt Nagyszöllösön
van és, úgy látszik, az a szándékuk, hogy Magyarországra vonul-
janak vissza. Apafi azonnal tanácskozássra hívta össze tanácsosait,
a törökök is divánt tartottak és elhatározták, hogy Keményt azon-
nal üldözőbe kell venni. Kucsuk basa annak ellenére, hogy serege
még nem pihente ki magát teljesen, önként ajánlkozott erre a fel-
adatra. Csapatát az Ibrahim basa csapataiból 5000 emberre egé-
szítve ki, hajnali 4 óra tájt Fehéregyháza irányába elindult. Mivel
az oda vezető híd fel volt szedve, Hétur felé vette útját. A köz-
séget üresen találta, de biztos tudomást szerezvén arról, hogy
Kemény Nagyszöllösnél van, csapatát hadirendbe állítva a neve-
zett falu felé vonult.¹³

Amint január 23-án, hétfőn, megvirradt, János fejedelem
haditanácsot tartott mind a magyar, mind a német tanácsosaival
illetve tiszteivel. A tanács egyöntetű volt: mivel Kucsuk basának
sikerült Apafi táborával egyesülni, minél hamarabb vissza kell
vonulni Magyarországra. János fejedelem, noha kénytelen volt
beismerni, hogy semmi reménye nincs már, hogy Segesvárt be-

¹¹ E szerint Segesvártól Nagyszöllőre nem a Küküllő völgyében vonult, hanem egy nagy hegyen keresztül először Hétur községbe, onnan egy kis patak mentén Nagyszöllőre. Kucsuk basának Medgyesről Segesvárra a Küküllő jobb partján kellett vonulnia, tehát a Nagyszöllös felőli oldalon.

¹² Bethlen János u. o. 316–325. l.

¹³ Georg Krausz: *Siebenbürgische Chronick* II. köt. 236–237. l.

vehesse, viszont Ali basának módjában van mind Török-, mind Oláhországból erősítések megához vonni, nehogy gyáván megfutamodni látszassék, a következő középútra határozta magát: aznap helyben maradnak, másnap Apafi ebesfalvi (másképp Apafa-i) kastélyát beveszik s a katonák fáradságának megjutalmazása céljából a faluval együtt prédául átengedi. Itt két napig pihenve, Berethalmon keresztül, – amelyet szintén kifosztanak – Medgyes városához vonulnak, azt beveszik és kifosztják, azután hadizsákmánnyal jól megrakodva Magyarországra vonulnak vissza. Képtelenségnek tartotta ugyanis, hogy a csak tegnap érkezett segédcsapat, amely Temesvár környékéről jött, aznap kirohanást intézzen elene. Az urak hallgatással vették tudomásul ezt a tervet, csak az egy Huszár Péter, ki nemrég jött vissza tatár fogságból, nyilvánított ellenvéleményt, mondván, hogy ő ismeri Kucsuk basát és feltételezi róla, hogy amilyen örült vakmerőséggel vonult be tegnap Segesvárra, ugyanúgy ma is megkockáztathat egy kirohanást. A fejedelem megmaradt előbb ismertetett terve mellett és így kiadta a parancsot, hogy helyben maradnak, a katonákat pedig éllelmiszert és takarmány harácsolására küldötték ki. A fejedelem aztán Bethlen János kancellárral Montecucoli fővezérnek és gróf Vallis szatmári tábornoknak leveleket íratott, amelyekben vázolta helyzetét és segítséget kért.¹⁴

Eközben elérkezett az ebéd ideje, azaz d. e. 10 óra.¹⁵ Némelyek már asztalhoz ültek, mások is arra készülődtek, midőn hírlül hozták, hogy Hétturnál török csapatot láttak,¹⁶ amely Nagyszöllős felé közeledik. János fejedelem a hírre azonnal riadót fuvatott, maga is sietve lóra ült és kiadta a parancsot, hogy a csapatok sorakozzanak. E parancsnak csak részben tehettek eleget: a katonák egy része szét volt széledve harácsolni, másrészt, nem gondolta senki, hogy komoly ütközet következék. Így a hadseregnek körülbelül csupán fele állott harcra készen.

János fejedelem az így összeszedett seregét úgy állította fel, hogy középen a saját lovasságát és Ebeni Istvánét helyezte el, a bal szárnyra tette a horvát és német segédcsapatokat, a jobb szárnyra pedig 600 gyalogost rendelt Radák Imre vezérlete alatt. Ez utóbbi csapat egy erdő szélére támaszkodott. Mivel cseltől félt, a falu másik végére – bizonyára a Küküllő völgye felé – 300 német és 300 magyar katonát küldött.

Midőn a sereg ily módon beosztott, egy fehér abaposztóba öltözött magyar huszár a fejedelem elé vágatott és figyelmeztette őt, hogy vigyázzon magára, mert az erdélyi főurak a mai napon el akarják őt árulni és török kézre adni. A fejedelem a nélkül, hogy a hírnököt ismerte vagy kikérdezte volna, hogy mindezt honnan tudja és honnan jön, szavaitól gyanut fogva, udvari apródját, Teleki Mihályt, azzal a parancssal küldte a főurakhoz, hogy a bal-

¹⁴ Bethlen János u. o. 325–327. I. V. Ö. Georg Krausz u. o. 326–329. I.

¹⁵ Abban a korban az ebéd ideje d. e. 10 óra volt, nemcsak hazánkban, de más országokban is. Lásd Kövály L.: *Magyar viseletek és közéleti szokások a fejedelmi korban* 59. I. V. Ö. *Könyvt. János emléktárássá* 177. I. és br. Apor Péter: *Metamorphosis Fránsylvaniae*. Maay. Tótt. Emil. XXXVI. köt. 20. I.: „Az tíz óra mikor már elkészített az pohárnok asztalt mindgyarást terített”.

¹⁶ Szalárdi János: *Siralmas Krónika* 620. I.

szárnyon lévő német csapatokhoz menjenek, majd dolga végeztével ő is oda fog menni. Így történt aztán, hogy az ütközet alatt mellette nem maradt más főúr, mint saját fia, Simon, és Ebeni István. A meggyanusított és félre küldött főurak voltak: Haller Gábor és Pál, Bethlen János kancellár, Bethlen Farkas, a Kemény Kata fia, Bánffy Dénes, Huszár Péter, Rhédei Ferenc és Ugron András.

Midőn az ellenség láthatóvá vált, János fejedelem lovat cserélt, ráülvén arra a lóra, amelyet Örményesen (ma Mezőörményes) az ott 1660 november 26.-án virradóra Erdélybe való első beütése alkalmával felkoncolt Barcsai Gáspártól – Akos fejedelem testvérétől – zsákmányolt.¹⁷

Kucsuk basa csapatának legnagyobb részét a középre állította és maga is ott ment rohamra, míg Kemény fejedelem balszárnya ellen viszonylag erős csapatot küldött. Előnye volt, hogy hada háttal volt a nap keltének, míg a Kemény hadseregének a nap a szemébe sütött, ami különösen a lövések leadásánál igen nagy hátrány volt. Kucsuk basa a puskákat nem használtatta, hanem megparancsolta, hogy serege katonái a lovak nyakára hajolva vágassanak előre és minden tétoválás nélkül vakmerő rohamot intéztek. Jobbszárnya a Kemény-féle balszárny által olyan fogadtásban részesült, hogy hátrálni volt kénytelen. Ezzel szemben János fejedelem közepén álló csapatai, mivel az általuk leadott sortűz a fejét lova nyakára lekapott török lovasság felett repült el, abban nem sok kárt tett, az erős rohamnak engedett és megfutamodott. Maga a fejedelem a nagy zürzavarban lováról leesett. Ezt látva a mellette tartózkodó asztalnoka,¹⁸ Gyulai István, lováról leszállott, hogy azt átadja urának; önfeláldozása azonban hiábavaló maradt, mert mindketten ott lelték halálukat. A futó lovasság összetaposta őket.

Radák Imre, akit senki sem támadott meg és ki szintén nem avatkozott bele a csatába, csapatát az erdőbe vonta vissza és így minden veszteség nélkül megmentette.¹⁹

Az ütközet elveszett, János fejedelem a csatatéren maradt és ezzel a „német”-párt elbukott. Az urak azonban akkor még ezzel nem lehettek tisztában, hanem egyelőre ki-ki menekült, ahova tudott. Így a főurak közül Bánffy Dénes és Bethlen Farkas Bethlenvárába, Haller Gábor és Pál, Bethlen János, Huszár Péter és Rhédei Ferenc Görgényvárába menekültek. Ugron András Fogaras várába igyekezett, de Kacza nevű faluban elfogták és Apafihoz vitték, aki tekintettel arra, hogy Ugron az Apafi tatár fogságából való kiváltásához nagyobb pénzösszeget kölcsönzött, őt szabadon bocsájtotta. Kemény Simon és Ebeni István a szétvert seregből igyekeztek minél többet összeszedni és először Szamosújvárra, onnan Aranyos-Medgyesre vonultak, ahol Kemény Jánosné az első házasságából született fia, Wesselényi István, birtokán tartózkodott. Magukkal vitték azt a lovat is, amelyről a szerencsétlen

¹⁷ Tört. tár 1902. évf.: *hidvégi id. Nemes János naplója* 262. l.

¹⁸ Bethlen János szerint „Truchses”.

¹⁹ Bethlen János u. o. 329–332. l., V. Ö. Georg Krausz u. o. 329. l. és Cserei M. történetje 6–9. l.

fejedelem leesett: ezt az özvegy, miután megbizonyosodott férje haláláról, agyonlövötte.²⁰

Senki sem volt azonban azzal tisztában, hogy mi történt János fejedelem holttestével? Ez a kérdés még a mai napig sincsen tisztázva.

II.

A gróf Bethlen-család Keresden lakó ágában családi hagyomány maradt fenn, mely szerint Bethlen Ferencné született Kemény Kata, aki nővére volt János fejedelemnek és abban az időben, mint özvegy Keresden lakott, értesülvén bátyja szerencsétlenségéről, a csupán 12 kilométerre lévő Nagyszöllösön testét felkutattatta, Keresdre vitette és ott a Bethlen-család sírboltjában eltemettette. Ezt a hagyományt valószínűsíti az, hogy a keresdi várkastély régebbi részének külső falában egy 180 cm. magas és eredetileg 90 cm. széles Kemény-címeres kő van befalazva, amelynek jobb oldalából hosszában mintegy 15 cm.-nyi darab durván le van ütögetve. Feltűnő, hogy a szövegnek szánt hely teljesen üres, rajta felírásnak még csak nyoma sem fedezhető fel. Erre a nyilvánvalóan sírkőre támaszkodik, mint bizonyítékra, a hagyomány, hozzáfűzvé, hogy az ütközet napját követő éjszakán küldött Kemény Kata bátyja felkutatására. Amennyiben még életben volt, ápolás alá vette, amennyiben azonban már meg lett volna halva, a családi sírboltban temettette el és emlékére ezt a sírkövet faragtatta, de félvén az új fejedelem, I. Apafi Mihály, megtorlásától, hogy a titkot megőrizze, a felírást jobb időkre halasztotta.²¹

Bethlen János kancellár, aki az eseményeknek nemcsak szemtanúja, hanem résztvevője is volt, nem tudta mi történt János fejedelem holttestével. De nem tudták azt a legközelebbi hozzátartozók sem, nevezetesen a felesége, Lónyai Anna, és nővére, Kemény Kata. Ugyanis János fejedelem özvegyének, Lónyai Annának, sógornőjéhez, a Keresden lakó Kemény Katához, 1662 február 6.-án Aranyos-Medgyesen kelt levelét őrzi a keresdi levéltár, amelyben fájdalmanak ad kifejezést az „Úrnak” szerencsétlensége felett, kéri azért sógornőjét: „jól lehet Kgyed, testvér Atyjafia lévén szegény Uramnak, ő Kgyelmének incumbal is (azaz fáradozik) érettem is cselekedjék, végére menve Urunk ő Kgynek állapotjáról”, őt mihamarább értesítse. Ebből a levélből egész határozottan megállapíthatjuk, hogy 14 nappal az ütközet után Lónyai Anna még nem tudta, hogy férjének holttestével mi történt, csak annyit tudott, hogy szerencsétlenül járt.²²

²⁰ Bethlen János u. o. 333–335. l. V. Ö. Georg Krausz u. o. 244. l.

²¹ Dr. Szádeczky Lajos: *Az Apafiak sírboltja és hamvai* 7. l. V. Ö. Száz. 1892. évf., 747. l. Berwerth Vilmos közleménye annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a keresdi kastélyban (így!) lévő sírbolt (?) legrégebb befalazott részének feltérzése eldöntené a kérdést. En ezen a nyomon elindulva kutattam, hogy volt-e a kastély belterületén sírbolt, de annak semmi nyomára nem akadtam. A jelenleg életben lévő családtagok sem tudnak ilyenről, hanem csupán a falun kívül lévő sírboltról, amelyről alább még szó lesz.

²² Lónyai Anna levele, szösz szerint a következő: „Édes Asszonyom. Engemet az Ur Isten valóban megh szomoríta Urunk ő Kgyménék szerencsétlensége miatt, kit csak ő Felsőge tud minémű nagy szívem fájdalmaival légyek, kérem azért Kgydt édes Asszonyom, jól lehet Kgyd testvér Atyjafia lévén szegény édes Urk incumbalis, de mind az által érettemis cselekedjék, bizonyosan végére menve Urk ő Kgyménék állapotjáról engemet minél hamaráb tudósítani voltaképen ne nehezteljen. A szent Istennek gondviselésére ajánlván ezek után Kgydt. Datum in Arce mea Aranyos Medgyes die 6 Febr. A. 1662. Kgynek jó szívvel szolgál. Lonai Anna”.

Bethlen János sem tud semmi bizonyosat, de történelmében megírja, hogy az időben a „Frankfurter Hungar und Siebenburgische Cronica” azt írta, hogy János fejedelem teste négyfelé vágott és feje Nagyváradon póznára tüzetett.²³

A másik szemtanu, Krausz György segesvári városi tanácsos, adja elő leghatározottabb formában az esetet.²⁴ Ő azt írja, hogy az ütközetben elesett 468 Kemény-párti embernek a feje az ütközetet követő napon kopjákra tűzve diadaljelként vitetett be Segesvárra, ahol besózták és a foglyokkal együtt Temesvárra küldték a szultánnak felajánlandó diadaljel gyanánt. Temesvárt, midőn a fejbőröket gyapottal (Baumvolle) kitömték, az erdélyi követek az egyikben Kemény János fejedelem fejbőrét ismerték fel, miért is biztosra veszi, hogy teste a többi elesettekével együtt Nagyszöllősnél közös sírban nyugszik. Ugyanezen forrás szerint a törökök összesen csak 11 halottat és 3 sebesültet veszítettek.

Ehhez hasonlóan vélekedik Cserei Mihály is.²⁵ Szerinte Kucsuk basa nem üldözte a megvert ellenséget, hanem seregét visszaparancsolta, a harcot megszállta és a holttestek kifosztását rendelte el. A törökök az elesett ellenséges katonákat értékes tárgyaiktól, fegyvereiktől megfosztották és fejeiket levágták. Krausz épügy mint Cserei, egyezően írja le az eseményeket és abban is megegyeznek, hogy ugyanez a sorsa lett János fejedelem testének is. Ezért hiába kerestették azt mind hozzátartozói, azaz Kemény Kata, mind Apafi fejedelem: azt nem sikerült megtalálni. Midőn sok keresés után sem találták meg, sokan kételkedni kezdtek halálában, amikor egy török katonánál Kemény nevével jegyzett kardot, a fejedelem sapkáját és 70 aranyat (?) tartalmazó pénztárcáját megtalálták. Kardját nem derekára kötve, hanem szíjjal vállán keresztül lógatva szokta volt viselni; a szíjon és a sapkán erős vágás nyoma látszott, amiből arra következtettek, hogy mind a fején, mind a mellén megsebesült.²⁶ Apafi fejedelem „köntösét és fegyverét magához váltotta és emlékezetre mind a fogarasi tárházában tartotta.” Ott látta azt maga Cserei Mihály is.²⁷

Fentiekből ítélve nem hihető, hogy Kemény Katának sikerült bátyja holttestét megtalálni és azt Keresdre vitetve eltemettetni, mert hiszen az összes elesett ellenséges katonának fejét vették a törökök és ruháiktól is megfosztották, tehát a megcsonkított hullák között képtelenség lett volna János fejedelem hulláját felismerni. De az első éjjel nem keresthették, mert a török sereg még ott volt és csak másnap vonult be Segesvárba, miután a zsákmányt összeszedte, a hullákat pedig vagy eltemette, vagy a falu lakosaival, úgy ahogy, elföldeltette. Fentiek ismeretében az a feltevés sem állja meg a helyét, hogy János fejedelem súlyosan megsebesülve kerülhetett Keresdre, annál kevésbé, mert arra is van bizonyítékunk, hogy az ütközet napján halt meg. Ugyanis özvegye

²³ Bethlen János u. o. 333. l.

²⁴ Georg Krausz u. o. 242. l.

²⁵ Cserei Mihály u. o. 9 és 10. l.

²⁶ Georg Krausz u. o. 243. l.

²⁷ Cserei Mihály u. o.

és fia, Simon, között 1662 október 11-én egy elszámolási okmány jött létre, amely a fejedelem halálának napját január 23-ra, azaz az ütközet napjára teszi.²⁸

Kemény János fejedelem holtteste tehát nem került Keresdre; ezt bizonyítja az is, hogy Bethlen János kancellár, aki ezen események után állandóan Keresden, a faluban lévő másik kastélyban lakott (ma a községháza), és históriáját ezek szerint Keresden írta, mit sem tud róla. Teljesen hihetetlennek kell tartanunk, hogy Apafitól való félelmükben titkolták volna el a fejedelem temetkezési helyét: hiszen ha Apafi annyira nem félt az élő kancellártól, hogy őt a kancellárságban visszatartotta és keresdi otthonában már ugyanazon év október 2-án meglátogatta és az éjjelt is nála töltötte,²⁹ akkor igazán nem tehetjük fel, hogy halott elődje holttestének eltemetése miatt bárkit is üldözni akart volna. Viszont az is teljesen valószínűtlen dolog, hogyha Kemény Kata bátyja holttestét Keresden, akár a várban, akár a Bethlen-család sírkertjében vagy még inkább a sírboltjában temettette volna el, hogy azt a vele egy faluban lakó Bethlen János előtt eltitkolni akarta vagy eltitkolni képes lett volna. Ha pedig Bethlen János tudta volna, hogy János fejedelem Keresden van eltemetve, históriájában bizonyára megírta volna.

De van arra nézve is írott bizonyítékunk, hogy a Bethlen-család legrégebbi családi sírboltjában nem nyugszik Kemény János fejedelem.

Tudjuk azt, hogy a bethleni gróf Bethlen család mindkét főágának (Elek- és Balázs-ág) volt Keresden és általában az összes ősi birtokokon birtoka. A két Küküllő-menti birtokon lakott családtagok, mielőtt Bethlenvára Béli Pál bukása után a család kezére visszakerült volna, többnyire „keresdi” előnevet használtak és többnyire Keresden temetkeztek, ámbár az sem volt ritkaság, hogy egyeseket azon a birtokon temettek el, ahol laktak illetve ahol meghaltak.

Igytöbben nyugosznak Bunon, Bonyhán, Küküllővárt, Bethlenszentmiklóson stb. A családi hagyomány mégis azt tartja, hogy Keresden temették el a legtöbbet, még pedig oly sokat, hogy éppen 100 Bethlen nyugszik a sírboltban. A századik az 1897-ben elhalt gróf Bethlen Gábor, Nagy- és Kisküküllő vármegye főispánja, az E. M. K. E. egyik alapítója és nagynevű első elnöke.³⁰ Valóban vele a sírbolt egészen meg is telt és több tetemet azóta oda nem is helyeztek el.

Ez a sírbolt a falu végén északra, a Dános felé vivő úton, a szász temető végében fekszik: egy földdel teljesen behantolt kripta. Bejárata felett mintegy 1 méter vastag, fűvel benőtt földréteg van. Aki nem tudja, nem is gondolja, hogy ott sírbolt van. Kívülről semmiféle jel nincs, sem síremlék, sem más. Hogy ezenkívül még lett volna sírbolt, arról nem tud senki. Berwerth Vilmos erről

²⁸ Erd. Muz. Egy. Wesselényi-levéltár 1663. évi csomó.

²⁹ Apafi M. naplója.

³⁰ Dr. Szádeczky L.: *Apafiak sírboltja és hamvai* 7. l. és u. o. 2. jegyzet.

a kérdésről írva,³¹ kifejti, hogy mivel nem tudja, hogy János fejedelem porai a csatamezőn vagy a családi sírboltban nyugosznak-e, annak a nézetének ad kifejezést, hogy talán a keresdi *kastély*-ban lévő sírbolt legrégebb befalazott részének feltörése dönthetné el a kérdést. E közleményen elindulva, a jelenlegi tulajdonossal, gróf Bethlen Bálinttal, a várkastély minden részét tüzetesen átkutattam, a fentebb említett gróf Bethlen Gábor volt inasát, aki még életben van és Keresden lakik, szintén kikérdeztem: nem tud-e valamit arról, hogy lett volna a várkastély belterületén vagy a kertjében egy régi sírbolt. Semmit nem tudott erről, pedig gazdájának szolgálatában állott már akkor is, amidőn Berwerth Keresden járt. Tévesnek kell tartanom Berwerth azon közlését, hogy *a kastélyban lévő sírbolt* létezett volna. A fent említett sírbolt azonban oly régi, hogy Kemény János halálakor már megvolt, tehát ha holttestét megtalálták, módjukban lett volna azt oda temetni. Tanuskodik erről Wesselényi István volt országos elnök naplója.³² 1708 április hó elején ugyanis gróf Bethlen Sámuel Keresden elhunyt és Wesselényi István a temetési előkészületekben is részt vett. Erről naplójában a következőket írja:

„1708. április 11. Ugyan ma, a mint a Bethlenek czintermében, a mely körül van kerítve, bémentünk volna és a sirt kerestetem volna, találánk egy szép rakott sirra, boltozatra, melynek is az ajtaját kibontván ott találók, a Bethlen György³³ koporsóját és a fiáját Bethlen Mihályét,³⁴ a mely a gubernátor³⁵ édes anyjának második férje volt, mivel három ura volt és ugyan atól az urától maradtott volt egy kis fia, ki is az urral egy volt anyával,³⁸ ki is ott fekszik vala egy kis koporsóban, kiket is a nevekről kik, szegekkel fel valának verve ismertetének meg, ki koporsója légyenek.

Melyet az asszonynak is describálván jóvá hagyá, hogy oda tegyük a szegény ur testét, mivel hogy több koporsók is férnek ott el, mert jó tágassága vagyon.

Április 12. Ugyan a sir száját jobban is kibontatván, ma bémentem is gyertyával, a testeket megnézegettem, kibem három test fekszik: a fal mellett Bethlen György fekszik, a ki az épületeket, kibem most Bethlen Sámuelné asszonyoméknak laknak építette volt,³⁷ kinek minden koporsója és ruhája elrohadván, a csontjai azon módon vagynak, a mint feküdt a koporsóban, kinek csak békét hagyék; mellette van a Bethlen Mihály koporsója, ki is még szintén be nem szakadott, de beholjpadott a középí, kinek koporsóján fekete bárson vala, ezüst csillagos és sima szegekkel elegendesleg megverve és a végin két betűvel a maga neve és feje atlasz cimerek, kinek inscripcioja ez: Insignia Spectabilis ac "Grosi "Domini "Dni "Michaelis "Bethlen "de "Keresd Supremi

³¹ Száz. 1892. évf. 747. l.

³² Erd. Muz. Egy. Wesselényi-levéltár.

³³ Meghalt 1636-ban 43 éves korában.

³⁴ Meghalt 1656. július 20-án 35 éves korában.

³⁵ Gróf Bánffy György, a Dienes és Bornemissza Kata fia. Bornemissza Katának, aki nővére volt Bornemissza Annának, három férje volt, még pedig: dévai Nagy Pál, Bethlen Mihály és Bánffy Dienes.

³⁶ Azaz, az Urnak, a Gubernátornak anyáról testvére volt.

³⁷ A faluban levő kastély, amely jelenleg a község háza. Ebben lakott Bethlen János kancellár is, aki ezt a birtokot Bethlen Mihály halála után örökölte.

mitis Cottus Albensis, principis Tranniae Aulae familiaris obiit Ao 1656 Die 20 Julii Aetatis suae 35.

A fal mellett pedig volt az a kis koporsó, a ki az Urral anyával egy volt, ki is alól elrothadván, csak a csontja maradt és a fedele, mintha róla leolvadt volna, félre lement, melynek is fedelét ismét rátétem és a többi rothadt ászkokat kihordatván, a Bathlen Mihály koporsója mellé készítetek helyet a szegény Bethlen Sámuel ur testének, ászok nélkül, mivel hogy az ászokon soha a test csendesesen nem nyugszik, mert elrothadván a koporsó a közepén letörik és a két végi fenmarad a testnek, azért csak ászok nélkül tétetem, ha Isten azt adja érnem.”

Ebből legegőbb is megállapíthatjuk, hogy az eddig tudott legrégebb sírboltban nincs Kemény János eltemetve. Ez azonban még nem zárná ki, hogy Keresden, a Wesselényi naplójában említett „Bethlenek cintermében” azaz sírkertjében ne volna. Mint eme naplóból látjuk, 1636-tól 1708-ig a sírboltba csupán 3 Bethlent temettek el. De tudjuk azt, hogy ezen idő alatt a család tagjai közül sokkal többen temették el Keresden: így Bethlen Ferenc,³⁸ ennek fia, Elek, országos elnök;³⁹ Elek második neje Borsai Nagy Klára,⁴⁰ Gergely gróf országos főkapitány és felesége, Thoroczky Mária.⁴¹ Tudjuk azt is, hogy Elek országos elnök temetésekor a *kastélyban* lévő Castrum doloris fekete bársonnyal, a *temetőben* lévő pedig fekete posztóval volt bevonva.⁴² Ezek a Bethlenek, mint fentebb láttuk, nem nyugosznak a sírboltban, sem a kastélyban, sem annak kertjében, hanem a sírkertben, bizonyára ásott sírban. Kemény János fejedelmet tehát Keresden a Bethlenek sírkertjébe is temethették volna. Ezt azonban nem lehetett volna oly titokban eszközölni, hogy azt senki meg ne tudja. Azért a halála fentebb elmondott körülményeinek ismeretében ezt az eshetőséget kizártnak kell tekintenünk.

Kemény János fejedelem földi maradványaira nézve tehát minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk az egykoru Krausz György és a közel egykoru Cserei Mihály megállapítását, amely szerint fejét törzstől elválasztották, testét ruháitól megfosztották és Nagyszöllösön vitézeivel közös sírba tették.

A gróf Bethlen-családban élő azon hagyomány, hogy a családi sírboltban éppen 100 Bethlen van eltemetve, illetőleg 99, mert János fejedelem volna a 100-ik, fentiek után szintén alaptalannak tekintendő. Ha feltesszük is azt, hogy a Keresden lakott Elek- és Balázs-ágbeli gróf Bethlenek 1708–1897-ig terjedő időközben mind abba a sírboltba temetkeztek, számításom szerint

³⁸ Meghalt Keresden 1653. június 15-én, eltemetve augusztus 6-án. Tört. Tár. 1902. évf. 392. l.
³⁹ Meghalt 1696. nov. 3-án Gyulafehérváron, onnan Keresdre vitetett és 1697. febr. 27-én nagy pompával temettetett el. *Wass György naplója* 229, 230 és 241. l.

⁴⁰ Meghalt Keresden 1690. február 11-én, eltemetve 1691. február 19-én. Temetése nagy pompával ment végbe, azon II. Apafi Mihály fejedelem és az ország előkelői is megjelentek, akik a szomszédos Almakeréről, az öreg fejedelem temetéséről, mely a megelőző napon ment végbe, testületileg vonultak át Keresdre és onnan a temetés után Gernyeszegré, ahol 22-én Teleki Mihályt helyezték örök nyugalomra az ottani ref. templomban. II. Apafi M. naplója 49. l.

⁴¹ Gergely meghalt 1697. november 27-én, pár nap mulva a felesége is meghalt himlőben és kettőjüket egyszerre temették el, valószínűleg 1698-ban. Századok 1888. évf., 345. l.

⁴² *Wass György naplója* 229, 230 és 241. l.

akkor sem lehet több benne 25–30 halottnál. Mivel azonban még azokat is, akik Keresden haltak meg, nem mind temették oda,⁴³ még ezt a számot is igen nagynak tekinthetjük. A sírbolt eredetileg nem lehetett nagy, mert már a XVIII.-ik század vége felé csaknem egészen megtelt, amit onnan tudunk, hogy gróf Bethlen Pál tábla-elnök 1795. február 19-én kelt végrendeletében úgy rendelkezik, hogy »keresdi lineamon lévő Kriptában, az édes atyám mellé temessenek el,⁴⁴ minthogy ott a mint emlékszem, még vagyon egy koporsónak való hely, s azzal a kriptát, ha már oda több koporsó nem férne, végképen rakassák is be”. Pál gróffal azonban még nem telt meg a sírbolt, mert tudjuk, hogy unokája, az 1827-ben Kolozsvárt elhunyt Pál gróf, szintén Keresden a „Gróf Bethlen-család temetkezési boltjába, nevét viselő nagyatyja koporsója mellé” helyeztetett el.⁴⁵

Valószínűnek tartom, hogy vele telt meg első ízben a sírbolt, mert 1833. március 12-ről egy kimutatás készült a „Gróf Bethlen-család keresdi ujjonnan épített sírboltjára tett költségekről”.⁴⁶ Én azt hiszem, hogy ekkor nem teljesen új sírbolt készült, hanem csupán a régit nagyobbították meg és ebbe temették el gróf Bethlen Gábor E. M. K. E. elnököt. Azóta ez a sírbolt nem nyílt ki újból.

Befejezésül igyekezzünk magyarázatát adni a Kemény-címeres, de felírás nélküli sírkő rejtélyének. Részemről elfogadom a családi hagyományt oly értelemben, hogy azt valóban Kemény Kata készítette szerencsétlen bátyjának, János fejedelemnek, a felírást pedig arra az időre halasztotta, míg az elhunytak sírját pontosan meghatározva, azzal megjelölhetik. Mivel ez soha meg nem történt, a sírkő felállítása, valamint a felírás rávézése is végképen elmaradt.

A másik feltevés az lehetne, hogy ezt a sírkövet Kemény Kata még életében faragtatta saját magának: a feliratot hátramaradtainak tartotta fenn, azok pedig azt elmulasztották. Ezt több okból nem tartom valószínűnek. Nevezetesen, ha ő saját magának faragtatta volna a követ, minden bizonnyal kettős címert vésetett volna rá, mivel a szokásos még is az volt, hogy az asszonyok a férjük és saját családjuk címerét együtt használták. Másrészt, ha csakugyan saját részére faragtatta volna a követ, akkor az semmi esetre sem maradt volna halála után sem szöveg nélkül, mert fia, Bethlen Elek, ki a legtöbbet épített a keresdi várkastélyon és akinek az a jelenlegi alakját köszöni, minden bizonnyal vésetett volna rá szöveget. Ez neki igen kis feladat lett volna, mert hiszen tudjuk, hogy éveken keresztül állandóan építkezett Keresden, s ez alatt számtalan ajtó- és ablakkeretet, emléktáblát stb. faragtattott, úgy hogy, azt hiszem, ő egy kőfaragót évekig nemcsak foglalkoztatott, hanem állandóan Keresden is tartott. Számításom szerint a kőfaragó már 1683-ban ott működött és még 1687-ben is ott

⁴³ Gróf Bethlen Gábor és neje Bethlen Klára grófnő két kiskorban elhalt fia, Pál és Leó, a várkastély gyümölcsös kertjében van eltemetve, egy sarkofág alaku síremlék alatt.

⁴⁴ Édes atyja, gróf Bethlen Elek, 1724. február 15 és 20. között halt meg Keresden.

⁴⁵ Erd. Muz. Egy. Gyászjelentések. Ennek atyja, Pál tábornok, u. i. Nagysajón, a br. Kemény család sírboltjában nyugszik.

⁴⁶ A gr. Bethlen család Küküllőváron őrzött, de elpusztult levéltára regiszterje II. köt. 1078. l.

volt. Ekkor pedig édes anyja már nem élt. Pontos halálozási évét ugyan nem sikerült megállapítanom, de legnagyobb valószínűség szerint 1679 végén fia, Bethlen Farkas, előtt valamivel halhatott meg. A kő pedig kétségtelenül ebből a korból való. Másnak tehát nem készülhetett, mint Kemény Jánosnak vagy nővérének, Kemény Katának, mert a Kemény családból származott másvalaki ebben a korban semmi viszonyban nem állott a keresdi várkastéllyal és gazdáival.

**Egy régi híres könyvreklám.
Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban.**

Irta: Dr. GYÖRGY LAJOS.

A főcímben jelzett híres könyvreklám színhelye London, az 1751-ik év végén. Az a könyv pedig, melyre az alcím utal, egy debreceni nyomtatvány 1815-ből. E két könyv, időben és térben bármily messzi is esik egymástól, a legszorosabban összefügg. Alább megkíséreljük az egybetartó szálakat kifejteni s azonosságukra rámutatni.

A magyar Pancsatantra-irodalomban idestova immár négy évtizede szerepel ez a terjedelmes című könyvecske: *Az Indiai Bölts, Vagy Miként Lehet Az Ember Böldog E' Társaságos Életbenn. Az Erköltsoket Illető Egynehány Igen Tiszta Velős Mondásokba Foglalba, melyeket valami Régi Brakhmán hagyott írásban: és ebből legelébb Khinai Nyelvre, abból akkoribann Anglusra, abból tsak hamar Frantziára, melyből ismét Németre, és ebből végre Magyar Nyelvre fordítódott Cs. J. által. Debreczenben Nyomtatta Csáthy György 1815. K. 8-r. XVI, 59 l.*

Erről a debreceni nyomtatványról, melynek a monogramja Szinnyi szerint¹ az egyébként ismeretlen Csányi János nevét rejti, Bognár Teofil derítette ki, hogy a fent említett világhírű mesegyűjtemény előkelő rokoni körébe tartozik. „Mikor választották el e tanulságokat a meséktől, – írja az idézett helyen² – adatok hiányában eldönteni nem lehet, de az életelek annyira megegyezők a Bidpai és a Pancsatantra meséinek tanulságával, hogy minden valószínűség szerint az említett mesegyűjteményből szakadtak ki.” Véleményét Bognár Teofil tulajdonképpen nem a tartalomból vonta le, hanem Csányi János előszavára építette: ebben ugyanis az olvasható, hogy ez a könyv eredetileg Indiából Kinába s onnan Angliába került hindu kézirat fordítása. Ezek alapján tehát azzal a tudattal forgathatja az ember ezt a régi könyvecskét, hogy több ezer éves messziségből egy brahmin bölcsességét hallja az egyéni és a társadalmi kötelességekről, az ipulatokról, az asszonyi személyekről, a vérségi kapcsolatokról, a társadalom különféle rétegeiről, végül pedig a vallásról. Az előszó igazoló adataihoz hozzájárult a hét fejezetre tagolt szentenciagyűjtemény ódon szelleme, ami természetszerűleg vonta maga után azt a következtetést, hogy ez a maximatár a *Pancsatantra*-ból szűrődött le s annak egy eddig ismeretlen változatát képviseli. Kelet e leghíresebb mesegyűjteményének magyar nyelvű származékai közt aztán többé szóba sem került ez az érdekes könyv. Mintha ez a mellőzés bizonyos óvatosságot vagy gyanút fejezett volna ki

¹ M. I. II. 165 h.

² *Kalilah va Dimnah*. EPhK. 1891. XV. 1009 l.

valódisága iránt. Legutóbb azonban ismét feltűnt a címe: Dézsi Lajos, ki a *Horologium Turcicum* kiadásában a kérdés irodalmát összefoglalta, Bognár Teofil véleménye alapján ennek a könyvnek is helyet adott a *Pancsatantra* magyar fejezetében.³ Előrebocsátva, hogy e maximagyűjteménynek semmi köze sincs a *Pancsatantrá*-hoz, annál több a XVIII. század szelleméhez és morális áramlatához, érdekes történetét röviden a következőkben foglathatjuk össze.

1750 november 7-én a londoni *General Advertiser*-ben a következő hirdetés lepte meg az olvasókat: „Néhány nap mulva a könypiacra kerül a *The Oeconomy of Human Life* (ára 2 silling lesz). Ez egy öreg brahmin hindu kéziratának átdolgozása s a hozzácsatolt függelékből kiderül felfedezésének különös körülménye is. Olvasható továbbá benne egy Kínában tartózkodó angol gentleman levele . . . . grófhoz.” Ugyanott november 15-én megismétlődött ez a hirdetés azzal a hozzáadással, hogy a könyvet a Globe nyomda készíti Mrs. Cooper részére s már be is vezették a plágium ellen oltalmazó „Hall-book of the Company” -ba. A szerző tehát feltételezte, hogy könyve nagyon kapós lesz s még plagizálni is fogják. A kíváncsiságnak e kellő előkészítése után november utolsó napjaiban 1751-es évszámmal meg is jelent a hirdetett könyv a következő címmel: *The Oeconomy of Human Life. Translated from an Indian Manuscript, written by an Ancient Bramin. To which is prefixed, An Account of the Manner in which the said Manuscript was discover'd. In a Letter from an English Gentleman, now residing in China, to the Earl of . . . . London . . . . for M. Cooper . . . . 1751.* Kiadójául, mint látjuk, valóban Mrs. Cooper neve áll a címlapon.

Az egykoru olvasó a 8°. alaku s XXIV. 96 l. terjedelmű könyvecske elején csakugyan megtalálta az ígért bevezetést, amely körülményesen és szavahihető hűséggel adott számot a tibeti Láma pagodájából előkerült indus kéziratok felfedezésének körülményeiről. A kínai császár kérésére, úgymond, a nagy Láma előzékenyen hozzájárult, hogy egy bizottság a kéziratokat átvizsgálja. Így került napvilágra ez az erkölestani munka is, amelyet rögtön kínai nyelvre fordítottak. Üzleti ügyekben egy Pekingben szorgoskodó élelmes angol gentleman alkalmat vett, hogy a kéziratot anyanyelvére ültesse s egy meg nem nevezett grófhhoz hazájába juttassa. A *The Oeconomy of Human Life* tehát az előszó szerint nem egyéb, mint e kalandos történetű hindu kézirat szó szerinti angol szövege.

Az egykoruak véleménye bizonyára megoszlott abban a tekintetben, hogy tulajdonképpen minek is tartsák ezt a könyvet: valóságnak vegyék-e, vagy pedig csak üzleti érdeket szolgáló jámbor mesének nézzék ezt a zavarba ejtő előszót. Sejthető, hogy az olvasók tömege hitelt adott neki s az *Oeconomy*-t évezredek messziségében írt hindu szerzeményként vette kezébe. Az irodalom azonban és a műveltek rétege már akkor átlátott rajta s ellenőrizhetetlen állításait a valóságtól távoleső költeményként fogta fel. Minekünk, kiknek módunkban van a tisztánlátás távlatából ismerni a XVIII-ik század gondolkozását és irodalmi eszközeit, nem szabad az igazsággal ellentétes tévedésbe esnünk, hanem csatlakoznunk kell azok-

³ Budapest, 1926. *RMK.* 38. sz. 43 l.

nak véleményéhez, kik azt a közönség érdeklődésének felverésére irányult üzleti ötletnek tekintették. E divatja mult átlátszó fogás, mely a célját elérte, hiszen a mi irodalomtörténetírásunkat is megtévesztette, a néhány évtizeddel azelőtt kiadott *Ezeregyéjszaka* bevezetésének hatása alatt különösen a XVIII. század francia és angol elbeszélő irodalmában napirenden levő mesterkedés volt az utáztatok hitelességének igazolására. Meglepően találékonyak voltak az írók a különféle „hiteles” adatok felsorolásában, melyeknek az olvasókkal szemben az volt a bizonyító rendeltetésük, hogy milyen uton és módon jutottak ők a tőlük csupán lemásolt vagy lefordított keleti kézirat birtokába. Mai álláspontonról nézve, bámulatos, szinte érthetetlen az a lemondás, mellyel ezek az írók háttérbe tudták szorítani a maguk szerzőségét. Ma ki volna képes megcsinálni azt, amit Lezay Marnezia tett, aki szerényen elhárította magáról annak érdemét, hogy ő lenne a szerzője a XVIII. század egyik kedvelt olvasmányának, az Aranka György fordításában és Kazinczy kiadásában (1790) nálunk is olvasott *Lettres de Julie à Ovide* (1753) c. regénynek s csupán annyi jogot formált hozzá, hogy a tartalmát tevő leveleket ő „szedte össze” Pompei romjai alól, vagy ki tudná utánozni ma Étienne-François de Lantier-t, ki a híres *Anacharsis*-t szerencsésen követő *Voyages d’Antenor*-járól (1798), amely 1831–33-ban szintén megjelent magyarul, azt hirdette, hogy csupán annyi köze van hozzá, amennyiben ő másolta le azt a nápolyi múzeum egyik papirusztekercséről. Az *Ezeregyéjszaka* nyilvánosságra kerülése s Pompei felfedezései sejtelmes világra irányította a figyelmet: jóval nagyobb mértékben mozgatta meg a fantáziát s kavarta fel az emberek kedélyvilágát, mint azt mi manapság elképzelni is tudjuk. Nyomait ott látjuk a XVIII. század első felének abban a divatos áramlatában, mely a figyelmét Keletre s a romok alatt rejtőző régi írásokra szegezte. Így nagy keletje lett azoknak a könyveknek, melyek az ismeretlenség homályából kerültek napfényre. Az efféle felfedezéseket azonban nem lehet tetszés szerint irányítani; előálltak tehát a minden idők kapóra jövő utáztatjai, amelyek különféle ügyes mesékkal igyekeztek a közönséget jámbor illúziókba ringatni. Nem kell megütköznünk rajta, sőt természetesnek kell tartanunk, hogy lassanként túlzásokba csapott át, s mint minden ilyen felkapott irányzat, ez is a gúnyolódás ellenszenvét kihívó divathóborttá lett. Az ifjabb Crebillon a hírhedt *Tanzai et Neadarné* (1734) előszavában már kinevette és meg is csipdeste ezt az olcsó fogást. A lehető legkomolyabb hangon adja elő, hogy regényét egy olyan kéziratból másolta le, amelynek eredetét kimerülés nélkül még a képzelet sem tudja elérni, mert az Confucius előtt 10 évszázaddal egy Japánból eredő kínai másolatból származik. Téved azonban az olvasó, ha abba a hamis hitbe akar belerozsdásodni, hogy csak ilyen fiatal munkával van dolga: fáradságos utánjárással sikerült ugyanis megállapítania, hogy kézírata kekiáni eredetű s alig követhető utakon, hollandus, latin olasz stb. körforgás után hanyódott végre az ő kezébe. Ha egyébből nem, már ebből az éles gúnyból észrevehető, hogy az utáztatokat takarogató meseszerű előszavak a XVIII. század irodalmában visszatetszést keltő módon elszaporodtak.

Fellebentve a fátylat a XVIII. század feledésbe ment irodalmi eszközeiről, nem nehéz felismerni, hogy a *The Oeconomy of Human Life* névte-

len szerzője szintén korának divatos fogását követte, amikor könyve elé egy ügyes mesét költött a tibeti Láva pagodájáaiak brahmin kézirat-leletéről, a kínai császár követségéről s az angol gentleman fordítói buzgalkodásáról. Érezte, hogy különös új mondanivalója tulajdonképpen nincs s jól tudta, hogy könyvének tartalmával, ha csak valami színes perspektívába nem állítja, figyelmet aligha ébreszthet. Két eszközt használt arra, hogy ezt valahogy mégis elérhesse: a keleti ókor szellemének megfelelő archaikus stílusba öltöztette erkölcstanát, amely könnyen felismerhetőleg nem egyéb, mint a Szentírás egyik-másik könyvének utánezata, s azonkívül isteni adományozást költve hozzá, a hiszékeny lelkeket abba a jámbor csalódásba ejtette, hogy különös tiszteletet érdemlő kinyilatkoztatással van dolguk.

Célját többé-kevésbé el is érte. Az egykorú lapokból megállapítható, hogy ez az erkölcsi szabálytár túlságos elragadtatást ugyan nem keltett, de kétségkívül magával sodorta az ilyen könyvek iránt különösen fogékony olvasó rétegeket. Mai ízlésünk semmi rendkívülit nem talál benne, de elképzeltethetjük, mennyire élvezhette a XVIII. század közönsége, amely épen ezekben az években Richardson és Goldsmith morális regényeinek hatása alatt érzett és gondolkozott. Talált tehát a kor szelleméhez, amely vezérfonalnak tekintette az emberi élet labirintusán át s a vígasz és a lelki felemelkedés kiapadhatatlan forrásának az élet mindenféle körülményei közt. Sőt még ennél is többet látott benne: gyámolító kezét, mely az ifjúságot az erkölcs útján irányítja, fogékony lelkét az erény megnevezhetetlen szépségei iránt táplált hitében erősíti s a tökéletesedés örök haladásában szilárdítja.⁴ Belső értékén kívül bizonyos külső körülmények is fokozták a könyv népszerűségét: egyrészt a körülötte felerődött hírlapi reklámcsata, másrészt a szerző titokzatos személyét kereső érdeklődés. Az éles szemű kiadó, – ne tévesszük össze a szerzővel! – mihelyt ezt megfigyelte, még nagyobb bátorságot vett reklámos kedvtelésének folytatására. December 10-én egy újabb hirdetés állította meg egy pillanatra a londoni újságolvasót: ez hírül adta, hogy a következő szerda délután mindenki abban a kellemes helyzetben lesz, hogy megvásárolhatja a *The Oeconomy of Human Life* második részét, amelyet szintén egy öreg brahmin indus kéziratából egy Kinában tartózkodó gentleman fordított angolra, kinek a felfedezés körülményeiről írt levele ..... grófhhoz a kötet elején olvasható. A mind nagyobb feltűnést keltő könyvnek hírül adott második része a jelzett szerdán csakugyan meg is jelent Mrs. Coopernél.

Látszólag semmi különös nincs abban, aani eddig történt. Könnyen egybekapcsolható két jelenség áll egymás mellett: valaki kiadott egy könyvet s nemsokára megjelent ugyanennek a könyvnek második része. Az összefüggés természetesnek látszik: az első rész nagy sikere annyira buzdítólag hatott arra a bizonyos valakire, hogy rendkívül tág keretű munkáját még egy második résszel megszerezte. Mivel száz eset közül kilencvenkilencben egy könyv eleje és folytatása egy személytől szokott származni, a könyvvásárlók is csak arra gondolhattak, hogy az *Oeconomy* két része egy helyről ered: szerzője az utóbbinak ugyanaz, ki az előbbi részt kibocsátotta. Csakhogy két nappal a második rész forgalomba kerülése után bizonyos

⁴ Jacob Schmitz, *Die Lebensweisheit der Hindus*. Düsseldorf, 1825. bev.

gyanus körülmények merültek fel, amelyek kétséget ébresztenek és gondolkozóba ejtenek: az ujságok szokott hirdetési rovatában tiltakozásra emelte fel szavát valaki, – úgy sejtjük, hogy az első rész még most ismeretlen szerkesztője, – s határozott hangon, ami mögül némi bosszuság is elővillan, kijelentette, hogy ő semmi vonatkozásban nem áll a megjelent második résszel és soha eszéágában sem volt folytatással gyarapítani befejezettnek tekintett munkáját. A közönséget mindenesetre nagyon meglephette s még a lanyhább kedélyek figyelmét is megmozdíthatta ez a dolog. Még inkább az, ami ezután történt. December 19-én egy újabb nyilatkozat látott napvilágot, amelyben – úgy látszik, megint a fenti ismeretlen – megütközve látja a dolgaiba való illetéktelen beavatkozást, de már kedélyesebben fogja fel a helyzetet: idézőjel közt emlegeti a „magasztos szellemű szerzőt” s bizonyos gúnyos évődéssel a közönség ítéletére bízza annak megállapítását, hogy „az utolsó kétezer éven belül kikutathatatlan szerző” valóban egyforma erőben és szépségben ragyog-e mindakét részben. A mind zavarosabbá váló dolog még jobban bonyolódott a következő napon, amikor egy újabb lapnyilatkozat tudtul adta, hogy a *The Oeconomy of Human Life*-hoz készül s a következő szombatra megjelenő Appendix Chesterfield grófhöz intézett felvilágosító levelet fog tartalmazni erről az ügyről. A hirdetés mögött rejtőző ismeretlen egyszersmind megjegyzi, hogy ő nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy könyvének tartalmát valóban egy brahmintól kölcsönözte volna, viszont hízeleg magának a közönség kitüntető megértésével, amely hitelt adott munkája keleti eredetének. Ennél az önleplezésnél egy pillanatra meg kell állanunk s észrevennünk, hogy ez az első nyom, amely a *The Oeconomy of Human Life*-val kapcsolatban Chesterfield gróf nevére utal. Viszont közvetlenül utána egy másik nyilatkozat tűnik szembe, amely kezd már némi világosságot deríteni a dolgok állására s a színpalak mögött rejtőző személyekre is. Ez annak bejelentése, hogy a *The Oeconomy of Human Life* második kiadása, amely *Robert Dodsley* kiadásában P. M.-nél készült és Mrs. Coopernél árusíttatik, megjelent, s annak szerkesztője csupán azt óhajta leszögezni, hogy ő semmiféle második részt, sem függelékét nem írt és szándékában sincs tollát ilyesmivel fásasztani. Ez a hirdetés s az 1750 karácsonyára (1751-es évszámmal) megjelent második kiadás azért érdemel különös figyelmet, mert rajta tűnik fel először Dodsley neve, akinek, mint alább kiderül, az összes felvetődő nevek közül legtöbb köze van az *Oeconomy*-hoz.

Ettől kezdve hirtelen lanygulni kezd az érdekes vitatkozás, mely az ujságok nyilttéri rovatát választotta terepül s egy utolsó rohammal be is záródik. Ez december 21-én történt, amikor a lapok megint leköszölték a Mrs. Coopernél megjelent második rész hirdetését, amely újolag nyomatékosan arra hívja fel a közönség figyelmét, hogy a második rész az elsővel közös brahmin kéziratból való, s mintha az ellenfél cáfoló nyilatkozatairól nem is értesült volna, a legnagyobb nyugalommal utalt arra, hogy stílusuk és nyelvi fordulataik összehasonlítása az olvasó netalán felmerülő kétségeit könnyen eloszlathatja.

Ebből a meglehetősen homályos hírlapi csetepatéből igen nagy valószínűséggel a következő tényállás hámozható ki. Egy ismeretlen valaki Mrs. Coopernél kiadta a *The Oeconomy of Human Life*-t. A könyvnek

nagysikere volt s rengeteg példányszámban kelt el. Nemsokára ugyancsak Mrs. Coopernél megjelent az *Oeconomy* második része is. Ezt azonban nem az írta, aki az első részt szerkesztette: nyilvánvaló tehát, hogy az *Oeconomy* kiadója, aki kezdetől fogva felismerte e könyv sikerre természetességét, a szerző tudta és beleegyezése nélkül bocsátotta útra annak utánzat-képen készült folytatását. Nem számított rosszul. Az első rész vitte a másodikat, annak kedvéért megvásárolták ezt is, bár igazi sikert nem tudott elérni. Szerényebb népszerűsége még egy kiadásra szorítkozott, aminek magyarázata a kortársaknak az a meggyőződése volt, hogy a két könyv nem egy kéz munkája. Ez az általános közvélemény a bizalmat megrendítette vele szemben. A dolog azonban kétségkívül az igazi szerzőt érintette a legkellemetlenebbül s hozzá még kényelmetlen helyzetbe is sodorta: következetességéből kénytelen volt kezdetben fenntartani a könyv brahmin származását s ezért incognitóját le nem leplezhette. Épen ezt használta ki a második rész kiadója, akinek nagyon is érdekében állott, hogy a brahmin kapcsolatot hirdesse s a reá nézve csupán üzletileg fontos második rész szintén ebből a forrásból származtassa. Viszont az először megjelent *Oeconomy* igazi szerzője s jogos tulajdonosa, akit ez az apokrif második rész károsodással fenyegetett, riválisának nem ügyetlen cselfogása révén arra kényszerült, hogy a könyv eredetét fölfedje: egyre nyomatékosabban kezdte hangsúlyozni, hogy a kettőnek annál kevésbé lehet egymással kapcsolata, mivel az első részt ő soha meg nem toldotta egy fölösleges másodikkal s rá nézve bőséges kitüntetés az, hogy a közönség valóságos brahmin eredetűnek hiszi az ő szerény szerzeményét. Ezzel természetesen rontotta riválisának hitelét, amelynek egyetlen támasztéka a brahmin eredet volt. A rendelkezésünkre álló adatokból tehát kézenfekvő valószínűséggel annyi megállapítható, hogy a kiadó, Mrs. Cooper, nyilvánvalólag visszaélt a helyzettel s nem a legtisztességesebb üzleti útra tévedt, amikor a más tulajdonjogához tartozó első rész sikerét egy második, sőt egy harmadik kompilációban, amelyet ingyen osztogatott mindazoknak, akik az első két részt megvásárolták, a maga javára akarta gyümölcsöztetni. A szerző joggal érezhette magát megkárosítottnak. Az, hogy a második kiadás címlapján Mrs. Cooper helyébe egyszerre Robert Dodsley neve kerül kiadóul s egyszersmind a hírlapi társalkodásnak is vége szakad, arra vall, hogy a szerző érdekeinek védelmére erőlyesen közbelépett, s kiadójával, ki a bizalmával csunyan visszaélt, szakított.

Ez a nem érdektelen története a *The Oeconomy of Human Life*-nak, a debreceni *Indiai Bölts* angol eredetijének. Nem mernők azonban azt állítani, hogy kétségbevonhatatlanok a zavaros és meglehetősen homályos hírlapi közleményekből levont következtetéseink. Vajjon nem fogjuk-e fel nagyon komolyan a dolgot s vajjon nem olyan fiktív jellegű-e ez a vita, mint a könyv kelendőségére kitalált előszó? E kérdés angol irodalomtörténetésze⁵ üzleti érdekek összeütközését látja a hírlapi nyilatkozatokban, úgy ahogy mi azt fent vázoltuk. Azonban nem tud elzárkózni az ember attól a gyanupertől, hogy ez a hírlapi feleselgetés esetleg a mondvacsinált reklám szolgáltatásban állott. Ha nem ismernők a szerző tiszteletreméltó személyét,

⁵ Ralph Straus, *Robert Dodsley, poet, publisher & playwright*. London, 1910. VIII. f. 169–183 l.

akinek jellemével és egyéniségével, bármily ügyes és élelmes üzleti ember is volt, összeférhetetlennek látszik az ilyen mesterséges dobverés, s ha nem lennének az ügy komolysága mellett szóló bizonyos döntő mozzanatok. Valóban könnyen azt a benyomást meríthetnők, hogy az egész dolog csupán élelmes reklám volt egy olyan könyv érdekében, amelyen különben könnyen tova siklott volna a kor tekintete. Mindenesetre félreismerhetetlen benne az üzleti fogás is, a kiadó és az író részéről egyaránt. A könyv archaikus stílusa s Indiából származtatása épúgy a közönség figyelmének felrázására történt, mint a megjelenésének előfutárjaként feltűnő újsághirdetés. A dolog azonban elfajult s üzleti érdeket sértő térre siklott. Az író reputációjának is kárára kezdett válni ez a hozzá méltatlan eset, s az bármennyire is használt könyve kelendőségének, kénytelen volt végét szakítani a szerzői jogát védelmező vitatkozásnak. Ami a hírlapokban a könyv körül lezajlott, több volt tehát a puszta reklámnál, s épen ezért úgy érezzük, hogy nem követünk el igazságtalanságot, ha a kiadót az irodalmi kalózkodás vádjával illetjük. A *The Oeconomy of Human Life* így a régi könyvreklámnak és a túlságosan tág lelkiismeretű kiadói élelmességnek is meglepő és érdekes emléke.

Ez élelmes kiadói reklámon kívül, amely nyilván a könyv írójának akarata ellenére öltött szokatlan arányokat, fölötte izgatta a közönséget a titokzatos szerző kiléte: mögötte a közvélemény egy része Chesterfield grófra gyanakodott, másik fele pedig magát Dodsleyt sejtette. Két olyan név, amely még reklám nélkül is méltán emelhetné sikerét egy figyelemreméltó könyvnek. *LORD CHESTERFIELD* (1694–1773) iországi alkirály, államtitkár s kiváló parlamenti szónok korának legismertebb neve volt, akinek nagy műveltségét, bölcsességét és ragyogó szellemét a fiához írt s halála után kiadott leveleiből (*Letters to his Son*, 1774) ismerhetjük meg, amelyek francia nyelven is (Amsterdam 1774, Paris 1812, 1842) rendkívüli sikert arattak. Akik Chesterfield javára írták ezt a könyvet, véleményükben a *The London-Magazine* 1751. januári számára támaszkodtak, amelynek a lordhoz szóló egyik dicsőítő verse bizonyos célzásokat rejtett erre a munkára. Ez a hír Chesterfieldet valószínűleg mosolyra készíthette. Nagyműveltségű ember volt, akiről fel lehetett tételezni még jobb és szellemesebb művet is, mint amilyen az *Oeconomy* volt. Politikai és közéleti nagy érdekeltége azonban elvonta attól, hogy ilyen mellékes babérokra törekedjék. Ellenőrizhetetlen annak a hírnek a valódisága is, hogy állítólag maga Dodsley serénykedett legbuzgóbban Chesterfield szerzőségének terjesztésében. Ha ez igaz, mindenesetre nagyon jól számított. Tetszett az olvasóknak, hogy a nagy államférfi varázsos nevéhez fűzzék ezt a legendás eredetű könyvet. Az egykoru közönségnek a lord javára megoszló véleményével szemben azonban ma egészen tisztán látjuk, hogy Chesterfieldnek, bár nem tiltakozott a szerzőség ellen, – minden bizonnyal azért, hogy ne rontsa a vele jó viszonyban levő Dodsley üzletét – semmi köze nem volt a *The Oeconomy of Human Life*-hoz. Elképzelhetetlen, hogy Chesterfield, ha valóban ő lett volna a szerző, Mrs. Coopernél helyezze el kéziratát, holott Dodsley-val szemben ő mindig a Maecenas fensőbbes szerepét gyakorolta. Egyébként sincs semmi irodalmi bizonyíték. Az egyetlen pozitív adat, Lady Luxborough-nak 1751 január 28-án Sherastone-hoz írt levele,

határozottan tagadja ennek lehetőségét: „Apropos of his lordship; he is not the author of the *Oeconomy of Human Life*”.

Annál nyilvánvalóbbnak látszik ROBERT DODSLEY (1703–1764) szerzősége. Ez a derék könyvkereskedő, akinek irodalomtörténeti jelentőségű gazdag munkásságát nem is oly régen Ralph Straus egy nagyterjedelmű szép monográfiában méltatta,⁶ a maga idejének egyik magasan kiemelkedő írói egyénisége: nemcsak kiadója volt Pope, Goldsmith, Young és Johnson műveinek, hanem meleg baráti viszonyban is állott korának e legnagyobb íróival. Boltja találkozóhelye volt mindazoknak, akik London elite-írói közé számítottak. Maga is a színpadon nem közönséges sikereket aratott, de még hasznosabb – később a franciáktól is utánzott – munkát fejtett ki időszaki közleményeivel (*The public Register or Weekly Magazine, The Muzeum, The World*), amelyeknek munkatársaiul a legjobb neveket (pl. Horace Walpole, Lord Chesterfield, Warton, Campell stb.) sikerült megnyernie. Még ma is különösen méltányolt legnagyobb érdemét azonban a Shakespeare korabeli drámaírók tanulmányozásával és kiadásával szerezte: kitűnő gyűjteménye⁷ nem kevesebb, mint 60 régi színdarabot tartalmaz eredeti ortográfiával. Irodalmi munkásságának további részletei bennünket közelebről nem érdekelnek s így csupán annak megemlézésére szorítkozunk, hogy van többek közt Dodsleynak egy *Chornicle of the Kings c.* munkája, amelyet 1743-ban adott ki Londonban. Ránk nézve ez két szempontból figyelemreméltó: szerzőségét eltitkolva névtelenül jelentette meg egy másik kiadónál s különös vonzódása a régi nyelvhez ezt is archaikus stílusba öntötte. Két olyan külsőség, amely a *The Oeconomy of Human Life*-nak is – mint láttuk – épen a legszembevetőbb vonása. Ha más bizonyágunk nem lenne, már ez elég alapot nyujtana arra a gyanakvásra, hogy a külsőségekben teljesen hasonló jellegű *Oeconomy*-nak is Dodsley a szerzője. E mellett néhány érv döntően esik a latba. A hozzá közelálló s az igazságot bizonyára igen jól ismerő Shenstone egyik levelében, ahol az *Oeconomy*-ról esik szó, határozottan Dodsleyt nevezi szerzőnek s a Gilbert Massey 1752-iki latin fordításának alcíme szintén a Dodsley szerzőségére utal („Primum Anglice a Roberto Dodsley conscripta”). Az sem lehet mellékes, hogy neve alatt *Miscellanies, or Trifles in prose and verse* címen megjelent gyűjteményes munkájának második kiadása (1777), amelyet Dodsley bátyja fejezett be és rendezett sajtó alá, az *Oeconomy*-t is (12-ik kiadás) magában foglalja. Kellő alap nélkül ez bizonyára nem történhetett volna meg, sem pedig az, hogy az egykorú és a közelkorú könyvjegyzékek, címlapok s bírálatok, – mint pl. Sig. Jac. Baumgartennek 1752 januárjában megjelent recenziója⁸ – nem is állítólagosan, hanem feltétel nélkül Dodsley szerzőségét hirdették. Az egykorú közvélemény is ennek a meggyőződésnek hódolt, igaz ugyan, hogy ez csak a 7-ik kiadás után kezdett ébredezni. A halála után megjelent kiadásokra aztán nyíltan is felkerült a neve, amelyet ma már senki kétségbe nem von. A Chesterfield ellen és a Dodsley mellett

⁶ L. előbbi jegyzet. 1–405 l.

⁷ *Select Collection of Old Plays*. London, 1744. 12 köt. Újabb kiadása J. P. Colliertől London, 1825–1827. 12 köt. és magyarázó jegyzetekkel W. C. Hazlitt-től London, 1874–1876. 15 köt.

⁸ *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Im Januar 1752. Halle, 52–62 l.

szóló érvek R. Straust is annak a következtetésnek levonására készítették,⁹ hogy az erőtlen ellenvetésekkel szemben nem észszerűtlen dolog a *The Oeconomy of Human Life* igazi szerzőjének Dodsleyt tartani, akit éppen a rivális hirdetés készítetett a kiadó megváltoztatására. Mindenesetre megvolt az oka, hogy szerzőségét, melyről csak az ő szűkebb baráti köre tudhatott, oly gondosan elrejtette, hogy leveleiben még véletlenül sem maradt annak semmi nyoma. A kortársak úgy vélték, hogy Dodsley hírnevének nem használt ez a dolog. A *Gentleman Magazin* 1793. decemberi száma habozás nélkül kijelenti, hogy a *The Oeconomy of Human Life* keresztszülei, Chesterfield gróf és a szerzőség gyanújába minden különösebb alap nélkül szintén belekeveredett Lyttleton, mentették meg csupán Dodsley reputációját.

Voltaképpen mindez igen távolról érdekelne bennünket s nagyon is fölösleges volna e tőlünk messzi eső irodalmi esemény részletezése, ha nem a mi *Indiai Bölts*-ünkről s annak a Pancsatantra-rokonsággal szemben megrendülő pozíciójáról volna szó. De ezek az érdekes apróságok az *Oeconomy* debreceni magyar párjára is rátartoznak, nem különben a népszerűsége mellett bizonyító további adatsor: ebből kitűnik, hogy ezt a könyvet, amely minden eszközt megragadott érvényesülése mellett, századának ha nem is a legfeltűnőbb, de mindenesetre a jelentősebb irodalmi sikerei közé kell számítanunk.

Dodsley teljes mértékben meg lehetett elégedve az eredménnyel. Megjelenésének első esztendejében az *Oeconomy* 6 kiadást ért s azután Viktoria koráig minden 4–5 évben elfogyott belőle egy-egy lenyomat. Douglas M. Gane 1902-ben újból felelevenítette e valaha népszerű könyv emlékét az editio princeps alapján készített kritikai kiadásával (London, Luzac & Co.). Valamennyi közül legszebb a Rickaby-féle 1795-iki kiadás (London), 49 rendkívül bájos rézmetszettel díszítve. A Harding fametszeteivel illusztrált 1806-iki szintén a híresebb lenyomatai közé tartozik.¹⁰ De egyéb adatok is amellet szólnak, hogy a kedélyeket rendkívül lekötötte ez az erkölcsi maximagyűjtemény: voltak, akik tömörségét prózában és versben paraphrázissá szélesítették¹¹ s nem csekély az az érdeme sem, hogy a különben is morális hajlamu korabeli angol irodalomban számos utánezatával valóságos iskolát teremtett.

További népszerűségét fordításainak özöne jelzi. Francia átültetésén még Dodsley fáradozott, de őt ketten is megelőzték: La Douespe és Michel Despre'fays. Mindkét fordítás még 1751-ben jelent meg (A la Haye, A Londres). Quérard, J.-M. 1815-ig 12 francia fordításnak kétannyi kiadását sorolja fel,¹² amelyek több mint egy félszázadon át különböző címeken¹³ csenték az olvasók asztalára a londoni könyvkereskedő nagyszerű munkáját. A külföldi közönséget különösen a század végén és az új század elején

⁹ i. m. VIII. fejezet, 169–183 l.

¹⁰ Rob. Watt, *Bibliotheca Britannica*. Edinburgh, 1824. Vol. I. 309 t., Will. Th. Lowndes, *The Bibliographer's Manual of English Literature*. London 1864. Vol. II. 657 l., Brunet, *Manuel du libraire*. T. I. 786–787 l., Straus i. m. 315–316 l.

¹¹ *Recte vivendo ratio*. London, 1754., *A Paraphrase on part of.. in verse*. Boston U. S. A. 1759.

¹² *La France Littéraire*. Paris 1828. T. II. 568–569 l.

¹³ *L'économie de la vie humaine, Le Bramine inspiré, L'Élixir de la morale indienne, Manuel de tous les âges, Encyclopédie morale, Le Philosophe Indien*, stb.

egyáltalában nem izgatta már a szerzőnek egészen háttérbe szorult személye s a könyv körül lezajlott hírlapi csatára is a feledés homálya borult: az olvasó hitelt adott az előszónak s a nagy divatba jött Kelet bölcsességét élvezte benne. A korhangulatnak megfelelő szellemén kívül főképp ez volt sikerének titka. A németeknél még tovább tartott a népszerűsége: részint közvetlenül angolból, részint közvetve franciából öt fordítása¹⁴ készült, a legutolsó 1825-ben. Az említett latinon kívül lefordították még olaszra kétszer (*Il Bramina ispirato*, 1752 és 1815), spanyolra szintén kétszer (*Economia de la vida humana*, 1755 és 1826), továbbá portugálra (*Economia de Vida Humana*, 1818 és 1827) és oroszra, amelynek 1781-ben már a 3-ik kiadása jelent meg.

Amint az évszámokból látható, az *Oeconomy* európai olvasottságának két élénk periodusa volt: egyik a megjelenését követő két évtizedre esett, másik a múlt század első negyedére. Fölötte növeli ránk nézve e könyv érdekességét, hogy mindkét alkalommal utat talált hozzánk. Másodvirágzásának magyar származéka, a *Panccsatantra* rokonság hírnevével ékeskedő debreceni nyomtatvány (1815), volt a kiinduló pontja e tanulmánynak. Ennek fordítója elég világosan megjelölte azt az útvonalat, amelyen Dodsley világhírű könyve Csáthy György debreceni nyomdájába jutott. E szerint olyan német kiadásból dolgozott, amely francia fordítás nyomán készült. Munkatársai lelkiismeretes emberek lehettek, mert tartalomban és terjedelemben a magyar szöveg, bár eredetijétől két közbeeső idegen nyelv választja el, megfelelő párja az angolnak. Attól csupán annyiban tér el, hogy a német fordító megjegyzése alapján Chesterfield gróftól gyanítja a könyv szerzőjének, azonkívül magyarázó jegyzeteket tartalmaz, amelyek Budai Ézsaiás *Közönséges Historiá-ját* idézik többször forrásul.

Bognár Teofilnak és másoknak is a figyelmét azonban elkerülte, hogy Dodsley könyvének van egy másik sokkal jobb, értelmesebb és gondosabb magyar áttüzetése is, amely négy évtizeddel előzte meg a fenti debreceni nyomtatványt. Ezt Sófalvi József, előbb kendilónai pap, később a kolozsvári ref. kollégium professzora készítette és nyomtatta ki 1777-ben *Oeconomia Vitae Humanae* címen Kolozsvárt.¹⁵ Ez a derék és nagyműveltségű erdélyi tanár (1745–1794),¹⁶ aki a magyar esztétikai gondolkodás legelső

¹⁴ *Der begeisterte Bramine*. Leipzig 1752, 1775., *Das Buch der Weisheit*. Strasbourg 1752., *Die Weisheit an die Menschen*. Hamburg 1759, 1772. Leipzig 1787. Carlsruhe 1787. Leipzig 1801., *Die Kunst unter Menschen glücklich zu leben*. München 1801., *Die Lebensweisheit der Hindus*. Düsseldorf 1825.

¹⁵ A Csányi Jánoséhoz hasonló hosszadalmas teljes címe a következő: *Oeconomia Vitae Humanae. Az az az emberi életet igazgató Bölts Regulák, Mellyek Egy régi Brámina vagy Indiai Filozofus által irattak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kéz írásából elsőben Chinai, azután Anglus, Német, Frantzia és más Nyelvekre, most pedig ujjabban ez utólsóból Magyarra fordítottak Sófalvi Jó'sef által. A' munka eleibe tétetett egy Chinába sok ideig lakott Anglus Nemes Embernek, Grof * * * Ur Ö Nagyságához küldött Levele, mellyben ezen kéz írás fel-találtatásának módja elő adatik. Nyomt. A' Ref. Coll. Betüivel 1777-dik Eszten. 8-r. XXXII, III l. – Ism. A Magyar Hirmondó Első Eszten-deje 1780. 398 l.*

¹⁶ Török István dr., *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. Kolozsvár 1905. II. 102–107 l.

úttörői között szerepel,¹⁷ külföldi tanulmányútján ismerte meg és leydeni tartózkodása alatt fordította magyarra a francia S. de La Douespe szövege alapján¹⁸ Dodsley-nak akkor már 12 angol, 6 francia és 7 német kiadásban kézen forgó munkáját. A kor szokása szerint egy ajánló levelet is csatolt eléje, amelyben ezt az „életre oktató regulákat magában foglaló gyönyörűséges könyvecskét”¹⁹ Patai József sárospataki kollégiumi kurátor-nak és kedves házasársának ajánlotta. Ez a terjedelmes bevezetés, amely érdekes bepillantást enged az akkori Erdély irodalmi műveltségébe, jóval több a hasonló esetekben olvasható unalmas hálálkodásnál s pártfogója érdemeinek alázatos dicsérgetésénél: módszeres irodalomtörténeti tanulmány ez, amelynek minden megállapítása még ma is helytálló. Az *Oeconomy*-t a Richardson-féle morális irányzat leszármazottjának tekinti s indus eredetét csupán hathatós formának, ami által a szerző „ezen szükséges regulákat” az olvasók „elméjekben annál jobban bé nyomhatta”. Meglepiő tájékozottságot árul el a könyv elterjedtségéről: a maga koráig megjelent összes francia és német fordításainak pontos bibliografiai leírását közli s arra az eredményre jut, hogy nem sok könyv van még, „a melynek sok ízben lett ki-adattatásának száma ezzel érkeznék”. Kitér a szerzőség kérdésére is s igen helyesen úgy vélekedik, hogy a költött előszóval „tsak az ujságon kapó Emberek elméjét kívánta az Auctor ezen Könyvetskének olvasására fölgerjeszteni”. Meglátta Sófalvi azt is, amire mi 150 évvel később csak módszeres utánjárással jöhetünk rá, hogy a könyv származását szépitő háttér megvonásával az író azokat az auctorokat követte, „a’ kiknek tetszett Európában dolgozott munkájukat most Chinai, vagy Persiai Leveleknek, most ’Sidó Leveleknek, most Américai vagy más nevezetes Földön való utozásnak Titulussa alatt terjeszteni a’ Világ eleibe.” Módomban volt Dodsley *Oeconomy*-jának valamennyi francia, német, olasz, spanyol és orosz fordításába betekinteni, s így láthattam, hogy egyetlen fordító sem mulasztotta el, hogy észrevételeket ne fűzzön ez izgatóan érdekes könyv jellegéhez és eredetéhez. De megállapíthattam azt is, hogy Sófalvi valamennyit felülmulja irodalmi tájékozódottságában épúgy, mint ítéletének józan helyességében. „Nem is gondolkodik arról senki, – úgymond – hogy Anglián kívül másutt, annyival-is inkább, hogy Nap keleten keresse ennek Auctorát.” A szerző személyét természetesen ő még nem tudta megnevezni, de jól ismeri az elágazó véleményeket: némelyek szerint „Mylord Chesterfield, mások szerint pedig G. Littleton ennek az Auctora; Némelyek viszontag tulajdonítják ezt egy Dodsley nevü Bibliopolának”. „Boni vini, boni Viri non est inquirenda origo – teszi hozzá – akárki írta, elég az ha hasznos”.

Sófalvinak e Kolozsvárt megjelent könyve nemcsak időben, de értékben is elvitatja tehát az elsőséget Csányi János debreceni nyomtatványától.

¹⁷ Dr. Gál Kelemet), *Sófalvi József*. Erdélyi Múzeum 1896. 469–474 l.

¹⁸ „S. de la Douespe Uram Frantzia fordításából... készítettem ezen Magyar fordításomat”. XI. l. Ez a könyv a következő címmel jelent meg: *L'Economie de la Vie Humaine. Traduite sur un Manuscript Indien, composé par un Ancien Bramine.... A La Haye, Chez H. Scheurleer, Junior. MDCCLI. 8-r. 28, 104 l.*

¹⁹ Így nevezi azt a „kolozsvári reformatum nemes kollegium” Sófalviról kiadott gyászjelentése. L. Gál Kelemen i. cikk i. h. 470 l.

A külföldet megjárt tudós kolozsvári tanár „azzal kíván kedveskedni szerető nemzetének”, hogy magával hozza annak az időnek egyik legnagyobb feltűnést keltő könyvét. Hogy ez megjelenhetett, az nemcsak a Sófalvi József egyéni buzgalmának érdeme, hanem azé a szellemi környezeté is, amit Kolozsvár a XVIII. század utolsó negyedében jelentett. A magyar életnek egyetlen pontja sem tartott abban az időben Európa szellemi életével olyan szoros kapcsolatot, mint Erdély fővárosa.²⁰ Nem hiába írta épen azokban az években az egykoru tudósító: „Kolozváratt ..... jó számmal nyomtattanak a’ hasznos Deák és Magyar könyvek, mellyeknek Magyar országgon .....neveket is alig tudják”.²¹ Dodsley világhírű munkájának ez a magyar szellemtörténeti jelentősége.

Nincs tanulság híjján az itt ismertetett könyv története. Ime, egy népszerű munka, mely a maga idejében zajos sikert arat, majd közel egy évszázadig Európa valamennyi művelt népének kezén megfordul, valósággal lelki táplálékul szolgál s aztán az új idők friss áramlata elől olyan mélyre kerül, hogy felvetődő példányának szellemtörténeti elhelyezése még a tudományt is zavarba ejti. Hány kapós és népszerű könyvnek örök sorsa ez! Az kétségtelen, hogy Dodsleyt a mi irodalomtörténetünk tüntette ki a legnagyobb elismeréssel, amikor könyvét négy évtizedig a világhírű szanszkrit mesegyűjtemény rokon szarmazékaként tisztelte. Most már a *Pancsatantra* magyar fejezete megszegényedik — nem egy művel, hiszen eddig sem tudtuk azt benne sehogy elhelyezni — csak egy hangzatos és terjedelmes könyvcímmel. Viszont kárpótlásul gazdagodunk az angol irodalomhoz, a Dodsley nevéhez kapcsolódó s a XVIII. század egy feltűnő nagy könyvsikeréhez fűződő nevezetes vonatkozással.

²⁰ György Lajos, *Kolozsvár – irodalmi város*. Ellenzék 1923. 292. sz. – U. ö. *A magyar széppróza erdélyi multjából*. EISzemle 1924. I. 10–14 l.

²¹ *A Magyar Hirmondó Második Esztendeje*. 1781. 53 l.

Az erdélyi fejedelmek temetkezése

Irta: Dr. BIRÓ VENCEL

Ez évben háromszáz esztendeje, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem meghalt. Halálának évfordulója és a letűnt századok dicsősége lángot gyujtanak lelkünkben, hogy annak tüzétől felmelegedve, gondolatban kedves emlékeink között megpihenjünk.

Az erdélyi fejedelmek tekintélye, gazdasága, a kis ország jóléte és fontos szerepe a fejedelmek temetkezésekor is megnyilatkozott. A temetkezéskor szokásos részvétel részben a meghalt állásának, társadalmi helyzetének vagy családjának szól, viszont a temetést rendező család, hivatal, állam a tiszteletnyilvánítást kifejező pompában a meghalt iránt érzett részvéten kívül saját rangja kifejezésére is törekszik.

A fejedelmek temetkezésekor mindeme indító okok együttműködtek. A fejedelmek a legkiválóbb családokból emelkedtek fel, tekintélyük és vagyonuk uralkodásuk alatt csak növekedett. Politikai sikereik, egyéni kiválóságaik a szomszédsággal és a messzebb fekvő európai államokkal való kapcsolatukat erősítették, amelynek eredménye temetkezésükkor is meglátszott. Erdély is tekintély kérdésévé tette, hogy fejedelmei az ország jelentőségének megfelelő temetésben részesüljenek. Ennek legfőbb kifejezője részben az volt, hogy uralkodóit országgyűlésből temette, amelyre összegyűlt Erdély főuri társadalma, a megyékből és városokból jött országgyűlési követek révén meg a temetkezésbe bekapcsolódott az egész ország. Továbbá a temetéssel nem siettek, hónapokig, évekig is vártak, hogy a temetésen való tömeges részvételhez, a pompakifejtéshez megfelelő helyzetet teremtsenek.

A fejedelmek temetésének formáját országgyűlési végzés nem állandósította. Századokra visszanyúló szokások voltak a köztudatban, amelyek az adott viszonyok szerint csak egyben-másban módosultak. Mesterségesen kieszelt különlegességek nem rontották a nemzet lelkéből fakadt megtisztelés ősi jellegét, miként a természet is évről évre egyforma hópelyhekkal borítja az elsárgult falevelek tömegét.

A fejedelmek sírbatétele is általános magyar temetkezési szokásokon alapult: ezeket a szokásokat nem irtotta ki a százötvenéves török uralom. A magyar Nagyalföld török megszállása ellenére Magyarországon is, Erdélyben is tovább éltek a nemzeti hagyományok, amelyek szerint nagy halottaikat eltemették.

Hihetetlen a pompa, amely egy magyarországi nádor vagy

más országos méltóság temetésén megnyilatkozott. A megjelent főurak színes bandériumai, a gyászoló család feketeruhás katonasága, a tervszerűen felfejlődött temetési menet, a lobogók, továbbá a családi címerek százai, a díszesen felöltöztetett lovak, a hintók, a nagy tömegben összesereglett pór nép – felejthetetlené tettek egy egy temetést. A gyászban összeolvadt szegény és gazdag, úr és szolga. Együttérzésükkel előtérbe helyezték azt a gondolatot, hogy a közügyekben való fáradozás érdem, amelynek elismerésében ember és ember között különbség nem lehet.

A régi temetésekben megnyilatkozó fény olyan elősegítő körülményekre vezethető vissza, amelyek részben a magyarság lelkivilágában, részben a korviszonyokban gyökereztek. Ezek között első helyen állott a nemzettel veleszületett, keletről magával hozott pompaszeretet: a keleti egykorú népeknél e tulajdonság általános. A magyarság e sajátságához kapcsolódott az a jellemvonása, hogy társadalmi tekintélyéhez, közállásához mért tiszteletét mindenkinek megadja.

E tulajdonságai megmutatásához akkor bőségesen nyílt alkalma. A XVI. és XVII.-ik században ugyanis – ez az idő az erdélyi fejedelemség kora – a megélhetés gondja a főbb rangúak vállát nem nagyon nyomta: temetésen való részvétellel eltölthettek heteket is, amennyi idő ilyenkor utazáshoz kellett. Volt módjuk ahhoz is, hogy rangjuknak megfelelő kísérettel vonuljanak fel. Továbbá, mivel a megélhetés gondjaiban az emberi munkacímert nem használták ki egészen, a köznemeseknek is lehetőségük nyílt, hogy hosszabb ideig tartó temetésen is ott legyenek.

A temetésen megjelenő főurak azonban nem tudták a magyarországi főurakhoz hasonló fényt kifejteni. Az erdélyi hadszervezet ugyanis nem egyezett meg a magyarországgal. A fejedelmi udvar két drabantjai, a veresruhás székelyek, a fekete ruhás szászok mellé sorakozó pázsitzöldszínű mezei had foglalta magába a jobbágságot. A főuraknak külön seregük nem volt, így a temetésre bandériumokkal nem vonulhattak fel. Bocskay és Bethlen Gábor fejedelmek halálakor történt ugyan fegyveres felvonulásra kísérlet, de ez ellen, mint veszélyes lépés ellen, az erdélyiek felzúdultak.

Fejedelemhez illő teljes pompával nem minden fejedelmet temettek el Erdélyben, mivel gátló körülmények azt megakadályozták. Gyulafehérvár volt a fejedelmek székhelye, tehát temetkezési helyül is az ott lévő művészi székesegyházat választották. Itt temették el János Zsigmond fejedelmet, Báthory Andrást, továbbá Bocskay Istvánt, Bethlen Gábort, I. Rákóczy Györgyöt. A többieket sorsuk elsodorta, életfolyásuk többször messze földön jelölt számukra sírhelyet. Így Báthory István fejedelem és lengyel király a krakói székesegyházban nyugszik. A lengyel királyok temetője e székesegyház; a templom hajója körül épült hét oldalkápolna, alól a kriptában pihenő királyok és nagy emberek emléktábláival van tele. Itt van eltemetve Szobieszky János király, Kosciusko Tádé szabadsághős.

Báthory István a sírboltban renaissance izlésű önkoporsóban

pihen. Fenn a templomban egyik szép oldalkápolnában vörös márvány síremléke látható, amely elmondja, hogy a király békében és háborúban híres volt, igazságos, jámbor, szerencsés oroszverő.

A síremlék fő motivuma: két oszlopon nyugvó diadalív. Ennek a timpanonjában középen van a lengyel sas. A két oszlopköz által képezett mezőben felül a síremlék szövege: legendája olvasható, alul fekvő alakban van a király képe. Az emléék nyugvó állapotban örökíti meg a királyt, felső tagjai ízléses, művészi alkotás hatását keltik, lábai ellenben elhibáztak. Az emléék alján a Báthory család címere: a sárkányfogak ékeskednek. A síremlék tetejét gazdagon áttört barokk díszítmények és egy álló alak koronázzák.

Báthory Kristóf fejedelem katolikus templomban kívánt temetkezni, nem vágyott tehát a gyulafehérvári székesegyházba, amely akkor a protestánsok birtokába jutott. Évekig temetetlenül maradt, amíg kívánsága teljesülhetett: amikor a gyulafehérvári jezsuita templom fejedelmi temetéshez méltó állapotba jutott.

Báthory Zsigmond fejedelmet bujdosásában Csehországban érte utól a halál. Prágában van eltemetve a Czernin család sírboltjában. Nemes György, a fejedelem hűséges bejárója, ura halála után tizenhat évvel latin sírfelírást készíttetett, amelyen az emberi sors változatosságán mereng. Tanulja meg az olvasó, úgy mond, hogy az emberi fenség milyen sorscsapásoknak van kitéve. A halott Báthory Zsigmondot, Erdély fejedelmét, cseh föld takarja. Trónjáról letaszítva ide vetette őt a kegyetlen sors. Síremlék nélkül volna ő, aki trónon ült, ha szolgájának hűsége bajban is rendíthetetlenül mellette nem állana.

Rákóczy Zsigmond a fejedelemségről lemondva félreállott. Báthory Gábort, miután fejedelemségét elvesztette, a hajduk megölték és a család Erdélyen kívül Ecseden temettette el. II. Rákóczy György hősi halált halt, tetemét a család Sárospatakra vitette. Rhédei Ferenc a fejedelemségről lemondott, Barcsay Ákost csendben temették el Kozmatelkén, Kemény János csatatéren halt meg. I. Apafi Mihály Almakeréken talált nyugvóhelyet.

Az Erdélyben eltemetett fejedelmeknek, majdnem kivétel nélkül, csak nevét és alkotásait tartotta fenn a történelem, maguk a fejedelmi tetemek eltűntek, gondviseletlenség vagy török dúlások következtében megsemmisültek. Az utolsó fejedelemnek, I. Apafi Mihálynak, vele együtt feleségének, Bornemissza Anna fejedelemasszonynak, fiúknak, II. Apafi Mihálynak, és feleségének, Bethlen Katának, földi maradványait a kolozsvári farkasutcai református-templom őrzi, ahová Almakeréről kerültek. Szádeczky Kardoss Lajos egyetemi tanár fedezte fel és emelte ki őket almakeréki jeltelen sírjuktól: a lutheránus templom sekrestyéje alatt levő sírboltból, hogy a közmegebecsülés fényesebb polcára helyezze őket.

A temetkezési szokások összeállításánál főleg az erdélyi földben nyugvó fejedelmek temetkezése jöhet számításba, mivel az erdélyi sajátságoknak ezek a kifejezői.

A régibb korokból eredő történelmi megállapításoknak mindig megvolt a közös hibájuk, hogy esetlegesen fennmaradt adatokra támaszkodva teljességre nem igen tarthatnak számot. Egyes fejedelmek temetkezéséről fennmaradt feljegyzések is vagy nagyon szűkszavúak, vagy mellékes eseményekre kiterjeszkedők. Teljesebb leírás egynéhány került elő csupán. Sokszor olyan dolgoknak nem akadt egykorú irójuk, amelyekről legtöbbször tudtak. Olyan időkben, amikor az időtöltések lehetőségeinek fogyatékossága miatt a temetkezések szórakozás számba is mentek, minden bizonnyal sok szó esett a fejedelmi temetkezésekről, amelyekre az egész országból összesereglettek. Csak éppen nem vetették papírra. A temetések leírásán kívül gyászbeszéd, versek is maradtak fenn, amelyek azonban általánosságai miatt ismeretünket vagy kevéssel viszik előbbre, vagy mesterkéltségük miatt szóradatba fuladnak.

Báthory Kristóf és Apafi Mihály fejedelem temetéséről maradtak fenn legbővebb feljegyzések: Báthoryé a XVI. század végétől, Apafié a XVII. század befejező idejéről. Az előbbi fejedelem katolikus, az utóbbi református. A temetésükről szóló leírások keményen megvetett lábak gyanánt állanak egy-egy század határvonalán, hogy egybefonódásukból törzs épüljön: temetkezési rendszer, annak minden jellegzetességével, kegyeletszülte szépségével. Kiegészítő adatokkal János Zsigmond, Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, főleg II. Rákóczy György és Bornemisza Anna fejedelemasszony sírbahelyezésének több-kevesebb gonddal megírt részletei szolgálnak. Kisegítő magyarázatokkal meg a magyarországi főuri temetkezések támogatnak. Így bontakoznak ki előttünk a fejedelmeknek adott végső tiszteletadások, amelyek Erdélyország gyásznapjaiban fénylő pontok gyanánt csillognak, miközben Erdély egykorú temetkezési szokásaira is rávilágítanak.

A lelki nagyság a halál óraiban különösen megnyilatkozik. Egyes fejedelmek életbefejezése magasztos érzések keltésének bő forrása és életmegítélésüknek jelentékeny kiinduló pontja. Különösen áll ez Báthory Istvánra és Kristófra, I. Rákóczy Györgyre, Bethlen Gáborra.

„Lengyelország legnagyobb királya”, Báthory István fejedelem, Erdélyben iskolaalapításaival, a vallásosság terjesztésével, politikai sikereivel, államférfiúi bölcsességével szerzett maradandó nevet. Lengyelországban hasonló kultúrmunkát végzett és diadalmas előretörésében megállította és visszaszorította az orosz nemzetet. Itt is, ott is nagyra lett népe szeretetében és ünnepeltté az elismerés dicséretében. Ez életmunkásságához köveketesen keresztény gondolatvilágban fejezte be életét, alázatosan meghajolt és lemondással mondogatta: Jó Istenem, milyen voltam és most milyen vagyok!

A maga nemében páratlan testvérének, Kristóf fejedelemnek, a földi lélettől való megválása. Kiváló ember volt Báthory Kristóf fejedelem. Világlátott ember, aki követküldésben sokfelé járt. Németország, Franciaország, Spanyolország, Itália földjén

megfordult és mindeme nemzetek nyelvét is megtanulta. Tanult ember, akit nagy tisztelet vett körül. Szerény ember, aki mások megbecsülésével mindenkit bámulatba ejtett. Legfőképpen pedig vallásos ember, aki királyi testvére kívánságait, amelyek Erdélyben a katolikus vallás és iskolázás előmozdítására vonatkoztak, mindenben elősegítette. Példás életéhez méltó volt a mód is, amellyel az élők sorából elköltözött.

Amikor élete végét érezte, magához hívatta Leleszi János jezsuita atyát, fiának, Zsigmond fejedelemnek, nevelőjét. Úgy fogadta őt, mint égből szállott angyalt. Szorosan magához ölelte és kérte, ne hagyja őt el haláláig. A páter ezt készségesen megígérte és a beteget elsősorban is meggyóntatta. Ezzel kezdetét vette a fejedelem háromnapos lelki gyakorlata. Megegyezett Leleszivel, hogy mostantól fogva csak lelkiekkel foglalkozik. Az előkelők beküldték hozzá gyermekeit, de nem szólt hozzájuk. „Nemde egyezséget kötöttünk, hogy világi dolgokról semmit sem beszélünk,” – mondotta Leleszinek. Elküldötte gyermekeit és bízatta gyóntatóját, hogy csak a lelkieknél maradjanak. Azután szent iratok olvasásával, azok magyarázásával maradték az időt. Mihelyt a páter ezekben szünetet tartott, a fejedelem azonnal imádságba fogott és igen választékos könyörgéssel, zsoltárok ismételtetésével működött közre a lelki gyakorlat sikerében. Fáradtságot nem ismert, minél tovább tartották az éneklést és imádkozást, annál jobban bízatta folytatásra a lelkiatyát. Legszívesebben e zsoltárt ismételtette: Te benned bízam, uram ... Amikor egyre jobban elgyengült és értelme kezdett elhomályosulni, akkor is szent beszélgetésekkel, imádságokkal, elmélkedésekkel kívánta magát elfoglalni. Soha sem látott embert, – mondta Leleszi, – aki ennyire vágyott a lelki dolgok után. Nem fejedelmet, de még szerzetest sem látott, aki ennyire imádkozott.

Igy tartott ez három napig és három éjjel. Vége felé a fejedelem már annyira elbágyadt, hogy Leleszi őt gyakran költögette, hogy kívánsága szerint halála percéig a vallásos gondolatokban megtarthassa. Fülébe suttogva állandóan az isteni dolgokra terelte figyelmét. Mikor a fejedelem már beszélő erejét is elvesztette, nem bírta hangosan mondani a zsoltárt: Uram, kezeidbe ajánlom lelkemet ... csak szája mozgott órákon keresztül, a halál pillanatát várva, állandóan e szavakat suttogta. Egyre halkabban susogott és a páter az ő kívánsága szerint a fülébe kiáltotta a zsoltár szavait, amelyek mondása közben a jámbor fejedelem meghalt. Eltörődött lélekkel utolsó percéig oly erős akarattal kitartott, hogy a páter nem tudta visszatartani könnyeit, méltatlannak tartva magát a kegyelemre, hogy ilyen istenes halál tanuja lehetett.

I. Rákóczy György, miután végrendeletét megírta, nem gondolt többé világi dolgokra. Papokat hívatott és ezek imádsága és vigasztalásai közben készült a jövő életre.

Lelki erősségének és gondolkozásmódja emelkedettségének bizonyítékait hagyta hátra Bethlen Gábor fejedelem végső perceiben. Koporsóját előre meghozatta, temetkezésére vonatkozólag intézkedéseket tett. Majd más fejedelmek példájára végrendeletet

írt, amely emlékiratszerűségével az ilyenmű írások közül messze kimagaslik. E végrendeletben hálás szívvvel fordul az Istenhez, aki neki vallást, úri állapotot, majd fejedelemséget adott. Megadta érnie, hogy fejedelemsége alatt Erdély földjén ellenség nem járt. Amennyiben a magyarság romlásának okát mindenkoron annak meghasonlásában látta, egyetértést, vallásszabadságot és a politikában az ő nyomdokaiban való haladást ajánlott. „Annak okáért, mondotta, mindezeket minden hazájokat igazán szerető rendeknek consideratióban venni igen szükséges, s a megtörtént experienciával tanult veszedelmes állapotokat eltávoztatni azért, hogy abba többé ne essenek, így kerülhetik el; ha magokban egyesek lesznek, az Istent igazán tisztelik, félik és ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek, egymást tökéletes szívvvel szeretik, a religio fölött egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik a mennyben, és az, hol s kinek-kinek, amint megérdemelte, megfizet, ne légyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit, legyen szabadságban az ország constitutiója szerint, s négy recepta religio vallás közül a milyeket amplectálja, alattomba való veszedelmes practikáknak, kérek, az Istenért mindeneket békét hagynának...”

Csodálatos megadással túrt hosszadalmas betegségében is országos ügyeket intézett, majd egyre jobban elgyengülvén, koporsóját jóideig nézegette, „várván nagy erős férfiúi bátorsággal s keresztényi kegyes reménységgel, sőt hittel utolsó óráját.” Amikor ehhez érkezett és már alig szólhatott, tintát, papiroszt kért s örök példaadásul e szavakat írta: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonynyára, bizonynyára nincsen.” Többet nem szolt; az udvari pap és a főurak imádsága közt csendesen elhunyt.

Isméltető jelenség, hogy az erdélyiek a fejedelmek halálát jóideig eltitkolták, mivel belső mozgalmaktól féltek. Így történt János Zsigmond fejedelemmel. Hogy a nagy kétségben, amely akkor a török-német párthoz tartozásában Erdélyben nyugtalanságot keltett, időt nyerjenek, az udvarmester, mintha misem történt volna, mindenkit megtartott hivatalában. A meghalt fejedelmet királyi öltözetben néhány napig az ablakhoz vitték, megmutogatták, a környezetben azt a hitet keltvén, hogy a fejedelem él. Báthory Kristóf halálát két hétig eltitkolták, mivel attól tartottak, hogy a gyermekutód miatt zavargás tör ki. Az utód miatti aggodalomból tartották egy ideig titokban Bocskay halálát is.

A fejedelem halála után legsürgősebb teendő volt, hogy a szomszédos uralkodókat az esetről értesítsék. Erdélyt politikai helyzete arra utalta, hogy a halált elsősorban a magyar királlyal és a török császárral tudassa, mivel az új uralkodó elismerése e két helyen ütközött csak nehézségbe. A fejedelmet a török erősítette meg, a neki nem tetsző fejedelem ellen azonban a magyar király ismételten fellépett, így a zavartalan uralkodás e két helyen szorult biztosításra. Hasonlóképpen értesítették a két román fejedelmet is, akiket a törökhöz való tartozásuk, máskor barátságos közeledésük Erdéllyel kapcsolatba hozott. Egyes fejedelmek széleskörű politikája Erdélyt messzebb országokkal is összefűzte, a

halálesetről ezeknek az államoknak az uralkodóit is hivatalosan értesítették. Ez a tudósítás azért is történt, hogy elküldendő képviselőkkel, részvétírással a meghalt fejedelem temetésének fényt adjanak és az európai politikában elismert súlyát, egyéni kiválóságát bizonyíthassák. A mutatott részvét és elismerés tényleg mindig arányban állott a fejedelem cselekedeteivel és nemzetközi fontosságával. A halál hírének követek vitték meg, rangos emberek, hogy fogadásuk is Erdély tekintélyéhez méltó legyen. Az erdélyi főurakhoz, megyékhez is behívók mentek, hogy a temetésre kitűzött időben jelenjenek meg.

A követküldéshez, külföldi képviselők érkezéséhez, az erdélyiek összegyülekezéséhez, a temetés megfelelő rendezéséhez idő kellett, amely alatt a holttest gondozásra szorult. Megtörtént ugyanis, hogy hónapok múlva bekövetkezett temetéskor a koporsót felnyitották és a halottat közszemlére kitétték. Így János Zsigmond koporsóját két hónap múlva nyitották fel. A holttest épségben tartásának legkönnyebb módja lett volna a bebalzsamozás, azonban erről semmi feljegyzés nincsen. Bethlen Gáborról olvassuk, hogy saját meghagyásából testét felbontották, beleit, szívét, egyéb belső részeit kiszedték. Ez történhetett más fejedelmek holttestével is. Az egykorú nemesek, akik szintén késlekedtek a temetéssel, halottaikat levegőtlen, hideg helyen tartogatták, a testet olajjal bekenték és így igyekeztek azokat megőrizni. Ugyanígy tehettek a fejedelmekkel is.

A fejedelmi temetés gondos rendezésére valaki megbízást kapott. Megbízásakor utasítást vett át, amelynek megszerkesztésében a gyászoló család is résztvett, vagy maga készítette el. Báthory Kristóf temetése egyházi részének rendezésére a lengyel király Bialobrzeski Márton kamienei püspököt és Dalmata Fabius György sulleoviai apátot küldötte Erdélybe. Apafi Mihály a feleségének temetésével Bethlen Eleket bízta meg és a temetési tervzetet felülvizsgálta. Báthory Kristóf temetési rendjét maga Báthory István állította egybe, az új fejedelemhez, Báthory Zsigmondhoz, felszólítást küldött, hogy beküldött képviselőjének, Bialobrzeski püspöknek, az egyházi szertartás végzésére való intézkedéseit hajtsa végre. Hasonló példát látunk Magyarországon Nyáry Krisztina temetésekor, amelynek rendjét a legaprólékosabb pontossággal, férje, Esterházy Miklós, nádor írta össze. A temetésrendező felhatalmazást kapott, hogy a szükséges előkészületeket tegye. A városokra és egyéb helyekre egyidejűleg parancs ment, hogy amit a temetés ügyében ír, elrendel, azt tartásuk be.

A rendezőnek legnagyobb gondot okozhatott, hogy a nagy tömeget, amely ilyenkor összesereglett, hol helyezze el és miképpen éljelemezze. A főurak szolgálóikkal jöttek, amint ilyen rendbeli embereknek járni illendőnek tartották. A megyék és városok követői, a környék lakossága, a meghalt birtokairól bejött tisztviselők és cseleldség elhelyezése, főleg téli időben nem ment könnyen. Nehezítette az elhelyezést, hogy akkor lóháton, kocsin jártak, tehát a szolgálóknak, állatoknak is hely kellett. Az igénytelenség, amely a

régi embereket a várrendszerből következő szűk építkezés miatt belátásra bírta, segített a nehéz helyzet megoldásában. A városi polgárság most még inkább megosztotta lakását a nemességgel, amely egyébként a vidéken lakott, mint ahogy megosztotta országgyűlés idején. Ellátásuk is nehézségekbe ütközött. Rákóczy Zsigmond kormányzó, utóbb fejedelem, Bocskay temetésekor kiadott élelmezési rendelkezéseiben írja, hogy életében sok szép atyafiának testek eltakarításában volt része, de úgy kellett gazdálkodniok, mintha üdvösséges mennyegzőjük lett volna.

Bocskay temetésekor háromszáz-négyszáz köből liszt, ötszáz-hatszáz köből zab, emellé való tyúk, lúd, egyéb élések, vágómarhák, fűszerszám beszerzéséről esik szó, főleg az urak, városi rendek, a papság és éneklő diákság részére. Bornemisza Anna fejedelemasszony temetésének tervezetében a következő szükségletekről való gondoskodásról olvashatunk: mindenféle fűszer, nádméz, bor, vágómarha, liszt, bárány, pulyka, lúd, tyúk, csibe, tojás, halak, disznó, kerti vetemények, káposzta, méz, vaj, faolaj, ecet, szalonna, továbbá fa, széna, abrak. Mindezekhez beszerzendők: mindenféle öreg és apró faedények, kádak, hordók, főző és réz kondérok, fazakak, tálak, tányérok, teknők, nyárs stb.

Fokozódtak a kiadások és nagyobbodott az ellátás gondja, ha a halottat szállítaniok kellett. Így Bocskayt Kassáról hozták Gyulafehérvárra, Apafit Fogarasból vitték Almakerékre. Ilyenkor az úton való gondoskodás terhe is mindenesetre a temetés rendezőre nehezedett. Hogy gondjait könnyítsék, egy-egy csoport ellátására külön gazdát jelöltek ki. Bornemisza Anna temetésének tervezetében az asszonyoknak és külön a papoknak és diákoknak gazdájáról olvashatunk. Bocskay koporsóját Kolozsvártól kezdve nagy sokaság kísérte. Apafi holttestével napokon keresztül sok ember járt.

A temetésrendező utasítása felölelt minden kívánalmat: szállítás alkalmával halottvivő szekér, továbbá címerek, gyászruhák, koporsó, ravatal felállítás reá hárultak, a díszítések, a gyász jelének felrakása az ő kötelessége volt. Az előíráshoz fűzte még tapasztalataiból, kegyeletérzéséből, találékonyságából eredő pótlásait, hogy a reábízott feladat sikeres megoldásával általános megelégedést keltsen.

A temetésre kitűzött idő közben érkezett. Az országgyűlési tagok, a gyászolók és követek összegyűltek, az előkészületek megtörténtek, több esetben az új fejedelmet is megválasztották, hátra volt tehát a halott sírbahelyezése.

Ha a fejedelmet szállítani kellett, a temetés az elhalálozás helyétől indult ki. Így Bocskayt már Kassán a templomban felravatalozták, három napig otthagyták, minden pompát megadván neki, mert, mint Péchy Simon mondta, mindezeknek meg kellett lenniök, mert éjjel-nappal rajta cséplött az embereken. Azután a holtat kivitték a város kapujáig, kísérőket adtak melléje, hogy azok Fehérvárig szállítsák a fejedelmet.

Az "erdélyi" országgyűlés "szintén" "küldött" "követséget", "hogy

a halottat Erdélybe behozza. Kolozsvárott az új fejedelem, Rákóczy Zsigmond és az egész országgyűlés a halott elé ment, a templomba vitték, közszemlére kitették, ünnepélyes szertartást tartottak, azután a fejedelem és a rendek Fehérvárra kísérték és ott eltemették. Apafi Mihály „hideg teteminek földben takarítása” Fogarasban kezdődött. Az egyik bástyában felravatalozott fejedelmet a tanácsurak felvették és a palotában (nagy teremben) felállított ravatalra kihozták. Itt a szertartás és elhelyezkedés éppen olyan módon ment végbe, mint utóbb az almakeréki templomban. Vagyis a fogarasi halottas házban történt temetés a teljes tiszteletadás módját mutatja, részben kielégítésül azoknak, akik a halottat a sírhoz nem kísérhették.

A fejedelmek temetési szertartása egyébként abban a templomban folyt le, amelybe őket eltemették. A holttestet a halottas házból ünnepélyes menetben vitték a templomba és az ott felállított ravatalra helyezték. Apafi temetésekor az ünnepélyes menet már akkor felfejlődött, amikor a fejedelmet a bástya szobából a palotára kihozták. A fogarasi palota közepén a koporsó számára fekete posztóval bevont két „grádicsu” emelvényt (majestás) állítottak fel. A lépcsők szélesek voltak, úgy, hogy székeket lehetett elhelyezni rajtuk. Az ifjú fejedelem számára fekete karosszékét állítottak fel. A palotán jobbfelől a majestás mellett sorakoztak a tanácsurak székei, utánuk és hátuk megett a főrendek, a nemesek, a vármegyék és a városi követek székei.

II. Rákóczy György temetésén Magyarországon a ravatal körül hasonlóképpen helyezkedtek el. Egyik oldalon ültek az erdélyi fejedelem követe, a lengyel követ, a főurak, a magyarországi megyék és városok, majd az erdélyi megyék és városok követei. A másik oldalon az asszonyok a fejedelemasszony után ültek.

Miután Almakeréken a székek az ifjú fejedelem székének kivételével megteltek, a tanácsurak felemelkedtek és a fejedelem holttestéért mentek. Hozatalakor a menet eképpen fejlődött fel: elől fekete katonai zászlót (kornéta-kornyéta), utána fekete tafota (könynyebb féle selyem szövet) lobogót vittek, majd az ország színes zászlóját. Azután egy főúr következett fegyverderékban, oldalán aranyos kard, fején sisak, kezében aranyos buzogány. Utána jött a főudvarmester (főhopmester), aztán II. Apafi Mihály. Majd három főnemes jött egy sorban: jobbkéz felől való lovag aranyos karddal, a közbeeső a karján a fejedelmi család pergamentre írt családfájával, amely fekete bársony párnán volt elhelyezve és fekete pántlikával vala megkötve. A harmadik balkéz felől haladt, kezében drágaköves bot. Utánuk hozták a testet, amelyet az udvari sereg kísért. A felső lépcsőn csak az ifjú fejedelmet ültették le fekete karosszékre, a halott jobbkéze felől oldalvást. A második lépcsőre, a megholt lába felől, egy sorban állottak a menetben résztvevő főurak: jobbra az aranykarddal, a fegyverderékkel, balra a nemzetségi táblával és köves bottal. A kornétát, a fekete lobogót, az ország zászlóját, a majestáson alól egy sorba állítván, lefordítva tartották, az udvari sereg meg a zászlók mellett foglalt helyet. A trombitások (síp = tuba) a palota ajtaján kívül állva

„mindaddig tiszteteket követték”, amíg a tanácsurak a testet a majestásra letették.

Tizenkét évtizeddel előbb, János Zsigmond fejedelem temetésekor, a gyulafehérvári palotából a katonák sorfala között a székesegyházba így indultak meg: tanácsurak, idegen követek, nemesség, papság. Vezeték lovak, majd egy lovag fegyverekkel. Dobosok és trombitások. A koporsó után jött a helytartó, majd a nők és még mások.

Apafi halála előtt száz évvel, Báthory Kristóf fejedelem temetésekor, a jezsuita templom falát és padlóját, a főoltártól kezdve a szőszélig, fekete posztóval vonták be. Az oltár előtt állott a „bánatnak háza” – azaz a ravatal a koporsó számára – fekete selyemmel betakarva. A ravatal úgy készült, hogy széles lépcsőzetének négy sarkán egy-egy pap ülhetett fekete posztóval fedett székecskén. Az ő dolguk volt, hogy a misemondó pappal együtt a temetési szertartást végezzék. Báthory Zsigmond fejedelem széke karosszék volt, fekete posztóval fedve, rajta vánkos, hogy a fejedelem rákönyökölhessen. Átellenben hasonló felszereléssel a lengyel király képviselőjének, Bialobrzeski Márton püspöknek, széke állott. A meghalt fejedelem címerét a ravatal oldalaira szegezték, hasonlóképpen a templom falára is kereszt alakban. Hatvan címert függesztettek fel ily módon, hogy színes formájukkal a meghalt fejedelem nagyságát annál hangosabban hirdessék. A ravatal párkányán köröskörül fél-fél font viaszból készült gyertyák égtek, tizennégy nagy gyertya meg egy-egy font viaszból.

A temetési menet a várból, a fejedelmi palotából kiindult. Elöl lovag haladt nagy fekete zászlóval. A zászlón a meghalt fejedelem címere vala látható, a koronával együtt, arannyal készítve, ezüst festékekkel élénkítve. Továbbá a fejedelem neve, méltósága, halálának éve és napja volt reá feljegyezve. A lovag maga fekete bakacsinba öltözve, mellén és hátán a meghalt fejedelem címerét viselte. Másik lovag hasonló öltözetben balkezeiben fekete paizsot tartott, rajta a fejedelem címerével, jobbkezeiben meg fekete kopját, a kopja tetején lobogóval, amelyen a fejedelem címere látszott. Utánuk a papok jöttek, az énekesek. A temetést Náprágy Demeter választott püspök végezte nyolc jezsuita kíséretében. Utánuk pedig fekete fedél alatt a koporsót hozták. A koporsót tíz-tizenkét főúr vitte, mellettük kétfelől ötven-ötven szegény fekete csuklyás bő és széles ruhában, kezükben fekete posztóval bevont gyertya. A koporsó után a kis fejedelem, Báthory Zsigmond, jött. Utána a lengyel király követe, a rokonság, a fejedelmi tanács urak, az oratorok, az udvari nép, mindannyian gyászruhában, fejkön fekete gypjas süvegben. A fejedelem és a fejedelmi család gyászruhája „hosszan nyult hátuljával” (uszállal) tünt fel.

Amikor a menet a várban lévő jezsuita templomhoz (a mai kath. gimnázium telkén) ért, az egyik lovag kopjáját a templom falába törte, amellyel egy vitézi élet megszűnését jelképezte. A másik meg, aki a zászlót vitte, a zászlóval és a paizzsal a templomba ment és azokat a szertartás végéig kezében tartotta. A halottvivő

főurak a koporsót a ravatalra tették. A fejedelem és a király képviselője leültek. A koporsón, a felső részen, a fejedelmi korona látszott, jobbkez felől bot (buzogány), balkéz felől tör. Mindez aranyos volt, fekete posztóval bevonva.

A szerencsétlen véget ért Báthory András fejedelmet a győztes Mihály vajda, Havasalföld fejedelme, temettette el. A fejedelem levágott fejéhez a törzset is elhozatta. A halottat fényes ruhába öltöztette és bíbor paláttal fedette be. A holtat a temetés napjáig a jezsuiták templomába vitette, amelyben Báthory Krisztof hamvai pihentek. A fejedelmet e templomból temette el. Az erdélyiek ekkor országgyűlésre jöttek össze, tehát e fejedelemnek temetése is országgyűléssel volt egybekötve. Mikor együtt voltak, elkezdődött a temetés királyi pompával. A megholtat a székesegyházba vitték pihenőre. Elöl teljes díszben fegyveres katonaság nyitotta meg a temetési menetet. Azután a papok jöttek, az énekesek, majd a fáklavívők megszámlálhatatlan sora. A koporsót fiatal nemesek vitték. A meghalt fejedelem szépen feldíszített hadi ménjét a koporsó után vezették, reá helyezve összes fegyvereit. Azután jött Mihály vajda, kezében égő gyertyával, csomó nemes követte őt, úgyszintén a tiszték és a nép. A bojárok is részt vettek a temetésen. Így vitték a testet a székesegyházba és az alá a síremlék alá tették, amelyet ő készíttetett és maga faragott testvérének, a gázsos halállal kimult Báthory Boldizsárnak.

II. Rákóczy György temetésekor elől mentek a diákok, utánuk az egyházi rendek, a köznép, majd a vármegye lovon, a főrend, azután az új fejedelem képviselője hintón, két ló feketében, azután három zászló, ezüst tábla. Utánuk dobosok és trombitások következtek. Most hozták a holtat, amelyet az özvegy, a síralmasok és az asszonyok kísértek.

E temetési menetek kiegészítéséül szolgáljon a megholt Apafi fejedelem útja Fogarásból Almakerékig.

Miután az éneklés elvégződött, amely alatt a fejedelmet a bástyaszobából a palotába hozták, továbbá a prédikáció elhangzott és a magyar és latin beszéd is bevégeződött, hasonlóképpen a búcsúztató kezdetét két gyermek elénekelte, a testet útnak indították. A kíséret ugyanolyan sorrendbe állt, amilyen rend szerint a koporsót a palotára kihozták. A bővülés annyiból állott, hogy három kantáros paripát és három fékes (kötőfékes) lovat is beiktattak, továbbá a katonaság is beállt a menetbe. A menet e szerint így alakult: elől ment a sokaság (nép), utána mentek a muzsikusok, azután az öltöztetett lovak, utána a többiek a már említett sorrendben. A test után az udvari sereget, a változott időknél megfelelően, a magyar király német katonasága követte. A katonaság után jöttek az asszonyok. A fejedelem gyalogos katonái a koporsót közrefogva, egymás kezét tartva haladtak. Így mentek az Olt folyóig. Itt a császári őrség és az asszonyok elmaradt, a többiek ellenben tovább haladtak. Elöl ment a mezei katonaság, utána a diákok, a papok, vármegyék és városok követői szekereken. Azután a főrendek, leghátul az ifjú fejedelem szekere. Három fékes ló következett, majd a fekete lobogót hozták fekete bársonnyal

földig bevont lovon. Aztán az ország zászlóját vitték, majd a fegyverderékba öltözött főúr jött lóháton, utána egymás mellett két főúr, jobbfelől az aranyos kardal, balfelől a bottal. Ezután hozták a testet, mellette kétfelől és hátul az ifjúság haladt fekete zászlóval. Azután a dragonyos katonaság (a fejedelem német katonasága) haladt. A halottas szekér és előtte a hat ló földig fekete bársonnyal volt letakarva, ugyanúgy a koporsó. Faluhelyeken a papság és az énekesek gyalog kísérték a testet, zúgott a harang, a lakosság és az iskolák egy darabig a temetési menethez csatlakoztak. Amelyik faluban megszálltak, könyörgést és beszédet tartottak. Almakeréken a falu végén leszállván, gyalog kísérték a testet a templomba és azon a módon, ahogy Fogarasban tették, a felállított majestás körül elhelyezkedtek.

Mindezek alapján a fejedelmi temetkezések, a sírbatétel szertartásáig, a következőkben összegezhetők:

A halál után a halottat koporsóba tették. A koporsó vagy fa, az Apafi családé tölgyfa, vagy ón. Bethlen Gábor még életében Lengyelországból hozatta meg koporsóját. Bornemisza Anna temetéséről szóló tervezet az ón koporsó készítési helyéül Eperjest nevezte meg.

A fejedelmet az őt megillető ruhába öltöztették fel. János Zsigmond koporsójában veres karmazsinba öltöztetve, fekete paláttal leterítve feküdt. Báthory Andrásra Mihály vajda bíborpalástot tétetett. Bethlen Gábor életében meghagyta, hogy hadvezéri tekintélye elismerésének jeléül piros selyembe öltöztessék. De akarátát nem teljesítették. I. Rákóczy György kívánságához mérten egyszerű ruhát kapott: fehér dolmányt, szederjes posztónadrágot, fejére fekete süveget. I. Apafi Mihály koporsójában huszonkét aranygombot, arany-ezüst övet, tizennégy aranyfonatú gombzinórt találtak, világos jeléül annak, hogy akik életükben kincsekben bővelkedtek, azoknak holttestét is rangjuknak megfelelőleg felékesítették. A halottat a temetésig alkalmas helyen tartogatták és lehetőség szerint épségben megőrizték.

Amikor a temetés határideje elérkezett és az országgyűlés összejött, akkor a halottat ravatalra helyezték és hosszabb-rövidebb ideig közszemlére kitették. A ravatal fából és deszkából készült, négyszögű volt, párkányzattal ellátva. Köröskörül két széles lépcsője volt, e lépcsőkre székeket is el lehetett helyezni. Báthory Kristóf temetéséből az tűnik ki, hogy a koporsót a külső koporsóval (sélye-sélye) együtt hozták és azzal együtt állították a ravatalra. Temetéskor új ravatalt készítettek. Általában a díszítésre, vagy a gyász kifejezésére szolgáló tárgyak, ruhák mindig újonnan készültek. Ebből sejthető, hogy egy-egy fejedelmi temetés sokba került. Fejedelmi temetés aránylag kevés volt, nem is tartották szükségesnek egyik halálesettől a másikig temetési tárgyakat megőrizni.

A temetés közeledésekor hívták az ácsokat, akik a ravatalt és külső koporsót elkészítették és azokat felállították; képírókat, akik címereket és zászlókat festettek; ötvösöket, akik a koronát, botot és tört elkészítették; szabókat, akik a ruhákat megvarrták

és a templomot fekete posztóval bevonták. Halott szállító szeke-
ret is újonnan állítottak elő.

Bornemisza Anna temetési tervzetéből kitűnik, hogy a ka-
tonaság egy része fekete ruhát kapott. Ugyancsak azt kapott min-
denki, kicsiny és nagy, aki az udvarnál szolgálatot teljesített. Sőt
a főrendeknek is, férfinak – nőnek egyaránt, akinek a fejedelem
akarta, ingyen osztottak ki fekete ruhára való anyagot. Ezek közt
voltak mindenesetre tanácsurak, akik a temetésen mindig megje-
lentek. A fejedelemasszony udvarához tartozó nemes leányok
kétféle gyászruhát is kaptak: egyiket a temetésig hordták, a má-
sik a temetés után való időre szólott. Csuklyás, bő és hosszú fekete
ruhát kaptak a szegények is, akik akkor a temetés elmaradhatat-
lan közönségéhez tartoztak. Számuk százig is felment. Kapós fog-
lalkozás lehetett, mert Báthory Kristóf temetésének bizonyosága
szerint még pénzjutalomban is részesültek. Nyáry Krisztina te-
metésekor hasonlóképpen. Az urak a gyász jeléül alkalmilag ké-
szült fekete gyapjas süveget kaptak.

A ravatalra való posztó-bársony takaró mellett még a szé-
kekre, prédikáló székre, a fejedelmi szobák falaira, esetleg a gyász-
kocsiig az útra, templom falaira, a lovakra, gyertyákra stb. is kel-
lett posztó. A ravatal takarója selyem volt, fehér ezüst szálal
tarkított rojtokkal s ezüst virágú aranyból szőtt bojtokkal.
Több száz vég posztó kellett mindezekre, hazai és külföldi egy-
aránt.

A díszítésre szolgáló tárgyak között kiváló helyet foglalt el
a címer mindenféle formában: metszett, vászonra, selyemre, pa-
pirra festett címerek százával készültek. A Bornemisza Anna te-
metésére szóló utasítás szerint száz atlacz (fényes felületű szövet),
másfélszáz tafota, háromszáz regál, háromszáz charta címer kel-
lett. A selyemcímerekre való arany részint fehér habos, részint
zöld vagy szederjes volt, az atlacz is szederjes vagy virágos zöld.
E színes címereket a falakra, a ravatalra rakták, egymás mellé
sokat. Legértékesebb volt az ezüsből készült, arannyal befuttatott
címer, amely a fejedelem síriratát magában foglalta. János Zsig-
mond ezüst címerének szövege is fennmaradt. Huszonkét nyom-
tatott sornyi vésés a fejedelem nevét, címeit, életkorát, betegségé-
nek nemét, halála napját örökíti meg. Ilyen ezüstcímer értékűl
háromszáz ezüst tallér is szerepel. Nem csoda tehát, ha e drága
ékeséget a temetési menetben külön vitték. A menet fejlődésének
általános szempontjai ezek: jusson abban kifejezésre a gyász, az
ország tekintélye, a fejedelem méltósága, a gyászoló család elő-
kelősége, a szomorúságban való együttérzés szegény és gazdag, úr
és szolga között.

A gyász jelvényeit a menet élén a fekete zászló vezette be.
Az ország méltóságát ennek zászlója fejezte ki. A fejedelem méltósá-
gát, vitézi állapotát a vezeték lovak, a páncélos főúr, a korona,
a bot, a kard és a címerek jelképezték. Az elhelyezkedésben a fő
szempont az volt, hogy az előkelők és a gyászoló család minél kö-
zelebb jussanak a halotthoz. A férfiak átlag a koporsó előtt, a
nők mindig a koporsó után jártak. A temetési menetben helyet

kapott a szegénység is. Tömegben vonult fel rendesen a koporsó előtt. A csuklyás gyászruhába öltözött szegénység a szomorúságkeltés hatásos eszköze lehetett, mert a magyarországi temetések-nél is elterjedt. Megkapó szokás, hogy a fejedelemasszonyok temetésénél, magyarországi főúri szokás szerint, az udvarukhoz tartozó nők a koporsó után külön helyet kaptak. A bejáró nemes leányasszonyok temetés után elbúcsúzásukkor még jutalomban is részesültek, „hogy azok is ne sóhajtozással, hanem jó emlékezet-tellegel mehessenek el.”

Ez elvek figyelembe vételével a temetési menet ilyenformán fejlődött fel: ha a helyi viszonyok a felvonulásra alkalmasak voltak, a sort a katonaság nyitotta meg fekete zászlóval. Más esetben e zászlót a koporsó után vitték a katonák közt, vagy a koporsó mellett a diákság kezében volt. A gyulafehérvári palota közvetlen székesegyház mellett van, katonaság felvonulására nem alkalmas, azért János Zsigmond temetésekor a katonaság sorfalat állott. A katonaság után elől mentek az énekes gyermekek (ha voltak), azután a diákok, mindenesetre főiskolai hallgatók, mert Apafi koporsóját napokig kísérték és a közbeeső falvakban a papsággal együtt énekeltek. Utánuk a mesterek (kántorok) jöttek, majd a papság. Amint János Zsigmond és II. Rákóczy György temetéséből kitűnik, minden felekezeti papsága összecsoportosult. A köznép rendes helye itt szokott lenni. Azután a jelvényeket hozták. Egyik főúr nagy fekete lobogóval jött, rajta a fejedelem címerével és címeivel, a másik főúr az ország színes zászlójával. Más főurak következtek, vagy páncélosan vagy vitézi jelvényekkel, bottal, karddal. Utánuk helyezkedtek el a főrendek, a vármegyei és városi követek, a tanácsurak és idegen országok követei. Itt vezették a földig gyászleppellel bevont díszlovakat, csak Báthory András temetésén került a fejedelem hadi ménje közvetlen a holttest után. Bornemisza Anna temetésének tervezete szerint most az ifjú fejedelem jött, azután maga Apafi Mihály fejedelem, előtte az udvarmester. Utánuk az ezüst táblát vitték. Apafi Mihály temetésekor is fia, az ifjú fejedelem, a koporsó előtt járt.

A fejedelem képviselőjének, a meghalt fejedelem helytartójának, helye nem volt meghatározva, a koporsó előtt és után is mehettek. Ezt mindig külön határozták meg. A zenészek – csak réz-dobosok vagy trombitások – szintén a koporsó előtt mentek, hol előbbre, hol hátrább a menetben. Majd a koporsó következett. Jobbról-balról katonaság, diákság, vagy gyászruhás szegények haladtak. A koporsót székeken, rudakon vagy úgynevezett Szent-mihály lován vitték és a ravatalra helyezték. A halottat a koporsóval a tanácsurak vagy a nemesek vállára helyezték.

A halott után jöttek a családtagok, az özvegy, általában a nők, végül a katonaság. A nők mellett jobbról-balról egy-egy előkelő férfi, aki őket karonfogva vezette. A halottasháznál is, a templomi ravatal körül is jobbfelől ültek a férfiak, balfelől a nők. II. Apafi Mihály a ravatal felső lépcsőjére ült. A férfiak oldalán volt felállítva a szószék.

A temetési szertartás a halottas háznál kezdődött. A protestánsoknál énekből, beszédből állott. A beszédet az udvari pap tartotta. Utána két méltató beszéd következett: egyiket magyar, a másikat szász ember mondotta. Az utóbbi, hogy jobban megértsek, latin nyelven beszélt. Ugyanez ismétlődött a templomban, ahol a megholtat eltemették. Az ország nevében e két beszédet a katolikus fejedelmek temetésénél is megtartották. Báthory Kristóf temetésekor a szónokok a temetési menetben külön helyen mentek. A katolikus temetés szertartási részét Báthory Kristóf temetése világítja meg. A halottas háznál lefolyt szertartásról nincs feljegyzés, azonban Esterházy Miklós feleségének temetéséből kitűnik, hogy a „fölvétel” gyászbeszédekkel egybekötött egyházi szertartások között történt.

A templomi szertartás misével volt egybekötve, amelyet a papság köteles napi imája (breviárium) megfelelő részének elmondása előzött meg. Esterházy Miklós nádor feleségének temetési leírása e részt a reggeli imádságban: a Matutinumban állapítja meg. A szertartáskönyv hozzáveszi még a Laudest is. Amikor a misének felajánlási része, az offertorium, következett, Báthory Kristóf temetésekor a fejedelem rokonsága, a tanácsurak és egyéb katolikus rendek az akkori kor egyházi szokásai szerint az oltárhoz mentek, hogy ajándékaikat ők is felajánlják. Mise után a temetési szertartást végezték el. A gyászbeszéd közül, bár nem teljesen, fennmaradt Leleszi János jezsuita atya beszéde, amelyet Báthory Kristóf ravatalánál mondott. A gyászbeszéd gondolatvilágának, formájának megvilágítására álljon itt e beszéd rövid tartalma:

Xerxesről mondják, – úgymond, – hogy amikor seregének a Hellespontuson való átkelését szemlélte, szemei könnyelábadtak, mivel arra gondolt, hogy száz év múlva ennyi ezer emberből egyszem lesz életben. Azt annyiféle ember sorsa sírásra bírta, őket azonban barátjuknak, legjobb atyjuknak halála tölti el jajszóval és könnyel. Vegyék szemügyre a hallgatók, milyen fejedelmet vesztettek el, milyen csapás sujtotta az államot. Véleménye szerint az államban semmi sincs nehezebb, minthogy egy ember sokak előtt álljon, az állam kulcsát kezében tartsa, a nyomorútnak menedéke és bajukban segítségük legyen. A fejedelem kitűnt könyörületeségével, méltányosságával, az állam kormányzásban való okosságával. Különös isteni adománnyal rendelkezett. Ha Ulissest magasztalja Homeros, mivel az sok ember szokásait és városait látta, mennyivel kisebb a mi Ulissesünk, aki alig lépett ki a gyermekorból és már V. Károly császárnál járt és annyi várost és országot meglátogatott? Hispániát, Flandriát, Germaniát, Italiát bejárta és ez országok nyelvét is megtanulta. Alig tért vissza Károlytól, fejedelme, János Zsigmond, már Franciaország királyához, Henrikhez, küldte őt követségben. A fejedelem őt, szinte gyermekkorában, titkárává, tanácsadójává tette. Fialat vala, de ítéletében öreg, tanácsában érett, jellemében kegyes. Azonban, amint az emberi dolgokban minden változó, így Kristóf életfolyása sem volt soká boldog. Választékosan mondja Plautus,

hogy az emberek mintegy két labdával játszanak. Nem kevésbé bölcsekedett Jób az emberi változás és béketűrés példáján. Ki tudná elsorolni a kellemetlenségek Iliasát, amelyet a fejedelem hét-nyolc évet át eltűrt? Hűségét fejedelme előtt kétségbe vonták. Testvérével együtt hányan szánták halálra? Vallásuk miatt gyűlölségbe estek. Mások a család fényét kifogásolták és tőlük elfordultak. Kitartásukért, állhatatosságukért gúny tárgyává lettek. De ők hősiesen helyt állottak, erejük, mint kard a hüvelyében, pihent. Nem emlékszik meg a szegények iránt való jótéteményeikről, a papságnak tett adományaikról, nem említi meg, hogy mennyi embert, akik erényükkel és nem származásuk révén tűntek fel, felemeltek. Elmellőzi Kristófnak jóakarátát, szolgálóival, alattvalóival szemben mutatott méltányosságát, nem említi, hogy a nagyokkal szemben milyen vala figyelmessége, az alattvalókkal szemben való jósága, amelyek miatt most nemesek, köznép egyaránt sírnak. Kegyeetlen lenne, ha türelmességét fel nem említené. Betegségében, testi gyötrődésében, fájdalmai keserűségében Isten ellen panaszszó nem jött ki az ajkán, a költő intelme szerint a nehéz időkben is megőrizte lelki nyugalmát. Türelmességének, törhetetlen lelki erejének nem közönséges példáját hányszor mutatta, akár azzal, hogy a rágalmozók beszédét megvetette, akár azzal, hogy ellenségeit nem fegyverrel, hanem jótéteményekkel szerelte le. Szerénysége pedig annyira hihetetlen, hogy úgy tűnt fel, mint ha tekintélyéről megfélemlenék. Ki panaszkodhatik, hogy őt kegyes füllel meg nem hallgatta? Gazdag és szegény, nemes és nem-nemes az ő alázatosságát csodálják. Hányszor mondta, hogy terhes neki a fejedelemség. Terhes vala neki a szó, amely az ő dicséretét zengte. Mi inkább említésre méltó, mint e két testvér vallási alkotásai? Egyik a karvezető, a másik a tanító szerepét tölti be. Boldog a pap, aki ilyen énekesekhez méltó! Boldogok a fülek, amelyeket énekük édessége simogat. Ez eszközökkel szereztek maguknak dicsőséget!...

A gyászbeszédok után dicsőítő versek elmondása következett, amelyeket a megholtra rögtönözve készítettek. Így Báthory Kristófnál a jezsuita atyák recitáltak verseket a fejedelem tisztességére. Apafi temetésekor „a majestásnak alsó grádicsára jobbfelől lábtól felállván, Bethlen László uram egynéhány magyar strófából álló ritmust süvegfeltéve declamált tisztességesen.” Ilynemű versekből több maradt fenn, amelyek például Báthory István fejedelem és lengyel király temetésére készültek: az elhunyt nagyságát dicsőítő és a szomorúságot kifejező elégiák. Bethlen Gáborról is maradtak fenn gyászköltemények, amelyek egyéb ilyen fajta versekhez hasonlóan kevés tartalmukkal lepnek meg.

Hogy az erdélyi temetkezési szokások még a fejedelmekre vonatkozólag is mennyire megegyeznek a magyarországi egykorú szokásokkal és hogy nyilvánvaló legyen, hogy a két országban lakás a közös eredetű hagyományokat mennyire nem szüntette meg, annak bizonyosságául szolgál néhány magyarországi temetés.

Bosnyák Tamás főúr 1624-ben és gróf Forgách Miklós 1636-ban végbement temetésekor ilyenféle csoportosítás szerint fejlőd-

tek fel: elől a főurak színes ruhájú seregei, aztán a gyászolók katonasága vonult fel trombitásan, dobokkal és fekete zászlóval. Utánuk jöttek a diákok kereszttel, majd a közrend, tizenkét kol-dus gyászban, a papság, nagy fasírirat, amelyet nyolcan is vittek, gyászzászlók, az ország veres zászlója, külön-külön a sarkanytű-palos-botvivő, a trombitások és dobosok, a rokonság. Most a holttestet hozták, utána jött az özvegy, leányai, rokonságbeli nők, akiket két-két férfi karonfogva vezetett, a női személyzet. Nyáry Krisztina temetéséből még megtudjuk, hogy a koporsót közrefogó katonaság puskáját hóna alatt viselte, a zászlókat lefordítva vitték, hasonlóképpen a tizedes-dárdákat is. A koporsóra a fekete posztón kívül vontarany terítőt is helyeztek. Ugyanígy lehetett Erdélyben is.

A katolikus temetés befejezéséhez tartozik még a gyászmise, a requiem, amely a temetést rendesen megelőzi, ha ez a templomból történik, vagy követi azt. Ilyen requiem előkészületei, templomdíszítései Báthory Kristóf fejedelem halálával kapcsolatban ismeretesek előttünk 1581-ből. Lengyelországban a vilnai székesegyházban volt a requiem. Vilnában mondták a gyászmisét, de kétségkívül erdélyi szokás szerint, hiszen a résztvevők is jórészt magyarok voltak. Báthory István ugyanis magyar katonasággal vette magát körül, környezete, udvara is inkább magyarokból állott.

Nagy bajban volt az időben Lengyelország. Háta megett akkor erősödött meg Oroszország, elszedte a lengyelek várait, földjét, egész Lengyelország elvétele eszébe forgott. E nehéz napokban Báthory István sietett a lengyelek védelmére. A fáradt lengyel nemesség személyes felkelése helyett a megnagyobbított adókból katonaságot fogadott. Serege lassan tízezerről százezerre szaporodott, amelyben nagyon sok volt a magyar, főleg erdélyi. Fennmaradt a magyar katonaság fizetési jegyzéke és abból tősgyökeres magyar nevek tűnnek elő. Századosok, tizedesek, zászlótartók, gyalogos és lovas katonák, huszárok és hajduk százai. Magyar fiúk vértettek el Lengyelország szabadságáért! Ők voltak a király leghűségesebb katonái, mert ők a becsületért is harcoltak, amikor fejedelmük oldalán a lengyelekkel együtt küzdöttek. Külön századokra osztva maradtak, hogy a nagy uralkodó szeme mindig rajtuk lehessen és vitézségükben gyönyörűséget lelhessen. A requiem évében, 1581-ben, az erdélyi lovas katonák száma nyolcszáznál, a gyalogosok száma több volt háromezernél, akik most a gyászban egyik maradtak otthonmaradt honfitársaikkal. Még inkább egyik maradtak azok az erdélyiek, akik a királyi udvarban éltek. Ezek közül mindenféle elfoglaltságban találunk. Az udvari tisztviselők (kocsimester, konyhamester), a nemes apródok, kapusok, kocsisok stb. között több-kevesebb magyar név fordul elő.

A requiem mellett, hogy az erdélyi fejedelmi temetéskor az udvar felöltöztetésére enged bepillantást, másrészt a templomi elrendezést is megmutatja. Requiemkor ugyanis ravatalt állítottak fel és a temetési szertartásokat is megtartották. A királyi lak falait, padjait, asztalait fekete posztóval vonták be, ugyancsak be-

vonták a templom falait is azon a részen, ahol a koporsó állott. Körülötte bevonták a padokat, a padlót, valamint a vánkosoikat. Száznolc öl selyemmel takarták be a ravatalt (egy öl majdnem három méter). A vánkost, amelyre a koronát helyezték, szövettel vonták be, úgyszintén a koporsó tetején álló keresztet, buzogányt, koronát.

Morva-cseh-lengyel fekete posztóból az egész udvart felöltöztették. A tisztviselők, apródok, komornyikok, káplánok, zenészek (karmester, éneklő fiúk, kürtösök, dobosok), a „művészek” (patikus, sebész, magyar sütő, sátoimester, mosó, óramester), iparosok, az istállók személyzete, száz szegény mind fekete posztó ruhát kaptak. Feketével terítették le a király lovainak nyergét, sőt vadászkutyaíra is három öl posztó jutott. Drágább fajta posztóból a királynak, továbbá Báthory Boldizsárnak, az előkelő udvari embereknek is ruhát készítettek, amelybe a requiemre öltözködtek. A szegénységnek gyászruhája erdélyi szokás szerint csuklyás volt. Hasonlóképpen csuklyás volt a negyven udvari emberé is, akik nagyobb fajta gyászgyertyával kezükben a ravatal két oldalánál állottak. Ruhájuk azonban nem volt olyan széles és hosszú, mint a szegényeké. A ravatalon hihetetlen számban gyertyák égtek. A fejnél négy nagy, a párkányzaton négyszáz kisebb. A csuklyás szegénység kezében is gyertyák valának. A költség három-ezer forinton felül emelkedett. Nagy pénz olyankor, amikor egy százados havi fizetése 12–16–20 forint, tizedesé 6, közlegényé 4–5 forint.

Végül a temetés betetőzése a sír fölé emelt emlék elhelyezése volt. Báthory István síremlékéhez hasonlóan emlékmű állott Báthory Kristóf sírján és a gyulafehérvári székesegyházban nyugvó fejedelmek hamvai felett. Bethlen Gábor síremléke elkészítésére pénzt hagyott; rajta alabástromkőből készült domborművű arc képe is ott díszlett.

A díszes síremlékek a kortársak tiszteletét az utódok előtt századok multán is hirdetik.

Vajdakamarási Lőrinc pap.

Irta: KELEMEN LAJOS.

Szinnyei József a *Magyar Irók Élete és Munkái*-ban¹ megemlíti *Vajdakamarási Lőrinc papot* és két ritka verses munkáját.² Életrajzi adatokat azonban nem ismer róla s mindössze annyit ír, hogy kolozsvári református pap volt, – de ez is tévedés.³ A régebbi írók közül viszont Aranyosrákosi Székely Sándor, kétségtelenül Uzoni Fosztó István nagy kézíratos latin unitárius egyháztörténete nyomán,⁴ Vajdakamarási Lőrincet 1592-ből mint gyerővásárhelyi unitárius papot említi, de ő nem ismerte irodalmi működését. Székely Sándor adatát idézi aztán az Erdélyi Református Egyházkerület 1871-i Névkönyvében a gyerővásárhelyi egyházközség történetének névtelen írója, de ez az író, bár semmi ellenkező adata nincsen, egyszerűen nem hiszi el, hogy Gyerővásárhely valaha unitárius egyházközség lehetett s így azt sem, hogy Vajdakamarási Lőrinc is unitárius pap volt.⁵

Ez a kérdés azonban nem hit-, hanem ténykérdés.

Vajdakamarási Lőrinc unitárius papságát az Unitárius Egyházközség levéltárának legrégebb (1587–1605) jegyzőkönyvéből⁶ három különféle adattal igazolhatjuk. Ezek az adatok egyszerűs mind néhány érdekes vonást szolgáltatnak e XVI. százévi írónak teljesen ismeretlen életrajzához is.

A legelső adat az 1592 június 3-i tordai zsinat egy határozata-

¹ XIV. 778 l.

² *Ighen szép Historia, az Jason kiralynak hazassagarol.* Kolozsvár, 1581. 4r. 6 sztl. lev. Megvan a M. Tud. Akadémiánál és a marosvásárhelyi gr. Teleki könyvtárban. Szabó Károly *R. M. K. I.* 183 sz. *Szép Tanosag. Az iöuendő rettenetes iület napiaról.* Kolozsvár, 1591. 4r. 4 lev. Egyetlen csonka példánya a pesti ref. koll. könyvtárban. Második kiadás Debrecen 1596. Megvan a M. N. Muz. és a debreceni ref. koll. könyvtárban. Szabó K. *R. M. K.* 246 és 282 sz.

³ A kolozsvári ref. egyházközség 1568-ban megszűnt s csak a XVII. sz. első évtizedében szerveződött újra. Első papja Maróthi Traszki Lukács volt. Pokoly József: *Az erd. ref. egyház története.* II. 36–37 l.

⁴ A. Székely Sándor: *Az unitária vallás történetei Erdélyben.* Kolozsvár 1839. 197 l. E mű lényegében Uzoni Fosztó I. munkájának kivonata.

⁵ Id. mű 31–32 l.

⁶ *Protocollum generale et partiale consistorii.* Vegyesen vannak benne zsinati és consistoriumi végzések. Legtöbb a válópör. Eredetije az Unitárius Vallásközség (Status) levéltárban Kolozsvárt.

ában fordul elő. E zsinatot Hunyadi Demeter superintendens alatt tartották s az szigorú határozatokat hozott a zsinatról ok és engedély nélkül elmaradó papokra s egyszersmind az iskolamestereknek is kötelességükké tette a zsinaton való megjelenést.⁷ De nevezetes intézkedése volt a zsinatnak, hogy négy papot rendelt, „kik Déva felé alá menjenek és az ecclesiákat, patronusokat az igaz religioban tanításokkal konfirmálják”. E négy pap közt ott találjuk *Vajdakamarási Lőrinc gyerővásárhelyi prédikátort*.⁸

Ugyanebben az egyházközségben szolgált a következő év elején is. Az 1593 április 12-én Kolozsvárt, már Enyedi György püspök vezetése alatt tartott zsinat jegyzőkönyve úgy említi Vajdakamarási Lőrincet, mint a kalotai egyházkör esperestjét,⁹ aki gyerővásárhelyi Vámos István és felesége, Kovács Kata, válóperét nem tudta véglegesen elintézni s az ügy így a zsinat elé került.

Érdekességben azonban mindkét adatot túlszárnyalja az 1597 június 8-i kolozsvári zsinatnak az a határozata, mely Vajdakamarási Lőrincet papságától megfosztja.

E súlyos határozatot peres eljárás és tanuvallatások előzték meg, de ezek az életrajzi, vallás- és erkölcstörténeti nézőpontból kétségtelenül nagybecsű adatok – sajnos – nem maradtak reánk. A zsinat ítéletének megokolásából így is megállapítható, hogy Vajdakamarási Lőrinc kétségbeesetten, de eredménytelenül védekezett a vádak ellen s a tanuk egy részét infámisoknak, azaz rossz hírűeknek, megbízhatatlanoknak állította. Maga a zsinat is elismerte, hogy a bevett vallomások közt vannak olyanok is, melyek világi törvényszék előtt nem állhatnának meg. De viszont voltak oly tanuvallomások, melyeket senki sem kifogásolhatott s ezek lényegében a kifogásolt tanúkkal ugyanazt vallották, ami az előbbieknél vallomását hihetővé tette, s ezért nem lehetett azokat teljesen figyelmen kívül hagyni. De maga a vádlott pap előadásából és ingadozásából is az látszott, hogy teljességgel nem ártatlan. Mivel pedig Lőrinc papot mindenütt, ahol addig lakott, ugyanazzal vádolták, amivel most: a zsinat nem hihette, hogy most azokban a hibákban teljesen ártatlan legyen. Magaviseletével egyházának is ártott s a másvallásuaknak alkalmat nyújtott egyháza támadására. Végre, mivel éktelen szitkozódása, főképpen házanépe között bizonyos volt, mindezekért a zsinat elítélte. Az ítéletet többféle nézőpontból való érdekességéért teljes szövegében közöljük.

Sententia Synodi, congregatae Claudiopoli, ad diem octavum Junii, anno 1597. contra Laurentium Wajdakamorasi hec est.

Noha hihető, hogy az be vött vallások között vadnak oly tanok, kik infamiában vadnak, es fassioyok netalan, fű keppen az kwlsó törüinben megh nem allananak. De myvel hogy vadnak öllianok is, kik ellen senki nem contradicalhat es azoknak vallassokkal egygywt foli amaz felsőknek is fassioyok.

⁷Egyszersmind az elvilágiasodó mesterekre kimondta, hogy „tisztességes öltözetben járjanak, az katona hegyes gallért letegyék és hajokat is katona módon ne vétessék, hanem a filőknek közepire érjen az hajok”.

⁸ Az adatok az id. jkönyv 261–62 lapjáról.

⁹ Id. jkv. 46–48 l.

Teccet az Synatnak, hogy az infamissoknak bezedit imezeknek vallassok hihetőve tezi, es nem telliességgel megh vetendeők. Masodszor, vizi eziben az synat, hogy Lőrincz pap bezidit vgy viseli, hogy magát telliességgel ki nem feitheti az vitekbwl, hanem titubal es implicallia magat zauaua, honnan itili az Synat, hogy telliességgel nem artatlan. Harmadszor, myuel hogy egieb heliekenys, valahol lakot Lőrincz pap, myndenwtt inkab ezen vitekkel vádoltatott, es myndenwtt magara gyanot hozott. Nem hiheti az synat, hogy mostis telliességgel azokban az kikkel vadoltatik viteknelkwl ligien. Negiedzer, myvel hogy az egiz Ecclesiat nagy infamiaban hozta, es alkolmatossagot zolgaltatott, az my velnk ellenkezőknek arra, hogy az Istennek igassaga twllök karolmatossik. Wigezetre, holot éktelen zitkozodassa, fw kippen haza nipe között constal. Mind ezekirt teccet az egiz Synatnak, hogy az Pal Apostalnak mondassat követwen I. Cor. 5. Cap. w. 11. Si quis, cum frater apelletur, fuerit Scortator aut avarus, aut simulachrorum cultor, aut conviciator, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi ne cibum quidem capiat is *Wajdakamarasi Lőrincz papott az my gywlekezetwnkbol ki rekezywk, ki zamlialljuk es excludalljuk. Kinek nagio bízonsagara köntössit es sewegit, az egiz gywlekezet előtt, hadgiuk es paranczolljuk, hogy levonnyak.* Quod et factum est. Ezek megh lewén, az Synat megh engedte, hogy holot Lőrincz pap, magat az bwnökben, kikkel vadoltatott, artatlannak mondgia, idei es zabadsaga legien, maga megh igazittassara es tizittassara kit ha megh chelekedhetek, az Ecclesiat ez utan ez felől megh találhattya. Datum Caudiopoli, die 18 Jvnij Anno a nato Christo domino 1597.

A határozatnak tulajdonképen a Pál apostol korinthusbeliekhez intézett I. levelének a megokolásba foglalt 5. fejezet 11. verse az, amiből a vádakra következtethetünk. „Ha valaki, habár testvér is, parázna, fősvény vagy bálványimádó, vagy szitkozódó, részeges, vagy kapzsi: az ilyenekkel ne éljetez együtt”.

Ha Lőrinc pap e hibáknak csak egy részében is vétkes volt: megérdemelte sorsát. Példaadásra kötelezett egyházi embert ily súlyos hibákkal az egyháznak saját érdekében nem szabad vezető helyen megtérni. S az ítélet megokolása főlemlíti azt is, hogy Lőrinc pap magaviseletével egyházának ártott s a más vallásuaknak alkalmat nyújtott a maga hibáival egyháza támadására.

Itt valószínűleg a jézsuitákra kell gondolnunk.

Az unitáriusok helyzete Dávid Ferenc elítéltetése és halála után mindenütt megnehezült.

Midőn a medgyesi országgyűlés Erdélyből kizárta a jézsuitákat, a református egyház lett a leghatalmasabb Erdélyben s a törvényeket is úgy fogalmazták, mintha az egész Erdély református lett volna.¹⁰ Viszont Báthory Zsigmond előbb titkon, azután nyíltan is mindent megtett, hogy a jézsuitákat újra betelepítse Erdélybe s 1594-től ezek teljes erővel dolgoztak újra itt. Az unitáriusoknak tehát két erős ellenféllel kellett küzdeni. Báthory Zsigmond 1596-ban Náprágyi Demeternek, a róm. kath. püspöknek, adta Gyalut, honnan Tornyai Mátét, a református püspököt, eltávolította. Gyaluhoz pedig akkor még unitárius vallású falvak is tartoztak.¹¹ Ezekben a harcias szellemű katolikus püspök kétségtelenül megindította az akciót lelki hatalma érdekében is.¹² A Gyerővásár-

¹⁰ Pokoly József, *Az erd. ref. egyház története.* I. 292.

¹¹ Igy Szászlóna. Unitárius volt akkor a mellette fekvő Oláhfenés is. A *Prot. gen. et part. Consistorii* adatainak bizonytsága szerint még 1603-ban is unitárius papok voltak itt.

¹² *Annae litterae soc. Jesu stb. Fontes R. Trans.* V. 36–37.

hellyel szomszédos Mákót 1597-ben a jézsuitáknak adták, – a szomszéd Jegenyé pedig előbb is róm. katolikus volt, s Kolozsvárt, az unitáriusok főfészkeiben, erős jézsuita agitáció folyt.¹³ Ily körülmények közt a szorongatott egyháznak súlyos hátrányára szolgált, ha jó példaadásra hívatott papjainak életmódját lehetett az egyház támadóinak kihasználni.

Ezért egészen természetes, ha az egyház igyekezett megszubadulni botránykövétől. Így érthetővé válik a zsinat szigora, mely Vajdakamarási Lőrincet megfosztotta papságától és ennek jeléül papi köntösét és süvegét az egész zsinati gyülekezet előtt levonta róla.

Az egyházi emlékekben nincs adat aztán arról, hogy Vajdakamarási Lőrinc megpróbált volna élni a neki még fennhagyott lehetőséggel, hogy „ideje és szabadsága legyen a maga megigazítására és megtisztítására”,¹⁴ s ha ezt megteszi, még folytathatja egyházához. A már akkor idősebb ember aligha el nem késett a megjavulástól s papsága elvesztése az utolsó adat, amit róla ismerünk.¹⁵

¹³ Veress Endre dr., *A Kolozsvári Báthory egyetem* stb. Erdélyi Múzeum 1906. 252–53. l. és az előbb idézett forrás 44–45, 48–55, 60–65. l.

¹⁴ L. a szövegben közölt ítélet végső sorait.

¹⁵ Meg kell emlékeznünk még Vajdakamarási Lőrinc származásáról is. Neve kétségtelenül származási helye, *Vajdakamarás*, után fölvetett név. E kis kolozsmegyei, mezőségi falu a XVI. és XVII. század folyamán a szomszédos Szováti, Kályán, a közeli Száva és más egyházközségekkel együtt az unitárius egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint unitárius falu volt. Vajdakamaráson az unitárius anyaegyházközség csak 1723-ban szűnt meg. Ekkor a templomot Almási Gergely Mihály unitárius püspök Bethlen József gróffal kötött szerződésben eladta a reformátusoknak. A Bethlenek 1659 óta birtokosok itt. Ekkor (l. 18.) adta a falut Barcsay Akos fejedelem Bethlen Jánosnak és feleségének, Váradai Borbárának. Apafi Mihály aztán – mivel Barcsay adományait az országgyűlés érvénytelenítette – 1662 február 15-én újra Bethlen Jánosnak és utódainak adta a falut. (L. Kemény József gróf *Possessionaria*. Comitatus Kolos. Kézirat az Erd. Múzeum levéltárában. A templom adásvételi szerződése közölve az Erd. ref. egyházkerület névkönyve 1885. évi 17-ig lapjain.)

Nagy Iván: *Magyarország nevezetes családai* IX. k. 117. lapján *Vajdakamarási* előnévvel ír arról a *Pap* családról, melynek egyedüli tagjául épen az író Lőrincet említi. Ez kétségtelenül tévedés. V. Lőrincnek a *pap* nem vezeték-, hanem foglalkozásneve volt, s *Vajdakamarási Pap* nevű nemes családot sem azelőttől, sem azutánról nem ismerünk. A XVIII. századi református író-pap Kamarásiakat sem tudjuk összeköttetésbe hozni Lőrinc pappal és családjával.

Magyar misszionárius Keleten a XIV. században.

Hogy került *Magyar* Illés a kipszaki tatár khán udvarába fejedelmi nevelőnek? A kérdésre mindenki által elfogadható feleletet nehéz adni, de könyvnyű megmagyarázni.

A kipszaki (Kapszak, Kapschak) khánság az Aldunától az Ural folyóig, jobban mondva a Volgáig terjedt, melyet a tatárok Kunország megsemmisítése és Oroszország leigázása után alapítottak. Ennek khánja, Özbegek (1328–341), udvarát Bakcsi Szarájban tartotta. Bakcsi Szaráj Krimben van. A khán fenhatósága alá a tatárokon kívül kunok, jászok is tartoztak.

A magyarok előtt a kunok, jászok, tatárok nem voltak ismeretlenek és az összmagyarságot szomorú emlékek fűzték a tatár ismeretséghez. Bármilyen rémképek ujjaltak is meg a magyarok előtt a tatár név említésére, a magyar misszionáriusok még sem mondtak le erkölcsüknek megszelídítéséről s azért időnkint mindig akadt vállalkozó, aki élete kockáztatásával középük vitte az evangéliumot.

A XIII. században alakult szerzetesrendek tagjai erre a hősiességre vállalkoztak: erre buzdította őket szabályzatuk szelleme és az a bizalom, mellyel a pápák megtisztelték, őket küldvén követi minőségben a keleti fejedelmekhez. Tizenkét fejezetből álló szabályzatuk utolsó pontja azon testvérek részére íródott, kik a szaracénok vagy más hitetlenek közé akarnak menni. Tehát Szent Ferenc elképzelésében benne van az apostoli vállalkozás lehetősége.

A ferencrend történetének aranylapja a pogány népek között töltött időnek megrörökítése és a félvad népek megtérítésének nehézsége. A civilizáció felé haladó népek közül többen utánozhatnák Sanfrancisco példáját; ez az északamerikai város hatalmas szent Ferenc szobrot állított piacára arccal a tenger felé fordulva, mintha új rajokat várna a Szent a zugó vizek hátáról, mert nincs a világnak elrejtett zuga, melyet a ferences szegénység, szerénység és akaraterő át nem kutatott volna.

A ferences missziók nagy jelentősége abban van, hogy a civilizáció útörőinek megbízatást jóformán senki sem adott. A ferencesek nem végeztek politikai és diplomatai előtanulmányokat; nem védte őket valamelyik európai nagyhatalom félelmetes pallosa, s mégis mindenhol ott vannak. A „Krisztusért Vándorló Testvérek Társaságát” IV. Ince pápa már 1252-ben jóváhagyta.

A magyaroknál szerencsésen találkozott a ferences szellem a vándorló természetel.

Kétségtelen, hogy a magyar vándorolni ma is szeret. Azt nem merném határozottan állítani, hogy ez természete volna, inkább írom a mostoha körülmények rovására, melyekben kezdet óta élt és él ma is. Terméketlen évek, éhség, pusztító háborúk, földült családi fészkek vándorbotot adnak kezébe s ő megy az élet után, menekül a nyomoruság elől és szétszóródik az egész világon. Ez mindig így volt. A közlekedési eszközök tökéletlensége útját nem állotta. A tudóst hajtotta tudományyszomja, a papot pedig Isten igéjének magvetése.

A régi pápai jelentések szerint Erdély Tatárországgal határos volt. (*Analecta franciscana* IV. K. 554. l.) IV. Ince 1245–1253. között három ferences missziót küldött Keletre a mongolok közé, melyeknek útja a tatárok országán vitt keresztül. Carpinai János atya 64 éves korában vállalkozott, hogy fölkeresi Kujuk nagy khánt Pekingben. Útja két évig tartott. Carpinai és német társainak útja Keleten vitt keresztül. Portugáliai Lőrinc ugyanekkor Sziria felé tartott (*Archivum Franciscanum Historicum*, 1924. 65. l.) Ezeknél sokkal nevezetesebb volt a flandriai származású Rubriques Vilmos vállalkozása, aki meglátogatta Nungu nagy khánt és Batu khánt. Rubriques Vilmos IX. Lajos francia

király kereszteseivel hagyta el Németországot 1253-ban. A keresztények és mongolok ekkor találkoztak egy közös célban. A keresztények meg akarták téríteni a szaracénokat; a mongolok is fenyegetőleg léptek föl ellenük. Ezért a mongolok szövetséget terveztek a keresztényekkel a szaracénok ellen. A szövetség nem sikerült.

A magyarok nem annyira pápai követségben, mint hittérítői szándékkal indulnak Keletre. Leginkább Tatárország kipszaki khánságát keresik fel. A magyar ferenceseknek olasz, német, francia testvéreikkel szemben megvolt az az előnyük, hogy a tatár nyelvet könnyen elsajátították, a nyelv sajátosságait, a nép szokásait hazai munkásságukból ismerték és ezzel jelentékeny eredményeket értek el úgy az országban, mint a határokon kívül. Özbég tatár khán a ferenceseknek megengedi 1314. márc. 20-án a harangozást, melynek a mohamedánok nagy ellenségei; a ferenceseket mentesíti minden haditehertől, vámtól, adófizetéstől és védi templomaikat, házaikat. (*Arch. Franc. Hist. U. o.*). A magyar ferencesek és kunok között barátságos viszony fejlődhetett ki. Erre enged következtetni a *Codex Cumanicus* és *Magyar Illés* szerepe.

A *Codex Cumanicus*, melyet a velencei szent Márk könyvtárban őriznek, az egyetlen kunnyelvű emlék. Eredete 1303-ra vihethető vissza. Ami ebből a ferencrendiek közélebről érdeklí az, hogy közli a sok vallásos tartalmú szöveg között a bánatfelindító imát, melyben az Úr és a boldogságos Szűz után szent Ferenc segítségével könyörög a bűnbánó és csak azután hívja segítségül szent Péter, szent Pál apostolokat, minden szenteket. „Jezuklumen bey tengga arc Mariam katunga are Francisca, are Petrus are Paulus, dage barce arlarga... jolbarurmen Maria katunga are Francisca, barce arlarga... (Vétkeztem én Uram Istenem, szentséges Urnőm Mária, szent Ferenc, szent Péter, Pál és minden szentek... azért kérem Asszonyunkat Máriát, szent Ferencet és minden szenteket. P. Galubovich: *Biblot. Bio-bibl.* III. 13. Quraracchi 1919; *Ferences Közöny* 1929. I.). Magyarországon a jászok és kunok között a ferencrendiek vándorapostolokként működtek (karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története* I. 40. I.). Ez nagy lelki megértésre, közelségre vezetett, melynek kapcsai ott vannak a *Codex Cumanicus*-ban.

A krimi magyar ferencesek közül 1334. április 22-én vértanúságot szenved Váradi István, aki áttért a mohamedán vallásra, de tettét megbánva, újból katólikussá lett. Először tűzbe vetették, onnan megmenekült, azután karddal szétvagdalták. A következő esztendőben Domokos ferenceset elevenen megnyúzták. (*Analecta franciscana* III. 515.).

Sokkal fogadta és fiának, Csini bégnek nevelését rábizta.

XXII. János pápa 1338-ban a florenci származású Maringola János vezetésével négy ferencest küldött a mongolok közé a nagy khán hívására. S hogy útjukat megkönnyítse, Magyarországon és Krímen keresztül irányította és Magyar Illés testvér pártfogását kérte részükre. A pápa megbízást adott Magyar Illésnek, hogy magyarázza meg a khán fiának, hogy a szentszék nagyon szívesen fogadná az ő követeit. Ha nincs is a követség tagjai között egy más magyar ferences, Gergely testvér (Fejér *Cod. Dipl.* VIII. 4.450–51.), Illés testvér, úgy is eleget tett volna a megbízatásnak. A khán megtiszteltetésnek vette a pápa felszólítását és 1340-ben két kaffai származású urat küldött a pápai udvarba. Ezek mellé vezetőül Magyar Illést adta. Csini bég és népének megtérését, a magyarok és tatárok békés közeledését az 1345–1346-iki háború véglegesen megakadályozta.

Az egészben az a legérdekesebb, hogy a gyászos mohi vereség után egyik tatár khán fiának magyar ferences a nevelője és követségének vezetője.

Dr. Boros Fortunát O. F. M.

Futó ellenségnek arany híd.

Ezt a szólást latinul is szokás idézni: „Hosti fugienti pontem subterne aureum.” Quitard latin eredetűnek tartja s Scipio Africanusnak tulajdonítja, annélkül azonban, hogy állítását bármiféle adattal is tudná igazolni (*Dictionnaire des proverbes*. Paris et Strassburg 1842. p. 342.). Eredetének kutatói Lykurgosra is szoktak hivatkozni, aki egyik törvényében a spártaiaknak megparancsolta, hogy az ellenséget éppen csak addig üldözzék, amíg a győzelem biztosítása érdekében szükséges. Mindez azonban adattal nem igazolható fel-

tevés. A legrégebbi írásbeli feljegyzés, Antonius Panermita anekdotatára (*De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri IV.* Basel 1538. p. 109.), aragoniai V. Alfonz királytól származtatja ilyenképen: „Laudare eum magnopere solebat, quincunq̄ fugientibus hostibus argenteum pontem extruendum dixisset.” Hnr. Merckel szintén Alfonz király nevéhez fűzi ezt a böles megállapítást (*Bericht von der Altenstadt Magdeburk.* 1587. s. 1.). Rabelais híres munkájában (*Gargantua.* Lyon 1533. c. 43.) is előfordul, még pedig a következőképen: „Ouvrez a vos amis ennemis toutes les portes et chemins, et plus tot lear faites un pont d’argent afin de les renvoyer.” Cervantes szintén felhasználta (*Don Quijote.* 1615. c. 58: „al enemigo que huje, hacerle la puente de plata”), ami elterjedtségének messze nyúló számlaira vall. Régente e szólásban az ezüst híd volt járatos; helyette arany híd először d’Aubignénál fordul elő (*Histoire* 1550–1601.). A további adatokat l. Georg Büchmann *Dem fliehenden Feinde eine goldene Brücke bauen* c. értekezésében (Archiv für Litteraturgeschichte. Hrsq. von Fr. Schnorr. 1882. XI. 167. kkl.).

A magyar irodalom szintén ismeri ezt a nemzetközi szólást. Legrégőbbi feljegyzése, tudomásom szerint, Andrád Sámuelnél olvasható (*Elmés és mulatóságos rövid anekdoták.* Béts. 1789. I. 37. sz. „Futó ellenségnek arany híd”), aki így adja elő: „Hunyadi János és Telekesi Imre Vezérek azt szokták vala mondani, hogy a futó ellenségnek arany hidat kell csinálni...” Ó rá támaszkodott Erdélyi János (*Magyar közmondások könyve.* Pest, 1851. 2151. sz. „Futó ellenségnek arany híd.” Hunyadi János mondása) és Tóth Béla is (*A magyar anekdotakincs* Bp., é. n. I. 55. l. „Az arany híd”), akik szintén Hunyadi Jánosnak tulajdonítják ezt a mondást. Lelőhelyeiül még a következő közmondásgyűjteményeinket idézhetjük: Ballagi Mór, *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye.* Szarvas, 1850. 1787. sz. „Arany hidat csinálj futó ellenségnek”; Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szövegek.* Budapest, 1896. 162. l. „Futó ellenségnek arany híd”; Almási János: *Magyar közmondások gyűjteménye különös tekintettel az életbölcsekre és a nevelésre.* Budapest, 1911. 85. l. „Futó ellenségnek arany híd”. Ezek az adatok igazolják, hogy e világszerte ismert szólás a magyar nyelvterületnek is otthonos eleme.

Dr. György Lajos.

Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához.

Gyulai Pál az ő könyvtárát a kolozsvári református kollégiumra hagyta, melynek növendéke, 1858-tól 1862-ig pedig tanára és lelkiismeretes, buzgó könyvtárosa volt. A kolozsvári református kollégium hálával tartozik az értékes hagyatékért, melyhez nagy fiának és a magyar irodalom klasszikus alakjának emléke fűződik. E hagyatékából került elő Riedl *Arany János* című tanulmányának egy első kiadású példánya (megjelent Budapesten 1887-ben), melynek lapszélein Gyulai Pál ceruzajegyzései vannak.

E jegyzések némelyike ténybeli tévedést igazít helyre, jó részük nyelvészeti természetű, de több helyen az Arany költői tehetségéről és művészetéről másképp vélekedő Gyulai hangját, gyakran bosszankodó felkiáltását olvashatjuk ki belőlük. Talán nem követünk el kegyeltsértést egyikük ellen sem e jegyzetek közreadásával. Ma már Riedl is, Gyulai is a magyar irodalom Pantheonában él tovább. Akkor még a tanár és tanítvány viszonyának érzése elevenen élt közöttük. A fiatal, 31 éves Riedl munkáját olvasta és cenzurázta a lapszélén volt tanára. Gyulai jegyzetei gyakran egy felkiáltásban, Riedl nyelvének egyes foltjaira vonatkozó észrevételei legtöbbször egy jelben (?!x -1) merülnek ki.

Hogy Gyulai jegyzetei alapján a nyilvánosság számára is irt volna bírálatot Riedl művéről, annak nincs nyoma sem *Bírálataiban*, mely kötete e korbéli kritikáit tartalmazza, sem Szinnyi bibliográfiai összeállításában. Riedl Arany Jánosát megjelenésekor a kritika elismeréssel fogadta, de nyelvét kevésbé magyarosnak, sokszor modorosnak találta. Leginkább kihívta a kritikát Riedlnek Arany költői leleményéről való fejtegetése.

De térjünk át magukra a jegyzetekre, amint lapok szerint következnek.

8. l. „1841-ben születik leánya Juliska,... 1842-ben fia: László.” Gyulai jegyzete: 1844.

13. l. „1882-ben 65 éves korában megjelenik legnagyobb műve: Toldi Szerelme.” Gy.: *1879-ben jelent meg. 1882-ben meghal.*

14. l. Riedl e helyen a magyarság nemzeti jellemvonásai közt az érzékenységet emeli ki, mely alkalmat ad arra, hogy a józan magyar költői lelkületű is legyen egyszerűsége. Innen a magyar mélabú és a sarga vígadás. — Gyulai jegyzete: *Hát a nemzeti csapások, török dúlás, német iga?*

15. l. Riedl megjegyzi, hogy Arany költőhöz képest feltűnően józan, mintha a *furor poeticus*-nak, a költők szent örülésének nyoma sem volna nála. — Gyulai j.: *A furor poeticus csak a költésnél lepi meg az embert, nem mikor sétál.*

20. l. Riedl Arany egyéniségére jellemzőnek találja, hogy épp a tépelődés drámáját, *Hamletet* választotta fordításra. Gyulai j.: *De inkább szerette a Szentiványéji álmat.*

23. l. Riedl a magyar jellemben mélyen gyökerezőnek mondja a szónoki kifejezőmódot és gondolatmenetet. „Okai a megyei élet, a felköszöntés régi szokása (már Priscus is hasonlót látott Attila lakomáján)”. — Gyulai: *Tehát a hún és magyar egy?*

30. l. „Amint ez a *lángeszű parasztfiú* a világba lép, mindent megtanul, amit magasabb sphaerában tanulhatni, de nem felejt el semmit abból, amit csak a nép fia tudhat.” — Gy.: *Ezt már egyszer elmondotta.*

31. l. Riedl azt fejtegeti, hogyan viszi be Petőfi a népdal sajátosságait a lírába, hogyan viszi be Arany a népi előadás sajátosságait az epikába. Fejtegetését így végzi: „Petőfi műveiből látjuk, hogyan érez a magyar nép. Aranyéból, *hogyan cselekszik.*” — Gyulai: *A fennebbiekből logice az foly, hogyan beszél.*

32. l. Riedl a magyar népdal kezdőképéről azt mondja, hogy „már eleve külsőleg is megérezkíti azt az érzelmet, melyet ki akar fejezni az illető költemény.” — Gyulai megjegyzi: *Ez nem így van egészen.*

34. l. Riedl szerint Arany lírája „úgy keletkezik, hogy forró érzelmei öntudatának hidegségében mintegy megjegecednek.” Gyulai j.: *Bombaszt.*

„Ennek az öntudatosságnak, — folytatja Riedl — külső jele, hogy műveit maga szereti magyarázni; maga elő, hol utószóval, hol jegyzetekkel, hol szótárral.” — Gy.: *A gyengébbek kedvéért.*

35. l. Riedl egypár tartalmas mondattal jellemzi Arany epikai stílusának változatosságát, különösen a Buda Haláláét. Gy. erre megjegyzi: *Jó.*

36. l. Azonban ez öntudatosság Riedl szerint a közvetlenség rovására esik, a reflectálás néha erőt vesz a költőn és prózaivá lesz. — Gyulai: *Jó volna példával mutatni rá.*

37. l. „főtendenciája szintén küzdelem volt.” — Gyulai: *Miért nem iránya?*

Ugyanott Riedl azt fejtegeti, hogy Arany eposzainak főtárgya a magyar és idegen küzdelme, mely évezredes történelmünknek is a lényege. Példákat hoz föl, hogy A. epikájában a magyar mindig valamely idegen ellenséggel küzd. — Gyulai: *Ahol harc van, mindig van ellenfél is.*

38. l. Riedl Arany másik sajátosságának azt tartja, hogy mindenik nagyobb műve „egy-egy erkölcsi krízis rajza.” „Egy hiba elkövetése és bűnhődése ... ez erkölcsi főthemája.” — Gyulai: *Ez sok más költőnél megvan.*

39. l. Arany vándoréletének visszhangját érzi Riedl Toldin, ki ifjúkori hibáját jóvá téve szintén felküzdi magát, mintegy Arany életét symbolizálva. — Gyulai jegyzete: *Erőltetett dolog.*

40. l. Riedl szerint az eposzírókkal ellentétben jellemző Aranyra, hogy a családi élet intimitásai, egyszerű bensősége iránti hajlamát eposzaiba is beviszi. — Gyulai: *Megvan másnál is.*

41. l. „Mily jóízűen, szívesen beszélnek Arany személyei, mint idegenek is egymással, midőn először találkoznak.” — Gyulai: *Ez így van a népeposz — s balladákban.*

43. l. „Arany (*Ősszel* című költeményében) Homernél a görög hőskor társadalmi életét magasztalja.” — Gyulai: *Nem az a fő ott.*

43. l. „Petőfi *genreképies* költeményében ...” — Gy.: *Nem szabatos.*

43. l. A csonka torony leírásában „Arany... egészen tárgyilagos marad, míg Petőfi beleviszi a leírásba saját vágyait.” Gy.: *Nem szabatos.*

43. l. „Arany elkülöníti életét a költészettől.” — Gyulai: *Nem...** (*Olvashatatlan szó.).

44. l. Riedl szerint Arany forradalmi lírája „nem illik Arany... *szeliden zsembelő* egyéniségéhez.” – Gyulai: *Rossz*.

46. l. „Mit gondoljunk arról a létről, melyet nem kívántunk...” – Gy.: *mert nem kívánhattunk*.

47. l. Riedl szerint Arany költészetében a filozófia is megszólal, mely az életben a boldogságot a megelégedésben keresi. Hivatkozik a *Vágy* című költemény utolsó versszakára. – Gyulai: *Ennyi philosophia van sok más magyar költőben is*.

47. l. „A magyar költészet általán természeti érzéke által tűnik ki. Zrinyi költészetében ugyan még egy fűszál sem nő, egy madár sem danol: az ember minden.” – Gyulai: *Nem igaz*.

48. l. „Szabad ég alatt vagyunk az ifjú Toldival ... az ingó nád közt.” – Gyulai: *Minden bujdosó szabad ég alatt van*.

54. l. A petőfieskedők „főhibája Arany szerint... az, hogy a dal compositióját és stílusát a lyra összes fajaiban átvitték. – Gy.: *Nemcsak az*.

62. l. „A semmiből világot teremtő phantasia teszi a művészt valóban művésszé.” Nyolc sorral alább: „Phantasiánk voltaképp nem tud teremteni olyasvalamit, a mi nincs sehol a külvilágban.” – Gyulai jegyzete: *Ellenmondás*.

78. l. Riedl dicséri Arany helyes észrevevését e két sorban:

Messze kirántotta szablyával a vérét;

Bibor szalag aztán tarkázta fehérét.

Mert „ha nyers húsba kést döfnek, a vér nem tapad egyenletesen az acélra, hanem mintegy véres csipke kigyózik rajta végig. – Gyulai j.: *Nem a kés, hanem a ló fehérét érti*.

83. l. Riedl „képtelen képet” lát a következő versszakban:

Harmat érzi: rothad, sugár üti: sorvad,

Könye csak emészti, szerelemtől hervad!

E tüzet ama víz éleszti, nem oltja,

E vizet ama tűz nem iszsza, de ontja.

„Kétségtelen, teszi hozzá Riedl, hogy ez csak gondolt és nem látott kép.” – Gyulai: *Nem érti a dolgot. Hát szegény gazdagot ki látott szó szerint?*

88. l. „Mindnyájan Arany teremtményei: közös családi vonásaik mind reá, édes apjukra *vallanak*.” – Gyulai kijavítja: *ünek*.

91. l. „A költő-alkotta személyek mindig sajátos tehetségeitől függenek. Az Aranyéiban a költő contemplatív hajlamát, realisztikus képzeletét és részletmegfigyelését jeljük fel. – Gyulai: *Éötvös*.

153. l. Riedl dicséri a a természetrajzi hűséget az ingerült pulyka leírásában (Jóka ördöge.) „Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten...” – Gyulai: *Lásd Kisfaludy Sándort*.

156. l. „Az állatokkal, mint olyanokkal, csak az újabb költészet foglalkozik behatóbban: a régi költészetben nincs helyük.” – Gyulai: *Nem igaz*.

156. l. Alább példákat is citál Riedl a Cid-ből, Ariostóból és Cervantesből. – Gyulai: *Hát a Firdüsi Reki-je?*

166. l. Riedl azt fejtegeti, hogy Arany a compositio érdekében a cselekvényt bizonyos rövid időhöz köti. „Az *Első lopás egy esteli elbeszélés*.” – Gyulai: *De nem egy este történik*.

167. l. „Arany epikus tehetségéből hiányzik a leleményesség. Bonyolultabb mesét ügyesen kieszélni: nem az ő dolga.” – Gyulai: *Ostoba beszéd*.

168. l. „Eredeti lelemény van továbbá még a *Bolond Istókban*: de a költő csakhamar *abban hagyja és a maga életének meséjét kezdi elbeszélni*.” – Gy.: *Eretlenség*.

170. l. „De – folytatja tovább – összeillesztésükben, kimélyítésükben, nemesítésükben erős és szerencsés *combinatio-tehetséget mutat*.” – Gyulai: *Az nem combinatio, hanem alkotás*.

170. l. 1846-ban Arany, „*ki még soha sem járt a fővárosban*”, a Kisfaludy-társaságnak beküldi a Toldit. – Gyulai: *Nem igaz*.* (*T. i. hogy *nem járt a fővárosban azelőtt*).

200. l. „Gyöngyvér a megölt Buda holttestén úgy átkozza el Attilát, mint a Niebelung-énekben Siegfried legyilkolása után Krimhild Hagent.” – Gy.: *Hány ilyen átkozódás van még a drámákban és eposzokban!*

201. l. Arany e soránál:

Nincs földön, egen nincs vadnak maradása (BH. V.) Riedlnek Vörösmarty Salamonja jut eszébe, kinek „nincs hol maradása, földön nyugta, égbe vágyódása.” – Gyulai: *Szólásmód, amit mindenki használ.*

201. l. „A hunokat úgy jellemzi Arany: „Úgy mennek a hadra, mint lakodalomra.” (X.) E vers méze a Petőfi kasából való:

„Úgy mennek a halálba ők,
Amint más ember menyegzőre mén.”

Gyulai j.: *Ez is az.** (*T. i. általánosan használt szólásmód).

201. l. „A kiáradt Tiszából kimagasló szigetormó és állatvilágnak leírása (VIII. ének) tán Kuthy Lajos egy regényére vezet vissza.” – Gyulai: *Ezt Arany épen úgy látta, mint Kuthy.*

255. l. Riedl Arany Aristophanes-fordításairól szól: „a fordító félúton, a magyarosítás felében állott meg. Arany helylyel-közzel localizál, máshol ismét megtartja az eredeti helyi viszonyokat: uéha magyar vonatkozásokkal pótolja az eredeti célzásait, néhol elmulasztja ezt.” – Gyulai: *Ostobaság.*

258. l. Riedl szerint Arany művei arról győznek meg, hogy a magyar nyelv nem szűk, nem szegény. A Kazinczyéktól érzett hiányt a népnyelvből kell vala pótolni, mint Arany tette. – Gyulai: *Ez sem áll ily általánosságban. Arany igen sok új szót használ, a hol kell s a hol a nép nem segíthette.*

259. l. „Ha például azt mondjuk valakiről: *hánya a hab*, azt akarjuk kifejezni, hogy győtri a kétség... Valóságos habra már senki sem gondol.” – Gyulai: *Gondol bizony.*

260. l. Riedl Arany nyelvének népiességei közé sorozza azt is, hogy „a – tul, – tül, a – rul, – rül ragokat a legkomolyabb hangú stílusban alkalmazza.” – Gyulai: *Ezt minden magyar költő tette Arany előtt is.*

265. l. A nyelvújítás szóképzéseivel csak elvétve él” (t. i. Arany). – Gyulai: *Nem igaz, igen sokszor él.*

263. l. Riedl szerint számos népi szót, fordulatot, kifejezésmódot Arany vezetett be az irodalomba. A lap alján idézi a Toldi negyedik énekének népi szavait és kifejezésmódjait. – Gyulai jegyzete ezekhez: *Ezek közül nem egyet azelőtt is használt az irodalom.*

265. l. Arany néha „saját virtuozitásától elragadva, oly nyelv alakokat gondolt ki, melyek már mesterkéltek, nem magyarosak:

Tisztessége vagyon, de magát alázza,
Hódoló mosolyának arcját lepi máza.

(Buda Halála II.)

Gyulai j.: *Gyöngyösi tele van az ilyennel.*

Karimás kalappal

A jühörző gyermek meglopni akarja.

(Télben).

Gyulai j.: *Ezt is mindig használták a költők.*

Itt végződnek Gyulai jegyzetei, melyek töredékes voltak ellenére is sok szempontból tanulságosak és érdekesek. – Végül megemlítem, hogy e könyvben találtam egy Lévy-kéziratot: az *Aldás* című költemény kéziratát a költő aláírásával. Gyulai olvasójegyzéknek használhatta

Dr. Csúry Bálint.

„Székely” és „csángó”

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* V. évfolyamának 117. lapján dr. Bitay Árpád ezt írja: „Karácsonyi bizonyításainak helyességét mutatja az a körülmény, hogy a *székely* névnek *székhel* alakváltozatát, épen a XVII. sz. derekáról, bizonyítani is tudjuk. Így: *Szinnyei Magyar Írók Élete* és Munkáinak VIII. 971. hasábján látom, hogy *Medgyesi Pál* egy 1653-ban Sárospatakon megjelent művének hosszú címében is így használta: *Székhelek ispánja.*”

A kérdés történelmi részével nem kívánok foglalkozni; de ez a nyelvi észrevétel félreértésekre adhat okot, kiegészítésre szorul, s gondolom, az érdekes cikkíró is szívesen veszi, ha én is hozzászólok.

A mai *székely* név régi alakja kétségtelenül *zekel*; így találjuk már latin okleveleinkben is (L. Okl. Szótár), tehát jóval a XVII. század előtt. V. ö. pl. *Zekel yo* Székely-jó. A későbbi *székhel* alakváltozat tehát vagy népetymologia

szülötte, vagy csupán az írás sajátossága. Ha népetymológiás alak, akkor meg nem állhat, mert a *székely* név *é*-je zárt, a *hely* szó *e*-je pedig nyílt ejtésű. V. ö. szék. *ehejt*, *eherré* stb. Ezt a különbséget tükrözi a román *săcui* székely, meg pl. *Orhei* Várhely is (megőrzi a *h*-t is!). A régi latin *sicul*-us is a magyar *székely* és a román *săcui* pártján áll.

Ami most az írás módját illeti, az korántsem szokatlan, vagy meglepő. Már a XVI. században is sűrűn találkozunk a *h*-s mássalhangzókkal. Ilyenek p. *thobzodas*, *akarathod*, *dologh* stb. (V. ö. *Erd. Szemle* I., 411 412. l.). Véleményem szerint valószínűleg ilyen adat a dr. Bitayé is.

Ugyanott a 118. lapon a *csángó* névre vonatkozó nagyon érdekes adatot közöl dr. Bitay. A gr. Teleki Domokos, magyarázatát én sem ismertem eddig, de régóta ismerem a Kriza Jánosét, mely véleményem szerint már a *Vadrózsák*-ban eldöntötte a kérdést. Székely szó jegyzékében ugyanis feltalálható a *csángál*, *elcsángál* „kóborol”, „vándorol” igező, s ő maga is abból származtatja a *csángó* nevet. A Teleki észrevétele tehát, mely jóval régebbi, csak valószínűbbé teheti ezt a magyarázatot.

Steuer János.

Anekdota a megvesztegetett bíróról.

Csűrű Bálint az igen becses *Szent Hilárius*-forrástanulmányában (*Erd. Irod. Szemle* 1928. 115. l.) Bod Péter magyar származású anekdotái sorában egyebek közt szóba hozza a ravasz prókátor esetét is, aki csak addig vonakodik a hamis ügyet fölvenni, amíg meg nem pillantja a nagy summa aranyat. A Szent László képével vert csábító pénzdarabok láttára aztán így kiált fel: „Ennyi fegyveresnek ki állhatna ellen, raboddá tettel” (*Szent Hilárius*. N. Nyenyed, 1768. 129. l. 475. sz.).

A *mindenkor nevető Demokritus*-ban (Buda, 1784. I. 23. sz.) Kónyi János ugyanezt az anekdotát – de annak magyaros vonatkozásai nélkül – a bíróról beszéli el, aki az ellenállhatatlan aranyakat e szavakkal üdvözlö: „Quis potest resistere tot armatis?” Kónyi szövegének szószerint megegyező rokonait olvastam a következő külföldi anekdotagyűjteményekben: Joh. Pet. de Memel, *Erneuerte u. vermehrte Lustige Gesellschaft*. Zippelzerbst, 1657. 382. sz.; J. L. Taliz, *Kurtzweiliger Räyse-Gespan*. Ulm, 1702. 31. sz.; *Lyrum Larum Löffelstihl*. 1730. 139. sz.; O. Schreger: *Studiosus Iovialis*. Monachii et Pedeponti, 1749. c. IX. 52.

Nyilvánvaló tehát, hogy Bod Péter anekdotája egy nemzetközi motívum szerencsésen átszínezett magyar változatát képviseli.

Dr. György Lajos.

Tanulságos adat az erdélyi magyar neveléstörténethez.

Adalék báró Kemény Zsigmond életrajzához.

Az Erdélyi Múzeum br. Kemény Anna Levéltára őrzi az alábbi levelet, melyet Ikafalvi Barók Dániel írt Zalathnáról 1827. márc. 17-én a Nagyenyeden tanuló Kemény Zsigmond özvegy édesanyjához.

„A fiammal nevedő kis Kemény Sigmund Édes Anyának.

A fíjam az ifjú Gargots Dániellel a Hunyad Vármegyei érdemes és de-rék Fő Bíró Úrnak fíjával jó barátságban lévén, mind a 2 Részen-lévő Szüléknek is meg-egyezésével a határozottat meg, hogy a fíjam most Húsvétra menjen el az ifjú Gargots Dániellel Farkadinra az attyához a Haczeg vidékén bővön található nevezetes Római Régiségeknek annál jobban lehető meg-nézésére a Praeceptorával Pap István Úrammal együtt, Pünkösdre pedig az ifjú Gargots Dániel jöjjön fel ide a fíjammal az itt levő nevezetes Dolgoknak meg-nézésére; és mi a mi részünkről azt az egy nehézséget formálván: Hogy hát ez alatt mit tsináljunk a kis Kemény Sigmund ötsémmel? erre a Fő Bíró Úr azt felelte: hogy a kis ötsémet is örömet kiviteti a többivel együtt, ha az Édes Anyának és nekünk is úgy fog tettezni. Méltóztassék azért D. K. Sógor Asszony ebbeli szándékát jó idején tudtára adni a közös Praeceptorunknak, hogy az idő eljövetelével ne legyen esztán akadállvunk e miatt.

Zalathnán 17 Martii 1827.”

Özvegy Kemény Simonne válasza nem maradt ránk. Így aztán nem tudhatjuk, hogy az érdekes vakációs kirándulás a hátszegi római emlékekhez megtörtént-e vagy nem? A levél azonban így is tanulságos adatokat tartal-

maz az erdélyi magyar iskolázási és nevelési elvek történetéhez általában s Kemény Zsigmond tanuló éveikhez különösen. Id. Gargots Dánielt a korabeli erdélyi tiszti névtár (Schematismus) 1825. p. 70, 1827. p. 64 is említi. 1828-ban azonban utoljára fordul elő benne a neve. Nagy Iván 4, p. 434 csak 1815-ből említi.

Dr. Bitay Árpád.

Szent István király és a román köznép.

Dr. G. Alexici: *Texte din literatura poporană română*, tom. I., Buda-
pesta 1899 pp. 54–55. egy *Sfintul Ștefan Crain* c. balladát közöl egy Temes-
megyei faluból. Megjegyzése szerint azonban (p. 280.) ez a vers nem a román
népköltészet eredeti terméke, hanem a közlője gyártotta, mivel a román nép
semmit, de semmit sem tud a magyarok első szt. királyáról.

A macedo-román származású Tache Papahagi bukaresti egyetemi tanár
egyik újabb művében (*Graiu și Folklorul Maramureșului*, București 1925,
Academia Română, p. XIII.) egy olyan adatot találók, amely gondolkodóba
ejthet Alexici megjegyzésének a helyessége fölött: „în Bârsana... un țara mi-a
spus că în ziua de 17 August e Sfântul Ștefan.” „B.-ban egy földmives (román
földmivesről van szó) azt mondta nekem, hogy aug. 17-én van Szt. Ist-
ván.” Ez a némileg pontatlan adat legalább is amellett szól, hogy a román köz-
nép itt-ott csak tudott s tud még most is – hiszen T. Papahagi a háború
után járt be Máramarost – Szent István királyról.

T. Papahagi adatát azzal a megjegyzéssel közli, hogy csak „ezt az egyet-
len, teljesen öntudatlan vallásos megtévelyedési esetet” találta.

Dr. Bitay Árpád.

Báróczi Sándor „Amália” c. regényének forrása.

Calprenède és Marmontel híres magyar stilsztájának, Erdélyből a bécsi
magyar gárdába került Báróczi Sándor öbesternek, irodalmi munkásságát ki-
merítő teljességgel és beható részletességgel tisztázta irodalomtörténetírásunk.
Csak egyetlen pontra, egyik kevésbé jelentős regényfordításának származá-
sára, nem sikerült eddig fényt deríteni. Ez a posthumus regény, amelyet Bár-
óczi a cenzura akadékoskodása miatt szintén csak a halála után megjelent al-
kimista tárgyú *Adeptus*-ával együtt még 1790-ben fordított magyarra, a „mo-
solygóbb környüállások” beköszöntésekor a következő címmel látott napvi-
lágot: *Amália Történetei, melyeket Német nyelvből magyarra fordított, 'a' a'
szép Nemnek ajánlva, maga költségén, Testamentumánál fogva kiadatattani
rendelt Báróczi Sándor, a' Nemes Magyar Királyi Testőrző seregétől, Pensióval
nyugodalomra boatsott Obester. Bétsben, Nyom. Haykul Antal bet. 1810. 8-r.
139. l.*

Azt olvassuk ebben a regényben, hogy egy grófi apa idősebb fiát ki-
zárja örökségéből. Okot erre az adott, hogy a meggondolatlan fiatal ember
a család egyik ellenségének leányát vette feleségül. A régi regényeknek e ked-
velhető mozzanata azonban nem ingatja meg a jó fiút sem a köteles szülői tisz-
teletben, sem a felesége iránti állhatatos szeretetében. Mégsem sikerül kibéki-
teni a haragvó apát, akinek ellenszenvét állandóan tüzezi az örökségre kap-
ziskodó fiatalabb testvér. Így áll a helyzet, amikor betoppan az indiai nagy-
bácsi azzal a lesújtó hírrel, hogy a tengeren túl minden vagyonát elvesztette
sőt megbukott vállalata bátyjának pénzét is felemésztette. Az egykori regé-
nyeknek ismerője jól tudja, hogy most mi következik; a kapzsi öcs a földönfutóvá
lett apát elhagyja, a kitagadott fiú ellenben segítségére siet a szerencsétlen-
nek. Ez csak most ismeri meg méltatlanul eltaszított fia nemes szívét: Amáliá-
val boldogan öleli őt keblére, a szívtelen másikról pedig tudni sem akar töb-
bé. Még nagyobb lesz a boldogságuk, amikor az indiai nagybácsi kijelenti,
hogy a vagyon elvesztés csak jámbor koholmány volt a nemesszívűség megra-
gyogtatására s az aljas érzelmek megalázására.

A regény főmotívuma, amelynek itt döntő szerepe van, igen emlékeztet
Marmontel *L'École des Peres* c. elbeszélésére, – (Kazinczy is lefordította ezt,
I. Lev. XXI. 224. l.) – csakhogy nála egészen más a célzata: az apa azért
koholja a vagyoni bukását, hogy fiát a jó útra térítse, aki az erényes szerelem
felemelő hatása alatt valóban munkának is lát s ott hagyja a rossz társasá-
got. Benne Marmontel arra akart tanítani, hogyan kell egy apának rousseaui

módon nem a tekintély szigorával, hanem okossággal fiára nevelőleg hatni.

Báróczi regénye tehát a tőle annyira kedvelt Marmontel hatáskörébe eső utáztat, amelyben bő alkalma nyílt a szerzőnek a nemes, tiszta gyermeki szertet elnyomásával, majd diadalrajuttatásával olvasóit megkönyeztetni. Még egykori szemmel nézve is, lapos, unalmas, vontatottan vánszorgó história: semmiben sem mulja felül azokat a tucatregényeket, amelyeket könyvtárszámra halmozott fel a XVIII. és XIX. század fordulójának megélénkült olvasókedve. Báróczi nagyon is tisztában volt e regény értékével: nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget s Kazinczy sem vette fel Báróczi minden munkái közé. Beöthy Zsolt (*Széphrózai elbeszélés*. II. 63. 1.) és Horváth János (*Báróczi Sándor*. Budapesti Szemle 1901. 107. k.) értékeléséhez nincs is hozzátenni valónk, csupán az, hogy Báróczi eredetije a következő német regény volt: *Amalie, oder einige Züge der wahren Grossmuth, eine Teutsche Geschichte*. Stuttgart bey Johann Benedict Mezler 1770. 8-r. 128. l. Első kiadása e regénynek a *Versuch in rührenden Erzählungen. Von dem Verfasser der Begebenheiten eines Freymäurers*. Stuttgart 1770. (2-ik kiad. u. o. 1772.) c. kötetben foglal helyet, amely rajta kívül (137–264) még 3 nagyterjedelmű s önállóan is megjelent elbeszélést tartalmaz: 1. *Isabelle, oder die Stiefmutter, eine Spanische Erzählung* (3–136. 1.). 2. *Charlotte, oder der groszüthige Freund, eine Englische Geschichte* (265–376. 1.). 3. *Zemin, oder der erfüllte Götter Ausspruch. Eine morgenländische Erzählung* (377–484. 1.). Ez utóbbi 3 darab fordítását tartalmazza az első magyar regényelmélet írójának köteté: *Szívet sebhető 's elmét Gyönyörködtetessel tanító Római Mesékben Tett Próba, Melly Német Nyelvből, a' második kiadás szerint Anyai nyelvre fordítva közöltetik a' Nemes Magyar Hazával*. M. Mándi Sámuel által. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály költséggével és betűivel, 1786. 8-r. 404. l. Báróczi Sándor tehát tulajdonképpen befejezte a Mándi Sámuel munkáját, akinek terjedelmes kötetéből csak technikai okokból szoríthatott ki *Amália története*.

A fenti elbeszélésgyűjtemény címlapján említett „Die Begebenheiten eines Freymäurers” (Frankf. u. Leipzig 1769.) szerzője *Christoph Heinrich Korn* (1726–1738.) holland katonatiszt volt, aki nyugalomba vonulva hazájában, Ulmban, telepedett le s itt Bartholomäi könyvkereskedő vendégszeretetét egy egész sereg különböző tárgyú és különböző értékű kéziratallal viszonzta. Vonalmát a historiához a korabeli eseményeket tárgyaló több világtörténeti munkája őrzi. Tévesen egy *Denkwürdigkeiten von Hungarn* (1772.) c., Magyarország földrajzi és politikai leírását tartalmazó könyvet is az ő javára írják: ennek igazi szerzője azonban K. Gottl. Windisch pozsonyi polgármester, ő csak a kiadója volt. Sokat foglalkozott a zárdák életével, a szerzetesekkel és apácákkal. Ezt a hajlamát, aminek a felvilágosodás egyházellenes hangulata kiváltképpen kedvezett, néhány pasquillusban próbára is tette. Irodalmi munkásságának javarésze azonban a szépirodalom körébe esik. Itt nem tett mást, mint német színűekre csiszolta francia és angol olvasmányait. Ezt az eljárását gondosan takargatta, többször tiltakozott is a meggyanúsítás ellen, csupán *Amalie*-je francia származását ismerte be őszintén: „... zu der Amalie habe ich den Plan einigermassen aus dem französischen Lustspiele: *Le véritable philosophe* genommen” (Vorbereitung). Életrajzírója, Albrecht Weyermann (*Neue hist-biogr.-artist. Nachrichten von Gelehrten*. Ulm 1829. 229. kkl.), aki 37 címszó alatt sorolja fel Korn műveit – de nem tartja teljesnek összeállítását, mert könyveit ez az író kivétel nélkül névtelenül bocsátotta közre – csodálkozik, hogy ez a korlátolt ismeretekkel rendelkező ember pár esztendő alatt annyit és oly sokfélélt tudott összeírni. Tipusa volt azoknak az íróknak, akik a művészi szempontokon magukat túltéve a tömegizlés kedvét keresték. Így a kritika állandóan korholta, sőt gúnyolta (*Allg. Deutsche Bibl.* XV. 1. 247. l., XIX. 1. 260. l., XXV. II. 502. l.), a közönség ellenben kedvvel kapkodta könnyű olvasmányokat nyújtó kopott izlésű könyveit, ilyesformán történt, hogy a fenti 4 regényen kívül még két másik köteté is átszívárgott hozzánk: a *Der Graf Pontis*, 1772. (*Gróf Pontisznak ... szomorú története*. Pozsony és Kassa 1788.) és a *Canut der Grosse*, 1771. (*A Nagy Kanut ...* Pest, 1815).

Báróczi *Amália*-ja tehát kora egyik mohón olvasott s a közönségre tagadhatatlanul hatással lévő német írójának francia eredetű kompilációja. A XVIII. század utolsó negyedében ez az író nemcsak felszínen tudta tartani

magát, ami akkor sem volt kis érdem, hanem feltűnést keltett és olvasó közönséget is vonzott. Ez magyarázatát adja egyszersmind annak is, hogy Băróczi érdemesebb munkákhoz szokott figyelme és klasszikus műveken nevelődött ízlése miként terelődött erre a különben igen jelentéktelen regényre.

Dr. György Lajos.

Egykoru román lapvélemény br. Orbán Balázs művéről.

Alighogy *A Székelyföld leírása* kikerült a sajtó alól, Gh. Barițiu terjedelmes bírálatot írt róla, amelyet 1874-ben tett közzé a szerkesztésében román nyelven megjelenő *Transilvania* 4–10. számaiban. Elismeri, hogy a hatkötetes munka anyagának összegyűjtése, a helységek bejárása, a levéltári kutatások rengeteg idejét és pénzt emésztették fel az írónak; elismeri azt is, hogy az akkori viszonyok között a szokatlanul terjedelmes és díszes kiállítású mű kiadása is sokba kerülhetett. Ami azonban a tartalmat illeti, nem lát egyebet benne, mint a nemzetiségi gyűlölet szítását az Erdélyben élő és egymásra utalt három nép: a magyar, román és szász között. Ezért is első két cikke *A nemzetiségi gyűlölet*, a következő négy pedig *A nemzetiségi gyűlölet szítása Orbán B. által* címen látott napvilágot. Különösen azt veszi rossz néven az írótól, hogy a vegyes lakosságú Barcaságot is székely földnek tekinti és az ott élő románokat Munteniából bevándorolt jövevényeknek tartja. Ezt az állítást hosszasan igyekszik megcáfolni, különös részletességgel szólva a brassói és hétfalusi románok népesedési, műveltségi viszonyairól és történelmi multjáról.

Barițiu bírálatja meglep szokatlanul heves kifakadásaival, bátor szóki-mondásával és alaposágával. Történelmi jelentősége abban van, hogy élénk világot vet a hetvenes évek politikai viszonyaira, főképen azokra a küzdelmekre, amelyeket a nemzetiségi kérdésnek más és más nézőpontból való felfogása indított meg és harcolt végig.

J-es.

Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról.

A mult század harmincas és negyvenes éveiben utazta be Európa jó részét a fogarasmegyei születésű Codru-Drăgușanu János. Észrevételeiről, tapasztalatairól érdekes levelekben számolt be egy közelebről nem ismert barátjának. Latinizáló román nyelven írott leveleit mai románra átírva C. Onciu adta ki: *Călătoriile unui Român ardelean* (Egy erdélyi román utazásai), II. kiadás, București 1924, N. Jorga előszavával.

Codru-Drăgușanu 1829. tavaszán járt másodszor Pesten, ahová Bécs felől érkezett az „Árpád” nevű gőzhajón. Először 1838. őszén utazott keresztül Pesten Bécs felé. Ekkor lényeges dolgot nem ír Pestről, csak Buda szép fekvését dicséri (i. m. p. 49).

Második pesti tartózkodása alatt azonban érdekes megfigyeléseket jegyzett fel s ezek során magasztalva szól Széchenyi Istvánról. Az „Árpád” gőzhajóval kapcsolatban megismerteti barátját a gőzhajózás és a gőzhajó lényegével (pp. 70–71), majd értesíti, hogy Pesten a „Magyar Király”-ba (La Regele Ungariei) szállott a Duna partján s három napot töltött ott. Egy este elvitték a „kaszinóba”, ahol két erdélyi román egyetemi hallgatóval is találkozott. Olaszul, románul, majd pedig, hogy mindenkivel megértethesse magát, németre fordította a szót s úgy értekezett a köréje gyülekező társasággal. Nem talál elég szót a magyar vendégszeretet jellemzésére, a budai és a tokaji borok dicséretére.

A 73. lapon ezt írja: „... újabban a magyarok nagy lépést tettek előre s teljesen le akarják rázni magukról a középkor maradványait... A haladásra, fejlődésre való ösztönzést Magyarország Széchenyi István grófnak köszönheti, aki beutazta a művelt országokat s megtanulta, hogy másként lássa a dolgokat, mint honfitársai. A Duna Gőzhajózási Társaság létrehozásán is fáradozott, ami nagy hasznot hajt az országnak. Ő harcolt legkitartóbban a modern nyelvnek a közigazgatásba és az igazságszolgáltatásba való bevezetése mellett a latin helyett, amellyel nem lehetett tovább haladni. Nemcsak szóval, hanem hatvanezer konvenció forintra vitte győzelemre a Magyar Tudományos Nemzeti Akadémia alapításának eszméjét. Ezzel az utóbbi érveléssel aztán meg-

nyerte, felbuzdította a főúri osztályt is, amely mint mindenütt nemcsak büszke, de gazdag és bőkezű.”

Széchenyi nemes eljárását például állítja a román bojárok elé s reméli, hogy ők is felbuzdulnak rajta, „főleg ha igyekezni fognak tudományos műveltséget szerezni, amelynek teljes híjjával vannak, de amellyel már sok magyar fel van vértézve” (p. 73.) .

Ugy az első, mint a második pesti tartózkodása alatt nagy dicsérettel emlegeti „Viszkeleti” tanácsos műveltségét.

Napjainkban is ilyen beállításban írt róla N. Jorga: *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova 1921. p. 163; két emberöltővel ezelőtt G. Barițiu (1812–1893) nemes kultúrversenyre való kihívásnak nevezi (*Istoria Transilvaniei* I. p. 570) ezt a nagy alapítást; Dr. J. Lupas Széchenyi tanulságos nemzetiségi elveiről írt: *Contele Ștefan Széchenyi și politica de maghiarizare*. Sibiu 1910.

Dr. Bitay Árpád.

Pótlás az Erdélyi Irodalmi Szemle 1028. évi 120. és 154. lapjához.

Dindar (Dénes) nevét – amint a *Dacoromania* IV. évf. 2. rész. Cluj 1927), pp. 864–5. látom – már V. Bogrea is abból az etymonból vezette le, amelyből én.

U o. pp. 862–864. velem egyezően nyilatkozott a *Catargi*, eltérően (szerb v. orosz eredetűnek tartva) a *Comșa* családnév jelentéséről.

I. m. 859. kk. lapjain Bogrea apróbb cikkeiben érdekes újabb adalékok találhatók az E. I. Sz. 1928. évi 154. lapján felsorolt nevekhez.

Dr. Bitay Árpád.

Az esztétika nemzetközi problémái.

Egyáltalán van-e, lehet-e a tudományban s így az esztétikában is más probléma, mint nemzetközi? Hisz a léti tudományok tételei, mint pl. a nehézkedési törvény, a fény terjedési sebessége stb. olyan általános érvényességűek, hogy nemcsak a nemzet, de mintha magának a helynek és időnek a fogalmától is függetlenek volnának. E törvényeken semmiféle nemzet, semmiféle geográfia módosítani nem tud. Lehet *nem* tudni róluk, lehetséges, hogy nem mindenütt ismerik, de a törvény az anyagban megjelenik, érvényesül. És vajon az emberi szellem alkotásairól szóló ú. n. pneumatikus tudományok végső célja szintén nem az a törekvés-e, hogy az egyes ember vagy az emberi közösségek életének és alkotásainak olyan magyarázó elméletéig jussanak el, amelynek érvényességi köre magába fogja *minden* ember, az emberiség, az *ember* lelkivilágát? Sem a kérdés, sem az ellenvetés nem egészen indokolatlan.

A tudományok tényleg nemzetköziek mindaddig, amíg megmaradnak az elmélkedés síkjában. De mihelyt átlépünk a gyakorlat mezejére, nemcsak a konkrét tudományos munka, de maga az eredmény is többé kevésbé nemzeti karaktert ölt. Nemzeti jelleget öltenek a tudományok a vizsgálati anyagnál fogva. A magyarok eredete, őshazája pl. egyformán érdekes probléma a magyar és spanyol történettudomány előtt – elméletileg. De a gyakorlatban egész más a jelentősége és így a sorrendje is nálunk és Madridban. Nemzeti karaktert ad továbbá a tudománynak a tudós személyisége, faji hovatarozása. Az orvostudomány felfedező kutatásai mintha a franciák, a vegytan mintha a németek sajátja volna. De nem folytatom tovább. Mert tán ennyiből is kitetszik, hogy a tudomány problémái mindaddig, amíg problémák, csakugyan nemzetköziek. A tudományos munka azonban a gyakorlatban majd minden ponton határozott nemzeti jelleget kap. *A problema mindig nemzetközi, tárgyalása, megoldása azonban mindig nemzeti dicsőség és nemzeti erény. A tárgyalás elmulasztása pedig nemzeti bűn és nemzeti szégyen.*

Igy vagyunk az esztétikával is, mely egészben is, részleteiben is természetesen csupa nemzetközi problémákat rejt és rejtett magában. Mégis eredményei szerint, in actu, ma még sajátosan német tudomány. Miért és hogyan? Előszőr is azért, mert az esztétikának, mint önálló, saját vizsgálati anyaggal bíró külön tudománynak, a megalapítója két német tudós: *Baumgarten* Sándor és *Wolf* Frigyes Ágost volt. Másodszer meg azért, mert a német tudományosság által önállósított külön tudomány tovább fejlesztői, legeredményesebb kutatói – ismét csak német tudósok. Különösen a múlt század végén s a jelen század elején mennyiségileg és minőségileg a fejlődésnek olyan magas fokára jutott föl a német esztétika, amilyennel ismét csak a német ipar dicsekedhetett. Uralta és uralja az egész világ. Groos Károly, Lipps

Tivadar, Volkelt, Dessoir, Dilthey, Meumann, a régebbiek közül Kant, Schiller, Schelling, Vischer, Sulzer stb. esztétikáját, esztétikai tanításait ismeri és ismerte minden nemzet tudós világa. Ismerte, becsülte és fel is használta. Pedig a névsort ugyancsak lehetne még bővíteni egy egész sereg kiváló névvel. S még azt is hozzá kell tennünk, hogy e német esztétikusok nemzetközileg is jól ismert, becsült és felhasznált művei nem néhány lapra terjedő zsebkönyvecskék, hanem német alaposággal megírt súlyos könyvek. így pl. a Volkelt esztétikája három nagy uylcadrétalakú kötetet tesz ki – tizen-nyolc híján kerek 1800 lapon. Tehát igazán súlyos egy mű.

E hatalmas belső fejlődés és expanzív elterjedtség arra indította a német esztétikusokat, hogy önállóan szervezkedjenek. Eleddig az esztétikusok és a művészettudomány művelői a különböző tudományos akadémiák és szépirodalmi intézetek keretében, más tudósokkal együtt dolgoztak. Sem német földön, sem másutt különülten kongresszust nem tartottak. A fejlődés a német szakférfiakban kiváltotta a külön nemzetközi kongresszus megtartásának gondolatát. Felmerült ugyan az aggodalom, hogy céltalan szaporítani azoknak a nemzetközi és nem nemzetközi *tudományos* kongresszusoknak számát, amelyekről a tudományok fejlődése nagyon kevés, hogy ne mondjuk, semmi közvetlen hasznot nem szokott húzni. Mert a tudományt nem a kongresszusok parádés előadásai és csillogó vitái fejlesztik, hanem a laboratóriumi munka, a levéltári kutatás avagy az íróasztal mellett, csendes magányban végzett kontempláció. Ám a többség a kongresszus megtartását kívánta és helyeselte, mivelhogy a művészettudomány és esztétika problémáit csak tisztán szakférfiak tárgyalhatják meg, és mert szükséges, hogy a szaktudomány művelőinek alkalom adassék a közvetlen és személyes gondolatcserére is. Így jött létre az *Általános művészettudományi és esztétikai kongresszus* (Kongress für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft) először Berlinben még 1913-ban, amikor a német sas még büszkén szárnyalt fenn a magasban. A második kongresszus Bécsbe volt tervezve 1915-re. Akkor azonban az esztétikusok is a különböző harctereken gyülekeztek egybe, úgy hogy csak 1924-ben lehetett megtartani a második kongresszust. Ismét csak Berlinben. A harmadikat 1927-ben tartották meg Halleban, ahol az esztétika tudományának egyik megalapítója, Baumgarten Sándor, tanult volt. 1930. októberjében Hamburgban lesz a negyedik kongresszus, melynek középpontja a kétszáz évvel ezelőtt született Lessing leendő, mint akinek működése az esztétikai gondolkodás fejlődésére világszerte jelentékeny hatást gyakorolt.

Mindhárom kongresszus, bár bennük a német tudományosság és tudósok vezettek, nemzetközi jelleggel folyt le, noha a címbe a nemzetközi jelleg nem volt beiktatva. Az első kongresszuson a hivatalos nyelv egyedül a német volt. Ha nem is nagy számban, de különösen az első kongresszuson nagyon sok nemzet szakférfiai megjelentek. A másodikon és harmadikon inkább csak közép és észak Európa vett részt. Az első kongresszuson mintegy tizenkét magyar résztvevő között ott volt Alexander Bernát és Lázár Béla, akik előadásra is jelentkeztek. Mivel azonban a bejelentett mintegy nyolcvan előadás közül csak felét lehetett a tárgysorozatba beiktatni, magyar előadás tényleg nem szerepelt. A harmadik, a hallei kongresszuson, részt vett Négyessy László, a budapesti egyetemen az esztétika tanára.

A kongresszus munkabeosztása és belső megszervezése 1913 óta nagyot változott. Az első kongresszuson a tárgyalás négy szakosztályra oszlott szét: 1. Az általános vagy filozófia-esztétikai, 2. képzőművészeti, 3. irodalmi,

4. zenei szakosztályra. Az előadások tárgyát szabadon választhatta meg bárki, illetőleg bármely tárggyal lehetett előadásra jelentkezni. A hallei kongresszuson szakosztályi tárgyalás nem volt, hanem voltak általános és speciális tárgyú előadások. Sem az általános, sem a speciális előadások tárgya nem szabadon választott tárgy volt, mint az első kongresszuson, hanem a vezetőség szabta meg és tűzte ki. A megszorítás döntő szempontja az, hogy a kongresszus tárgyalásain keresztül kitűnjék: melyek azok az általános művészettudományi kérdések és melyek azok a részletproblémák, amelyeknek elvi tisztázása legidősebb, amelyeknek megoldásával legtöbbet foglalkozik minden nép művészete a gyakorlatban s tudósai elméletben. A szempont kétségtelenül helyes s egyúttal rávezet a *nemzetközi* jelzőnek helyes tudománytörténeti értelmére. Mondám, hogy elméletileg minden ismereti anyag, a tudomány összes problémái nemzetköziek, tekintet nélkül arra, hogy a megoldásukkal foglalkozik-e valaki vagy nem. De a közhasználatban a problema nemzetközisége, a nemzetközi problema olyan kérdést jelent, amely időszerű, aktuális, amely a történelmi élet rendjén előtérbe lépett, tisztázásra vár, mert közvetve vagy közvetlenül ettől a tisztázástól függ a történelmi élet további alakulása. A légi közlekedés vagy a kisebbségi jog virtualiter mindig problema volt, de csak napjainkban vált egyetemesen időszerűvé, tehát nemzetközivé, melynek megoldása sok nemzet és állam további életére nézve bizonyonnyal döntő következménnyel fog járni.

Ebben és ilyen értelemben kell nemzetközinek mondanunk a hallei esztétikai kongresszus tárgyalásait. Talán nem lesz érdektelen velök legalább vázlatosan megismerkednünk nemcsak azért, mert magyar szakfőfiak is részt vettek, mert nemzetköziek, tehát többé-kevésbbé minket is érdekelnek. Hanem művészetünk, irodalmunk s általában egész szellemi életünk történeti hagyományánál s jelen törekvésénél fogva is. A magyar szellemi élet, művészet és irodalom egyik jellemző vonása, hogy még legsivárabb korszakokban is élénk és állandó kapcsolatot tartott fenn az egyetemes eszmeáramlatokkal. Ez a kapcsolódás szerencséje volt és előnyére vált, ha bölcsen és öntudatosan ment végbe. Balsors és nyűgként nehezedett rá, ha oktalanul és vakon ápolta. Mai irodalmunk, még a mi romániai magyar irodalmunk is átvesz és átvett majd mindenféle művészeti irányt, ami Európa többi részeiben, sőt Amerikában is keletkezett és divatban van. Ennek következtében nem lehet közömbös sem a művészi gyakorlatra, sem a művészeti elmélkedésre annak megismerése, hogy ezen a téren ma mely problémák váltak nemzetközivé, egyetemesen időszerűvé.

Egyik általános jellegű előadás volt a *Dessoiré* , e kongresszusok megszervező vezéralakjává, ki a német esztétikusok között egyik legnagyobb tekintély. Dessoir arról értekezett, hogy a művészettörténelem az a rendszeres művészettan vizsgálati anyaga, tehát maga a két tudományág is ugyanaz. Csakhogy a rendszerezés az anyagot nyugalmi és tipikus vonásaiban, a műtörténet pedig mint mozgó, ható erőt vizsgálja. Két előadás szólt arról, hogy mit adhat a művészet a történettudomány számára. Az egyik (*Weber W.*) azt bizonyította, hogy a mult műalkotásai épúgy szolgálják a történelmi megismerést, mint a politikai és a gazdasági élet ismerete. Sőt a műalkotások a maguk értelmi és érzelmi színezetével a történelmi élet egyedül lehetséges mértékei gyanánt tekintendők. Tételét számos példával igazolja. Többek között utal arra, hogy a Titus diadalive vagy a Trajanus oszlopa mily pompás gazdagsággal egészíti ki és pótolja az irodalmi források hézagosságát, sőt hiá-

nyát. Frank P. pedig *Az esztétika szerepe a szellemi tudományok módszerében* című értekezésében rámutat arra, hogy a történelmi megismerés egyes mozzanatai azonosak az esztétikai szemléletével: a történelmi anyagot csak akkor ismerjük, ha az önmagában annyira befejezett egységként áll előttünk, mint a műtárgy az esztétikai szemléletben. Különösen a zenéhez hasonlít a történet. Mindkettőben beszélünk tempóról, ritmusról, dinamikáról, harmoniáról, az emberi lélek szimfóniájáról. Egy másik esztétikus, Rodenwaldt G., *A művészettörténelmi korszakok változása és értéke* címen azt fejtegette, hogy nincsenek értékes és értéktelen, tehát a történettudomány által figyelmen kívül hagyható művészeti korszakok. Az ú. n. primitív, archaizáló és klasszikus korszakok mind-mind fokozatot jelentenek amaz értékek teljes megvalósulása felé, amelyeket a világnézet határoz meg. Arra nézve, hogy a neveléstudomány mennyiben értékesítheti a művészetet, a mi irodalmunkban is elég sokszor idézett Menzer Pál: *Művészet és nevelés* címen mondja el óvatosságra valló felfogását. A gyermeki lélekben a művészi alkotásra való készséget fel kellébreszteni, de tudni kell, hogy a gyermek ritkán képes tiszta műszemléletre. Épen ezért a tulságba vitt esztétikai hizlalás rendszeren csömört okoz és helyesebb a művészet formaiságát hagsúlyozva az ifjúságot úgy foglalkoztatni cselekvőleg a művészettel, mint ahogy alkalma van sportolás és gimnasztika által testi erejének kifejlődésére. Nagyon érdekes Utitz Emil hallei egyetemi tanárnak *Új realizmus* című tanulmánya. A gondtalanul átvigadott húshagyó kedd után a mai ember szomorú hamvazó szerdát él: a klasszicizmussal szemben a nyersét, az őseredetit dicséri; megcsúfolta az értelmet, odaadja magát bármiféle mennyei vagy ördögi démonnak, csak hogy megnyerhesse az ösztönök és ingerek hatalmát; az öntudat tisztaságát, mint csalfa felületességet, eldobta a psychoanalízis sötét mélységeiért; az állítólag dermedt tudományt eltemette a kimeríthetetlen, a végtelen élet nevében és kedvéért; birokra kelt a vallással s közben el és kilángolt belőle minden lelki élmény. Csalódott bábként tovatűnő eszményeiben; utópiák helyett a reális valót keresi; lelkesedés nem izgatja, megelégszik a legközelebbi valóval, abba begubózza magát optimizmus és etika nélkül; lemondással nézi, hogy mellette és körülötte a dolgok tovahullámanak. Gyűlöl mindent, amiben csalódott. Álmatag terveket sző, óriás programok és messzeszárnyaló vágyak kóvályognak fejében, melyek a megvalósítás első lépésénél hamisan bizonyulnak, a célon túllőnek, a tervezők, a vágyak istápolói gyermeki vakságukban nem számolnak az ellentétes erővel. Azt hiszik, mint az ifjú, hogy elég az akarás; a tehetség és lehetőség számba se jön. Ekkor és ilyenkor aztán menekül a mai ember vissza a vigasztalást nyújtó messziségekbe, a letűnt idők békességébe. Ez az új realizmus, új naturalizmus, mely a maga szülőtteivel az impresszionizmussal, expresszionizmussal, neoexpresszionizmussal, futurizmussal, kubizmussal és más izmusokkal képtelen fölismerni a valóságot, hibásan itéli meg a történetet. Nem a jelen fia és a jövő előkészítője, hanem egy homályos, mithikus, rosszul értett multnak a maradványa. A naturalizmus nem halt meg. Ez irányokban mint új realizmus él. Divat vagy erő ez az új realizmus? – a jövő mutatja meg. Utitz ez új realizmussal szemben inkább pesszimista.

Tagadhatatlan, hogy e problémák általánosak is és időszerűek is. Az első négy az esztétika tudományának haladását jelenti; amennyiben arról van szó bennük, hogy e még alig kétszáz éves tudománynak immár más tudományok számára is van mondanivalója. Szerintem azonban az esztétika

csak akkor lehet értékes segítője a többi tudományoknak, ha nem a mechanikus lélektanra, hanem az értékelméletre építi fel a maga tételeit. A művészi nevelés és az új realizmus kérdése pedig csakugyan égetően időszerű világszerte s azok megoldása a nemzetek jellemét, világnézetét és művészetét mindenesetre módosítani fogja.

A speciális előadások tárgyát a kongresszus vezetősége tűzte ki. S tulajdonképpen erre a pontra irányulhat a kíváncsiság a végett, hogy megtudja: mik azok a részletkérdések, amelyek a művészet tudomány és esztétika művelőinek megítélése szerint a művészetről való elmélkedésben és a művészi gyakorlatban a legegységesebb érdekük. Két ilyen kérdést, a *ritmus és szimbólum* mibenlétének tisztázását tartotta időszerűnek, nemzetközi érdekűnek a kongresszus vezetősége. Azt hiszem, mindakettőt helyesen és nem indokolatlanul.

Hiszen, ami pl. csak a ritmust illeti, minden irodalomban, a mi költészetünkben is épen a legújabb időkben valóságos khaosz uralkodik. A régebbi ritmikus formákból egyedül a szonett formát gyakorolják a költők a legkülönbözőbb, eddig szokatlan tárgyú alkotásokban is, a nélkül azonban, hogy a rímre, a lejtésre, a ritmikai egységek egyenlő tartamára és a költemény belső tagoltságára csak féllannyi gondot is fordítanak, mint a régiek. Aztán ott van a szabad verselés, amellyel a költők csodálatosan finom, eddig még nem is sejtett, csipkeszerű lelki mozdulatokat tudnak kifejezni. De másfelől tagadhatatlan az is, hogy a szabad, a kötetlen verselés megnyitotta a zsilipet a próza, a nagyot mondó semmiskedés, a filozófiát negélyező tudatlanság számára. A szabad repülés, a kötetlen pálya jogára és címére hivatkozva állítólag az emberi lélek mélységeit járják meg olyanok, akiknek még a felületen sincs tájékozottságuk s gyakran kozmikusnak állítja magát a nyersen egocentrikus értelmetlenség. Mi hát a ritmus? Egyéni szeszély, elhanyagolható mennyiség, avagy ismeretelméletileg kimutatható és igazolható lényeg? És mi a jelentősége az egyes művészetekben? Nem kevesebb, mint hét előadás s ugyanannyi társreferens foglalkozott e kérdésekkel. A tánc, a zene, a vers, az előadó színművészet ritmusa mellett külön tárgyalás alá került a ritmus összefüggése a fizikával, a rezgési érzettel és az ethnológiával. A tárgyalásban nemcsak elméletirők, de gyakorló művészek is részt vettek. Felesleges mondanom, hogy a tárgyalás eleitől végig magas színvonalú és rendkívül tanulságos. A sok érdekes felfogás közül, mint különösjeget említtem föl azt, amelyik a jazz-zene s a vele kapcsolatos rend nélkül való táncok elterjedését ez egész világon egy sajátos emberi rezgésérzetre viszi vissza s ebből magyarázza. Legtanulságosabb mégis ránk nézve az, hogy mi az álláspontja egy ilyen kongresszusnak a ritmust illetőleg általános filozófiai szempontból. Ziehen Tivadar, szintén nagytekintélyű esztétikus-filozófus, a kérdés főelőadója szerint: a ritmus sem a természetben, sem a művészetekben nem a véletlen műve és nem is járulékos jelenség. Hanem egyidejű és immanens tulajdonság. Az alkotó lélek számára eszköz arra, hogy a világot, az élményeket a magunk szubjektivitásából tárgyiasítsuk, azaz az értelem számára meghódítsuk a nélkül, hogy érzelmi tartalmuktól megfosztanék. A ritmus a logos eszköze (Baensch O.). Ziehen a ritmus lényegét a régi iskola szerint úgy határozza meg, hogy az egynemű alkotórészek egyenlő időközben végbemenő szabályos váltakozása. Kétségtelen, hogy definíciója szűk. Ha helytálló volna, nemcsak a szabad verselésnek, de sok más, régóta gyakorolt ritmusfajnak sem volna létjogosultsága. Azért helyesebb, a valóság-

got jobban fedő az a felfogás, amely szerint a ritmus–periodusi sor, azaz több egyenlő periodusnak közvetlen egymásutánja. Periodus nélkül nincs ritmus. A periodus nem jelenti azt, ami különben sem felel meg a valóságnak, hogy ritmusban valami egyenlő tér vissza, ismétlődik. Másfelől pedig a periodus már nem egyszerűen tárgyi tulajdonság, hanem a lélek intenciójának eszköze. (Linke P. nézete).

Hasonlóképp hét előadás foglalkozott a szimbolummal és a vele kapcsolatos kérdésekkel, mint: a szimbolum a zenében (*Schering Arnold*), a szülőművészetekben (*Strich Fr.*), a praehistóriában (*Kühn Herbert*), a néprajzban (*Thurnmald R.*). A formáról, mint szimbolumról, hárman is értekeztek (*Droth W., Frey D. és Coellen L.*). A szimbolumról szóló értekezések közül legáltalánosabb érdekűek azok, amelyek a szimbolum problémáját és helyét a filozófia rendszertanában vizsgálták. Ennek a mi irodalmunkban szintén ismert *Cassirer E.* volt a fő, *Hofman P.* és *Moog W.* a társelőadója.*

A szimbolum az esztétikának egyik sokszor és különféle szempontból tárgyalt kérdése. Nagy szerepe van a logikában, a nyelvtudományban, etikában és vallásfilozófiában is. Értelme az idők folyamán sokféleképp változott, a vallási élet keretében a szimbolum valóságos tárgy (fétisek), az öskeresztységnek a szemében pedig a természetessel, a profánnal szemben a titokzatos, az istentől valót jelentette. Az esztétikában a dolog realitásával, az adott jelenséggel szemben az ideát, az eszmei vonást fejezi ki, a végessel szemben a végtelent stb. Vannak kísérletek, melyek a logikát, mások meg a matematikát egyenesen a szimbolumra akarják fölépíteni.

A kérdésnek időszerűséget ad, az érdeklődés általános, nemzetközi vonalába szólítja elé az a körülmény, hogy míg a mai panesztéticizmus a szellemi élet egyéb területeit is a művészet világával, mint egyetlen igaz realitással gondolja helyettesíthetőnek, addig napjaink némely különködő, szélsőséges művészi iránya már nem is szimbolumokkal, hanem a szimbolumok szimbolisztikájával dolgozik. Azaz, képtelen és badar formákkal és színekkel, amelyekben nincs semmi gondolat, semmi értelem.

Az említett előadások is megegyeznek abban, hogy a szimbolum nem fogalom, hanem kifejezés, a tevékenységnek az a formája, amely a szellemi tárgyiasítja, a nem érzékelhető érzéki alakban ábrázolja. Nem képmás vagy önmagáért való rajz, hanem jele, érzéki hordozója a szemlélet alá nem eső szellemi tartalomnak. Célja az, hogy általa az irracionális racionálissá, az elröppenő egyéni, érzelmi és megfoghatatlan állandóvá és megérthetővé váljék. *A szimbolum tehát jelentést adó és kifejező, ábrázoló tevékenység.* Ebből világosan következik, hogy minden műalkotás a maga anyagszerűségében reális tárgy ugyan, de értéke csak akkor van, ha benne valami szellemi tartalom fejeződik ki. Vagyis, hogy senki sem köteles az értelem nélküli zagyvaságot, a jelentés nélkül való kúsza vonalakat, bizarr színeket műalkotás gyanánt elfogadni.

Ismétlem, nem részletesen ismertetni, csak épen jelezni akartam és meg-

* A részletek iránt érdeklődőknek bővebb tájékoztatást nyújt a *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* című folyóirat (szerkeszti Dessoir Miksa, Berlin). E folyóirat 1927-diki évfolyama közli a III-dik, 1925-diki évfolyama pedig a II-dik kongresszus tárgyalásait, a felolvasásokat és hozzászólásokat egyaránt. Az első kongresszus anyagát csak részben közölte e folyóirat 1915-diki évfolyama. Az egész anyagot külön Emlékkönyvben adták ki: *Bericht über den Berliner-Kongress für Aestetik etc.* Berlin. 1915. Verlag Enke F. 534 l.

nevezni az esztétika és művészettudomány legaktuálisabb, nemzetközi problémáit. Tudom, hogy sok probléma van a nemzetközi szellemi életben, amelyik nálunk, a mi irodalmi és művészeti életünkben nem időszerű, nem sürgős. De amikor örömmel jegyezzük fel és ismerjük el, hogy mai költőink és művészeink a legelevenebb kapcsolatban állanak az egyetemes költői és művészi eszmeáramlatokkal s e tekintetben derék tovább folytatói a magyar szellemi élet hagyományos irányának: ugyanekkor éppen nem időszerűtlen elmélkedni, tájékozódni a felől, hogy az európaiság, a modernség jelszava alatt nem váltunk-e túlságos igénytelenekké? Mert a művészetben, a költészetben mégis, nem az európai közlekedés, az egyetemes kapcsolódás maga a legfőbb, a döntő mérték. Hanem az európai, az egyetemes *színvonal*. Költészetünk, művészi életünk multja kötelez arra, hogy az európai, az egyetemes színvonalon alól maradnunk nem szabad, nem lehet. Ez nemzeti, vagy ha tetszik, nemzetközi kötelességünk.

Dr. Kristóf György

Kritikai harcok a romantizmus százéves fordulója körül.

Nemrégiben ünnepelte Franciaország a romantizmus százéves évfordulóját. Írók, irodalmi társulatok, kritikusok és tudósok hosszú sora eleve-nítette fel ez alkalommal a mult óriási lelki forradalmát. A könyvek és cikkek hatalmas tömege jelzi az érdeklődésnek azt a nagy fokát, amelyet e visszaemlékezés felkeltett. Az a nagy érdeklődés, amellyel a francia közönség és irodalomtudomány a romantizmus felé fordult, régi eredetű. A probléma, mondhatnánk, száz év óta állandóan napirenden van. Minden nemzet irodalomtörténetének vannak kedvenc kérdései, amik éveken sőt évtizedeken át foglalkoztatják az illető nép irodalmi közvéleményét. Ilyen kérdése közel száz éve a francia irodalomtudománynak a romantizmus problémája. A nagy francia romantikusok egyéni értékét már rég megállapította a kritika és eldöntötte az idő, de a romantizmusnak, mint irodalmi és eszmeáramlatnak értéke és jelentősége ma is vita tárgya még. A pro és kontra írt cikkek, hosszabb tanulmányok száma, mit az utóbbi 50–60 év produkált, Souriau és Girard bibliográfiája szerint, meghaladja a kétezret is. Csak a legutóbbi évtized anyaga közel 70 könyvet és 300–400 tanulmányt foglal magában. Ehhez az óriási anyaghoz természetesen hozzájárultak a németek és angolok is a francia romantizmust érintő műveikkel. (Ezeket azonban Girard bibliográfiája nem tartotta számon.) A romantizmus értékelése írók és irodalmi irányok szerint váltakozott. A naturalizmus és realizmus korában inkább megvetés és lekicsinylésben volt része, igazi értékelése csak az utóbbi évtizedek munkája. De a kritika annyi harc és boncolgatás után még ma sem mondta ki az utolsó szót felette. A romantizmust, mint alább látni fogjuk, nemcsak irodalmi és történeti szempontból értékelték, hanem társadalmi, nemzeti, sőt vallásos és pártpolitikai látószögből is. Mi itt a kérdés régebbi történetével csak röviden fogunk foglalkozni. De nem foglalkozhatunk részletesen az utóbbi évtizedek anyagával sem, mert hisz ezt áttekinteni és ismertetni az anyag nagysága miatt szinte lehetetlen is volna. A könyvek nagy tömegéből csak azt a pár újabban megjelent munkát ragadjuk ki, amelyek benső értéküknél és jellegzetességükénél fogva minket leginkább érdekelhetnek.

A romantizmust sokan és sokféleképp határozták meg. A különféle és

ellentétes definíciók ügyes összefoglalását adja Souriau „Histoire du romantisme en France” című művének előszavában (Paris 1927.).

Thiers szerint a romantizmus nem más, mint „irodalmi kommunizmus.” Az öregedő Thiers ugyanis a francia dekadencia egyik okát a romantizmusban látta és ezért azt hatásában rögtön hajlandó volt azonosítani a kommunizmussal. Thiers gondolatmenete nem egyedülálló. Ha nem is oly élesen, de lekicsinyléssel beszél róla Bourget is. Szerinte a „romantikus eszme” az embert önmagával és környezetével juttatja ellentétbe, ami végül is a lélek összeroppanásához vezet. Bourget szemében a romantizmus nem más, mint az egyensúlyát veszített lélek célnélküli vergődése. Ezt az elvét Bourget nemcsak elméletben hangsúlyozta, bevitte regényeibe is, hol a romantikus ember mindig mint egyensúlyát veszített ember szerepel, kinek végzete, lelke romantikus adottságainál fogva nem lehet más, mint a teljes csőd, az összeomlás.

Thiers és Bourget romantikaellenes elveikkel nem álltak izoláltan. Mindketten abból a táborból nőttek fel, amelyik a romantizmusban a forradalmi eszmék diadalát és előmozdítóját látta s ezért hidegen, sőt ellenségesen álltak vele szemben. A francia katolicizmus és az ezt támogató királypárt mindig huzódott a romantikusok elismerésétől és ellenszenv ez irányban annál nagyobb lett, minél inkább megerősödött a köztársaság. A royalista párt szemében a romantizmus ásta alá a királyi hatalmat és a romantikus ideológia juttatta diadalra, készítette lelkileg elő a harmadik köztársaságot. Érthető tehát az egyre fokozódó gyűlölet és elfogultság, amellyel a királypárt írói és kritikusai ezt az irányt nézték. Ennek a gyűlöletnek legjellemzőbben Charles Maurras adott hangot 1896-ban, amidőn kimondta, hogy „a romantizmus a francia lélek betegsége” és kiadja a jelszót „gyógyuljunk ki a romantizmusból.” A 70-es években kezdődő ellenszenv lassanként valószínűsítő gyűlöletté vált Franciaország jobboldali elemeinél. A romantizmus legkitartóbb ellensége később is Charles Maurras maradt, aki újságcikkeken, tanulmányokban és könyvekben folytatta kiméretlen harcát a képzelte ellenség ellen. Számtalanszor kél ki a romantikus lélek túlzásai ellen és támadja „a képzelet beteges uralmát az ész felett.” „Mit hozott a romantizmus” – kérdi Maurras.¹ Az egyén uralmát és a közösség bukását. Támadásai nemcsak elvek, de személyek ellen is irányultak. Így nekitámad Chateaubriandnak is,² mert a „romantikus kevélység” tipikus képviselőjét látja benne. A romantizmus forradalom – állapítja meg végső konklúzióját Maurras – és mint minden forradalom, káros.

Ime, hová vezet a pártpolitikai elfogultság, amely végül is tisztán politikai eszközzé akarja lesüllyeszteni az irodalmat és elfogultságában nemcsak az eszméket, de még a kimagasló és eszmék felett álló irónagságokat sem kiméli. Charles Maurras ideológiáját később átvette az az egész író tábor, amelyik az „Action Française” hasábjairól merített hitet, tudást és világnézetet egyaránt. Így válnak ellenségeivé a romantizmusnak Seillère, Jules Lemaître és Lasserre is. Az előbbi a vallomásaiban jellemzően azt mondja: „Végül is be kellett látnom, hogy a romantizmus hazugságokkal táplált.” Lasserre szintén a romantizmus ellensége, csak hogy míg a többiek jórészt az Action Française-hoz való alkalmazkodásért azok, addig ő tisztán iro-

¹ *Romantisme et Révolution.* Paris 1922.

² *Trois Idées politiques.* Chateaubriand. Michelet. Sainte-Beuve. Champion 1898.

dalmi meggyőződésből az. A lelki dekadencia forrását és a bajok eredő okát a romantícizmuson túl Rousseau-nál keresi.

Az Action Française leghangosabb embere azonban nem Maurras, hanem Daudet volt. Léon Daudet már nem is a kommunizmussal, hanem az anarchiával azonosítja a romantícizmust és azt mondja, hogy „a romantikus agyvelőkből az anarchia áradt az uccákra.”

Ezek azok a főbb vélemények, amelyek Souriau szerint a romantícizmus körül elhangzottak. Természetesen a példákat lehetne még sokszorozni, de ez nem tartozik tárgyunk lényegéhez. Viszont a fentiekből tisztán láthatjuk, hogy a romantícizmus ellenségei legnagyobb részének meggyőződését nem tisztán irodalmi belátás, hanem elsősorban a politika és a világnézet befolyásolta. Emellett azonban le kell szögeznünk azt is, hogy egy-két kivételtől eltekintve, az Action Française kritikusai sohasem tagadták a nagy romantikusok egyéni zseniáltságát: ámbár elveiket nem követték, mégis tisztelettel hajtották meg zászlójukat előttük. Ezekből a kritikai és szellemtörténeti harcokból vehetjük észre leginkább, hogy a romantícizmus Franciaországban több volt, mint iskola, több volt, mint divat: lelki forradalom volt, amely ledöntötte a francia lélek százados korlátait és megváltoztatta, átalakította némileg magát a francia lelket is. Ezt a lelki átalakulást ma már senki sem tagadhatja. A romantícizmus barátai hasznosnak, ellenségei károsnak tartják azt és ellenségein kívül mindazok, akik a francia klasszícizmus újjáteremtéséért dolgoznak.

Ebben a kis ismertetésben nem térünk ki a múlt évtizedek hatalmas kritikai anyagának áttekintésére, csupán a legutóbbi évek termeléséből ragadunk ki néhányat. Az ismertetendő könyveket pártállásuk szerint két csoportba oszthatjuk. Egyikbe azok a szerzők tartoznak, akik a romantícizmust erkölcsi, pártpolitikai vagy világnézeti szempontból támadták. A másik csoportban azokkal a kritikusokkal és könyvekkel foglalkozunk, akik a romantícizmust elismerik és objektív, részrehajlatlan munkásságukkal előbbre vitték az irodalomtudományt. Az első csoportba tartoznak *Reynaud*, *Seillère*, *Lasserre* munkái, a másodikba *Souriau*, *Folkierski*, *Joussain*, *Schatz*, *Van Tieghem*, *Breal* művei.

Vegyük sorba, mik a romantícizmus ellenségeinek kifogásai. Egyike a legkomolyabban hangoztatott érveknek az, hogy a romantícizmus gyökerei idegen lélekbe nyulnak vissza. Ennek a felfogásnak legtökéletesebben *Reynaud* adott hangot számos kisebb-nagyobb tanulmányában és nemrégiben megjelent könyvében.¹ Ezt a művét *Reynaud*, a Clermont-ferranti egyetem francia professzora, a romantícizmus kialakulásának szenteli. Nem foglalkozik tehát a romantikus iskolával, csupán azokat az előzményeket tárja elénk, amelyek a klasszícizmus megtörésére és a romantícizmus uralomrajutására vezettek. Szerinte egyedül a francia klasszikus irodalom az, ami a francia lélek mélyéből nőtt ki és aminek természetes gyökere van a francia talajban. A XVIII-ik század végén és a XIX-ik elején olyan fordulat állott be a francia szellem történetében, amely gyökerestül felfordította a francia lélek századok alatt kijegecesedett lelki strukturáját. Ez a lelki átalakulás a romantícizmus volt. A klasszícizmus és a romantícizmus között van egy átmeneti kor, a préromantícizmus kora, amikor már kezdenek ledülni a

288 1. ¹ *Le romantisme. Ses origines "Anglo-Germaniques*. Paris. Colin 1926.

régi keretek, anélkül azonban, hogy a romokból látni lehetne a felépülő, megszülető új irodalmat. A romantícizmust, Reynaud szerint, a német és angol szellem „betörése” előzi meg. A francia irodalom a XVII-ik század közepéig meglehetősen elzártan élt. Idegenkedett a külső hatásoktól és mindent csak önmagából igyekezett kitermelni. De milyen mértékben hanyatlik a francia irodalom, olyan mértékben nő a német és angol irodalom befolyása. A germán szellem valóságos „inváziót” rendez az addig elzárt életet élő francia irodalom ellen és az ellenállás bástyáit lassan-lassan ledönti. De nemcsak az irodalom: a filozófia és a többi tudományok is bevonulnak Párisba, hogy ott megteremtsék és átalakítsák a francia irodalmat a germán szellemnek megfelelően. Reynaud ezt a korszakot a francia szellem „legsomorúbb” korának tünteti fel, mert önmagát elveszítve, egy tőle idegen lélek zsoldjába szegődött. A klasszicizmus megdöntésében nagy, sőt talán a döntő szerepet Rousseau játsza. *Boileau* elve, amely az észet helyezi mindenek felé („la raison avant tout.”) megdől és az ész helyét a szív, az ösztönök és a képzelet veszik át. A racionalizmus és klasszicizmus halála ez.

Reynaud könyvének alap gondolata az, hogy a francia léleknek egyedül a klasszicizmus felel meg. A romantícizmus egy kívülről jött, ráerőszakolt áramlat, amely megváltoztatta, meghamisította magát a francia szellemet is. Ma azonban – írja – kezdik már észrevenni ezt és egy erős, új áramlat van kialakulóban, amelyik hivatva lesz visszavezetni a francia szellemet a neki leginkább megfelelő formák közé. A francia és angol hatás nemcsak a preromantikus íróknál dominál, hanem a későbbieknél is, akik elfordulva a francia szellem ősi forrásaitól, ihletüket a germán költészetből merítették. Jellemző erre vonatkozólag Reynaud végső konkluziója: „Il est incontestable que les idées fondamentales sur l’homme et l’univers, qui sont à la base de notre littérature moderne et qui l’ont rendue possible; que les sentiments qu’elle exprime, que les genres mêmes qu’elle a adoptés, nous ont été fournis par l’Angleterre et par l’Allemagne; que ces idées et ces sentiments, ces genres aussi, par conséquent, ont leurs racines directes dans le génie germano-protestant, individualiste, naturaliste, de ces peuples, et s’opposent absolument à tout ce qui avait représenté jusqu’alors le génie français.” (250 l.) A fenti sorok világosan megmagyarázzák Reynaud egész koncepcióját. Megállapításai nem elfogultak: a tények ismeretén alapulnak. Reynaud ugyanis egyike azoknak a francia tudósoknak, akik legtöbbit foglalkoztak és írtak az angol és a német irodalomról. Ezt a könyvét is számos forrástanulmány előzte meg, amelyek mindenike itt ismertetett alap gondolatát erősíti meg. Az idegen irodalom utánzása helyes és elfogadható dolog, – állapítja meg Reynaud – de csak addig a fokig, amíg megtermékenyítőleg hat – és mintegy előkészíti a nemzeti szellem diadalmas visszatérését. Ha ez az idegen hatás a nemzeti géniusz rovására mégis uralmon marad és elősegítés helyett megakadályozza annak visszatérését, akkor áldás helyett átok a nemzet irodalmára és a fajra magára nézve is. Minden nemzet irodalma fájának saját speciális lelkületében gyökerezik: ha ezeket a gyökereket elvágjuk vagy elszakítjuk, elsorvad maga a lélek is. A léleksorvadásnak ebben az állapotában van ma a francia irodalom. Miért van – kérdi Reynaud – hogy „a mi irodalmunk több mint egy félszázad óta negatív és romboló hatású? Azért, mert nálunk a németektől és angoloktól kölcsönvett individualizmus és realizmus nem az többé, ami náluk volt; nem a nemzeti szellem spontán megnyilatkozásai. Nálunk ezek társadalom és erkölcs-

ellenes jelleget öltöttek és a lelkek széteséséhez vezettek, mert maguk előtt egy ellenkező alapokon felépült civilizációt találtak.”

Mi hát a mentség, hol van az út, melyen az új francia irodalomnak haladni kell?

Reynaud válasza erre világos és rövid: visszatérni a nemzeti lélek igazi gyökereihez, a klasszikus francia irodalomhoz. Csak ez képes az „idegen” szellemtől deformált és a francia lélektől távol álló irodalmat igazi hivatásának útjára visszatéríteni.

A francia szellem forradalmi és romántikus temperamentumával szemben a visszahatás a 70-es évektől kezdve egyre nagyobb és nagyobb lett. Mégis a románticizmus, ha nem is mint irodalmi irány, de mint lelkiforma tovább él és tovább hat más irányok burka alatt is. A realizmusnak és a naturalizmusnak nem egy nagy mesterében megtaláljuk még a régi és új lelkiformák küzdelmét. A legnagyobb realista, Flaubert, is a kettős természettel rendelkezett s ez egész életén át megbékíthetetlen harcban állt egymással. Bovaryné a realista, Salammbô a romántikus Flaubert alkotása. De nemcsak Flaubertnél volt meg a világnézetek és eszmeáramlatok eme kettőssége és kibékíthetetlen harca, hanem a naturalista Zolánál is, akinél kimutatták újabban az erős romántikus adottságokat. Hiábavaló volt tehát a tudatos küzdelem a tudatalatti erőszakkal szemben, mert a naturalista és realista mez mögül nem egy írónál kicsillant a lélek romántikus alaptemperamentuma.

A XIX-ik század-vég francia kritikusai lassanként belátták, hogy a románticizmus nemcsak irodalmi irány, hanem lélekforma, amely megvolt az ókorban, felismerhető különböző nevek alatt a renaissance-korban is, míg aztán napjainkig érve, önálló irodalmi iskolákat hozott életre. A románticizmust tehát kezdték általánosabb, az irodalmi szempontokon felülálló filozófiai szemszögből vizsgálni. Ez a magasabb, szintetikusabb vizsgálati mód lett urrá a XX-ik század első évtizedeiben. Ennek az iránynak két kitűnő kritikus akadt Franciaországban: *Lasserre* és *Joussain*. Az első a kérdés morális, a másik tisztán filozófiai és vallásos oldalával foglalkozott. Láttuk, hogy az első nagy kifogást a romantikusok ellen Reynaud fogalmazta meg, aki a nemzeti lélek szempontjából emelt kifogásokat ellene. A második komoly érvet Lasserre vetette fel, akinél a morális szempont domborodik ki. Lasserre akkor lépett először a kritikai harcok porondjára, amikor az 1907-es években a románticizmust számos kisebb-nagyobb támadás érte. Azóta több munkája jelent meg és mindenik kivétel nélkül a románticizmus kérlelhetetlen ellenségének mutatja. Több kiadást elért főműve, a *Le romantisme français*, óriási hatást ért el forradalmi és agresszív hangjával, amely nemcsak a mult nagy eszmeáramlatát támadta, hanem a mai francia kritika hivatalos nagyságait is. Lasserre a klasszikus doktrinák tiszta és átfogó alaptételeit állítja szembe a románticizmussal. A francia irodalom igazi lényegébe akar bevilágítani, hogy helyes útra terelje „a félrevezetett francia szellemiséget.” A románticizmus egyik legfőbb baját azt tekinti, hogy az a lelket „határozatlan aspirációk” jármába szorítja, felrajzolja az érzelmek végtelenségét, és mialatt a képzelet világába vezet benünket, eltávolodik a való lélettől és irreális látásmódjával a lélek egyensúlyát borítja fel. Erre céloznak alábbi szavai: „Ils spéculait lâchement sur les aspirations infinies de l’homme en les nourrissant de cette barbare et molle illusion qu’elles peuvent se contenter sans science et sans art et que

toute règle les mutile ou les étouffe. Ils les dirigeait sur des impasses où il mettait l'écriteau de l'infini, l'annonçant tout proche, à portée de la main." Azonban a romantícizmusra minden hibái mellett is szükség volt, – mondja Lasserre – mert csak az általa „csödbe vitt lélek” látása képes bennünket az irodalom igazi útjaira visszatéríteni. A morális okok boncolásánál Lasserre ugyanazokra a konkluziókra jut, mint Reynaud. A romantícizmusban nemcsak az irodalom, de a lélek betegségét is látja: ez a lelki betegség volt egyik főoka annak, hogy a francia élet összes régi formái száz év alatt összedőltek és helyüket „a moráltalan és egyensúlyozatlan lélek” alkotásai foglalták el. Ha pedig orvosolni akarjuk az irodalmat, azt nem elég csak irodalmi reakcióval véghezvinnünk, mert a betegség elsősorban nem az irodalom, hanem a lélek betegsége. Kikel a képzelet és érzékek túláradása ellen és a hibák lényegét két dologban jelöli meg: 1. „Usurpation par la sensibilité et l' imagination. 2. Désorganisation de la nature humaine.”

Lasserre ahhoz az iskolához tartozik, amelyik a francia forradalom munkáját diszkreditálni törekszik. Kétségbe vonja nemcsak az első, de a későbbi forradalmi s az azutáni békés idők vívmányait is. Kimutatja a francia demokrácia nagy elveinek, az „emberi jogok állandó hangoztatásának”, „a szabadság, egyenlőség és testvériség” elveinek üres voltát. Azután részletesen foglalkozik mindazokkal az eszmékkel és filozófiai tanokkal, amik szerinte 130 éven át szétbomlasztották a francia irodalom és lélek régi formáit. Könyve jó részét a preromántizmusnak szenteli. Itt elsősorban természetesen Rousseauval foglalkozik, akinek írói és gondolkodói munkásságát végzetesnek tartja a francia faj szempontjából. Rousseau az ő szemében „despota rétor”, aki minden szavával csak a francia lélek immoralizálását tette lehetővé. De a romantícizmus gyökerei Lasserre szerint még régebbre nyúlnak. Előmozdítója és fő-táplálója az a nagy angolbarát irány volt, ami Voltairenél kezdett először az irodalomban lábra kapni. Voltaire filozófiai levelei tág kapukat nyitottak a germán befolyásnak és elősegítették nemcsak az angol, hanem a német irodalom betörését is. Rousseauban legtöbben a romantícizmus előfutárját látják. Lasserre ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy Rousseau nem előfutár, „hanem maga a teljes romantícizmus.” Megtalálható benne minden, ami a XIX. századnak ezt az irányát jellemzi. A képzelet és érzelmi élet túltengése, világ- és emberlátás minden ugyanaz. Ő személyesítette meg leginkább azt, ami valóban is a romantícizmus: az emberi lélek általános forradalma: „Le romantisme est la révolution générale de l'âme humaine.” Ő hirdette a dogmák és szabályok alóli felszabadulást és elsőnek szintén ő adott hangot „a művészi spontanitás elvének.” Rousseau a szép szavak teremtője volt, ezek a szép szavak „kábitották el” aztán hosszú időn át az egész francia szellemiséget. Lasserre abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a romantícizmus betegség és minden tételét erre a hamis alapokon nyugvó tételre építi fel. „Le romantisme est primitivement maladie. Cette maladie pourrit jusqu' aux fond la sensibilité, la volonté et l'intelligence de Jean Jacques Rousseau.” A fentiekén kívül részletesen tárgyalja Rousseau egész lelki kialakulását és összefüggését a romantícizmussal. Foglalkozik a „társadalom által üldözött zseni” problémájával, melynek gyökerei szintén nála lelhetők fel. Legrészletesebben az erkölcsök szétbomlását tárgyalja, amely a maga teljes egészében csak a XIX-ik században bontakozik ki. Röviden a következőkben definiálja a romantícizmust: „Sensualisme des idées, métaphisique des émotions, matérialisme mystique, bestialité lyrique, ainsi pourrait-on définir la tare, disons mieux;

la pourriture romantique de l'intelligence." Rousseaut a romantikusok szinte a maga teljességében vették át. Voltak ugyan, akik csak egyes elveit domborították ki, így némelyek a társadalom által üldözött embert, mások szenzibilizációját, vagy természetimádatát emelték ki, de a XIX-ik század első évtizedei jóformán kritika nélkül hódoltak meg eszméi előtt. A romantizmus végleges diadalát csak az 1830-as években aratta. Ennek a diadalnak következők az okai: „L'origine de 1830 consiste dans ce furieux travail, dans cet élan de frénétique d'idées fausses. La corde de la Nostalgie, de la vaine Espérance, de la Plainte, de la Désillusion, ne rendait que des sons étouffés.” A romantizmus által diadalra jutott műfajok nem az irodalom gazdagodását szolgálták, mert nem voltak mások, mint „az emberi természet üres koncepciói.”

A fentiekben kívül sok más kérdéssel foglalkozik Lasserre és eltekintve hangjának és irányelveinek túlzott voltától, munkája rengeteg értékes megállapítást tartalmaz. Lasserre eszméi nem egyedülállóak s ha a romantizmusról írt legújabb munkákat átvizsgáljuk, azok legnagyobb részben többé-kevésbé rátámaszkodnak, magyarázzák vagy támadják őt. Termékenyítő hatása azonban tagadhatatlan. Reynaud és Lasserre mellett a romantizmus kitartó támogatói közé tartozik Ernst Seillère is, kinek hatalmas munkássága terjedelemben minden más társát felülmulja. A romantizmust jóformán minden oldalról megvilágította. Főbb művei, a régieket nem is említve, *Le romantisme des naturalistes*, *Émile Zola*, *Le romantisme des réalistes „Flaubert”* (1923), *Le romantisme* (1925), *Une académie à l'époque romantique*, *Le mal romantique* és *Les mystiques du néoromantisme*. Legújabb munkája mintegy összefoglalja előbbi műveit és lelkiismeretes vizsgálatát adja a romantizmus történeti értékének (*Pour le centenaire du romantisme*. Paris 1927.). Vele együtt le is zárjuk azoknak a kritikusoknak ismertetését, akik a romantizmust irodalmi vagy más egyéb szempontból támadták.

A második csoportban röviden azokkal az irodalomtörténészekkel fogunk foglalkozni, akik elismerőleg tárgyalták a múlt eme nagy eszmeáramlatát. Ezeknek száma, mintahogy az természetes is, jóval felülmulja az előbbieket. A bámulók részint megszokásból, részint meggyőződésből azok. Mindkét táborban, bármily érzelmi szempont is uralkodjék, a komoly tudósok hosszú sorával találkozunk. Egyrészt a részletkérdések fejtegetésébe merül és ezek tisztázásával akarja megvilágítani a múlt század első évtizedeinek lázas, forrongó korszakát, másrészt a romantizmus ellenségei szerint a külföldi forrásokat keresi, de immár nem a tendencia, hanem az irodalmi tisztánlátás, az igazság kedvéért. Ennek a csoportnak egyik legfőbb embere Mortinenche, kinek főmunkája *L'Espagne et le romantisme français*. (Paris. Hachette 256 l.)

A romantizmus elmélet írói a francia romantizmus gyökereit Angliában és Németországban keresik. Különösen az angol préromantizmus kedvelt fejtegetéseik tárgya és a könyvek hosszú sora próbálja több-kevesebb sikerrel bebizonyítani azt a ma már általánosan elfogadottá váló tételt, hogy a francia romantizmust a germán szellem hozta létre.

Mortinenche az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel próbál feleletet adni erre a kérdésre. Ő is azt vallja, mint általában az egész modern francia kritika, hogy a romantizmus német és angol eredetű elsősorban. De Mortinenche nem elégszik meg ezzel az általánosítással és a spanyol irodalomban jelöli meg azt az irodalmat, amelyiknek a germán literatúra mellett legtöbb része volt a francia romantika életrehívásában. Mint *Brandes*, ő is a romantizmusban látja „a francia irodalom hősi korát”, de azzal a különbséggel, hogy nem

szegődik a romantizmus feltétel nélküli imádóihoz. A kritika objektív magaslattól nézi a dolgokat és legtöbbször csak a tények megállapítására szorítkozik. Nem filozófál a romantizmus lényegéről és nem tesz összehasonlításokat a klasszikus francia irodalom és a romantikus közt, mint ahogy azt legtöbb elméletíró teszi. Mortinence nem csinál nemzeti vagy politikai kérdést és nem követi sem az egyik túlzást, sem a másikat. Lasserre tisztán erkölcsi és nemzeti, Reynaud csak nemzeti, Daudet, Maurras pedig politikai szempontból ítélte meg a XIX-ik század eme nagy szellemi áramlatát és elfogultságaikon sohasem tudtak felülemelkedni. Mortinence velük szemben a romantizmust nem francia, hanem „európai szempontból” nézi. „A romantizmus nem nemzeti, hanem európai jelenség” – mondja könyve előszavában. A francia irodalom Spanyolország iránti érdeklődése régi keletű. De ez az érdeklődés erősen lelohadt a XVII.- és XVIII-ik században és csupán a napoleoni háborúk alatt kezd új életre kelni. A francia irodalomra azonban legvonzóbb hatást mégis csak Németország tette. Madame de Staël a német nép dicsőségét zengi és bennök látja az ideális nemzet eszményét. Mások meg Anglia felé fordulnak és Byron rövid idő alatt diadalmasan bevonul Franciaországba is. Érdekes és meglepő, hogy a figyelmet Spanyolország iránt a franciáknál ép a német írók keltik fel. Schlegel Calderon-imádata, Bouterwek és az angolok egész világot átölelő romantikája fordítja egyre jobban a figyelmet Dél felé. Ez az érdeklődés egyre fokozódik. A romantikus írók a középkort szeretik, felújítják a nemzeti történelem nagy eseményeit és a középkor iránti rajongásukban jutnak el Spanyolországba is, a „Cid” hazájába. Hozzájárul ehhez még a couleur local gyakori alkalmazása és azok a közös emlékek, mik a két népet egymáshoz fűzték. A francia romantizmus legragyogóbb kora 1830–1848 közé esik. Ez a korszak egyszersmind a spanyol hatás kora is. Mortinence kimutatja, hogy hogyan látták a francia írók Spanyolországot a klasszikus korban és hogyan a romantizmus alatt.

Bouterwek hatása alatt a franciák a spanyol irodalomban „Európa legnemzetibb költészetét látták” és többen azt mintaképpül állítják nemzetük elé. Hozzájárult a szimpátiához, különösen a romantizmus első korszakában az is, hogy a spanyol írók mereven szembeszálltak a forradalom eszméivel és a katolicizmus újjáteremtéséért küzdöttek. Ez utóbbi különösen Victor Hugora hatott, aki egész költői pályája alatt a spanyolok nagy rajongójának mutatkozott.

Mortinence ezután felsorolja az összes hatásokat, amik Spanyolországból jöve megtermékenyítették a francia szellemet. Könyve értékes összefoglalás és adataiban teljesen új, mert a francia irodalomtörténetírás egy eddig elhanyagolt fejezetet vetett világosságba.

Mortinence műve csak egy kiszakított példa azoknak a könyveknek árából, amelyek a romantizmus külföldi gyökereivel foglalkoznak. Részletes és nagy munkák láttak napvilágot Ossian és Byron hatásáról is s egy egész iskola dolgozik az idegen kapcsolatok lelkiismeretes és céltudatos megmagyarázásán. Ennek az iskolának egyik legkomolyabb értéke a holland származású *Van Tieghem*, akinek jóformán minden munkája e probléma valamelyik részletével foglalkozik. Van Tieghem a francia kritikusok átlagjától eltérően figyelmét nemcsak a francia, hanem az egész európai irodalomra irányította. Alapos ismerője a német, angol és a skandináv irodalmaknak, sőt ezenkívül ismeri Európa többi irodalmát is. Van Tieghem a romantizmus barátja, de munkái inkább rescriptiv, mintsem értékelő jellegűek. Egy részükben a ro-

mánticizmus kialakulását tárgyalja oly alaposan és az európai irodalomnak olyan széles ismeretével, aminővel a franciáknál ritkán találkozunk. A romantizmust megelőző kor tárgyalásánál még a magyar írókra is kitér és az általa felsorolt nevek között ott találjuk Bessenyeit, Horváthot, Csokonait, Rádayt, Bacányit és Kazinczyt. Az összehasonlító irodalomtörténet elveit tehát, mint innen is láthatjuk, ő neki sikerült a gyakorlatban leginkább keresztülvinnie. Az összehasonlító irodalomtörténet mai vezére *Baldensperger*, a Sorbonne kitűnő tanára, aki maga mellett és lapjánál (*La littérature comparée*) a fiatal és lelkes tudósok egész kis nemzetközi csapatát gyűjtötte össze. Az általa indított és a nemzeti irodalmak felett álló „littérature comparée” eszmekörébe kapcsolódott be Hankiss János is, a debreceni egyetem kiváló francia professzora. Francia részről Van Tieghem tekinthető a Baldensperger által megindított mozgalom egyik legnagyobb jövőjű alakjának. Tanulmányai csaknem kivétel nélkül szellemtörténeti vonatkozásúak. Jórészt a germán irodalmak és a francia irodalom kölcsönös érintkezését tárgyalja. Ezek közé tartoznak *La nation de la vraie poésie, Ossian et l'ossianisme* és a *La mythologie et la poésie scandinave* című tanulmányok. Viszont általános és átfogóbb jelleggel bír két legújabb megjelent kötete, a *Préromantisme* és a *Le mouvement romantique en Europe*. Mindkét kötet az egész európai romantizmussal foglalkozik és nemcsak a kölcsönös hatásokat igyekszik kimutatni, hanem elsősorban rá akar világítani azokra a lelki szükségletekre, mik előhívták és szükségessé tették a romantizmust.

Van Tieghem munkásságához hasonló értékű és átfogó európai látókörű működést találunk a lengyel *Wladislaw Folkierskinél*, kinek a lengyel akadémia által kiadott munkája pár évvel ezelőtt jelent meg francia nyelven is (*Entre le classicisme et le romantisme. Étude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIII.- e siècle. Cracovié. Académie polonaise des sciences et des lettres. 1925. 28.*). Folkierski a francia, német, angol és olasz irodalmak tökéletes ismerője. Több mint 600 oldalas művében ugyanazt a kort tárgyalja, amit Van Tieghem: a préromantizmus korát. Legtöbbször a romantizmusban hirtelen forradalmat, gyors átmenet nélküli változást látnak. Ezzel a felfogással száll szembe Folkierski és művén az az alap gondolat sugárzik át, hogy a romantikus forradalom nem a XIX-ik, hanem a XVIII-ik század műve. A klasszikus és romantikus kor közötti látszólag szürke, de valóban végtelen érdekes kort vetíti elének az adatok és idézetek bőséges felsorakoztatásával. Folkierski szerint a romantizmus nem forradalom, hanem lassú átmenet, fokozatos fejlődés eredménye, amelynek etapjait nagyszerűen ki is mutatja az irodalom és esztétika összes területein. Műve tisztán teoretikus jellegű. Nem analizálja a kor íróit, csak a kritika és filozófiai eszmék érdeklik. De nemcsak csupán esztétika- és eszmetörténetet ad, hanem elsősorban ízléstörténetet is („On a dit que pour bon connaître un homme il ne faut que savoir ce qu' il aime. Nous nous sommes proposé de connaître les goûts des hommes du XVIII-e siècle. Il est certain que si nous arrivions a savoir ce qu'ils aimaient, nous serions en état de les mieux comprendre. C'est vers quoi tend cette étude.” Részletesen tárgyalni Folkierski munkáját nem tartozik tanulmányunk keretébe. Különben is műve csak részben érinti a francia irodalmat, mint az európai irodalmak egyikét.

A centenáriumi körüli évek bő terméséhez tartozik a már fentebb említett munka, *Souriau*, több mint ezeroldalas francia romantizmus története (*Histoire du romantisme en France. I–II. következő kötetei sajtó alatt.*) A ro-

mánticizmus száz éves évfordulója alkalmából megjelent könyvek közül a francia kritika méltán ezt a művet emelte ki, mint a legértékesebb és legalapvetőbb munkát. Souriau nem áll be a harcolók közé: se nem gyűlöli, se nem rajong a romantícizmusért. Az objektív tudóst jellemző hittel a megértésre és a megértetésre törekszik. Munkája előszavában felsorolja az ellentétes véleményeket, de se nem dicséri, se nem cáfolja azokat. Könyve történeti és nem értékelő munka. A legalaposabb részletkutatások alapján élénk rajzolja mindazt, ami jelentőset és maradandót a romantícizmus adott. Souriau műve legjobb példája a tisztán tudományos munkáknak, mert sine ira et studio tárja elénk az igazat. Műve a francia romantícizmusról írt legjobb kézikönyvnek és tudományos munkának tekinthető.

Souriau, Van Tieghem és Folkierski után végül foglalkoznunk kell a romantícizmus kiváló filozófusával, *Joussain*-nel is. Számos munkái közül bennünket a *Romantisme et religion* című műve érdekelhet. Joussain a mai korban új vallásos renaissanceot lát, amely részint a régi keresztény formák, másrészt a szocializmus burkában fejlődik tovább. A mai kor nem szabadult meg a régi lelkiformáktól, a francia irodalom többé-kevésbé most is „a romantícizmust folytatja.” Mi a romantícizmus és mi a klasszicizmus? – veti fel a kérdést Joussain. A klasszicizmus először is az akarat és az ész uralma az érzelmek felett („la raison est la faculté maîtresse de l’homme.”) Ennek a gondolatnak legtükéletesebb kifejezését a XVII-ik század francia irodalma adta. Második főjellemonása a klasszicizmusnak, Joussain szerint az, hogy „puissance harmonisatrice”-ként szerepelt a középkori ember életében. A romantícizmus ezzel szemben az intuíciót emeli ki és az érzelmeket az akarat felé helyezi. Ezt a tendenciát mutatják Schopenhauer és Bergson filozófiái is. A „puissance harmonisatrice” a romantikusoknál nem az akarat, hanem az ösztön. Ami a klasszicizmusnál a „raison sublime” volt, ott „instinct divin” válik.

Joussain könyve egy-két szakaszától eltekintve tisztán elméleti, filozófiái jellegű. Épp ezért nem is vág tisztán az irodalmi kritika körébe. Mégis értékes megállapításaival, gazdag és széleskörű világlátásával nagyban hozzájárult a kérdés tisztázásához. Könyvének nagy hatására jellemző, hogy Szabó Dezső a romantícizmusról szóló koncepciójában belőle indult ki és az ő eszméit fejlesztette tovább. Joussain legfőbb érdeme, hogy leghatásosabban ő mutatott rá a romantícizmus és klasszicizmus irodalmi kereteken túlnövő fontosságára és ő mondta ki, hogy van klasszikus és van romantikus lélek. Ez a két lélek-típus feltalálható a világtörténelem és irodalom összes régi nagyjaiban ...

Joussainnel ismertetésünknek végére értünk. Kivülről még Pravielt, Le Bretont, Bremondot, Schatzot, Seillert, Girordot említhetjük meg, mint akik többé-kevésbé hozzájárultak az irodalomtörténetírás gazdagításához. A romantícizmusról szóló francia irodalom páratlan gazdagsága méltán állhat példaként a hasonló tárgyú magyar irodalom előtt is buzdításul az el nem végzett feladatok megoldására.

Dr. Jancsó Elemér.

Böhm Károly: Az ember és világa. Philosophiai kutatások. V. Rész: *Az erkölcsi érték tana.* Sajtó alá rendezte s a bevezetést írta: Bartók György. A Luther-Társaság kiadványai. Új sorozat VI. Budapest, 1928. 8-r. XXIII, 278. l.

Böhm Ethikájának és Esztétikájának a megjelenését régen vártuk s tudomásunk szerint, Bartók György gondos munkája következtében, a sajtó alá rendezett kéziratok is régen várják kiadójukat. Most végre előttünk áll az V. kötet, az *Ethika* s mi elismerésünket és hálánkat fejezzük ki úgy a sajtó alá rendező Bartók Györgynek, mint a kiadó Luther-Társaságnak, hogy „Az ember és világa” nagy rendszerének ez újabb oszlopa által hordozott csarnokába is beléphetünk s a szellemiség mélyebb ismeretének birtokába juthatunk.

A mű gondozását végző Bartók György részletes bevezetésében, Böhm kéziratai alapján, felmutatja azt az erkölcsfilozófiai fejlődést, amelyen Böhm Károly átment, míg végre az 1900–1901. években eljut Ethikájának a jelen kiadásban lévő feldolgozásához.

Az előttünk levő kötet kidolgozása hiányos, amint azt az egész mű koncepciójából, de különösen a 4. és 33. §§ -okból megállapíthatjuk. Így hiányzik a 13. oldalon felsorolt problémák közül az erények konstrukciója, a kötelességek párhuzama és az erkölcsi álláspontok s erkölcsfilozófiai irányok kritikája. Ezek a kérdések a mű IV., V. és VI. fejezeteit alkották volna. De hiányzik a III. fejezet egész II. szakasza is (az erkölcsi felfogás lélektani eredetéről).

A kidolgozott részek a következő képet nyújtják. Az egész mű prolegomenáját képezi „Az erkölcsi érték tana” c. rész, amely a problémával, a kutatás természetével és módszerével ismerteti meg. Megállapítja, hogy sem pozitív erkölcsant, sem az erkölcsök filozófiáját nem akarja adni. „En azért az *erkölcsant*hoz az erkölcsök *filozófiáját*, ezen filozófiához pedig *alappainak igazolását* követelem: amaz a tény, a második magyarázat, a harmadik e magyarázat igazolása s megbizonyítása.” „... én az *erkölcs filozófiájának ismeretelméleti igazolását keresem*: azaz keresem azon legmélyebb gyökérszálakat, melyekből az erkölcs filozófiája és maga az erkölcsiség kinőtt (3).” „A cél tehát nem az erkölcsi rendszer, hanem alapköveinek megválogatása, elkészítése a rendszer céljából.” „Nekünk nem az empiria változó tünetjeinek külső (sociologiai) törvényeire van szükségünk, hanem amaz örök törvényre, mely ezen metamorphosisokban nyilvánul s változatlan marad azok előre- vagy visszafejlődésében (8).” Ezeknek a tiszta ismeretelméleti szempontoknak megfelelően az *Ethika* tárgyát a következőképpen tagolja: 1. A becslés tárgyai általában, 2. az érték általános elmélete, 3. az erkölcsiség ismeretelméleti feltételei, 4. az erények konstrukciója, 5. a kötelességek párhuzama és 6. az erkölcsi álláspontok s erkölcsfilozófiai irányok kritikája. (13.)

Az I. fejezet: A becslés tárgyai általában. Ebben a fejezetben, általános értékelméleti szempontból, sok újat találunk, amit nélkülözünk az 1906-ban megjelent III. kötetben, valamint az 1912-ben megjelent IV. kötetben. T. i. új a szellemnek a térben és időben megjelent teremtményvilággal szemben elfoglalt értékelő magatartása, valamint a tetszés fajainak nagy különfélése. Megragadó erővel és nagy részletességgel vizsgálja az ásványi, növényi, állati és emberi alakok és jelentések hatását, valamint az ezek által kiváltott becselő ítéleteket. Egészen természetesen kapcsolja ezekhez a vizsgálódásaihoz a becslés fenomenológiáját, amelynek tetőpontját a Mózes és Jézus értékelésében mutatja fel.

A II. fejezet: Az érték általános elmélete. Ez a fejezet a III. kötet után újat nem ad s mégis sok tekintetben világosítólag hat annak értelmezésére. Aki a Böhm egyetemi előadásait hallgatta, tudja, hogy nagyon sok példával élt elvont okoskodásai megvilágosítására. Miután az előttünk fekvő könyv

első sorban egyetemi előadásai céljából készült, sok példát találunk, amelyek által az értékelés aktusai közvetlen értelmezést nyernek számunkra.

A könyv derekát a III. fejezet alkotja: Az erkölcsi érték hordozója s ismeretelméleti feltételei. Ebben az I. szakasz van kidolgozva, amelynek általános vizsgálódásai folyamán tárja elbénk az emberi cselekedet általános fogalmát, amelynek elemzése adja azokat az ismeretelméleti feltételeket, amelyek az erkölcsiség általános fogalma nyugszik. Mindenekelőtt éles kritikával zárja ki mindazokat a tevékenységeket, amelyek nem tartoznak a cselekedet fogalma körébe s állapítja meg, hogy „... a cselekedet csak a centrum uralmával kezd előállni: a *cselekedet olyan nyilvánulás*, mely az ember legfelsőbb fórumából veszi eredetét, vagyis a *cselekedet ezen legfelsőbb fórumnak nyilvánulása és nyilatkozata.*” (115–116.) A következőkben a cselekedetnek a centrumhoz: az öntudathoz való viszonyát tisztázza s világosítja meg a cselekedet és tett, a cselekedet és az elhatározás s a döntés, a cselekedet és az akarat, a cselekedet és a motívum, a cselekedet és a külső világ viszonyainak tárgyalása kapcsán.

A III. fejezet a további tárgyalások folyamán három alszakaszra oszlik. Az I. alszakasz az elhatározás szabadságáról és a felelősségről szól. Ebben a szakaszban tovább differenciálódik a kérdés s új erkölcsi viszonylatról: a cselekedetnek és a cselekvőnek a viszonyáról van szó. Ez a viszonylat *hozza létre* a beszámítást és a felelősséget, miután a beszámítás nem egyéb, mint az az értelmi aktus, mellyel a cselekedetet magaménak mondom, ennek alapja, oka, feltétele pedig a felelősség. De itt nincs megállás. Micsoda feltételen vagy alapon nyugszik a felelősség? S ezzel ott áll előttünk ismét az öntudat, mint szabadakarat, mint valami „mysteriosus idegen”, amely dönt a legválságosabb pillanatokban, amikor az Én küzd önmagával. „A felelősséghez ennél fogva csak egy követelmény fűződik: az *öntudatnak erősebbnek kell lennie, mint minden más pszichikai funkcionak.* Ha ezen feltételnek elég van téve, akkor beszámításnak és felelősségnek teljesen igazolt alapja van, mely mindent magyarázni képes (160).” A következőkben a determinisztikus és indeterminisztikus viták kritikáját végzi el.

A következő II. alszakaszban az észszerűséggel, mint az erkölcsi cselekedet további minősítő vonásával foglalkozik, megállapítván, hogy az erkölcsi jó cselekedethez nem elég csak a szabadság, azaz az öntudatosság, hanem észszerű cél is szükséges hozzá, mint tartalom. Itt tehát az a főkérdés: Mi az észszerű cél?

Az erkölcsi cselekedet ismeretelméleti feltételeinek vizsgálata mind igaztobbá válik arra nézve, aki Böhm-mel együtt éli át ezeket a fejtegetéseket. A tetőpontját éri el a kérdés nyugtalanító és igazgató végiggondolása, amikor a III. alszakaszhoz, a kötelezettség fogalmának vizsgálatához, érkezőnk. Honnan ered az erkölcsiség kötelező ereje? – ez a főkérdés. Felelet: az ész önértékéből. Egyik fejezet sincs annyira átszőve kritikai tisztázással és rostálással, mint ez a fejezet s talán itt ragyog a legvilágosabban Böhm nagy gondolata: nemes, vagy helyesebben morális csak az intelligencia!

Sajnáljuk, hogy ennyire rövidre fogva vagyunk kénytelenek ezt a rendkívül gazdag tartalmú művet ismertetni. De aki a Böhm filozófiai koncepcióját ismeri, hamarosan rá fog jönni a nyitjára annak, hogy mi módon kísérel meg Böhm az erkölcsi érték filozófiáját feltárni. Világosan meglátszik már ebből a nagyon rövidre szabott ismertetésből, hogy Böhm az öntudat alkotásának a vizsgálata alapján igyekszik az erkölcsi problémát megoldani. De éppen ezzel kapcsolatban azonban, nem hallgathatjuk el azt az igen érzékenyen érzett benyomásunkat s egyszersmind világos belátásunkat, hogy Böhm az erkölcsiség ismeretelméleti vizsgálódásai folyamán az *öntudat transzcendentális alkata* helyett nagyon sok helyen és sok vonatkozásban inkább az *öntudat állapotiát* tekinti s így *transzcendentális ismeretek* helyett *pszichológiai ismereteket* nyújt. A pszichológisztikus magyarázat Böhm egyik művében sem nyomult annyira előtérbe, mint éppen ebben. Ennek bizonyosságát látjuk abban, hogy nagyon fontos pontokon a kutatást bizonyos konkrét példák *vezetik*, pl. a vonatvezető sajnálatos lelki állapota és belső lélektani tusája.

Az ideáлизmus mai kritikája sok olyan kritikai szempontot kínál, amelyet jogosan alkalmazhatnánk a Böhm etikai álláspontjára is, miután azonban a mű olyan időben keletkezett, amikor az ideáлизmus úgy is mint általános ismeretelméleti, úgy is mint értékelő magatartás, csaknem sértetlenül domi-

nálta a filozófiai gondolkozást, mégsem lenne méltányos ezeket a kifogásokat, a mű ismertetése kapcsán, Böhmrel szembe szegezni.

Böhm *Ethikája* kétségtelenül sok nagyjelentőségű indítást fog meg adni a magyar filozófiai gondolkozásnak s termékenyítőleg fog hatni a magyar közgondolkodásra, amelyet éppen ethikai oldaláról nagyon kikezdett az idő s a kor sok szennyes és veszélyes irányzata nagyon megrontott, örömmel üdvözljük Böhm nagy rendszerének újabb pillérét.

T. S.

Imre Sándor: Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. Budapest, Studium kiadása, 1928. 8-r. 336 l.

Nem neveléstudományi kézikönyv, mert nem kutatási eredmények tudományos összefoglalása, sem a neveléstudomány ellentétes elvi kérdéseinek álláspontot kereső fejtegetése. Nem teljes neveléstan, mert sem a családi, sem az összevételssel nem foglalkozik. Csupán az iskolai nevelés a tárgya s célja: annak tudatossá tétele. Kezdő tanítókhhoz szól, kik élethivatásuk küszöbén állanak s az előtt a nagy kérdés előtt: hogyan, miként induljanak munkájuk útján. De „tanítón” nem hivatali minőséget ért, hanem életfeladatot. Vissza akarja vezetni őket az iskolába, melyet eddig csak mint tanulók ismertek, indítást akar adni elméleti megfontolásokra, hadd eszméljenek rá a nevelés nagy feladatára, a nehézségekre, melyek útjukba gördülnek, a nagy összefüggésekre, melyekbe a nevelés kérdései beleszövődnek, a távoli célra s a mindennap részletfeladataira, melyeket a tudatos nevelői gondolkodás egy pillanatra sem téveszt szem elől, a nevelésnek a lelki étellel összefüggő nagy kérdéseire, melyeket az öntudatos nevelőnek mind nagyobb és fokozódó figyelemmel kell tanulmányoznia. Szóval: sokszor ismételt és mindig visszatérő gondolata: *tudatossá tenni bennük a nevelői gondolkodást.*

Imre Sándort nem tévesztik meg a neveléstudomány hangzatos modern jelszavai, az elvi ellentétek körül hadakozók lármája. Ő tisztán látja a célt, amely csak egy lehet és a feladatoknak kimeríthetetlen nagy számát, amelyek pillanatról-pillanatra adódnak s megoldást követelnek. Előtte áll a növendék, Ezt kell egyéniséggé, jellemmé fejleszteni, hogy legyen cselekvésének határozott irányja és erkölcsi tartalma, vagyis: legyen teljesen kifejlett, határozott, tudatos és nemes egyéniség. Amint Schneller mondotta: „ethisált egyéniség.” Am a növendék nem magában, nem elszigetelten áll előtte, hanem egy olyan közösségben, melynek élete számbavehetetlenül sok módon hat rá, irányítja, módosítja, befolyásolja, elősegíti vagy hátráltatja testi-lelki fejlődését s amely majd várja is az ő működését. Akár az egyén szempontjából, akár a közösség életéből nézzük a nevelés célját, mindenképpen egy és azonos az, mert az egyén a maga feladatait is, a közösség részéről ráváró élethivatást is csak úgy tudja betölteni, ha teljes kifejlettségre jutott, ha határozott tudatos és nemes egyéniséggé ért és fejlődött. A nevelés közösségi és egyéni célja tehát nem két külön cél, hanem tökéletesen egybeesik. Amit a nevelés céljaiként (egyéni, állampolgári, politikai, logikai, etikai, esztétikai nevelés, életpályára stb. való nevelés) szoktak kitézni, az mind benne van a nevelés fennebb adott célgondolatában. És benne van a megvalósítandó feladatok e három nagy csoportjában, melyek a testi, az értelmi és az erkölcsi, azaz a nemes érzületre való nevelés teendőit foglalják magukban s ezeket teljesen ki is merítik. Benne vannak részben, mint feltételek, részben mint követelmények. Ezek nem külön célok, hanem egy-egy feladat, egy-egy teendő a feladatok ki sem meríthető tömegében. Ha ezek közül egyiket, vagy másikat külön kiemeljük és kihangsúlyozzuk, az szükségképpen egyoldalúságra vezet. A nevelés teljes, egyetemes célját csak a feladatok mindenik csoportjának azonos megbecsülése szolgálhatja sikeresen. Időszertően lehet egyik vagy másik teendőt a kor kívánalma és a viszonyok diktálta szükségletek szerint kiemelni, de ez nem a neveléstan, hanem a művelődés politikai feladata.

Az egész nevelés egyik alapvető kérdése a nativizmus és az empirizmus között dúló harc a nevelés tehetetlenségéről és mindenhatóságáról. A „kutyából nem lesz szalonna” magyar példabeszéd értelme egyfelől, másfelől a Kant idealizmusa, amely szerint „az ember az, amit a nevelés csinál belőle”, jelzi

azt az áthidalhatatlan mélységet és ellentétet, amely a két álláspontot egymással mereven szembeállítja. Imre Sándor ebben az alapvető kérdésben azt az egyedül helyes álláspontot foglalja el, melyet a közvetlen tapasztalat és a tudományos vizsgálatok igazolt eredményei diktálnak: a *nevelés nem mindenható, de nem is tehetetlen*. Minden fejlődés két tényező eredménye: az örökléssel létrejött meghatározottságé és a környezeté. Ezért a kérdés ma már nem is úgy hangzik, hogy lehet-e a nevelés, hanem: mennyiben lehet a nevelés? Más szavakkal: milyen a viszony a fejlődés e két tényezője között?

Az élettudománynak az öröklés tekintetében már vannak bizonyos igazolt eredményei és megállapításai. Ilyen az, hogy mind a testi, mind a lelki minőségnek vannak olyan alapvonásai, amelyeket külön hatás meg nem változtathat. A szellemi öröklés kérdéseiről még nem tud olyan határozottan beszélni, mint a testiről. Az is bizonyosnak látszik, hogy nem kész tulajdonságok öröklődnek, hanem csírák, melyekből valamely tulajdonság kifejlődhetik. Valamely egyéni tulajdonság megértésére azt kellene tudnunk, hogy mi benne a külső hatás eredménye, mi az, ami az anya állapotából magyarázható. E kettő levonása után maradó alap volna az öröklött minőség. Azonban ez az eljárás csak elgondolás, de ki nem elemezhető. A környezetnek minden hatása ehhez az öröklött alaphoz kapcsolódik s az eredmény a kettő együttüthetőségéből áll el, a belső és külső tényezők eredője. Maga a nevelés is ebből a szempontból nem egyéb, mint a környezetnek egyik részlete.

Most már az a kérdés, hogy miben áll a nevelés szerepe a fejlődés külső tényezői között? Milyen hatással lehet a fejlődésre? Ez azon fordul meg, hogy az öröklött minőség meghatározó ereje mekkora. Ugy, hogy a nevelés tehetetlenségének vagy mindenhatóságának a kérdése a belső és külső tényezők közötti erőviszony kérdéseire redukálódik. S így nézve a kérdést: a nevelés nem egyéb, mint állandó küzdelem a fejlődés többi tényezőjével a vezető szerepért. Irányítás, de nem erőszakolás, mert csak az fejlődhetik ki, aminek öröklött alapja van. Minden erőltetés hiábavaló, mert mindenki csak a maga egyénisége szerint lehet fejleszteni.

Az erős optimizmusnak tehát nincs igazolt alapja a nevelés kérdésében. De az elcsüggesztő pesszimizmusnak sincs. Mert bizonyos, hogy az öröklött csírákban és minőségben adott lehetőség kifejleszthető. Hogy milyen sikerrel? Ennek nagyon sok feltétele van. De az bizonyos, hogy a nevelés lehetősége annál nagyobb, azaz az öröklés és környezet együttüthetésében a nevelés annál inkább vezető lehet, minél szélesebbkörű és rendszeresebb a nevelői gondolkodás; minél inkább arra gondol mindenki, hogy minden cselekvése és szava, egész magatartása példa, tehát nevelő hatású, még pedig nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek számára is és igyekszik, hogy ez a példa jó legyen.

Az iskolában ennek az állandó küzdelemnek harcosa a tanító. A modern pedagógiai tudomány mindjobban fokozódó buzgalommal foglalkozik a tanító lélektanával. Nagy változás van a művelődés politikusok felfogásában e kérdésben a háború óta. A háború előtt vizsgálták a jelöltek tudományos és módszeres készségét. A „tanítói lelkület” kérdése szóba sem jött. Ma már lényeges feltétel. Ma mindinkább látják, hogy minő nagy különbség van „tanítói egyéniség” és a „napszámban tanító” között. A müncheni *Kerschesteiner* hívta fel a figyelmet a kérdés fontosságára. Tegyük azonban mindjárt hozzá, hogy a „tanítói lelkület” kivizsgálása nehézségekkel jár, mert rendelkezéssel és utasításokkal megközelíthetetlen. Szellemi imponderabiliák a tényezői, melyek sohasem táruznak fel hiánytalanul. De e törekvés nemcsak jogosult, hanem a nevelés sikere érdekében egyenesen mellőzhetetlen.

Imre Sándor szerint a tanítói személyiségnek három alapvető tulajdonsága van: az eszményért való dolgozás, az emberek megismerésének és az alkalmazkodásnak a képessége. Az első azt jelenti, hogy a tanító állandóan előre néz, minden részletet a végső célhoz mér, semmi sem téríti el hivatásától, egész élete egy gondolat megvalósításához irányul. A második azt, hogy értse meg az emberek magatartását, törekvéseit, szükségleteit, lásson a lelkükbe. A harmadik, hogy szakadatlanul legyen tekintettel az adott helyzetre, a tárgyi körülményekre. Nem azt, hogy akaratlan bábként játékszere legyen a körülményeknek, hanem azt, hogy mindig azt tegye, amit abban a pillanatban, abban a helyzetben nevelési eszménye és nevelői tudatossága szükségesnek mond. Ez az alkalmazkodás nem megalkuvás, hanem állandó résenlétel, az adott viszonyok éles szemmeltartása, a tennivalók felismerésének ké-

pessége, a valóság iránt való érzék nyilvánulása. A tanító ragaszkodik a régihez, de legyen fogékony az új iránt; legyen derült, de komoly; helyezkedjék a növendék színvonalára, ami annyi, mint „együttérés, lelki állapotokba való beilleszkedés s minden egyessel szemben más-más bánásmód, olyan, amellyel magához emelheti.”

Az a kép, melyet Imre Sándor a tanítói egyéniségről fest, különböző elemekből áll. Magát, a maga szellemi alkatát adja, amint az egy nagyon jó iskolán, Széchenyi és Schneller tanításain keresztül nyilvánul. Mert az ő szellemiségét az idealizmusnak és realizmusnak egy sajátosan szerves egybefonódása alkotja. Egész pedagógiai munkásságának tartó oszlopa és vezérlő cél-gondolata, a nevelői gondolkodás öntudatosítása és minél szélesebb rétegekbe való kifejlesztése és kiterjesztése: egy messzire néző, a távol jövőbe tekintő törekvés. Ezt az eszményi célt, ennek a valósítását sürgeti, munkálja, szóval, tettel, írásaival, előadásaival. Széchenyi szelleméhez méltó gondolat. De a feladatok, a tennivalók kijelölésében, az eszközök kiválasztásában valami sajátosan hűvös, számító, a fórum tetszését kerülő józan, reális érzék vezeti minden tervét és elgondolását. Olyan ő, amilyenek a „tanítói egyéniséget” rajzolja, amilyenek szeretné látni. Derült, de komoly, nem keresi a népszerűséget, éleslátású, emberismerő, ki beelát nemcsak a viszonyok szövedékébe, hanem a tanulók lelkébe is. Nem épít rendszerekből és elméletekből délibábos várakat, nem táplál üres illuziókat, nem hirdeti a nevelés mindenhatóságát és korlát-lanságát, mint Leibnitz, Kant és Fichte, mert ismeri, nagyon világosan látja azokat a korlátokat, melyeket az öröklés révén a testi-lelki meghatározottság és a környezet hatása a nevelés munkája elé állítanak.

De nem hirdeti, miként Schopenhauer, a nevelés teljes tehetetlenségét sem, mert tudja, hogy a nevelés lángra tudja lobbantani azokat a szikrákat és fel tudja ébreszteni azokat a szunnyadó lehetőségeket, melyek a születéssel adva vannak.

Nem nyargal szürke elméleteken, filozófiai módszerek neveléstudományi függelékein, melyeknek nincs eleven és munkás vonatkozása az „élet zöld fájához.” A való életet nézi mindig tárgyiaságra törekvő szemléléssel, mindig józan mérlegeléssel, az adott viszonyokat és lehetőségeket, mert nem a gondolatrend-szer áll előtte célul, hanem a való élet, annak fejlesztése, tökéletesítése. És ennek a gyakorlati életnek sok szürke, elcsépelet és szétfolyó mindennapi kérdéseit mindig elvi magaslatról tekinti, mindig vezérlő gondolatok elvi uralma alá tereli, egységbe foglalja s úgy ítéli és értékeli. Olyan dolgokról is van megkapó és figyelmet keltő új gondolata, amit mi, mint elcsépeletet, félredob-tunk s véleményformálásra nem méltattunk. És mindezt az ő ideális célkitű-zése mellett szellemének erősen gyakorlati iránya, reális minősége magya-razza. Ez nála a Schneller és Széchenyi hatása.

Imre Sándor ismeri a roppant gazdag, majdnem áttekinthetetlen terjedelmű német pedagógiai irodalmat. Figyelemmel kíséri ez irodalomnak egészen napjainkig minden számottevő és értékes termékét. Ismeri a különböző hangzatos jelszavaktól lármás pedagógiai eszmeáramlatok zavaros hullámzását is. De ezekből csak a valóban értékes eredményeket és megállapításokat veszi át. És úgy veszi át, hogy azok lelke finomra rostáló szűrőjén át szervesen taglalódnak be elgondolásai rendszerébe: mindent a maga helyére állít be s mindenre rányomja a maga értékelésének signumát. Folyton tanuló, folyton és szakadatlanul elmélkedő, finoman elemző szellemisége közép helyet foglal el a pedagógiai pesszimizmus és optimizmus szélsőségei között a józan realizmus útján, mert tudja, hogy a küzdelem nem meddő s bár nehézségekkel jár, de bízik a sikerben; azokban, ha bizonyos eredményeket lát, nem bízza el magát, hanem attól további erőt és biztatást nyer a további munkára.

Ezt a könyvet minden tanítónak meg kellene szereznie s állandó és vissza-visszatérő olvasmánnyal íróasztalán tartania, hogy eszméltesse a nevelői gondolkodás mellőzhetetlen szükségességére.

Dr. Gál Kelemen.

Varga Béla: *A subsistentia fajai.* (Adatok a hyparchológiához.) Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. III. kt. 4. szám. Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1928. 8-r. 80 l.

A magyar filozófiai irodalomban a Böhm és Pauler neve mellé méltán sorakozik a Varga Béláé. Nagy mesterek méltó tanítványa. Böhm hatása alatt indult útnak, de szellemiségének logikai alapstruktúrája kényszerűséggel vonta Pauler irányába. A szellemi fejlődésnek olyan irányú útját járja, melyet Böhmnél valószínűleg bekövetkezőnek tartott, ha nagyszabású rendszere hézagait kitöltenie, problémáit megoldania, az *Ember és világa* IV., posthumus kötetét teljesen kidolgoznia megadatott volna. Világnézete továbbfejlesztésére „az újabb alap” az a tiszta logizmus lett volna, mely a pszichologizmus és szubjektivizmus salakjaitól megtisztítva s mindkettő egyoldalúságait levetkőzve egy magasabb elvi egységbe csúcsosodott volna.

Böhm és Pauler a filozófiai gondolkodás két ellentétes sarkáról indulnak. Böhm Fichtén épülő szubjektivizmusa a fejlődésnek kiszámíthatatlan lehetőségeit tárja elé. Pauler logizmusa az észelvek tömör és mozdulatlan rendszerén épül, mely zárt egységet alkot és semmiféle kibúvót, fejlődés lehetőséget nem nyújt. A filozófiai gondolkodás e kétsarkúságának örök típusai Platon „az isteni” és Aristoteles. Platon Böhmnek, a kérlelhetetlen logika zárt ösvényein járó Aristoteles Paulernek s most Varga Bélának mutatja az útát. Böhm az önértéket, Pauler az igazság örök érvényességét kutatja. Amaz az öntudat, ez a logikai törvényszerűség alapján veti meg a lábát, hogy mindketten gigászi erővel bírkózhassanak problémáik rettentő terhével. Es jellemző, hogy Pauler és Varga útja milyen gyakran betér a „sötét” középkor filozófusai műhelyébe, mikor a „tisztá” logika legelső, mert alapot vető s legnehezebb és legmélyebb problémáját, az igazság fennállásának módját (hyparchologia), az érvényesség logikai alapfeltételeit kutatják. Varga nem rendszert ad, csak „adatokat” ígér a tiszta logika e fundamentális jelentőségű kérdéséhez. Felletet akar adni arra a kérdésre: hogy van-e s mi a különbség a dolgok egyes csoportjainak fennállásában, létezési módjában (subsistentia)? Lehet-e a fennállásnak különböző módjairól beszélni? Van-e pl. különbség az igazság fennállása és egy félévelé között? Vagy: a törvény létezése s egy tulipáné között? Különbözik-e a gondolat és a tett, a való és kellő, a szám, a lehetőség létezési mód tekintetében? Van-e „idea” s ha van, miben áll létezése?

E kérdések fejtegetésének módszere a fenomenológiai, amely tett, mint a Kant transzcendentális módszere és nem függvénye semmi metafizikai rendszernek, de visszavezet a Kant előtti dogmatikus filozófia eljárásaira.

Hogy kitűzött feladatának megfelelőhessen, rendre vizsgálja a dolgoknak mindazokat a csoportjait, amelyek között a fennállás módja tekintetében bizonyos különbségek vannak. Így tárgyalás alá kerül legelőször is a természeti és a szellemi valóság létezése közötti különbség, azután a gondolat és a tett, a megismerés és a cselekedet, az érték, a kultúra, az idea, a törvény, az ok, a társadalom létezési módjának megállapítása. Mélyreható és finom fejtegetései fonalán nem kísérhetjük végig, csak vizsgálódásai eredményeit próbáljuk összefoglalni a következőkben.

A fennállás összes módjai a reális létező és az érvényesség között helyezkednek el. A reálitás a létezés teljessége, ehhez viszonyítva az érvény „a reális létező összes vonásai hiányának a teljessége.” A subsistentciák a reális létezés-től felfelé emelkedő irányzatot mutatnak abban a tekintetben, „hogy az érvényesség fokozatosan tisztábban valósul meg bennük.” A subsistentciák fajai különbözők, de nem gondolhatók egymástól elkülönítve, hanem átmeneti formák. Hármass tagozódás van közöttük: első a természeti és lelki valóság, második a különböző relációk következtében előálló tartalmak fennállása, a harmadik: az érvény, mely a két első tartalmi sokféleségét magasabb egységben mutatja. De e megkülönböztetés csak keret, melyet a dolgok át-átlépnek. Az első subsistentciális síkba csoportosulnak a természeti reálitás és a tudat. De már a szellemiség kategóriája átnyúlik a második, sőt a harmadik síkba. Az alap a fizikai-pszichikai dualitás, ezen emelkedik a más két subsistentciális réteg és egységbe olvad az ítéletben jelentkező tartalomban. Amint Duns Scotus is a létező dolgok három fajtát állapította meg: ens naturae, ens rationis, ens logicum. A subsistentia második rétege a leggazdagabb, legszínesebb, a tárgyi és szellemi relációk roppant változatosságát foglalja magában. De éppen azért nagyon komplikált és sokszor homályos, kifejtethetlenuk látszó

szövedéket alkot. Ha majd egyszer tisztábban beláthatunk e szövedékbe, bővebb és tisztább lesz az érvényességről való tudásunk is.

A dolog létezési módjának megismerését három tényező teszi jellegzetes módon megismerhetővé: az *idő*, *tér* és az *egyénség*. E három tényező különböző mértékű érvényesülése jelzi a subsztencia különböző fajait.

Ennek a mélyen járó fejtegetésnek íme ez a gondolatmenete. Fogalmat adni róla egy rövid ismertetésben nem lehet. Aki a „tisztá logika” problémáival vívódott, aki igyekezett a logikum elvont elvszerűségébe, a gondolat absztrakcióiban elmélyedni, az nagy lelki gyönyörűséggel fogja olvasni ennek a tanulmánynak hibátlanul tiszta, egyszerű és szép magyar nyelven folyó fejtegetéseit. Bírálni nem érzem magam elég erősnek. Csupán kérdem s felvilágosító feleletet kérnék arra: Rickerttel és Paulerrel szemben – véleményem szerint – helyesen (70. l.) tagadja, hogy az érvényesség s általában a subsztencia fokairól beszélni lehetne, mert „valami vagy létezik, vagy nem, vagy érvényes, vagy nem; minden fokozati különbség nélkül” s mégis pár lappal hátrább beszél az érvényesség fokozatosan tisztább megvalósulásáról, tehát „az érvény fokairól.” Van-e itt tényleg ellenmondás? Vagy csak én látom annak?

Varga ismertetvén Pauler logikáját s kijelölvén helyét a magyar filozófiai irodalomban (*E. I. Szemle*, 1925.), Böhm és Pauler hatásával is foglalkozik. Böhm filozófiai rendszere alaptermészetéből folyónak látja, hogy hatása a gyakorlati életben, az etika terén érvényesül, míg ellenben a rendszer elméleti továbbépítésében ilyen hatást még nem látunk. Pauler gondolatrendszerének szigorú felépítettségétől és zártaságától azt várja, hogy hatása elméleti lesz, epigont keveset fog termelni, de dogmatikust sokat. A magam részéről ettől a saktól nem félek. De felteszem a kérdést: vajon Varga melyik ezek közül? S felelek rá: Sem epigon, sem dogmatikus, mert kritikával s erős szellemi vértettséggel jár azon az úton, melyen a logizmus rendszerének kevésbé kifejlett részleteit mélyenjáró elmével a gondolat éteri tisztaságú magaslatán tárgyalja, elemzi és fejtegeti, melyen a tiszta logika legnehezebb problémáit nemcsak megragadja, hanem megfejteni is próbálja. Paulerhez hasonló szellemi alkatának melysége tekintetében; de roppant széles távlaton átfogó erejének szintetikus redszerező képességével nem versenyezhet. Egy előnye azonban van felette s ez szellemiségének megtermékenyítése azokkal a vallásbölcséleti olvasmányokkal, melyekről utóbbi években olyan tartalmas és alapvető tanulmányokban adott számot s melyeknek hatása – éppen Paulerrel szemben – ez értekezésében is nyilvánul.

Végül hosszas töprengés után hadd tegyek szavá egy dolgot. Tudom, hogy a tiszta tudomány mivelés elvi álláspontjáról következtetlenség az, amit mondani akarok. S mégis e veszély láttára is megteszem.

Ez a munka a mi koldus-szegény anyagi életünkben, folytonosan ránk erőszakolt keserves küzdelmeinkben nemzeti létünkért és faji kultúránk megmentéseért – szerény megítélésem szerint – szellemi luxus, fényűzés számba megy, amely kisebbségi életünk ezer gyakorlati szükségletének praktikus szempontjait nem szolgálja. Eg fejünk felett a fedél, a hullámok elnyeléssel fenyegetik nemzeti életünk sok-sok léket kapott gyenge és törékeny csolnáját. S akkor mi elmerülünk az igazság fennállási formájának, az örök érvényesség logikai alkatának fejtegetésébe. Filozófusi nyugalommal várjuk, hogy egyszer ránszakadjon a nagy sötétség. Hiszen tudjuk, hogy Pythagorast is hasonló geometriai problémák kibogozásában zavarta meg a köreit eltaposó katona. S azt is tudjuk, hogy Kant a francia forradalom rémségei közepette építette fel szédületesen grandiózus gondolatrendszerét. A tudás lelkét nem a napok feltárló eseményei égetik és kínozzák, hanem a tudomány kérdései és problémái.

S mégis, mi ma egyebet is várunk. Azt, hogy az ilyen fényes elmék keressék és *találják is meg* hivatásukat közéletünk gyakorlati irányításának mezéjén. Nem vagyunk oly nagy számban s nincs minden gáton olyan legény, hogy az ilyen veretű emberek nélkülözhetők volnának. Különben nem „az elmélet lesz szürke”, hanem a mi életünk zöld fája fakul, szürkül és halványodik el lassankint életteleenné. Ez aztán örökre megpecsételné sorsunkat.

Dr. Gál Kelemen.

Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Bauats. 1927. Münster in Westfalen. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. 8-r. VIII + 333 lap.

Ez a terjedelmes tanulmány a *csanádi* egyházmegye területén felkutatható szerzetes apátságok, prépostságok és monostorok török hódoltság előtti történetét tárgyalja. A meglepően bő anyag összesen huszonöt monostort sorakoztat fel. Az ezekre vonatkozó eddigi kutatások, valamint a helyszín alapos ismerete együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy erről a korról alapos tájékozást nyerjünk. A legrégebbi szerzetesek e vidéken is, mint a kereszténységre tért akkori Magyarországon általában, a *bencések* voltak. Szerző kutatásai szerint a csanádi egyházmegye területén *Szóreg, Csanád, Bisere, Eperjes, Bultsch, Oroszlános és Pankota* benediktinus apátságok voltak; de a felsoroltakon kívül valószínűleg még több apátságuk is volt itt a bencéseknek; ezt azonban ma már biztosan kimutatni nem lehet. A bencések mellett még a ciszterciák alapítottak itt monostorokat.

A rendkívül terjedelmes és bő adatkutatáson felépülő munka, melyet oklevéltár egészít ki, szerencsés összefoglalása és továbbfejlesztése *Szentkláray Jenő* és *Karácsonyi János* ily irányú kutatásainak. Módszerének szenvedélytelen tárgyilagossága olvasás közben teljes meggyőzést tud kelteni.

Nagy kritikai gonddal összeválogatott adatait – sajnos – itt nem részletezhetjük. Az *Ajtony* nevére összeállított terjedelmes fejtegetésre – egészen egyénileg – megjegyezzük, hogy a név, melynek oklevélléleg is kimutathatólag az ősalakja *Ohun*, nagyon is bulgár-török hangzású épp úgy, mint az ősmagyarok sok hasonló vezérneve. Szentkláray etimológiája a görög *ἄρλον*-ból teljességgel tarthatatlan.

E könyv olvasása alkalmával szomorúság és aggodalom fogott el. Szomorúság azért, hogy ily hatalmas és gazdag szervezetek, mint az itt felsorolt monostorok, melyek jórészt az idővel dacoló kőből épültek, annyira elenyészhettek, hogy némelyiknek még helyét sem sikerült meghatározni; aggodalom azért, hogy itt nálunk, Erdélyben, hasonlóképpen pusztulásnak indult sok érdekes emlék s mit teszünk mi azok megmentésére? Egyházi emlékeink még elég jó kezekben vannak, mert ha az egyházak nem is rendelkeznek oly anyagi erővel, hogy azok pusztulását meggátolják, de a hívők áldozatkészsége eddig még minden esetben segített. Annál nehezebb azonban a helyzet sok vidéki kastélynál és azok történelmi értékű berendezésénél. A birtokok elvétele folytán sok, történelmileg becses épület pusztulásnak indult, az azokban elhelyezett könyvek, bútorok, iratok lassanként az enyészetnek esnek áldozatul. Ha arra nincs is anyagi erőnk, hogy az ily pusztuló, vagy barbár átalakításnak áldozatul eső történelmi épületeket megmentünk, legalább azok történetének és látkepeinek pontos megőrkítésével kellene történelmi hagyományainkat megőriznünk. Erre eddig kísérlet alig történt. Pedig olvassuk el ezt a szép könyvet és elborzadunk, hogy hatalmas, kőből épült templomoknak, váraknak, bástyáknak hogyan kutatják a helyét. És az a legkedvezőbb eset, ha azok helyét megtalálják! Mi nem tehetünk szemrehányást a régieknek, mert tatárok, kúnok és törökök dúlták évszázadokon át azt a helyet, ahol haldan e kegyeletes emlékek állottak, de hogyan fogunk mi védekezni a jövő századok vádjával szemben?

Dr. Rajka László.

Szülők könyvtára. A „Studium” kiadása. Budapest, 1–11. sz.
Előttem van a *Szülők könyvtára* c. vállalat 11 száma 6 kötetben. A *Magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság* kiadványa Imre Sándor szerkesztésében. Gyakorlati tudnivalókat ad a gyermekek neveléséről, még pedig a művelt nagy közönségtől is minden nehézség nélkül megérthető, egyszerű, világos stílusban és a tudomány mai álláspontján.

Az 1–3. szám Imre Sándor szerkesztőtől: *A családi nevelés főkérdései. Bevezetés a szülői gondolkodásba.* Ez az első kötet méltán hívja fel a figyelmet a vállalat további kötetire és teljes joggal foglalja el az első helyet a *Szülők könyvtára* sorozatában. Nincs helyünk arra, hogy a pedagógiai lélektan legutolsó kutatásainak tisztázott és igazolt eredményein felépülő és az élet jelen-

ségeit mindig helyes ítélettel mérlegelő könyvet érdeme szerint méltassuk. Csak egy néhány benyomásról szeretnénk képet adni, melyet e könyv olvasása lelkünkbe keltett.

A szerző hosszú és érdemes pedagógiai működésének középponti gondolata: a nevelői gondolkodás felkeltése, megteremtése, öntudatosítása. Ez a gondolat a hordozó oszlopa e könyvnek is, azzal a változással, hogy e gondolatot most különösen a szülőkre való vonatkozásaiban fejti ki. Nem gyakorlati nevelői tanácsokat ad, hanem figyelmezteti a szülőket a gyermekek lelki fejlődése közben felmerülő kérdésekre, azokra a tényezőkre, melyek a fejlődés irányát és hatásait megszabják, azokra a hibákra és tévedésekre, melyeket a gyermekekkel való foglalkozás közben gyakran elkövetnek és azokra a teendőkre és kötelelıségekre, melyek rájuk várnak, ha öntudatosan akarják nevelői hivatásukat betölteni. Imre Sándor vezető gondolatát híven fejezi ki az a Széchenyitől vett motto: „Mindég csak azon kötelelıségekről szólunk, melyekkel szüleinkhez kötetünk, azokról soha, vagy ritkán, melyekkel gyermekeink iránt tartozunk, holott ezek még szentebbek.”

A XX. század fordulója nagy fordulatot hozott a gyermekről szóló felfogásunkba is. Mióta az amerikai *Deroey* azt a kijelentést tette, hogy a pedagógiai gondolkodásban a középponti helyet a gyermeknek kell elfoglalnia és *Ellen Key* kihirdette a gyermek fensége elvét, azóta hatalmas lendületet vett a gyermek lelki életének és fejlődésének tanulmányozása. Ennek a felfogásnak ad hangot – de a túlzásnak legkisebb nyoma nélkül – Imre Sándor, mikor azt kívánja a szülőktől, hogy egész gondolkodásukat és magatartásukat a gyermekekért való erkölcsi felelısség gondolata vezesse. Ez a felelısség a szülők tekintetét mindig előre, a jövőbe irányítja s azt munkálja, hogy a családi nevelésnek ki kell fejlesztenie a gyermekben a testi, értelmi és erkölcsi fejlődés és tökéletesedés után való vágyat és törekvést. A gyermeki egyéniség fejlődésének követelménye, hogy a szülőknek *alkalmazkodniok* kell az egyéniséghez, hogy lépést tarthassanak vele. S hogy ezt tehessék, önmagukat kell nevelniök és meg kell őrizniök a vérség természetes, szent kapcsán alapuló bizalmat. Mert ezt a természetes és okos szeretettől vezérelt benső viszonyt a nevelés érdekében nemcsak a gyermekek érdeke, hanem a nemzet jövője is követeli. Ez a helyes nevelői gondolkodás, mely nemcsak a jelen teendőire és feladataira, hanem a távoli jövő céljaira néz s egész magatartását ennek építésére állítja be. Ez a beállítottság sok elıítélettől, sok helytelen felfogástól való megszabadulást és mentességet követel a szülőktől. De ezt nem szabad nehézségnek éreznünk, mert valóban itt van már az ideje, hogy ne mindig a szülői szeretet hiányáról siránkozzunk, hanem komolyan elmélkedjünk gyermekeink iránti kötelelıségeinkről.

Rég nem olvastam könyvet, mely a tudomány utolsó eredményeit olyan tiszta, világos, könnyen érthető, szépen folyó magyar beszéddel terjesztené, mint ez a könyv, amely tele van a nevelés nagy ügyéért munkáló és lelkesedő szerző tapasztalatainak, tanulmányainak, széleskörű olvasottságának kiforrott, tiszta eredményeivel. Azt kell kívánnunk, hogy a szülők legszélesebb körében elterjedjen nemcsak oda át a határokon túl, hanem itt is. Mert nem üres szó az a mondás: aki az ifjúság, azé a jövő.

4. sz. Dr. Heim Pál: *A gyermekek táplálkozása*. Ma már a táplálkozás tana nem csupán a tapasztalás, hanem a biztos ismeretek talaján alapszik s nemcsak az orvost érdekli, hanem annak tanításaival minden művelt embernek s a gyermekek táplálása céljából fıképp minden anyának meg kellene ismerkednie. Mert sok téves felfogás járja még e kérdésben. A kultúra kétélű fegyver: áldás, ha tökéletesen szolgálatába állunk, de méreg, ha csak bele akarunk kóstolni és csak játszunk vele, mondja a szerző. A kultúra megváltoztatta életviszonyainkat, foglalkozásainkat, táplálkozásunkat, felszabadított a természeti erők hatalma alól, de ezzel egyszerre megfosztott egy hatalmas irányító erőtől, az ösztön biztonságától. Azonban kezünkbe adta a kutatás, a tudás iránti vágyat és annak eredményét, a tudást. Ezt kell a gyermek táplálásába vezető elvül bevinni, amely akkor észszerű lesz s megóvjva a jövő nemzedéket sok betegségtől.

Ez értelmes kis könyv gondos elolvasását s tanácsai megszívlelését és követését minden anyának melegen ajánljuk, kinek gondot okoz gyermeke táplálása s akit érdekel az, hogy mit állapított meg és tisztázott eddig az

orvostudomány a különböző tápláló anyagok értékéről s a test meleggel való ellátására és építésére szükséges mennyiségéről.

5. sz. Ifj. dr. Imre József: *A gyermek szemének gondozása*. Dr. Wein Zoltán: *A fül, orr, torok bajai és gondozása*. Dr. Poór Ferenc: *A gyermek bőrének gondozása*. E szerveknek leggyakrabban előforduló betegségei dióhéjban összefoglalva, valamint a gondozás és kezelés módja népszerűen előadva. Ha az értelmes anya a tanácsokat megjegyzi s gyakorlatban érvényesíti, sok bajnak és gondnak fogja elejét venni s magát megmenteni a késő bánat kellemetlen érzésétől.

6–8. szám. Dr. Kenyeres Elemér: *A gyermek beszédének fejlődése. Képes könyv, mese, idegen nyelv*. A magyar gyermektanulmányi irodalomban található gyér és elszórt adatok, a gazdag külföldi irodalom és saját megfigyelései alapján elsőnek kísérli meg irodalmunkban a beszéd fejlődésének feltüntetését. Csak vázlatosan, de a négy éves koron túl is azért e könyvecskét haszonnal forgathatják nemcsak a szülők és kisdédóvónők, hanem a tanítók is. A beszéd fejlődése egyes jelenségeinél rámutat azokra a nevelési tanulságokra is, melyeket helyes a szülőknek figyelemben tartani. Bevezetésképpen egy fejezetet bocsát előre a fejlődésről, melynek két tényezője van: a különböző képességek, erők és hajlamok és a nagyon bonyolult, sok szálra bontható környezet. Hogy e két tényező közül melyiknek van nagyobb szerepe a szellemi fejlődésben, erre nehéz kielégítő feleletet adni. Édes-keveset tudunk még pontosan e két tényező lényegéről. Annyi azonban kétségen felül áll, hogy a beszéd kifejlődésében a kívülről jövő hatásoknak, a környezetnek döntő szerepe van. A fejlődés menetét inkább az öröklött természet határozza meg, mint a külső körülmények. Nevelés szempontjából helyesen figyelmeztet a szerző arra a szélében elterjedt tévedésre, hogy az elformátlanított szót jobban érti a gyermek, mint a szó helyes alakját. A beszédtanulás ideje alatt a szülők feladata az, hogy egyszerűen, tisztán, határozott kiejtéssel beszéljenek; nem pedig, hogy a gyermek hibáit túlságos aggodalmassággal javítgassák vagy kifogásolják. Szerető elmélyedéssel végzett megfigyelései közben alkalmat vesz magának a szerző, hogy a képes könyvekről, gyermekversekről és mesékről is a gyermeklélek ismeretén alapuló tanácsokat adjon. Hogy milyen legyen a gyermek első képeskönyve? Mit ábrázoljon? Milyenek legyenek a képek? A rajz? Lehet-e gyermekes, kezdetleges? Lehet-e karrikatúrába átmenő? Olyan kérdések, melyek minden értelmes és öntudatos szülőt érdekelnek s melyekre e könyv a gyermeklélek tanulmányán alapuló feleleteket ad.

Már vállalkozásának a magyar irodalomban való újságánál fogva is figyelmet érdemel az a jó irányban indult kezdő lépés.

9–10. szám. Dr. Óker-Blom Miksa: *A gólya-mese helyett. Finnből fordította: Pálfi Márton*. A fiúknak való első rész (*Doktor bácsinál falun*) még 1905-ben megjelent a Kolozsvári Tanári Kör kiadásában. A második rész (*Mit tanult Márta a doktor bácsinál*) most jelent meg először. Mindkettő a nemi felvilágosítás sokat tárgyalt, de nyugvó pontra még nem jutott kérdésére ad könnyen érthető, nyílt, senkit sem feszélyező feleletet. Szükséges, hogy minden öntudatos szülő, aki érzi gyermekeiért az erkölcsi felelősség súlyos terhét és felemelő érzését, elolvassa e füzetet s aztán a kellő időben beszéljék meg a kérdést. E beszélgetések alkalmas kiinduló pontja lesznek annak a bizalmas viszonynak, amely az otthonhoz köti a gyermeket s rábírja, hogy szülőit tekintse legtermészetesebb tanácsadóinak. Hogy mikor történjék e felvilágosítás? Óker-Blom azt a feleletet adja: jobb egy évvel korábban, mint egy perccel később.

A fordítás Pálfi tanár kiválóan fejlett, színes, fordulatos stílusát dicséri.

11. szám. Dr. Frank Antal: *Jó gyermekek – rossz gyermekek.* (Esetek a családi nevelés köréből.) Ezek az „esetek” azt mutatják, hogy a gyermek hibáinak forrását nagyon gyakran a szülőknél kell keresni. Nem is gondolnák, csak ilyen esetek olvasása rendjén eszmélünk rá, hogy milyen nagy a szülőtől elkövetett apró hibák száma. Ha e kicsi füzet alkalmat ad némi önvizsgálatra s rábír arra, hogy a gyermek jószágának vagy rosszóságának okát első sorban magunkban keressük, akkor már elérte célját.

Dr. Gál Kelemen.

Rákosi Jenő Emlékezései. Budapesten a Franklin Társulat kiadásában 1927-ben *Rákosi Jenő művei* címen 12, egyenként átlag 12 ives kötet jelent meg. Az első három (*Emlékezések*) Rákosi Jenő emlékiratait tartalmazza, melyeket 84-ik évének betöltése előtt pár hónappal, tehát 1925 november előtt kezdett írni. Egy ritka, sikeres, mozgalmas élet regénye ez, mely mégis valóság, a legérdekesebbek egyike. „Ugy éreztem, – így fejezi be emlékezéseit 1926 november 4-ikén, – amíg e könyvet írtam, mintha mostani énem visszarepült volna az időben és Acsádon kézen fogott volna egy kis gyermeket, hogy végigvezesse egy hosszú, kanyargós úton, melyet a gyermeknek meg kellett tennie. Látod, fiam, itt játszottad le gyermekálmaidat, itt lettél férfi, itt szakasztottál virágot, itt borítottak el mások virággal, itt elbuktál, itt menekültél, itt ismét talpra álltál, erre van a verejtéked nyoma, itt a könynyed omlott a porba, itt bölcsők mellett álltál, amott sírokat hantoltál fel, az égen ott gomolyognak örömeid és bánataid felhői, – minden már csak volt és most itt vagyunk a dolgaink végén és ime a gyermek, akivel Acsádról indultam, s az aggastyán, aki érte ment, itt már egybe olvadt, ismét egy lett és búcsúzva könyvétől, amelyet magáról írt, bocsánatot kér az olvasójától, aki idáig kísérte.” Költemény prózában ez a kis epilógus és jellemző Rákosi Jenő szerénységére.

Rákosi Jenő írói és hírlapírói működése a kiegyezés előtt, 1866-ban kezdődik. Kemény Zsigmond a *Pesti Napló*-hoz szerződött, hogy alkalmat adjon a szegény ifjúnak arra, hogy szindarabokat írhasson. Rákosiból nemzetének egyik legnagyobb publicistája lesz, aki generációkon át irányítója, mestere a magyar hírlapírásnak, e szó irodalmi és legnemesebb hagyományokból fakadt értelmében. A hetvenes években a kiegyezés után rohamosan fejlődő Budapest részére, a nagyközönségnek magyar színházba való szoktatására megalapítják Rákosi agitációjára is, a Népszínházat, melynek hat éven át igazgatója, akinek műsört kell teremnie, hogy a német muzsától a magyarhoz hódítsa a népet. Majd a nyolcvanas évek elején megalapítja Csukássy Józseffel a *Budapesti Hírlap*-ot, mely ismét a német, főleg a bécsi újságoktól szoktatja a magyar újságokhoz a nagyközönséget. Negyvenhárom esztendeig dolgozott e lapnál, majd 1925 elején kilépett az általa alapított újságtól és a *Pesti Hírlap*-ba írt újszólván haláláig, mert 1928 évi születésnapja táján, november 12 körül verte le a végső betegsége.

Elképzelhető, hogy a magyar nemzetnek 1866-tól 1928-ig terjedő történelméből ez a hatalmas és nagy számottévő író és publicista mi mindent látott, hallott, mi mindenben volt része, irányítója. Emlékezéseiben valóban a politikai életnek és történelemnek az ő korából való nagyfontosságú adatai, egészen új világlátást adó részletei vannak. Mi azonban ezúttal az irodalomtörténetet érintő emlékezéseiről teszünk említést. Oly gazdagságot, oly tömören összehordott és megkapó írásművészettel földolgozott adatokat találunk, hogy az újabb irodalomtörténet számára is valóságos kincsesbánya ez a három szerény kötet. Mindenek előtt természetesen a saját személyére vonatkozólag olvashatunk teljesen ismeretlen részleteket őszinte vallomásaiban.

Általánosságban megjegyzi, hogy róla két csalódásban éltek az emberek. Egyik, hogy kitűnő üzletember, akinek minden vállalata sikerül. A másik az, hogy nagy és befolyásos szerepet vjt a politikai életben. Sohase volt – úgymond – üzletember. Egyben, igen. Ugy élt, hogy bármily szegénységben sohase költötte el azt a pénzt, ami nem volt a zsebében. Könnyű volt, mert nem voltak igényei.

Politikai hatása, amint maga hangsúlyozza, kétségkívül azzal a nagyszerű pályafutással függ össze, melyet a *Budapesti Hírlap* az ő vezetése alatt megjárta. De mily igazságtalanság, – szerinte – e lap dicsőségének minden fényét, jelentőségét és érdemét az ő fejére bocsátani. Az egy nagyszerű gárda munkájának eredménye volt, akik között ő csupán primus inter pares volt. Soha egyetlen vezérpolitikussal sem volt bizalmasabb viszonyban. „En a mindennapi politikai életben soha részt nem vettem, minden fölkinált mandátumot magamtól elutasítottam és se személyekre, se dolgokra közvetlen hatást, egyebet nem gyakoroltam, mint azt, amit újságírói munkám tehetett politikusokra s a közönségre ... Nekem nem volt semmi más becsvágyam – írja emlékezései elején, – mint az újságunk és hébe-korba egy-egy szindarab megírása.”

Nagy pályafutását Rákosi Jenő pár sorban így foglalja össze: „Valami-

kor elhagyva gazdasági irnoki állásomat Somogyban, feljöttem hatvan forinttal a zsebemben Budapestre és azóta itt vagyok. Itt összeszedtem a balsors által szüleim szétrebbentett családját. Elismert író lettem, Kisfaludy-Társaság és Akadémia tagjává választott. Mások társaságában alapítottam, megszerveztem és igazgattam a Népszínházat, szerkesztettem becsülettel két újságot: a *Reform*-ot és a *Budapesti Hírlap*-ot. Ferenc József királytól kaptam a magyar nemességet és a főrendiházi tagságot, megszámlálhatatlan kulturális és társadalmi egyesületnek lettem elnöke, négy szép és nagy magyar város (Szombathely, Veszprém, Debrecen, Makó) méltatott arra, hogy díszpolgárává válasszon és még egy és más, amivel tovább tudnék dicsekedni.

1863 nyár elején érkezett a déli vasút budai pályaudvarára Rákosi Jenő, miután abbahagyta a gazdasági pályát, hogy az irodalmat művelje. Hérics János barátja fogadta. Meglepte a magyar főváros németisége, melyről bőven és jellemző adatokat ír. A Nemzeti Színház csak mostohagyermek volt a gögös német színház mellett. Az irodalmi társaságok még akkor be voltak tiltva. Mindenütt, egyetemen, iskolákban, városházán német szó. Mindenkinek rendel a jó Isten egy-egy jó barátot, aki valami jóra bírja reá. Rákosi kész lett volna a Molnár György-féle régi budai népszínházba kóristának beállani, de barátja, Hérics János, másként döntötte el sorsát: érettségét kell tennie s addig is beiratkoznia az egyetemre rendkívüli hallgatónak.

A somogyi három esztendő után három pesti esztendő következett, melyen Rákosi Jenőnek keresztül kellett verekednie magát. Hérics lakásán egy kis társaság alakult ki s együtt töltötték estéenként szabad idejüket. Köztük voltak Komócsy József, Torkos László, Tolnai Lajos, a regényíró; mindeniknek már volt irodalmi neve. Ekkor kezdte Rákosi első tragédiáját, *V. László-t* komponálni. Hérics egyszer szemrehányást tett neki, hogy nem dolgozik semmi komolyat. Rákosi erre megmutatta neki darabját. Barátja el volt ragadtatva a műtől, Rákosi pedig azt hitte, hogy megalkotja *Bánk bán* mellett a második magyar tragédiát. Érettségire készülve, ideje nagy részét az egyetemi könyvtárban töltötte és ott tanúgatás közben jutott eszébe és támadt fel benne az *Ezopus* c. (így írja) második darabjának ötlete. Ekkoriban ismerkedett meg Dux Lajossal, a későbbi Dóczy Lajossal, kivel tartósabb és kölcsönös hatás dolgában gyümölcsözőbb kapocs egész életén át senkihez se fűzte. Sopronban aztán letette az érettségét és ősszel a kész *V. László* tragédiával, meg a félben lévő vígjátékával Budapestre ment, hogy beiratkozzék másodéves jogásznak. Nehéz anyagi helyzete volt, mely csak akkor kezdett javulni, mikor ügyvédi irodába került. Tragédiáját beadta a Nemzeti Színházba, *Ezopus* megírását folytatta és teljes erővel belevágott a francia és angol nyelv tanulásába. Közben értesült róla, hogy tragédiáját a színház nem fogadta el: haragjában ágya alá dopta *Ezopus*-t, mely görög léhaságtól mitse várt. Azonban Berczik Árpád helytartótanácsi fogalmazóval megismerkedett és átadta neki *Ezopus*-t, melyről Torkos László egy politikai hetilapban hosszabb cikket írt. Berczik elküldte a darabot Molnár Györgyhöz, aki akkor a debreceni színház rendezője volt. Néhány hét múlva Rákosi levelet kap Molnártól, hogy darabja remek és abban látja felkelni a magyar drámairodalom hajnali csillagát. Mindkét darabja Rákosinak megjelent az öreg Wodianer kiadásában, nyomtatásban. Molnár dicsérete erősítette Rákosi tekintélyét barátai előtt, őt magát pedig arra az elhatározásra bírta, hogy benyújtsa ezt a darabját is a Nemzethez. Egy napon Rákosi azt olvasta a *Fővárosi Lapok*-ban, Vadny Károly *irodalmi* napilapjában (ilyen se volt azóta), hogy a szerkesztő kéri *Ezopus* szerzőjét, hogy látogassa meg. Vadnay értésére adta Rákosinak, hogy néhányuknak tetszik darabja és szeretnék előadásra ajánlani. Am a Nemzeti Színház szabályzata szerint nyomtatásban megjelent darabokat nem lehet bírálni. Vegye vissza a darabot, írja le, egyszersmind jelenetesse és alkalmazza színpadra, azután adja be újra. Rákosi elkérte Molnártól a darab szcenáriumát. Ezt felhasználva, leírta egy éjszaka a darabot és benyújtotta a kéziratot a bírálónak. Néhány nap múlva a *Fővárosi Lapok* hírül adta, hogy az *Ezopus*-t előadásra elfogadták.

Ekkoriban Rákosi Jenő a *Kávéforrás* nevű kávéházba járó kis csoport íróival jutott érintkezésbe, hova Berczik vezette be. Ez a társaság volt modorra nézve a legfjnomabb írói csoport. Minden este összejöttek Toldy István, Berczik Árpád, Ujváry Lajos, Almási Tihamér, majd Agai Adolf, Tóth Kálmán, Molnár György, Rákosi vezette be aztán ide Dóczy Lajost, akit egy előkelő

bécsi lap külön tudósítónak küldött le a kiegyezés utolsó csatáira. Csepreghy Ferencet szintén Rákosi vitte oda. Még több jeles ember járt a társaságba. Rákosi mesteri módon rajzolja meg az akkori politikai viszonyokat, melyek az írók csoportokba oszlására is hatottak. A darab nagy, igaz sikere ismeretes.

Egy napon Dóczi Lajos hírül adja Rákosinak, hogy Kemény Zsigmond báró, a *Pesti Napló* szerkesztője beszélni akar vele, menjen fel hozzá ... „Még ez életben nagyobb ember előtt nem álltam. Egy kis zömök, majdnem tömzsi ember jön felém. Aránylag nagy fej ül a vállán, nagy szemekkel néz rám s minekutána bemutatkoztam, hogy „hivatni tetszett” meg is szólalt: „Csak azért kértem, mert szerződöttni akarom a *Pesti Napló*-hoz. Nem azért, hogy újságíró legyem, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámákat írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott a darabja, de nálam nem bukott meg. Jelentkeztek csak Király Pálnál és üljön be a szerkesztőségbe.” „Ennyi volt és nem több ez a beszélgetés – úgymond Rákosi – én alig mondtam egy-két szót. Ellenben úgy jöttem ki onnan, mint az az ember, akit egy szál deszkán táncoltatott az óceán és ki most egyszerre partra lépett és szilárd földet érez a lába alatt. Az én egzisztenciám kérdése és családom sorsa itt néhány pillanat alatt elintéződött.” A darab, mely az akadémián megbukott és melyről Kemény Zsigmond említést tett, a *Régi dal régi gyűlölségről* c. volt. Rákosi Jenő meleg szeretettel ír több helyen Kemény Zsigmondról, mesteri arcképet rajzolja róla.

„Nincs szebb dolog, mint nyomra vinni azt, aki hittel keres; mint besegetni a kerítésen belül, aki még kívül van, mint rámosolyogni szeretettel a bátortalanra, hogy bátorság szálljon a szívébe. Sokat hánytorgatták életemben komolyan is, gúnyosan is, hogy én vagyok a nagy felfedező, aki fiatal törekvőket, akikben tehetséget sejttek, szóhoz és levegőhöz juttatok. Itt van ennek a titka. *Nem én segítettem, akiért valamit tennem sikerült, hanem segítette – Kemény Zsigmond.*”

Rendkívül érdekesek Rákosi emlékezéseiben azok a részek, melyekben a régi *Pesti Napló*-nál való munkásságáról ír. A *Bécsi dolgok* című rovatot kellett átvennie Salamon Ferenc helyett, aki akkor távozott a laptól. A szerkesztőségben dolgoztak: Jókai regényeivel, Királyi Pál, mint segédszerkesztő, Deák Farkas, az elfeledett történetíró, Greggus Agost, a nagy idealista, Lázár Kálmán gróf, Salamon Ferenc, aki kilépése után is írt a lapba. Es írt szinte rendszeren Gyulai Pál is. A szerkesztőségben ismerkedett meg Rákosi a *Csepreghy* testvérpárral. Csepreghyék apja boltos volt Szálkán, Hont megyében. Fiait asztalosoknak neveltette. A két testvér külföldön is vándorolva, Budapesten telepedett meg. Ferenc első darabját: *Magyar fiúk Bécsben* c. művét, Rákosi Jenővel olvastatta el. Rákosi véleménye az volt, hogy *a darab gyenge, de szerzője erős legény*. És ebből az asztalosból Rákosi benső barátja lett, elismert író, végül Rákosi Jenő sógora, mert elvette Ida nevű húgát, aki mélyen megható önfeláldozással holtáiglan szerette, ápolta a később beteggé vált nagy színműírót, *A sárga csikó* és *A piros bugyelláris* szerzőjét és még több más darab íróját.

Csak éppen felemlíthetem Rákosi gazdag emlékezéseinek egyik-másik, minket irodalomtörténeti szűkebb körben érdeklő részét. Egész sereg nevezetessé vált íróról, akikkel együtt jártak különböző társaságokba, olvasunk érdekes, kedves, sokszor vidám, mindig jellemző adatokat. A Kávéforrásban alapították Deák-párti éleclapnak Agai Adolf szerkesztőségével a Borsszem Jankót. Rákosi Jenő maga is egyik alapító munkatársa volt annak, Dóczi Lajos szintén. A szerkesztőségi értekezleteken részt vett egy akkoriban nevezetes ember is, Pompéry János, akiről szintén méltatást olvasunk.

1869-ben, Kemény nagy sajnálatára, megvált Rákosi a *Pesti Napló*-tól. Megható az a néhány sor, mellyel utolsó találkozását írja le a már súlyos beteg Keménnyel. Ezután Rákosi Jenő a Ráth Mór által megindított *Reform* c. napilap szerkesztője lett. Tóth Kálmánról, Dóczi Lajosról, majd a Házasságok c. fejezetben Kaas Ivorról, a későbbi híres publicistáról, Berczik Arpádról, a kedves íróról, aki később engem is megtisztelt barátságával és jóindulatával, érdekes, ismeretlen dolgokat mond el Rákosi, mindenkinek házassága történetét is elmesélve. Maga feleségül vette jászberényi *Kalmár* Lajosnak, a Kőburg hercegek caesarum direktorának leányát, Lenkét, apja kedveltjét. Senki szebbet nem mondott róla – írja Rákosi – mint halálakor Dóczi Lajos egy rövid nekrológban. Azt mondta: úgy lépett be Rákosi Jenő életébe, mint egy mo-

soly, és úgy távozott, mint egy sóhajtás. Mily gyönyörű azonban az a néhány tömör, megható sor, mellyel Rákosi Jenő elparentálja hitvesét Emlékezéseiben: „En, minthogy ő soha nem ambicionált mást, mint hogy férjének felesége és gyermekeinek anyja legyen s e könyvben több szó róla nem leszen, ennyit engedek meg magamnak: Ha sikerült némi jót és hasznost tennem ez életben, túln túl gazdagon megjutalmaztattam érte azzal, hogy az enyim volt. Amit pedig vétettem, tudom, érte meg fog nekem bocsájtani minden hibám, bűnöm és vétkem onnan, ahonnan jó az emberekre a bocsánat.”

A Népszínházról szóló fejezet alapvető fejezete a magyar színművészet történetének abból az időből, mikor a színház még magasabb kulturális és nemzeti célokat szolgált és ideálja nem az üzlet volt, sem az osztlék, kritikája is irodalmi volt, nem pedig a szemérmetlen üzleti reklám. Mind oly súlyedések, melyek végül csakis üzletté tévén az egykor templomnak tartott theátrumot, ezt utolérte az üzletek sorsa: a csőd, a bukás minden téren. Rákosi e fejezetében Molnár Györgyről, Blaha Lujzáról és egész sereg híres színészéről ír, továbbá Csepreghy színdarabjainak hatásáról és történetéről. A második kötet több mint fele a *Budapesti Hírlap* című fejezet. Dióhéjban politikai története is Magyarországnak 1881 június közepétől, mióta a lap megindult, 1926-ig. Természetesen nem pragmatikus történetről lehet szó, de a nevezetesebb vezeterekről, harcosokról és küzdelmekről egész sereg érdekes, Tisza Istvánra vonatkozólag egyenesen megrendítő részlet. Irodalomtörténeti szempontból nevezetes adatok és kritikák olvashatók számos kiváló íróról, kik a lapnál dolgoztak rendszeren, vagy csak mint vendégek átmenetileg. (Rákosi Viktor, Tóth Béla, Balogh Pál, Sebők Zsigmond, Alexander Bernát.) Herczeg Ferenc e lapnál kezdte pályáját egy tárca-novellával, mely után Rákosi rögtön szerződtette. Ady Endre is írt a magyar népről pár kedves tárcacikket; egy versét azonban, melyet Párisból küldött, nem adta ki Rákosi, erre többet nem írt a B. H.-nak. A lap története tele van érdekes, itt-ott izgalmas részletekkel, melyek mind a politikai események kirobbanásai. Az utolsó kötet a vörös uralom alatt való szenvedéseit, állhatatos, férfias és bölcs magatartását állítja elének. *Munkáim* c. fejezete irodalomtörténeti szempontból is érdekes. Ebben szól Szilágyi Dezsőről, Gyulai Pálról, kivel nem egyszer vitatkozott, továbbá egyik-másik művének sorsáról, vagy forrásáról. A *Szerelem iskolája* c. színműve nekem mindig legjobban tetszett; ezt megírtam és meg is mondtam Rákosi Jenőnek. Most olvasom, hogy Vajda János verse adta hozzá az ötletet; pár soros vers egy versben írt bájos, romantikus színműhöz. Ugyancsak ebben a kötetben *A színház* című fejezetben a Nemzeti Színházról, valamint egy pár újabb színházra vonatkozó új, eddig a nyilvánosság előtt teljesen ismeretlen adat, epizód és érdekes történet olvasható. A *Kitüntetésem* c. fejezetből értesülünk, hogy Rákosi Jenőnek 1896-ban magyar nemességgel való kitüntetése ellen milyen gálád módon ármánykodtak, holott a magyar kormány fölterjesztette. Nem első eset, – magam is tudnék példát mondani nem egyet – hogy a kabinetirodánál, néha a magyar kormány bosszantására megakadályozott, vagy legalább leszállított az osztrák *séf* magyar minisztertanácsi határozattal fölterjesztett kitüntetést. Külön fejezetben szól Rákosi saját családjáról *A szent család* címen, mert tréfás gúnnyal így nevezték a Rákosi-családot. Sok érdekes családi adat van e néhány lapon. „Egy se akadt köztünk kivetni való” – mondja büszkén a nagy író, akiről tudjuk, hogy mily gyöngéden szerette családját, melynek jó szelleme, támogatója volt tűzön-vízen át. Néhány lapon, a Befejezésében, összefoglalja életének úgyszólván vezető motívumait. Mindig azt tartotta – úgymond, – hogy az ő cselekedetei az – írásai ... „Politikai programom volt (egy és ugyanaz) magánéletemben, a társadalmi életben, a művészetben s a politikában: a *magyarság* ... életem törvényét ma épp úgy tartom, mint bármikor, minden viszonyok közt tartottam s állok a zászló alatt, melyre az volt, az van és az lesz írva, amíg élek: *A magyarságért*. Minden egyéb a politikai életben csak divat, csak ötlet, csak szeszély, csak érdek. Ez az egy örök és változhatatlan.”

Az újabb magyar memoár-irodalom leghatalmasabb, legérdekesebb műve Rákosi Jenő *Emlékezései*.

Dr. Gyulai Farkas.

Erdélyi Lexikon. Szerkesztette: dr. Osvát Kálmán. Oradea-Nagyvárad 1828. K. 8-r. 318 l. Szabadsajtó könyv- és Lapkiadó R.-T. Satu-Măre (Szatmár).

Szerkesztője lexikont ígért, de csak szótárt, csak erdélyi ábécét tudott adni. Tévedés. Nem szótár, amit adott, hanem csupán hanyagul összetakolt szöszedet, amilyennel a megszorult diák szokott szerencsét próbálni egy tízperces szünet lázas tevékenysége után. Diák uramat rajtakapják. De ő mégis és természetesen panaszkodik, hogy vele méltánytalanul bántak el, igazságtalanság történt.

A könyv terv nélkül csinálódott. Nincs az erdélyi életnek egyetlen ága, melyről teljes képet adna még a meglévő kerethez arányosan sem. Ellenben minden benne van, amit neki beküldtek, amit munkatársai feldolgoztak.

A munkatársak – őszinte elismeréssel említem föl – komolyan és lelkiismeretesen dolgoztak. Amit az Astra, a szebeni Kulturamt s az előszóban említett munkatársak küldtek be, pontos, tárgyyszerű, tartalmilag is megfelelően jó. Ellenben a szerkesztés gondatlan, terv és cél nélkül való. *Egyik* következménye a felvett anyag egyenetlensége. Magyar nyelven, tehát magyar közönségnek készült lexikonban szabad-e előfordulnia olyan aránytalanságnak, mint amilyenre itt lépten-nyomon ráakadunk? Pl. a *Kronstädter Allgemeine Sparkassa* sokkal több helyet kapott, mint az *Erdélyi Múzeum Egyesület valamennyi gyűjteménye együtt. Radu* Jakabról éppen annyi sor beszél, mint *Szabolcskáról; Rebreanu* két annyi sort kapott, mint *Ravasz* László. A román és szász anyag tehát mennyiségben és minőségben is felette áll a magyarnak.

A magyar anyag önmagában is tervszerűtlen és komolytalan. Nézzük az ipar, kereskedelem, pénzügy, szóval a közgazdaság alá tartozó címszókat. Helyén van, hogy közgazdasági életünk legkiválóbb vezéregyéniségeit külön címszó alatt bemutatja. De hogy miért kell annyi bankot, gépgyárat, szeszfőzdet, sörgyárat *külön* címszó alatt felvenni, azt bajos megértenünk első pillanatra. Hiszen a különböző Compasszok, kereskedelmi évkönyvek hivatottak *erre* (s el is végzik). Ha már az ábécé okvetetlen akart valamit adni e téren, akkor bankok, sörgyárak, gépgyártás stb. gyűjtő címszó alatt kellett volna egyszerűen felsorolni – a legnevezetesebbeket. Csakhogy ez esetben el kellett volna hagyni a vezérigazgatók és technikai vezetők *nevét*, s a jelentéktelen közgazdasági vállalatokat mindenestől. Persze kevesebb előfizető került volna ki. Az előfizetők számának szaporítására irányuló törekvés világosan fölismerhető. Nem hibáztatom a törekvést, csak a módszert. Am fogjon a hiúság lépvesz-szejével minél több előfizetőt, de ne honorálja külön címszóval a fontos közérdekű tudnivalók terhére és elhanyagolásával. Nyomtassa ki a könyv végére az előfizetők névsorát. Az *Erdélyi Lexikon* a közönség jóhiszemű vára-kozását nem vette komolyan. Játékot űzött vele.

Még néhány adat a tervszerűtlenségre: Mészáros István az enyedi kolégium s az E. I. T. jótékony alapítója nincs benne a lexikonban, ellenben több vidéki színész külön címszót kapott, mivelhogy nagyok az érdemei: „*szeretreméltó színész egyéniség, bravuros operett-táncos.*” Cs. Lázár László, az Emke egyik patrónusa, mintagazda és író, szintén kiszorult, hogy jusson 14 sornyi hely olyan férfiúnak, aki egyik kereskedelmi bíróság ülésén „gyakran visz elnöki szerepet”, vagy aki a lexikont „adatgyűjtéssel segítette”. Minden újságírónak kijut átlagosan tíz sor. Benami, Kibédi Sándor kiérdemelt 13–13-at, Rados M. 18-at, Gyallay Domokos nagy nehezen kapott 26 sort, Aprily is felvitte 34-ig, míg Silbermann Jenő 37-et kapott (arcképpel), Kuncz Aladár 40-et (de már arckép nélkül).

Ez a számsor, melyhez hasonlót bárki könnyen kijegyezhet, igazolja a tervszerűtlenséget. Egyúttal rávilágít a lexikon értékmérőjére is. Míg bizonyos gondossággal jegyzi fel egyik név mellett, hogy pestvidéki tankerületi főigazgató lett (elfelejtve utána tenni, hogy a forradalom után, vagy még később), addig Gyallaynak „torockói bányász regénye érdekes meséjű regénykísérelt.” Az olyan híg jellemzésekéből, mint „közéleti szerepét a progresszív társadalmi megmozdulások istápolásában találta meg” (170 l.), „nincs szüksége alibi bizonyításra” (220 l.), „írásai és kultúrtörekvései kollektív érzésekre mutatnak” (229 l.), egész vicclapot vagy karrikatúra sorozatot lehetne összeállítani. Nem hiszem, hogy a szerkesztő jellemzéseire büszke volna komoly egyéniségű író. Annál is inkább, mert lexikonban adatot keresünk s nem fontoskodó buboré-

kokat, amilyenekkel tele van az Osvát notesze. Tele, különösen akkor, ha a címszó kedves neki. Pl. a 260 l. egyik cikkét így végzi: *Készülő* filozófiai munkájának egyik *nagy* fejezete, a *literarisan is érdekes* „Sexual horizont és Intellectual horizont” többrendbeli lapközlésekből és előadásokból már ismeretes” (az aláhúzások a cikkirótól származnak). Lexikonban szabad-e ilyen mondatra pazarolni a drága helyet? Olyan lexikonban, amelyekben nem fordul elő pl. az enyedi Bethlen kollégium?

Am hagyjuk e filozofikus sexual és intellectual horizontot s figyeljük meg a lexikon saját horizontját. Az eredménnyel hamar készen vagyunk. Lépten-nyomon mutatkozik, beleütközünk. Progresszív, tudjuk, hangzik látatlanból a felelet. Nem; más a lexikon horizontja. Destruktív. Kísérlet: *Sulyok* István királyhágómelléki ref. püspök kapott 20 sort, a nemrégiben magáról sokat beszéltető *Gyenge* János 14 sorral többet, 34-et. Nyilván jutalmul azért a (szerencsére utóbb hatóságilag is eltiltott) zavarért, mit Gyenge 1928 tavaszán éppen Sulyok püspökkel szemben és ellene felidézett. És amit a gondos lexikon *Presbiteri szabadegyház* címszó alatt még egyszer és külön is elmond 21 sorban. Nehogy elfelejtse az olvasó ezt a becses dolgot! Progresszió ez? Nem, destruktó. Az ő szeme arra van berendezve, az ő horizontján az tündöklik, ami ellenmondás, negatívum, ami bomlaszt; ami a közéletet, annak egyes meglévő pilléreit gyöngíti, morzsolja. Nem egy magasabbrendű kiegyenlítő pozitívum egy tömörebb oszlopépítés végett, ami a jóhiszemű progresszióval együtt jár, hanem viszketegeből, vagy egy nyilván kicsinyesebb, gyermekded célra. *Kalotaszegi reformisták*, *néppárt* címszavak, továbbá az e néven elnevezett mozgalmakban részt vett férfiak külön címszavai (mert persze *mindenkinek* kijár a külön címszó): mind kedves alkalom a lexikonnak, hogy jobbra grimaszt vágjon, de balra elé ne haladjon, hogy kimutassa meleg érdeklődését a Gyenge Jánosok iránt.

És a lexikon ezek ellenére sem elégszik meg azzal, hogy megjelent. Út-törőnek, előmunkásnak jelenti ki magát. A hiányosságokért – úgy érzi – védekezés közben vádolnia kellene másokat, hogy *Ismerettár* helyeit ábécét adott, szubjektívét és hiányosat, de mégis az *erdélyi szavak valőrjét helyreigazított*. Mégis, mint egykor Zrinyi Miklós a maga költségén készült ágyúira odavéssette a jelmondatot: nemo me impune lacessit (pórusz, ki hozzám nyúl), Osvát is jelszót tűzött könyve első lapjára. Azt t. i., hogy: Több tisztelet!

Az önértetes jelszó helyes. Csak nem abban a viszonylatban, ahová az *Erdélyi Lexikon* igényeli. Több tiszteletet – az erdélyi magyar szellemi munkának és közönségnek, amelyik közművelődési, irodalmi és tudományos multjánál és jelenénél fogva is túl van az ábécés gyermeki éveken, hevenyében összekaparított szöszedetekre sincs szüksége. Több tiszteletet az erdélyi magyar életnek, melyben van ugyan tömérdek baj és fogyatkozás. De annyi még sincs, hogy ebből a lexikonból vegyenek tudomást róla s ennek az értékelése szerint ismerjék meg.

Dr. Kristóf György.

1. FILOZÓFIA. ESZTÉTIKA. PSZICHOLOGIA.

Pitroff Pál: Keresztény forma és stílus. Székfoglaló a Szent István Akadémia III. osztályában. Budapest, Stephaneum, 1928. 8-r. 14 l.

A szerző összefoglalása szerint e tanulmány eredménye a következő: a belső forma misztikából születik, tartalommal van megtöltve s akkor is él, amikor idők folyamán kiürülnek látszik, mert csak olyan új tartalmat vesz magába, mely lényegének megfelel: a valóságban tehát új elemekkel regenerálódik. A stílus tulajdonképpen egymás fölé és egymás mellé épülő formák sokasága s stílust csak akkor érzünk, ha a formák a világ törvényszerűségei szerint kapcsolódnak. A síkban vetítődő formák alatt, mélység és magasságnézetben egész világ szövődik-fonódik s ebben a világban az ember, a művész a Titoktól, Istentől: a Titokig, Istenig szabadon mozoghat és válogathat a mérhetetlen törvényszerűségek között – de csak az a szépség boldogítja, mely a *Legszebb-hez* vezet (világnézet). Ez a *Legszebb* a forma keletkezésénél beleszól munkájába s ezzel Magához hívogatja ... és egészen harmonikusnak nem is tud adni, ha nem tér meg Hozzá.

V.

Várdai Béla: Benedetto Croce újabb esztétikai művei. Budapest, Franklin T. 1928. 8-r. 41 l.

Szerző az 1866-ban született Benedetto Croce-nak, aki ma Bergson mellett Európának legtöbbet *emlegetett* spiritualista, idealisztikus filozófusa, életéről és munkásságáról ad összefoglaló áttekintést, majd behatóan elemzi az utolsó tíz évben megjelent műveit: így a *Nuovi Saggi* c. kritikai dolgozatainak vezérgondolatait, a *Goethe*, *Ariosto*, *Shakespeare*, *Corneille* c. jellemzéseit, a centenárium alkalmára írt *Dante* monográfiáját s a *Poesia e non poesia* c., a XIX. századi irodalom köréből 26 írói arcképet tartalmazó nagy művét. Benedetto Croce az az író, akinek igazsága, hol pedig a gondolatébresztő ereje elől lehetetlen elzárkózni. Igazi hatásra csak az képes, „akitől nemcsak tanulunk, mechanikusan átveszünk, hanem aki szellemünket oly munkára vezérli, mely bizonyos pontokon aztán ellentmondásokat is támaszt bennünk.”

V.

Varga Sándor: Valóság és érték. Az ismeretelmélet és értékelmélet alapproblémája. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio: Philosophica. Tom. III. Fasc. I. Kiadja a M. kir. Ferencz József Tud. Egyetem Barátainak Egyesülete. Szeged, 1928. 8-r. 90 l.

Varga Sándor, a szegedi egyetem nemrégiben habilitált m. tanára ajándékozta meg a mai magyar filozófiai irodalmat ezzel az igen érdekes dolgozattal. A filozófia problémájából indul ki s az ítélet lényegének, valamint az ítélet és fogalom viszonyának igen alapos és kitünő kritikája alapján igyekszik a valóság és érték, valamint egymáshoz való viszonyuk jelentését tisztázni. A dolgozat az ide vonatkozó legújabb irányok álláspontját, elméleteit (H. Maier, B. Bauch és Rickert) alapos kritika alá veszi s igyekszik azok elfogadható eredményeit a kérdés megoldásában érvényesíteni. Nagy örömmel töltött el a dolgozat olvasása, amely arról tanuskodik, hogy a magyar filozófiai gondolkodásunkban a Böhm, Bartók, Pauler nyugodt, józan és tiszta kritikai hangja és apparátusa kezd már áldásos hagyománnyá válni s a romántikus szeszélyes kapkodásoknak már többé – remélhetőleg – nem lesz tere és érvényesülési lehetősége filozófiai irodalmunkban. A másik dolog, amit örvendetes eseményként kell megállapítanom az, hogy Varga Sándor dolgozata úgy igyekszik a Böhm tanításainak igazságát érvényesíteni, hogy az abban lévő szubjektiviz-

tikus-psychologisztikus maradványt kritikailag kiválasztja, hogy a *Böhm* nagy igazsága annál tisztábban érvényesüljön, örömmel üdvözljük *Varga Sándort*, mint a magyar filozófia új és ígéretes művelőjét.

T. S.

Pieron: Psychologie expérimentale. Librairie Armand Colin. Paris 1927. 8-r. 220 l.

Az újabban egyre erősebben előretörő kísérleti lélektani törekvések ügyes foglalata ez a könyv. Szerzője Pieron a Collège de France tanára, egyike a kísérleti lélektan legkiválóbb európai művelőinek. Az ideai kísérleti lélektani világkongresszuson is ő elnökölt és számos javaslatát fogadta el a világ minden részéből összegyűlt tudós sereg. Pieron óriási munkásságának rövid résuméje ez a könyv, amely inkább szintetizálásra, mintsem analízisre törekszik. A „psychologie expérimentale”-t mindenki örömmel forgathatja, akit a lélek örök nagy kérdései és a lélektan gyakorlati problémái érdekelnek.

J. E.

Spinoza levelei. Fordította s bevezetéssel, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Posch Árpád. Filozófiai írók Tára. Új sorozat. Budapest. Franklin Társulat é. n. 8-r. 325 l.

A filozófiai írók tára új sorozatának egyik legjobban sikerült kötete a nem régebben megjelent Spinoza-levelek gyűjteménye. Spinoza művei, egyénisége, filozófiája eléggé ismert volt eddig is a magyar szakkörök előtt, annál kellemesebben hat ez az új és előttünk eddig ismeretlen Spinoza kötet. A mű Spinoza levelezésének nagyrésztét magában foglalja s a hozzáírt válaszokkal együtt 84 levelet közöl. A gyűjtemény végén kiegészítő jegyzetek magyarázzák meg a levelek keletkezését, történetét és az olvasásához szükséges tudnivalókat. E levelek magyar fordítása értékes gyarapodása filozófiai irodalmunknak.

J. E.

2. IRODALOMTÖRTÉNET. NYELVÉSZET.

A budapesti közönyvtárakba 1928. évben járó folyóiratok címjegyzéke. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1928. 8-r. 94 l. (Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. A. sorozat 2. szám.)

A magyar Bibliográfiai Központ igazgatóságának nagy hálával tartozik a budapesti tudományos kutató e címjegyzék kiadásáért, melynek segítségével mindenki, kinek valamely folyóiraatra szüksége van, egyenesen abba a könyvtárba kopogtathat, ahol a keresett folyóiratot megtalálhatja s nem kell esetleg 2–3 helyen keresgélnie, míg révbe jut. A címjegyzék szakok szerint sorolja föl a folyóiratokat (kiterjeszkedve az évkönyvekre is), megjelölve mindenütt azt a könyvtárat, amelybe az illető folyóirat jár és betűrendes névmutató egészíti ki a szakcímjegyzéket. A dolog természeténél fogva elsősorban a budapesti kutatók számára készült, de mindenki, aki a világ tudományos folyóiratirodalmában tájékozódni kíván, haszonnal tanulmányozhatja. Hasonló összeállítást nem volna fölösleges Kolozsvárt sem.

Dr. Ferenczi Miklós.

Brisits Frigyes: A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Karcag 1928. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 8-r. 396 l.

Bernrieder Jánosné, szül. Széll Ilona a M. Tud. Akadémiának ajánlotta fel a családi birtokában lévő összes Vörösmarty- emlékeket. Így kerültek az Akadémia tulajdonába azok a kéziratok, amelyeknek összefoglaló jegyzékét tartalmazza a fenti katalógus. A kiváló filológiai pontossággal készült kiadás azonban nem elégedett meg a kéziratok pusztá jegyzékeszerű felsorolásával, hanem kiterjedt azok alakiságára, szövegtörténetére s az irodalmi szempontokra is. Így érdekes bepillantást enged Vörösmarty alkotó pillanataiba: világosan elárulják ezek a kéziratok a költő friss és fáradt vagy erőltetett lelki állapotát s alkotásainak technikai útjára is fényt vetnek. E kegyeletes anyag tehát a szellem működését is feltárja előttünk.

Gy.

Császár Elemér: Az elszakított országrészek szerepe irodalmunkban. Budapesti Szemle. 614. sz. 1929. jan.

Szerző ebben a tanulmányában azt fejtegeti, hogy mit veszített irodalmi téren Magyarország azáltal, hogy a trianoni határok közé szorult. Felsorakoztatott adataiból kitűnik, hogy tudományos és irodalmi életünk csaknem minden számottevő egyénisége az utódállamokhoz csatolt területeken látott napvilágot és tanult meg magyarul. A Dunántul, Felvidék és főképpen Erdély volt az, ahonnan a magyar fővárosba tódult írók új és eleven színekkel gazdagították az irodalmat. Szomorú eredményre jut a szerző. Soviniszta iskolapolitika, az egységes szellemi életet felparcellázó vámhatárok és még számtalan körülmény determinálja ma a kisebbségi – következésképpen – a magyarországi szellemi életet is, amely csüggesztő jövő elé néz: elsorvad, összezsugorodik és vérszegény, csenevész irodalomná törpül. Az utódállamok területén – írja Császár Elemér – magyar zseni a jövőben nem csirázik ki, nem lesz belőle magyar írói egyéniség, de idegen sem! Elvész nyomtalanul az emberiség kárára, a magyar irodalomra meg éppen végzetes csapásul. – E szavakat már is szomorúan igazolja az a nemrég feljegyzett eset, hogy egy húsz éves fiatalember jelentkezett regényével a könyvpiacra, elsőnek abból a nemzedékből, amely már kisebbségi sorsban cseperedett fel. Román középiskolát végzett. Okos, mélybelátó, lélekkutató könyve elvitathatatlan tehetségről tanuskodik. Éppen csak egy hibája van: *nem tud magyarul!* Idegen nyelven gondolkodik. Az imperiumváltozás tíz éves fordulója után levő Erdélyben nem tudott megtanulni magyarul.

Bélteky László.

Császár Elemér: Irodalmunk nemzeti jelleme. Budapesti Szemle 1929. 617. sz.

Ebben a szép tanulmányban arra a kérdésre felel a tudós szerző: van-e a magyar irodalomnak nemzeti jelleme, van-e olyan vonása vagy vannak-e olyan vonásai, amelyek megkülönböztetik minden más irodalomtól? Válasza: faji érzés és úri fölfogás a magyar irodalom lelkiségének legmélyebben fekvő rétegei. Mind a kettő karakter-vonás. A francia irodalom megkülönböztető jegye a szellem, a németé a kedély, az angolé az értelem, a spanyolé az előkelőség, az olaszé a temperamentum – a magyar irodalom sajátos vonása, hogy termékeiből elsősorban és mindenekfölött a magyar faj jelleme tűnik ki.

Gy.

Darkó Jenő: Gróf Széchenyi István görög tanulmányai. Budapesti Szemle. CCXI. kötet. 613. sz. 1918. december 349–367 l.

Széchenyire maradó hatással volt az 1818–1819-iki görögországi útja s ezzel kapcsolatban a görög irodalom tanulmányozása. Útjában nemcsak az ókori kultúra emlékei érdekelték, hanem figyelme kiterjedt a jelen élet minden jelentősebb mozzanatára s a természet szépségeire is. A görög klasszikusok közül Sokrates s főleg Epiktetos hatása feltűnő, kinek sztoikus tanait annyira magáévá tette, hogy életbölcseletének számos sarkalatos pontja egyezik Epiktetoséval. Ez az egyezés s általában a görög tanulmányok hatása nemcsak naplóból, de egyéb munkáiból is kimutatható.

Dr. Ferenczi Miklós.

Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. II. kötet. Budapest 1929. 128 l. Ára 7 pengő.

E kötetben a szerző azon dolgozatait gyűjtötte össze, melyek a magyar népnnyelvvvel a nyelvjárásbuvárlat eredményeinek alkalmazásával foglalkoznak. Ahol csak alkalma van, mindenütt nagy nyomatékkal mutat reá a nyelvjárások tanulmányozásának nagy fontosságára. Külön tanulmányban foglalkozik a szerző nyelvjárás kutatásunk viszontagságos történetével s e téren való hátramaradásunkkal (*Népnnyelviünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk*). Egy másik dolgozata új magyar nyelvjárasi térképet sürget, rámutatván az eddigiek hiányaira s a figyelembe veendő kívánalmakra. Igen tanulságos fejezet a háromszéki nyelvjárás feltételes és felszólító módú igealakjairól szóló alapos tanulmánya. Példát ad benne arra, hogyan kell mélyebben behatolnunk egy nyelvjárás mondatnába. Legtöbb fejezete a nyelvjárastani eredmények fölhasználásával történeti cél elérésére törekszik: *a szé-*

kelyek eredetének tisztázására nyelvjárásaik alapján. Az udvarhelymegyei székelység nyelvjárását a nyelvi szerkezet és szókincs tekintetében is összeveti a nyugati magyarság és a palócok nyelvével s közelebről is megjelöli rokonsági viszonyait. Utolsó két fejezetében nyelvjárási célt szolgál, midőn azt kutatja, melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Sorokat s rámutat a budai basák magyar levelezésében megőrzött nyelvjárási sajátságokra.

Kitűnő székely nyelvtudósnak munkáinak e kötete legnagyobbbrészt Erdéllyel: a székelységgel foglalkozik. Bizonyára sok barátja fog akadni közöttünk a szerző e tanulmányainak, melyek közül a székelyek eredetéről írt kutatásait kisebb füzetben külön is kiadta.

Cs. B.

Gombocz Zoltán: Mi a mondattan? (Magyar Nyelv XXV., 1–7 l.)

A legkisebb semantikai egységek: a szónak csupán *képzetkeltő* szerepe van. A beszédnek a szó után következő nagyobb korrelatív egysége nem a mondat, hanem a két vagy több elemből álló szó szerkezet: a *szintagma*, melynek a tagjait összefűző viszony alapján több *faja* lehet. Így pl. egyfelől az adnominalis (nomen + nomen) és adverbális (nomen + verbum) kapcsolat, másfelől a *praedicatív, jelzős, határozós és tárgyias* szerkezetek. Ha a szó szerepe a *képzetkeltés*, viszont a szintagma funkciója a *viszonykeltés*. A nyelv a szintagmák tagjainak logikai viszonyát alakilag többféle eszközzel megjelölheti. Így pl. a szörenddel, a zöngés hangelemek magassági változásaival, a nyomaték és beszéd tempó eloszlásával. E szerint a mondattan nem a mondatrészek, hanem a szintagmák, szerkezetek tana s két fő részre oszlik: vizsgálja egyfelől a szintagma tagjai közt levő logikai viszonyokat (a syntaxis jelentéstana), másfelől azokat a nyelvi eszközöket, melyek e viszonyok kifejezésére szolgálnak (a syntaxis alaktana). A mondat a legfontosabb szintagma-faj, mert a praedicatív viszonyból sarjadtak ki a többi szintagma-fajok.

Gombocz fejtegetése azzal, hogy a mondatrész helyett a szintagmát teszi a mondattan középpontjába, bizonyára termékenyítő hatást fog gyakorolni mondattanunk fejlődésére és irányára.

Cs. B.

György Lajos: „Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani” magyar változatai. Ethnographia 1928. XXXIX. évf. 3–4. sz.

E közismert szólást egy régi példabeszéd magyarázza, amely szerint egy öregasszony a templomban két gyertyát gyújtott: egyet az Isten elé tett, hogy áldja meg őt, a másikat az ördög elé, hogy kímélje meg a rossztól, azzal a megokolással, hogy jó, ha az ember mindenütt szerez magának jóakarókat. Ennek legrégebbi irodalmi feljegyzése Bromyard angol dömésnek († 1391) ez egész középkori példabeszéd-irodalmat összefoglaló „Summa praedicantium” c. nagy gyűjteményében olvasható. Fenti cikkében a szerző összegyűjtötte ez anekdotává módosult példabeszédnek 5 nevezetes magyar változatát s egyszersmind utalt ez elbeszélésnek az európai irodalmakban való nagy elterjedtségére.

V.

György Lajos: Egy magyarnyelvű híres spanyol pikaro-regény. Katholikus Szemle 1929. V. füzet.

A külföldi pikaro-regény még fordításban sem közelítette meg irodalmunkat. Annál nagyobb meglepetésül szolgál, hogy egy 1824-ben Miskolcon *Az emberi életnek játékhelye* címen megjelent 3 kötetes regényben Mateo Aleman spanyol író híres *Guzman de Alfarache*-jének (1599–1604) fordítására ismerünk. Ez a *Lazarillo de Tormes* után a leghíresebb kópé-regény a világ-irodalomban. Szerző ismerteti a *Guzman* európai útját, amelynek egyik végső állomása a magyar irodalom volt. A kisebb irodalmak közül egyedül csak a mi szellemi környezetünkbe jutott el, még pedig Caspar Ens latin fordításának (1623–1624) danzingi kiadása (1652) közvetítésével. A fordítás érdeme Herczer Jób minorita szerzetes nevéhez fűződik.

V.

György Lajos: Anekdoták forrásai. Irodalomtörténet 1929. 3–4. sz. 98–100 l.

Szerző 5 nemzetközi anekdotamotívum magyar változatait gyűjtötte össze

s a hozzánk vezető valószínű útvonalukat is megállapította. Egyszersmind utal arra, hogy „magyar anekdotagyűjteményeink számbavétele s nemzetközi kapcsolatainknak megkeresése még az irodalomtörténeti kutatásaink adósságai közé tartozik.”

S.

Hankiss János: Tormay Cécile. Budapest, Studium, é. n. 8-r. 48 l. Kortársaink. 5. sz.

Hankiss János, a *Kortársaink* sorozat megindítója ismerteti Tormay Cécile művészetét. Egyéniségét szeretettel és megértéssel rajzolta meg, rámutatva előszavában arra a nagy népszerűsége, amely Tormay minden munkáját a külföldön kíséri. Az esztéta és a tudós ügyességével bontja ki Tormay művészetének szálait és feltárja azt a világot, amelyből a *Régi ház*, az *Emberek a kövek között* és a *Bujdosó könyv* megszületett. Hankiss szerint Tormay Cécile Babits mellett „a leginkább artisztikus magyar író.” „Nőies lelki rétegződés és páratlan érzékenység, férfias életenergia és művészi alkotóerő, germán miszticizmus, latin forma érzék és magyar közérzés: ez a pár szó nem ad képet arról a mély, egyöntetű és szépségekben kiteljesült műről, amely Tormay Cécile nevéhez fűződik.” Hankiss könyve kitűnő útmutató azoknak, akiket Tormay Cécile egyénisége és írásművészete érdekel.

J. E.

Juhász Géza: Móricz Zsigmond. Budapest, Studium R.-T. é. n. 8-r. 46 l. Kortársaink. 4. sz.

Hankiss, a debreceni egyetem francia tanára, szerkeszti ezt a sorozatot, amely mint címe is mutatja, a ma élő nevesebb magyar írók megismertetésére törekszik. Az eddig megjelent füzetek szerkesztőjük teljes objektivitásáról tesznek tanubizonyosságot: megtaláljuk bennük jóformán összes élő nagyjaink művészetének értékelését pártállásra, irodalmi irányra való tekintet nélkül. Célja a vállalatnak: írónk értékeinek a köztudatba való átvitele, öt füzet jelent meg eddig. A program azonban felőleli nemcsak a magyarországi, hanem az utódállamok irodalmának jelentős magyar képviselőit is.

Juhász Géza, ki a vállalatban a Babitsról és Móricz Zsigmondról írt két füzetével szerepel, a modern magyar irodalomban két főeredményt konstatal. Egyik a nyugattal való kapcsolat szorosabbra fűzése, a másik pedig a visszatérés az igazi népi gyökerekhez, a „Petőfit megelőző kor nagyjaihoz”. Van ezenkívül még egy más vívmánya is modern irodalmunknak: tovább folytatta a népies irányt és „ebben a mederben oly sötét mélységekig hatolt, ahová régebbi írónk a naturalizmus fölszabadítása nélkül alig juthattak el.” Ennek az utóbbi iránynak Móricz Zsigmond a legfőbb értéke. Ő a magyar parasztnak egészen új és eddig nem látott képét tárja elénk. Ennek az őseredeti írónak élet- és jellemrajzát adja Juhász Géza, majd ismerteti főbb műveit tartalom szerint és elsősorban a lelkifejlődésre való tekintettel. Kis könyve ügyes bevezetés Móricz Zsigmond művészetének megértéséhez.

Dr. Jancsó Elemér.

Juhász Géza: Babits Mihály. Budapest, Studium, é. n. 8-r. 45 l. Kortársaink. 1. sz.

Ez is a modern irodalom rajongójának mutatja szerzőjét, mint a Móriczról írt előbbi füzete. Juhász Babitsban nem lát teljesen modern poétát, sőt éppen azt emeli ki, hogy Babits a „hagyományok leghivebb költője”, akinek, mint maga is mondja, ifjúságát Arany János költészete táplálta. Míután Babits költői működését, műveinek értékét és eredetét letárgyalta, a következő konkluzióra jut: „Költőnk teljesen eredeti egyéniség, akinek magyar őseit Vörösmartyban és Aranyban kell látnunk.” Mindent összefogva, Babits, – Juhász szerint – egyike legnagyobb lírikusainknak.

J. E.

Knieza István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. (Magyar Nyelv XXIV, 188, 257, 318; XXV, 27).

E munka szerzője az 1240 év előtti magyar nyelvemlékek alapján részletesen kimutatja, hogy magyar emlékeink ez évig hogyan jelölték a magyar nyelv hangjait s rámutat a helyesírásban tapasztalható szabályokra.

-nt.

Kolosváry Bálint: Farkas Lajos I. tag emlékezete. Felolvasta a M. T. Akadémiának 1928. január 23-án tartott összes ülésén. Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1928. 8-r. 16 .

A mindnyájunk emlékezetében még elevenen élő kolozsvári híres római jogásznak életét, mely az erdélyi magyar társadalmi közösség szellemi tartalommal való megnevesítésének javára szolgált, példaadó nemes egyéniségét s kiváló értékű tudományos munkásságát meleg szavakkal méltatja ez az akadémiai emlékbeszéd. Tisztelettel és kegyelettel idézi benne az „ars boni et aequi” nagymesterét, a „honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere örök eszményeinek törhetetlen és hűséges előharcosát.

Gy.

Kovács Dezsőné: Petőfi Sándor és szülei. Cluj-Kolozsvár, Minerva R.T. 1928. 8-r. 68 l. (A „Magyar Nép” Könyvtára 30. sz.)

Petőfi Sándorról sokan és sokfélét írtak. Egyéniségének, művészetének, életének jóformán nincs olyan problémája, rejtett zuga, amelyet a lelkes kutatók nagy csapata észre ne vett volna. És mégis Petőfiről mindig, minden korban lehet újat mondani, mert költészete egyetemes értékű, amiben minden kor gyermeke megtalálhatja a lelkéhez szóló mondanivalót. Kovács Dezsőné könyve is azt a benyomást kelti, hogy mindig akad új mondanivaló, mindig akad szín, mely teljesebbé teszi a nagy íróról alkotott eddigi képünket. Munkája nem irodalomtörténeti céllal készült, hiszen Petőfi családi életét és szülőihez való viszonyát eléggé tisztázta már az utókor. Az a nevelői gondolat volt a vezető motívuma, hogy a nagy magyar tömegekben megingott családi érzést ápolja, fejlessze és eléje mintául állítsa egyik legnagyobb fiának szülei iránti szeretetét. Úgyes szemelvények Petőfi verséből kitűnően szemléltetik Kovács Dezsőné mondanivalóit. „Minden gyermek, – írja a szerző – megéri e költeményekből, hogy a szülői ház az egyetlen hely a világon, hol biztos menedékre, lelket melegítő szeretetre talál az élet minden vihara után. És megéri minden szülő, hogy a gyermek Isten áldása, a végtelen áldozatok megkoronázója.” Célját kitűnően teljesítő könyvet adott tehát Kovács Dezsőné, amikor a költészet nevelő és lélekemelő értékeit állítja a faj szolgálatába.

J. E.

Melich János: Erdély ősi földrajzi neveinek eredetéhez. (Magyar Nyelv XXIV. 161–164). A szerző Jorga Miklóssal szemben, ki a *Déva* helynévben ősi, dáciai nevet lát, okleveles adatokkal bizonyítja a *Déva* név magyar személynévi eredetét. Kimutatja továbbá, hogy a *Szamos, Maros, Körös, Temes* folyók neveinek *Someș, Murăș, Criș, Timiș* román elnevezései Jorga nézetével ellentétben nem igazolhatók a latin > román hangfejlődés törvényeivel. E folyónevek tehát a románban olyan nyelvből való átvételek, amelyben *ș*-sel hangzottak. Ilyen nyelv a magyar, melynek hangtörvényei szerint a szóvégi *sz* hangok *s*-sé változhattak.

Cs. B.

Melich János: Elnöki megnyitó beszéd. (Magyar Nyelv XXIV, 1–10). E beszéd, melyet a szerző a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. január 24-i közgyűlésén mondott el, abból a gondolatból indul ki, hogy a nyelv történeti vizsgálatában számolni kell a nyelvnek folytonosan teremtő erejével, mely szerint a nyelv idegen befolyástól függetlenül új hangokat, formákat, funkciókat, szavakat teremt, melyeknek gyökerei tehát nem nyúlnak sem a rokon, sem az érintkező nyelvekbe s így a nyelvhasználat módjával meg sem fejthetők. Ebből a szempontból a személy- és helynév-kutatás és egyéb szófejtés újabb fellendülésével revízió alá kell vennie a magyar nyelvtudományak a múlt azon eredményeit is, melyeket a nyelvtörténeti anyag kritikai ismeretének hiánya miatt az erre nem támaszkodó, egyoldalú és félfélen tapogatózó összehasonlító nyelvészett hozott létre s mely minden ismeretlen eredetű személy- és helynévre a legnyakatekertebb szláv szószármaztatás kaptafáját húzta rá.

Melich fejtegetése hosszú tudományos tapasztalatainak gyümölcse s általános nyelvtudományi szempontból is rendkívüli érdeklődésre tarthat számot.

Cs. B.

Németh Gyula: Az urali és török nyelvek ősi kapcsolata. (Nyttud. Közl. 1928. 1. füz. 62–84 l.)

A szakirodalomban elhangzott viták ismertetése után a cikk írója az urali (1. finn-ugor 2. szamojéd) és a török vagy altáji (mongol-mandzsú-török) nyelvek ősi kapcsolatát indokolja meg az eddigi nyelvészeti kutatás és egyéni megfigyeléseiből leszűrt eredményei alapján. Az ural-altáji rokonság mellett bizonyító főérv a magánhangzóilleszkedés, amelyről – noha a nyelvtörténet rendjén változást is szenvedett – közös ősi sajátásra következtethetünk vissza. Feltűnő néhány határozórag és deverbális képző egyezése az ural-altáji nyelvekben. Megegyezik azonkívül az elemi dolgokat és műveleteket kifejező szavak egy része. Hangtani téren sincsenek feltűnő eltérések. Kár, hogy ez az ősi kapcsolat csak a kérdés elmélyítése után fog kellő alapul szolgálni művelődéstörténeti következtetésekre.

E bevezető után a közös, primitív szókincs 32 tagja következik, amelyek föltűnő egyezést mutatnak nemcsak az urali, hanem az egész ural-altáji nyelvterületen. Ez az értekezés legfigyelemreméltóbb pontja.

Blédy Géza.

Nosz Gusztáv: A világirodalomban a XVIII. század közepétől napjainkig kialakult egyes költői irányok és azoknak jobb képviselői. I. k. Nagyvárad. Szent László nyomda, 1928. 8-r. 174 l.

A Benedek Marcelnek és Juhásznak a világirodalmat történetileg és értékelve is ismertető nagyobb terjedelmű műve után egy Romániában élő magyar írónak tollából kapunk világirodalmi tájékoztatót. Ez sem önálló kutatásokon alapuló munka, hanem a meglévő és elfogadott szempontok szerint keresztülvitt csoportosítás, rendszerbe foglalás. Módszeres eljárásában van mégis némi újítás. Az t. i., hogy az elvi szempontból együvé tartozó írókat egymás mellett sorolja fel s nem külön az egyes irodalmak szerint. Az egyes irányok jellemzésében és keletkezésének magyarázatában főként a szellemtörténeti érveket és szálakat használja fel. A jelenségek ismertetése is formatörténet; a tárgytörténet háttérben marad. Az irodalom alapfogalmainak meghatározása (9–21 l.), a racionálizmus, klasszicizmus, romanticizmus és realizmus azok a nagy fejezetek, melyek alatt anyagát tárgyalja. Az elméleti alapvetés részletes, teljesnek mondható. A példákkal illusztrálás jóformán lexikon-szerű felsorolás, néhány jellemző értékjelző kíséretében. A szocializmus fellépte és hatása az irodalomra a II. kötet számára marad. A könyvet szerzője a kiváló történettudós Karácsonyi Jánosnak ajánlta; előszóval Némethy Gyula kanonok látta el.

Bár rengeteg benne a sajtóhiba, első fokon, a tájékozódni akaró olvasó közönségnek használható kalauz.

A.

Dr. Némethy Gyula: Karácsonyi János, a történetíró. Nagyvárad, Szent László nyomda, 1929. 8-r. 8. l.

Emlékbeszéd, melyet szerző a nagyvárad Szigligeti Társaságban mondott el a társaság nagynevű elnöke felett. A történetíró és ember Karácsonyi jellemvonásához nyújt közvetlen, személyes kapcsolatok alapján, a ma már egyre ritkább klasszicizmus nyugodt stílusában megfogalmazott adalékokat.

A.

Ki volt Orbán Balázs? Emlékezés a legnagyobb székelyre, születésének századik évfordulóján. 1829. február 3. – 1919. február 3. Kiadja a Székelykeresztúri Kaszinó. Ódorheiu-Székelyudvarhely 1929. Globus ny. 8-r. 64 l.

Egyetlen emlék, amellyel az erdélyi magyarság háláját és tiszteletét fejezhetné ki a Székelyföld írójának centenárius ünnepén. Tartalmát néhány érdemes cikk teszi. *Szentmártoni Kálmán* Orbán Balázs életéről és munkásságáról, *Kelemen Lajos* a történetíró Orbán Balásról, *dr. Várady Aurél* a politikus Orbán Balásról és *Bányai János* Orbán Balásnak a Székelyföld természeti viszonyait kutató munkásságáról írt beható méltatást. Azonkívül *Sebestyén József*, „Orbán Balázs és a címerek” és *dr. Lévai Lajos* „Orbán Balázs néprajzi kincsei a Székelyföldön” címen közölnek értékes ismereti anyagot. Orbán Balázs munkáinak s a vele foglalkozó fontosabb irodalomnak felsorolása zárja be a füzetet, amelynek remélhető jövedelmével akarja a Székelykeresztúri

Kaszinó Vezetősége megvetni alapját annak a lehetőségnek, hogy a *Székelyföld leírása*-nak második javított kiadása megjelenhessen.

Gy.

Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Kiadja az Eötvös-Kollégium volt tagjainak szövetsége. Eötvös-füzetek X. Pécs, Dunántúl nyomda. 8-r. 87 l.

A magyar romantika annyi részletkutatás dacára ma sincs kidolgozva. Itt-ott maradtak területek, hol a lelkiismeretes kutató, az irodalom multját buvárló tudós találhat újat. Ilyen kevéssé kidolgozott terület volt a romantikus Fessler hatása is a magyar irodalomra. Papp Zoltán, a fiatal szerző, kitűzött feladatát lelkiismeretesen oldotta meg. A forrásmunkák alapos tanulmányozása nyomán kimutatja Fessler hatását a XIX-ik század magyar íróira. Részletesen foglalkozik Kisfaludy Sándor és Károly, Szigligeti, Vörösmarty, Kuthy, Hugó K., Czákó, Katona műveivel és a róluk rajzolt képben a magyar romanticizmus szintézisét próbálja elénk állítani. Végső célja annak a kimutatása, „hogy a romantikusan színezett magyar történelmi multnak a felidézésében, kialakításában, amely még maig is él a magyar nép lelkében, Fesslernek jelentékeny szerep jutott.” Ezt a szerepet sikerült is ügyesen kiemelnie. Munkáján a német szakirodalom és különösen Fritz Strich kitűnő művének (*Deutsche Klassik und Romantik*) alapos tanulmányozása látszik meg.

J. E.

Perényi József: A „Boldogasszony Anyánk” kora és szerzője. Katholikus Szemle 1929. IV. f.

Ez a rendkívül kedvelt katolikus egyházi ének mint ősrégi magyar Mária-himnusz szerepelt eddig a köztudatban. Az irodalomtörténírók Toldy Ferenc után indulva a XVII. vagy a XVI. századból eredőnek tartották. Szerző a fenti módszeres tanulmányában kimutatja, hogy ez ének legrégebbi szövege *Szentmihályi Mihály* egri kanonok *Egyházi énekeskönyvé*-ben (Eger 1797–1798) fordul elő s bizonyosra vehető, hogy az ő eredeti műve. „A Boldogasszony Anyánk kezdetű himnusz tehát a XVIII. század végéről való. Egy szép illúzióntól elvesztettük ugyan, de közeledtünk a valósághoz egy lépéssel.”

Gy.

Pindaros. Magyarul tolmácsolta Csengery János. Görög és Római Remekírók. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémiának Classica-Philologiai Bizottsága. Budapest, Globus Nyomdai Műintézet R. T. 1929. 8. r. 439 l.

A görög lantosok fejedelmének, Pindarosnak, „a dirkei hattyunak”, tolmácsolásával Csengery János valóban „feltette a koronát műfordítói munkásságára”, amint Dr. Némethy Géza mondja róla az Akadémia ülésén. Pindarost úgy tartalomban, mint metrikai formában a legnagyobb hűséggel adja vissza s e műfordításával igaz kinccsel ajándékozta meg a szépért lelkesülőket. Míg a franciáknak és angoloknak be kellett érniök prózai fordításokkal s míg a németeknek néhány tulzottan „alakhú” átültetése majdnem érthetetlen másolat, mi büszkén vallhatjuk a fordítóval: amikor egy nyugateurópai nyelv sem képes használni a görög költészet változatos formáit, anélkül, hogy a nyelv költői dictionja csorbát szenvedne, egyedül a mi édes, zengzetes nyelvünk az, melytől talán a Kharisok sem idegenkednének.

Boldog lehet, aki elmondhatja magáról, hogy egy életen át, mint a Muszák barátja, élete alkonyát fel-fel derítette Pindarossal társalogva.

Dr. Prikler Lajos.

Dr. Rácz Lajos: Irodalmunk „nemzetietlen korának” okai. Debrecen 1928. 39 l.

A nemzetietlen, a hanyatlás (nemzeti erők elernyedése, kifáradása, pihe-nése, szunnyadása stb.) névvel nevezett irodalomtörténeti korszak szellemi jelenségeinek magyarázatát, a magyar irodalom romlásán a vézna latin nyelvű irodalom erőre kapásának okait keresi a szerző. Mert az elnevezés csak a tényyszerűséget jelöli meg, az okokat nem. Szerző a legújabb idevonatkozó vizsgálatok figyelembevételével megállapítja, hogy a nemzetietlenségnek, a hanyatlásnak okai: 1. az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnése s a germanizáló bécsi kormány szinte korlátlan uralomra jutása; 2. a magyar ellenes

és szigorítottabb cenzura; 3. a protestáns iskolák elnyomása; 4. a főpapság közönysége, sőt egyenesen idegenkedése a magyar nyelvtől; 5. a magyar fő- és köznemesség hasonló magatartása. A bécsi kormány a német nyelvet akarta terjeszteni s mivel azt egyszerre megvalósítani nem tudta, a latin nyelvű irodalom termékei iránt tanusított elnézőbb magatartást. A latin nyelv a r. kath. egyház férfiai előtt is kedves volt. Így válik e kor szellemi élete túlnyomóan latin jellegűvé. Pl. a kolozsvári jezsuita nyomdából 1740–80-ban 14 latin és 4 magyar, az ottani ref. nyomdából 10 latin és 25 magyar, a váradi nyomdából 1746–55-ben 20 latin 3 német s csak 2 magyar nyomtatvány jött ki. A bécsi kormány tudatosan idegenesítő német szelleme, a kath. egyház restaurációja az egyház hivatalos nyelvén, nem engedi érvényesülni, illetőleg kiszorítja a magyart, a nyelvet is, az egyéniséget is az irodalomból, annál is inkább, mert mindkettő erősen ráfeküdt a magyar protestantizmusra, írókra és iskolákra egyaránt. Pedig annak idején éppen a protestantizmus indította meg elevenen irodalmi életünket.

–f –y.

Ruzitska Mária: Zilahy Lajos. Kortársaink 6. sz. Budapest, Studium, é. n. 8-r. 45 l.

A háború után fellépett magyar író generációnak Zilahy Lajos egyik legkiválóbb tagja. Nagyszalontán született, az iskoláit Erzsébetvároson végezte s így félig-meddig mi is a magunkénak vallhatjuk őt. Először Beöthy vette észre tehetségét és emelte ki az ismeretlenség félhomályából. Mint lírikus tűnt fel, ma drámái, de különösen regényei a legolvasottabb könyvek közé tartoznak Magyarországon.

J. E.

Szondy György: Csathó Kálmán. Budapest, Studium, é. n. 8-r. 39 l., Kortársaink 2. sz.

Nemrégiben ünnepelték Csathó Kálmánt, a jónevű magyar prózaíró. Már ebből a szempontból is alkalomszerű ennek a füzetnek a megjelenése, amelyben Szondy György behatóan ismerteti az író életét, magyarázza a nagy olvasóközönséget vonzó műveit s irodalomtörténetileg értékeli figyelemre-méltó munkásságát.

J. E.

Szent Benedek: Emlékkönyv. 529–1929. Pannonhalma 1929. Pannonhalmi Szemle IV. évfolyam 1. sz. 8-r. 339 l.

Az idén ünnepli a Szt. Benedekrend 1400 éves fordulóját története azon legnevezetesebb eseményének, hogy nagy alapítója Monte Cassinóban a Regulát megírta. 14 évszázad dicsősége borul ma a rendre. Ebben az ünnepben lelkeleg az egész világnak részt kell vennie, mert a Regula szelleme mélységével és bölcsességével átalakította Európa lelkét: békés munkára, szelid erkölcsökre, civilizációra s műveltségre szelidítve bennünket épügy, mint a latin, szász és német népeket. Különösen nagy hála-ra vagyunk kötelezve mi magyarok, akik Szent Benedeknek a Regulájának köszönhetjük, hogy művelt nemzet lettünk. Méltó és igazságos tehát, ha hódolattal meghajtunk az egyik legnagyobb kultúrtényezőnek tekinthető bencés Regula szelleme előtt.

A magyar bencésrend jubiláló lélekkel és alázattal a fenti gazdag tartalmú, nagy terjedelmű és tudományos értékű kiadványt szentelte a nevezetes évfordulónak. Benne 24 tanulmányt olvasunk a rend legkiválóbb tagjainak tollából s ezek mind a Regula legkülönfélébb vonatkozásait tárják fel: forrását, viszonyát a korábbi s egykorú regulákhoz, nyelvét és stílusát, szövegtörténetét, elterjedését, paedagógiáját, szociális jelentőségét, szellemének hatását a tudományok és művészetek fejlődésére, a magyarsághoz való relációját, irodalmát stb. E szép illusztrációkkal díszített kiadvánnyal a magyar bencésrend a mult-jához és kulturális jelentőségéhez méltó emléket állított a Regulától képviselt nemes szellem 1400 esztendő történetének. „Nem gyökértelen tüntetés, hanem szívben, észben is megalapozott nemes érzelem az, ha a magyar nemzet együtt jubilál a magyar Szent Benedek Renddel Regulájának tizennégy századik ünnepi éve alkalmával.”

Gy.

Várdai Béla: A százéves Manzoni-regény. Kiadja Szent István Akadémia. Budapest, Stephaneum. 1927. 8-r. 27 l.

Csak most jutott hozzánk ez a mintaszerű, a jelzett tárgyról magyar nyelven eddig a legbehatóbb esztétikai tanulmány, amelynek megírására a szerzőnek az adott alkalmat, hogy Alessandro Manzoni világhírű „I promessi sposi” c. regénye megjelenésének (Milano 1827) száz esztendő fordulójához jutott. Több szempontból egyetemes jelentőségű ez az irodalmi mű: egy nemzet legjobb regénye, a romantikus iránynak egyik legegészségesebb jelentkezése s a művészet és az erkölcs abszolút tökéletességű gyakorlati megoldásának útmutató mintaképe. A világirodalom legnagyobb és legkatholikus regényének is nevezik *A jegyesek*-et. Kempis Tamásig kell visszamennünk, hogy az etikai kérdéseknek azt a legmélyére látás tökéletességét élvezhessük, ami Manzoniánál megvan. Méltán mondta Goethe róla, hogy „ez a regény felülmul mindent, amit e nemből ismerünk.” Ez a dicséret rá ma is érvényes.

Sz.

Waldapfel József: A Kérők mintája. Irodalomtörténeti Közlemények 1929. I. füzet.

Kisfaludy Károly híres vígjátékáról az volt eddig az irodalomtörténeti közvélemény, hogy az ötletet hozzá Kotzebuének *Der gerade Weg der Beste* c. vígjátéka szolgáltatta. Szerző a fenti érdekes tanulmányában arra az eredményre jut, hogy Kisfaludy a tárgyat Bartsai Lászlónak az Erdélyi Játékos Gyűjteményben (I. 2. 6.) 1793-ban megjelent *A jártos költés vő-legény* c. németből magyarosított darabjából merítette: onnan vette alakjait, azokat tovább formálta s több színnel megrajzolt környezetben újjá teremtette. Most csak annak meghatározása van még hátra, hogy melyik német darab volt a Bartsai forrása. Szerző ezt megállapítani nem tudta, de megtalálásához a valószínű útmutatást megadja.

Gy.

Dr. Wünscher Frigyes: Csonka-Magyarország sajtója. I. rész. Budapest. Csáthy Ferenc R.-T. 1927. 8-r. 101 l. (A Sajtó Könyvtára. Szerk.: Wünscher Frigyes dr. 3. szám.)

Szerző értékes munkát végzett e betűrendes bibliografiai összeállítással, melyet mindenki, ki a magyarországi időszaki sajtó iránt érdeklődik, haszonnal forgathat. Egy futólagos áttekintés azonban meggyőz bennünket arról, hogy éppen a tudományos folyóiratok közül több kimaradt. (Péld.: *A Gyermekek, Akadémiai Értesítő, Annales Musei Natioialis Hungarici, Athenaeum, Irodalomtörténeti Közlemények, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Magyar Statisztikai Közlemények, Kísérletügyi Közlemények, Magyar Chemiai Folyóirat*, stb.), pedig ezek bizonyára rendelkezésre állanak a legtöbb budapesti közkönyvtárban. Reméljük, hogy a bevezetésben kilátásba helyezett új kiadás pótolni fogja ezeket a hiányokat. Helyesebbnek láttuk volna, ha a névelővel ellátott címeiket a névelő mellőzésével iktatta volna betűrendbe s szívesen vettünk volna egy statisztikai adatokkal illusztrált összeállítást. A betűrendes összeállítást szakok szerinti névmutató egészíti ki, mely a bibliografia használatosságát nagyon elősegíti.

Dr. Ferenczi Miklós.

Zsigmond Ferenc: Herceg Ferenc. Budapest, Studium, é. n. 8-r. 44 l. Kortársaink 3. sz.

„Az öregedő Jókai nyomában – mondja Zsigmond Ferenc – a múlt század végén gyors egymásutánban három szépprózairó jutott országos népszerűsége: Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza és Herceg Ferenc.” Mig Mikszáth és Gárdonyi „igazibb Jókai örökös”, Herceg már távolabb áll tőle. Herceg az intellektus írója. „Kevés író tud olyan tudatos biztonsággal vigyázni a nyers valóság és a költői művészet közötti diszkrét határviszonyra, mint Herceg.” Zsigmond az irodalomtörténész biztos ítéletével elemzi Herceg fontosabb műveit és varázsolja eléink művein át az embert. Végső megállapítása, hogy Herceg „novellái és regényei mutatják, hogy a magyar szépprózai irodalom Jókai óta a kisebb tehetségű, de méltó utódok kezén a műfaji ökonomia és az egyékes stílnemek szempontjából milyen jelentős haladást tett: színdarabjai pe-

dig a Csiky Gergely utáni idők legdöntőbb hatású mesterévé teszik Herczeget a magyar dráma szerkezeti és dialogusbeli tökéletesítése terén.”

J. E.

Zelovich Kornél: Jedlik Ányos az elektrotechnika magyar úttörője. Budapesti Szemle 1929. év. 614. szám.

A kulturtörténelem egyik nagy eseményének, az elektromágneses motor felfedezésének száz esztendő évfordulóján a nagy magyar geniuszhoz méltó sorokban emlékezik meg a szerző Jedlik Ányos pesti egyetemi tanárról, az elektrotechnika magyar úttörőjéről: hosszú és áldásos életének egész munkásságát, korszakalkotó találmányait (az elektromágneses motor és dinamógép) és a magyar bencés szerzetes mély vallásosságtól áhatott szerény jellemét ismerjük meg róla írt szép soraiból.

Firneisz György.

Edmond Sée. Le théâtre français contemporain. Librairie Armond Colin. Paris. 1928. p. 202.

Edmond Sée, ki maga is szintén jónevű regény és színműíró, ebben a kis könyvében a mai francia színpad problémáira akarja ráterelni a figyelmet. Nem filológiai pontossággal írt munkát akart adni, csupán rövid, de mélyen szántó beletekintést a mai francia színpadi irodalom igazi lelkébe. Foglalkozik a realista színpaddal, majd a szabad színház, a théâtre libre eszméit ismerteti, azután a pszichológiai, szimbolikus drámát tárgyalja és végül a többi kisebb-nagyobb műfajok után az utóbbi évek színműirodalmát. Sée munkája elsőrangú kis bevezető mindazoknak, akik a ma francia színpadát ismerni óhajtják.

J. E.

Paul Sondag: André Gide. Paris. Simon Kra. É. n. p. 125.

Paul Sondag egyike a legjobb nevű francia kritikusoknak. Kedvenc műfaja az essay és különös előszeretettel a modern írókat tárgyalja. Három kis könyvecskéje látott egyszerre napvilágot, mind a három a mai francia irodalom reprezentáns nagyságait vetíti elének. Paul Valéry, André Gide és Marcel Proust alakjai nem ismeretlenek a magyar közönség előtt, ámbar mindhármuk speciálisan francia és műveik nem tartoznak azok közé a kedvenc irodalmi import-cikkek közé, amikkel olyan bőségesen árasztódott el a háború utáni évek magyar könyvpiaca. Sondag *Gide*-ja essay és életrajz egyúttal. Ügyes és eleven tollú íróra valló munka, amely azonban nem éri el sehol az igazi mélységeket. Röviden és jellegzetesen ismerteti Gidenek jóformán minden írását és benne a francia szellem egyik leghívebb kifejezőjét látja. Élő írókról végleges ítéletet mondani nem lehet. Sondag sem akarja ezt. Csupán ismertetésre, nem értékelésre törekedett. Ezt a célját sikerült is elérnie.

Dr. Jancsó Elemér.

Paul Sondag: Paul Valéry. Paris. Simon Kra. Évszám nélkül. 144. l.

Három tanulmánya közül a Paul Valéryről írt essay a legkevésbé sikerült. Vázlatos és csupán a felületen járó munka, amely Valéry igazi egyéniségét nem tudja megmutatni. Három tanulmánya mégis bizonyos egységet ad, mert a mai irodalom három jellegzetes írójában mutatja be a francia lélek nagyságát, szépségét és művészi erejét.

J. E.

Paul Sondag: Marcel Proust. Paris. Simon Kra. É. n. 8-r. 106 l.

Kevés modern író van, aki a hírnévnek és dicsőségnek olyan magas fokára hágott volna hazájában, mint Marcel Proust. Alig egy évtizede még csak egy szűk kis írói tábor ismerte nevét, ma, halála után rajonganak érte és munkája a legnagyobb példányszámot elérő könyvek közé emelkedett. Mindezt a dicsőséget Proust nem érthette meg. Felőrlődött abban a grandiózus ideg- és szellemi munkában, amelynek gyümölcse jórészt halála után látott csak napvilágot 14 kötetes, kolosszális méretű művében, az „*A la recherche du temps perdu*”-ben. Ezenkívül keveset írt és amit írt, az is szétszórodottan jelent meg s csak a beavatottak tudták, hogy Proust egy nagy munkán dolgozik. Az *A la recherche du temps perdu* analitikus regény. Jóformán alig van cselek-

mény benne. 30–40 oldalon át foglalkozik sokszor egy nap történetével, de részletező leírás módja dacára, sohase válik unalmassá. Hatalmas egyénisége átömlik minden olvasója lelkebe s aki végigolvassa a 14 kötetes nagy művet, úgy érzi, hogy a legnagyobb regények egyikét olvasta el. Sonday ennek a nagy regénynek analizisét adja és kis munkájával hozzájárul Proust írásművészetének értékeléséhez is. A Marcel Proustról szóló irodalom ma már oly nagy, hogyha csak a róla írt köteteket vesszük számításba, azok száma is meghaladja a 80-at. Mindez csupán 10 év munkája. Eletének, művészetének, irodalomtörténeti jelentőségének végleges megállapítását Sonday könyve nem adja, csupán rövid, de hű bepillantást nyújt a prousti lélek mélységesen emberi tükrébe.

Dr. Jancsó Elemér.

Turóczi-Trostler, J o s e f : Goethes Herz ein Kieselstein. Budapest, 1928. 8-r. 24 l. (Geist und Literatur I.)

E füzet három érdekes tanulmányt tartalmaz. Az első az idegen kapcsolatok bevonásával meggyőzően bizonyítja, hogy *Petőfi* nézete *Goethe* hideg, számító természetéről *Börne* hasonló véleményén alapul. A második értekezés egy 1683-ban megjelent német regénynek, az *Ungarischer Simplicissimus*-nak szellemtörténeti kapcsolatait deríti ki, a harmadik pedig *Babits Mihály* és *Tóth Árpád* műfordítói tevékenységét méltatja.

Dr. Rajka László.

Turoczi-Trostler, J o s e f : Entwicklungsgang der ungarischen Literatur, I. Budapest 1928. 8-r. 34 + 2 sztl. l. (Geist und Literatur II.)

A magyar irodalomtörténeti kutatás adatfeltárása az utóbbi időben annyira haladt, hogy annak történet-filozófiai, vagy szellemtörténeti feldolgozására is tehetők már kísérletek. Ennek egy részét nyújtja a szerző fejtegetéseiben, melyek a magyar irodalmat a mohácsi vészig tekintik át. E kor jellemző vonását a külföldi latin vallásos irodalom tanulmányozása és utánzása adja meg. Viszont a külföld előtt a magyarság, mint a keleti exotikum egyik előretolt tagja szerepel.

Dr. Rajka László.

U x b o n d : Munda, Magyar, Maori. H. és é. n.

Hevesi Vilmos, a Párisban élő író adta ki Uxbond álnéven a ugor nyelven a magyar nép és nyelv legújabb keletkezési teóriáját. Az író nem hívatásos nyelvész és ez meg is látszik munkáján, mely annak a romantikus nyelvészkedésnek egyik utóhajtása, amelyiknek számos termékével a múlt század folyamán gyakran lehetett találkozni. Hevesi a magyar nyelvet az Új-Zéland, Sandwich-szigetek és a Húsvéti-szigetek közötti területeken élő „Maori” nyelvcsaláddal hasonlítja össze. Ezek a Maorik a mai tudomány állása szerint nem őslakók, hanem valószínűleg északindiai eredetűek. Innen a Maori és az indiai Munda nyelvek meglepő rokonsága. Ehhez a két nyelvcsaláddal tartozik Hevesi szerint a magyar nyelv is. Nyelvünk tehát szerinte minden finn-ugor vonatkozása dacára sem az ural-altáji, hanem az austria nyelvcsaláddal tartozik. A rokonság szerinte különösen az indiai *santal* nyelvvel meglepő, amelyben azt a „testvéremzetet” látja, amelyet hasztalan keresett annak idején Körösi. Könyvéhez részletes Appendix van csatolva Munda-magyar példák bőséges gyűjteményével ellátva. Hevesi könyve kétségtelenül sok értékes adatot tartalmaz, de éppen lényegében téved, midőn minden alaposabb nyelvészeti felkészültség nélkül olyan kérdéshez nyúl, mely ma jórészt eldöntöttnek tekinthető. Így csupán érdekes kuriozum, de nem érték, mert hiányzik belőle a tudományos munka lényege, az igazság.

Dr. Jancsó Elemér.

3. TÖRTÉNET.

Asztalos Miklós dr.: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, a Collegium Transilvanicum kiadása. (Haladás ny. r.-t, Pécs.) 1928. 8-r. 205 l., 1 lev. („Híd” Könyvtára. 1. szám.)

Az unió-gondolatot, Magyarország és Erdély egyesülésének kérdését, teszi szerző e nagyobb tanulmány keretében vizsgálat tárgyává s az 1830-ig szórványosan felmerülő törekvések, vázolója után Wesselényi Miklós szereplését

tárgyalja, mint aki legfőbb s eleinte úgyszólván egyetlen mozgatója volt az unió eszméjének Erdélyben és Magyarországon egyaránt. Ő volt az, aki Kölcseyt, Kossuthot, Deáktól megnyerte az eszme propagálására, sőt midőn betegsége, majd vakága következtében félrevonult, tovább is az ő kezét látjuk a kulisszák mögött: Kossuth és mások az ő általa közreadott történelmi és politikai érvekkel argumentálnak az országgyűlésen az unió kérdésében. A nyomtatott források, főként országgyűlési nyomtatványok és egykori hírlapok, valamint memoárok és feldolgozások, kiadott levelezések gondos és alapos felhasználásával végigvezet bennünket a kérdés egész történetén, kiterjeszkedve a kapcsolatos kérdések tárgyalásaira is, a kiegyezésig. Az unió-kérdés eleinte az országgyűlések, még pedig mind a magyarországi, mind az erdélyi országgyűlések, tárgyalásainak anyaga volt komplikálódva a Partium ügyével; később az erdélyi és magyar hírlapirodalom reprezentánsai vezércikkettek róla, míg végre az 1848 május 30-iki kolozsvári országgyűlésen valósággá lett. A továbbiakban érdekesen világitja meg az erdélyi szász és román nemzetiségek szereplését az unió kérdésében, valamint a szabadságharc alatti unió-ellenes törekvések egyes fázisait, a leszerelésükre irányuló törekvéseket, továbbá az emigráció tárgyalásait az erdélyi és romániai románság reprezentánsaival és emigránsaival az ismételt felmerült és végül is elaludt konföderáció megvalósítására. Értékes munkát végzett Asztalos az unió-eszme történetének összefoglalásával, gondosan felhasználván a nyomtatott anyagot, melyet a magyarországi, az erdélyi, valamint az óromániai történetíró is haszonnal forgathat. Csak sajnálhatjuk, amint ő maga is sajnálja, hogy levéltári anyagot, főleg a bécsi levéltárak erre vonatkozó anyagát, nem volt alkalma használni, mivel így munkája teljesebb lett volna egyes bizalmas, nyilvánosságra nem került adatok felhasználásával.

Dr. Ferenczi Miklós.

Asztalos Miklós dr.: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. Pécs, Karl könyvesbolt kiadása. 1927. 62 l., 1. lev. (Symposion Könyvek. Szerk. Várkonyi Hildebrand. 5. sz.)

Wesselényi volt az első politikai férfaink között, aki a nemzetiségi kérdés horderejét felismerte. Elődei és kortársai a nemzetiségi kérdésben csak gazdasági problémát láttak; maga Kossuth is úgy fogta fel a kérdést, mely a márciusi 12. ponttal elintézését nyer. Csupán a *vak* (illetőleg vakulófélben lévő) Wesselényi látott tisztán. 1843-ban megjelent *Szótat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* c. munkájában tárgyalja a kérdést elsősorban a szláv nemzetiségekre való tekintettel, kiterjeszkedvén azonban a többi nemzetiségekre is. E könyvnek nem volt meg a kívánt hatása, de az események Wesselényinek adtak igazat, ki 1848. aug. 25-én a felsőházban törvényjavaslatot is nyújtott be „a hon románajkú polgárainak nyilvánult aggodalmai s óhajatai tekintetéből”, melynek pontjai s a javaslatot támogató beszéde fennen hirdetik Wesselényi liberális felfogását és éleslátását. A javaslat azonban, sajnós, elaludt.

Dr. Ferenczi Miklós.

Dr. P. Boros Fortunát: Az erdélyi Ferencrendiek. Cluj-Kolozsvár. Szent Bonaventura. 1927. 8-r. 318. l.

A rendalapító halálának hétszázéves fordulóját az erdélyi Ferencrend a fenti gazdagon illusztrált monográfia megírásával és kiadásával ünnepelte meg. Jelentősége és tudományos értéke e könyvnek abban van, hogy az erdélyi Ferencrendiek életéről és működéséről 1737 óta nem jelent meg összefoglaló munka. A szerző tehát, aki már több értékes tanulmányt tett közzé rendjének multjából, nehéz feladatra vállalkozott: megoldása azonban biztosítja könyvnek becsét és maradandó értékét. Tizenhárom fejezetben kíséri végig az erdélyi Ferencrendiek életét megjelenésük első pillanatától napjainkig s ezekből változatos, gazdag, a virágzás és hanyatlás, majd az újabb fellendülés hullámzó vonala bontakozik ki előttünk. Külön fejezetek foglalják össze a rend külső életét, hitéletét és nevelő intézeteit. Eddig is tudtuk, de Boros Fortunát könyvének elolvasása után még öntudatosabban ismerjük annak a kultúr-munkának a jelentőségét, melyet a Ferencrend képviselt a multban Erdélyben s még fokozottabb mértékben teljesít a jelenben. Erre a szellemre, mely a magyarság javát szolgálja jellemző a szerzőnek az előszavában olvasható vezérigéje: „.....őseink fáradsága, könnye és vére tapadt minden erdélyi pici rög-höz s minket a mult ideköt, s a jövő kilátástalan bizonytalansága el nem csüg-

geszthet, hanem minél több akadállyal találkozunk, annál inkább nekigyürkőzünk s minél kevésbé értékelik munkánkat, annál többet dolgozunk, szem előtt tartva, ami az erdélyi ferencrendiek történetéből leszűrődik: Domine da mihi animas, cetera tolle!”

Sz.

Gróf Bethlen Elek naplójegyzetei az 1809-i erdélyi nemesi fölkelésről. Közli: Dr. Lukinich Imre. I. II. közlemény. Hadtörténelmi Közlemények. XXIX. évf. (1928.) 88–101., 212–227. l.

Az 1809-iki események következtében a bécsi udvar elrendelte az erdélyi nemesi fölkelés szervezését, melynek élére Miksa főherceget helyezte. Gr. Bethlen Elek, mint inzurgens őrnagy a főherceg hadsegédeként szerepelt, s mint ilyen alaposan tájékozva volt a szervezési munkálatok felől, s így naplója elsősorú és hiteles kútforrás az eseményekről. A közbejött schönbrunni béke (1809. okt. 14.) véget vetett a hadi készülődéseknek és így nem került sor arra, hogy az őszre már nagyrészt megszervezett erdélyi nemesi fölkelés harcba kerüljön, de így is eléggé fontos, hiteles és érdekes forrása e pár hónapnak ez a napló. Lukinich, ahol a szükség megkívánja, gondos magyarázó jegyzetekkel kíséri kiadványát, mely közvetlen és sok helyt szellemes megjegyzéseivel a laikus számára is élvezetes olvasmányt nyújt.

Dr. Ferenczi Miklós.

Csengery Antal: Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bevezető tanulmánnyal ellátta br. Wlassics Gyula. Közzétette dr. Csengery Loránt (†). Jegyzetekkel s az egyes darabok elé bevezetésekkel látta el dr. Lukinich Imre. Budapest, 1928. 8-r. 578 l. Kiadja a Magyar Tört. Társulat a Magyarország Ujabbkori Történelmének Forrásai (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris) c. vállalatban. Egyetemi nyomda.

A Magyar Történelmi Társulatnak e nagyszabású kiadványsorozatából folyóiratunk már többet ismertetett (1926 évf. 201 és 384 l.). Azóta újabb testes kötetek jelentek meg, melyek olvasmánynak is kitűnőek, de a történet megismeréséhez rendkívül fontosak. Ide tartozik a címben jelzett kiadvány is. Csengery a forumon is mindjárt a legelső, az eseményeket irányító államférfiak mögött a közvetlen közelben állott. Bár kormányzói hatalomnak sohasem volt birtokosa (ezt mindig elhárította magától), tudva volt, hogy a színpalak mögött igen fontos súlyú tevékenységet fejtett ki. Deák Ferencnek bizalmas jobbkeze, tanácsadója volt s így a kiegyezési tárgyalásokban s a rákövetkező évtized politikai életében sok dolognak a szerzője, elintézője s most, hátrahagyott irataival és levelezéseivel, megmagyarázója. A kötet mégis meglepetéssel is szolgál. Hogy oly sokszor, annyi bonyolult helyzetben a Csengery álláspontját fogadta el Deák, Andrassy, Lónyay stb., azt ebből a kiadványból vesszük részletesen tudomásul. Elég, ha erre vonatkozólag a quota-ügyre és a horvát kiegyezésre vonatkozókat olvassuk el. „Kiviszi a toll” – jellemezte Somssich Csengerynek diplomatikus eszejárását, mikor a quota ügynek egyik legkényesebb percében a bizottság Csengeryt kérte fel az osztrák bizottságnak adandó válaszirát megszerkesztésével. S csakugyan az egész bizottság az öröm megkönnyebbülésével gratulált a másnapra elkészített formulához (105–106 l). Ime egy példa a Csengery szerepének fontosságára.

A kiadvány tizennyolc cím körül csoportosítja az anyagot, kezdve az 1865-iki országgyűlés megnyitásával s a felirati bizottság tárgyalásaival s végezve a népiskolai törvény történetével és Csengery 1837–70 közé eső levelezésével. A már említettekén kívül Beust és Deák személyes tárgyalása, a delegációk, az államadósság története, az állami számvéveszték szervezése, Gyucz Kálmán kilépése a balközépből, a fuzió és az összeférhetlenségi kérdés azok a nagyobb fejezetek, amelyekről Csengery naplót írt vagy jegyzeteket hagyott hátra s amelyekkel Magyarország ujabbkori története teljesebb, érdekes megvilágosítást nyer.

A kiadványt a családi ragaszkodás és kegyelet szeretetétől is áthatott jellemrajz vezeti be. Wlassics e jellemrajza szépen egészíti ki a Gyulai emlékbeszédét. Helyesen utal arra, hogy csak a zárt tanácskozó termék tudnák méltóképpen kibeszélni Csengery tevékenységét, fontos szerepét. Különösen érdekesek a Csengery hírlapírói működésére vonatkozó megállapítások. Csengery a publicisztikában új stílust teremt, vezércikkei új politikai irányt kez-

denek. Ő a politikai essay egyik megteremtője és mestere. Igaza van Wlassicsnak, hogy sokat, nagyon sokat lehet Csengerytől tanulni a mai nemzedéknek is. Rá vagyunk szorulva.

A nagyértékű és gondos kötetet éppen ezért mindenki haszonnal tanulmányozhatja és olvashatja.

Dr. Kristóf György.

Dr. Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. 1–12. közlemény. Hadtörténelmi Közlemények. XXVII–XXIX. évf. 1926–1928.

E három évfolyamon keresztül folytatódó, egész tekintélyes kötetet kitevő alapos tanulmány kerek és teljes képet nyújt a kérdés minden vonatkozásáról. Az itt-ott kiadott anyag alapos felhasználásán kívül egész sereg kiadatlan levéltári adat bizonyítja szerző alaposágát, mellyel tárgyat feldolgozta. Mi erdélyiek csak sajnálhatjuk, hogy Nagyszében, Brassó, Segesvár kivételével nagyon kevés adatot találunk a többi erdélyi vár tüzérségére vonatkozólag, minek kézenfekvő oka, hogy Iványinak nem igen volt alkalma az erdélyi levéltárak, első sorban az Erdélyi Múzeum levéltára tanulmányozására, bár a kiadott anyagot ezekre vonatkozólag is lelkiismeretesen felhasználja. Ez a megjegyzés természetesen mit sem von le szerző munkája értékéből, csupán mint a mi szempontunkból sajnálatos tényt említjük meg.

Dr. Ferenczi Miklós.

Dr. R. Kiss István: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. I–II. közlemény. Századok, LXII. évf. 1928. 753–765., 849–868 l.

Középkori történetünk egyik sokat vitatott kérdését, az Árpád-kori trónörökösödést, igyekszik szerző ez értekezésében tisztázni, s kimutatja, hogy az ősi jogrend az ú. n. rokonságfoki örökösödés (successio gradualis) volt, vagyis a trón örököse az volt, aki a leszármazás rendjén a családalapító őshöz közelebb állott. Tehát a királyt az idősebb öccse követi a trónon, utána a fiatalabb öccs a jogosult, azután következik a legidősebb testvér fia és így tovább. Tagadja a választás létezését, cáfolja a király kijelölési jogát. Ezt az örökösödési rendet a királyok fiaik érdekében ismételtlen igyekeznek megváltoztatni, egyszer-máskor eredménnyel is, míg végre III. Bélánál a fiúörökösödési jog érvényre jut. Úgyesen csoportosított adatai és szellemes magyarázatai valószínűvé (bár nem kétségtelenné) teszik elméletét.

Dr. Ferenczi Miklós.

Lukinich Imre: Teleki László életéhez. Budapesti Szemle. 211. kötet. 613. sz. 1928. december 321–348 l.

A szabadságharc utáni emigráció egyik legkimagaslóbb és legnépszerűbb politikai egyéniségének utolsó éveit tárgyalja Lukinich közleménye főként családjával folytatott levelezése alapján. Kimutatja, hogy öngyilkosságának indító okait ugyanabban kell keresnünk, mint Széchenyi Istvánnál: a felőrölt idegekben. Ehhez járult az a dilemma, hogy hazajövetele alkalmából a császárnak tett ígérete ellenére belesodródott a politikába. Ezt a dilemmát a neuraszténiás, beteg ember csak egy pisztolylövélssel vélte megoldhatónak.

Dr. Ferenczi Miklós.

Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I–II. kötet. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. (Kir. M. Egyetemi Nyomda.) 1927–1928. 8-r. I. kötet. 2 lev., 640 l. 1. lev. II. kötet 2. lev. 576 l. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.)

A magyar történetírás a legújabb időben a magyar történelemnek egy eddig meglehetősen elhanyagolt területére, a XVIII. és XIX. század történetére, vetette magát s, egymásután jelennek meg a Magyar Történelmi Társulatnak „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” című sorozatában értékes okmánytárak megfelelő összefoglaló bevezetésekkel – nyugodtan mondhatjuk – feldolgozásokkal, amelyek e kor történetének valamely részletét világítják meg. A mai embert inkább érdeklik azok a történelmi problémák, melyeknek a mával való összefüggését nyilván látja; tehát már ebből a szempontból is indokolt az újabb kor iránti előszeretet, de még inkább indokoltá, sőt parancsolólag szükségszerűvé teszi az a körülmény, hogy az osztrák-magyar mo-

narchia összeomlása után hozzáférhetőkké váltak a bécsi levéltárak, melyek nélkül e kor történelmi és politikai kérdéseiről tiszta képet alkotni lehetetlen.

Miskolczy e nagy munkája a horvát kérdésre vonatkozó fontosabb irományokat hozza napvilágra 1790-től 1847-ig, első sorban a bécsi levéltárak kiadatlan és ismeretlen anyagát használva fel; testes kötetet kitevő (424 lapnyi) összefoglalásban adja a kérdés feldolgozását. A kérdést nem magyar-horvát viszonylatból fogta fel, hanem mint az osztrák-magyar monarchia problémáját. Felfogása mindenesetre indokolt, mivel a magyarság önrendelkezési joga tényleg nem volt teljes a rendi állam korában (aminthogy nem volt az még a modern államban sem), s mivel a bécsi kormányzatszervei irataiból érthetőek meg legjobban a kérdés fejleményei. E felfogás mellett érthető, bár sajnálható, hogy a magyarság állásfoglalásával nézetünk szerint igen keveset foglalkozik; pld. Wesselényi híres „Szózat”-ának, mely a magyar programot fejtette ki, alig néhány sort szentel.

Dr. Ferenczi Miklós.

Pagez János: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben, – feljegyzései, 1849. június 13. – augusztus 27. Közli dr. Horváth Jenő. I–II. közlemény. Hadtörténelmi Közlemények. XXIX. évf. (1928.) 349–362., 482–496. l.)

Pagez Jánosnak, ki angolból br. Wesselényi Polixénával való házassága révén magyarrá lett, két kötetes naplójából közöl magyar fordításban Horváth Jenő egy részletet, mely a főt jelzett időre vonatkozik. Pagez résztvett a szabadságharcban, az angol befolyásos körökkel való összeköttetési révén itt-ott politikai szerep is jutott neki és így hevenyészett és nem a nyilvánosság számára készült feljegyzései igen érdekesek. Különös figyelmet érdemelnek továbbá kolozsvári feljegyzései az ellenség bevonulásáról s az akkori kolozsvári viszonyokról. A román történet írója is talál benne több helyt használható adatokat.

Dr. Ferenczi Miklós.

Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848–49-ből. Székközlő értekezés a Szt. István Akadémiában. Budapest, Stephaneum kny. 1928. 93 l.

Hám János püspök munkás élete ismeretes az erdélyiek előtt. Nemrégem lezajlott emlékünnepe nemzetiesség nélkül emelték ki érdemeit, Szatmár újraépítője szép címmel tisztelték meg és közös lelkesültséggel elevenítették fel nagyszerű alkotásainak körülményeit.

E nagynevű püspök emlékiratait bocsátja most közre Scheffler János. Helyesebben mondva többet tesz, mivel a latin emlékiratot magyar fordításban is adja és eléje a püspök primási kinevezésének és e méltóságról való elmozdításának történetét csatolja.

Hám emlékiratainak fontossága abban áll, hogy konzervatív álláspontból ítéli meg a negyvennyolcas időket. Ehhez a hanghoz nem nagyon vagyunk hozzászokva. Nehéz feladat lenne, hogy mindannyiunkat nézeteinek helyességéről meggyőzzön, ezt nem is tűzhette maga elé célul; megfigyelései inkább arra valók, hogy elhirtelenkedett s egyoldalú ítéletektől bennünket visszatartsanak.

Királypárti, illetőleg dinasztia-párti testestől-lelkestől: a reformoknak, amelyek akkor Európa-szerte lázba hozták a lelkeket, nem híve. Így kerül összeütközésbe a magyar általánosabb felfogással, majd a nehéz időkre fel nem készült egyszerűségével és tájékozatlanságával az őt eleinte felemelő bécsi párttal. Szelid lelke nem tudott megbírkózni a sok intrikával, amelyeket a háborús idők magukkal hoztak: drámai hős módjára elbukott. Csak hite nem rendült meg egy pillanatra sem, sőt a csapásokban megacélosodott. Szentül halt meg, amilyen volt egész élete.

Ez emlékiratok közelebb hoznak bennünket azok írójához, továbbá a korhoz, amelyre megpróbáltatása esett. Kétségkívül sok új nézőpontot kapunk művében. Scheffler János szép fordítása, élvezetesen megírt bevezető fejtegetése lényegesen elősegítik a hatást, amelyet Hám emlékiratai reánk tesznek.

Dr. Biró Vencel.

Joan Georgescu: *Dr. Jon Rațiu (1828–1902) 50 de ani din lup-tele naționale ale românilor ardeleni*. Sibiu. 1928. Tipografia „Foaia poporului.” 8-r. 217 l.

A magyarországi román nemzetiségi törekvések egyik apostolának állított könyvében emléket Georgescu. Rațiu egyike volt azoknak a román harcosoknak, akik fajuk jogaiért a magyar impérium alatt a leghevesebben küzdöttek. Résztvett már a 48-as forradalomban is, igazi szerepe azonban csak később, a 67 utáni időkben domborodott ki, midőn jóformán minden román mozgalom lelkes hirdetőjévé lett. Részt vett a memorandum-perben is és utána börtönbe került, hogy aztán kikerülve onnan, újult erővel folytassa harcát a magyarság ellen. Rațiu román szempontból kétségtelen értékes szolgálatokat tett nemzetének; minket csak annyiban érdekelhet, amennyiben munkásságának ismerete a nemzetiségi kérdés részleteinek újabb tisztázására vezethet. Ézt a célt szolgálja Georgescu könyve, azonban igen helytelenül az igazság rovására eltorzítja a régi Magyarország nemzetiségi politikáját. Ezért könyve sokat veszít tudományos becsebből és csupán adatainak gazdagsága teszi mégis értékessé.

Dr. Jancsó Elemér.

Dimitrie Onciul: *Români și ungarii în trecut*. Relațiunile lor politice în desvoltarea statului român și a românii de peste munți. (Scriere postumă neterminată.) Academia Română. Memoiriile Secțiunii Istorice Seria III. Tomul IX. Mem. 3. Cultura Națională. București. 1928. 8-r. 36 l.

Onciulnak, a román Akadémia egykori elnökének, hátramaradt írását adta ki nemrégiben a Román Akadémia. Onciul tanulmánya befejezetlen volta dacára minket magyarokat közelről érdekel, mert első komoly és összefoglaló feldolgozása a magyar és román nép történetének. A két nép közti ellentét – mondja Onciul – mindkét nép legjobb szellemeit foglalkoztatta, mert a környező népek között a magyarság és a románság természeti adottságainál fogva egymásra van utalva. A tanulmány a magyarok letelepedésével kezdődik és részletesen tárgyalja a honfoglalás utáni Erdély románságának problémáit a román fejedelemségek megalapításáig. Sajnos, munkájának többi része kiadatlan, pedig amint a tartalomjegyzékből láthatjuk, e részben foglalkozik a legbehatóbban szerző azokkal a történeti kapcsolatokkal, amik századokon át fennállottak a két nép között. A hátrahagyott munka többi részének kiadása után mondhatunk csak végleges ítéletet Onciul könyvéről.

Dr. Jancsó Elemér.

Melanges d'histoire Générale. Cluj. Cartea Românească, 1927. 8-r. 381 l. (A kolozsvári egyetem Egyetemes Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk. Marinescu Constantin).

A kolozsvári román egyetem bölcsészeti karával kapcsolatban létesült Román Nyelvtudományi Múzeum (vezetője Puscariu Sextil) és Román Történelmi Intézet (vezetői Lupas János és Lepedatu Sándor) után az Egyetemes Történettudományi Intézet is abba a helyzetbe jutott a kormány támogatásával, hogy az előbbiekhöz hasonlóan testes kiadvánnyal járulhat hozzá a tudomány műveléséhez.

Az első kiadvány 15 közleménye közül a magyar tudományos világot közelebbről a következők érdekelhetik: 1. P. G. Bulat: *La croisade de Nicopolis dans la littérature du temps*. Teljes szövegükben közli ez a következő költeményeket a) *Appel a la croisade* (XII. sz. francia), b) Deschamps Eustache *Exhortation a la croisade* (1395? francia), c. Ugyanattól: *Projets de croisade* (1396. francia), d) *Pour les Français morts a Nicopolis* (ugyanattól, 1396.). e) A Saint-Denisi névtelentől: *Balade faite pour ceuls de France, quant ils furent en Hongrie* (1396. francia), f) *Faisant mention de la morte de Monseigneur de Coucy* (1397). g) *Re Petrus osztrák német verses krónikáját* (236 sor). Ez utóbbit Liliencron gyűjteményéből (*Die hist. Volkslieder*. Leipzig 1869), az előbbieket pedig Deschamps műveinek kritikai kiadásából adja. Utal még Mezieres Fülöp költeményeire, amelyeket Jorga külön monográfiában ismertetett.

2. Panaitescu, P.: *Contributions a la Bibliographie des voyageurs occidentaux en Roumanie* címen kiegészítő adatokat nyújt Jorga *Istoria Românilor*

prin călători c. művéhez. A felsorolt utazók: Armstrong P. B. (1833), Bugnion (1846), Elliot C. B. (1839), Fisk G. (1853), Hagemester J. (1835), Moret T. B. (1839–40), Miss Pardoe (1854), Skene J. Th. (1854), Stephens L. (1845) és Wittmass (1824). Ez utazók legtöbbje megjárta Magyarországot is.

3. Petran Coriolan: *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürgen Rumänen*. Bevezetésében tárgyalja a magyar műtörténészek ellentétes felfogását az erdélyi bizánci stílusban épült (román) templomok műtörténeti értékére vonatkozólag (Szinte pro – Moller contra), majd rátér tárgyának kifejtésére, megállapítva, hogy a román nép műemlékei a XIX. század közepéig csaknem kivétel nélkül az egyházzal, a templommal kapcsolatosak. Részletesen foglalkozik a fatemplomokkal, az újabban épült kötemplomokkal s díszítésükkel stb. Tanulmánya, amelyet képekkel is támogat, érdekes és figyelemreméltó, noha az idevágó emlékek régiségét és műtörténeti jelentőségét a valóságnál többre becsüli.

4. Tulu N.: *Un recit français du XVI-e siècle sur les affaires de Hongrie* címen lenyomatja Malmidy Jánosnak Párisban 1565-ben megjelent s Croy Antal hercegnek ajánlott művét a Miksa és János Zsigmond között az 1564-ik évben lefolyt hadakozásról. (E művet Kont Ignác bibliográfiája ugyan említi, de nem ismerteti. Szabó-Hellebrant és Apponyi nem említi.) Tulu részletesen ismerteti mind a szerzőt, mind pedig Croy herceg érdeklődésének okát a magyar viszonyok iránt (rokonság az Árpád-házzal, politikai zavarok).

Az évkönyv utolsó közleménye ismerteti s bibliográfiával igazolja a román tudósok munkásságát az egyetemes történelem terén. Itt is Jorga áll az élen.

A. P.

4. MŰVÉSZETTÖRTÉNET.

Szabolcsi Bence: Tinódi zenéje. (Magyar Zenei Dolgozatok. Szerkeszti Kodály Zoltán. 6. szám.) Budapest, 1929. 8-r. 20 l. *Tinódi Sebestyén dallamai. Közzéteszi Szabolcsi Bence.* 8-r. 1–35 l.

A szerző, Kodály és Bartók buzgó tanítványa, a magyar zene történetének, e meglehetősen elhanyagolt és töretlen mezőnek szorgalmas és lelkes bűvára, csak nemrég mutatta be egy alapos történeti tanulmányban a XVII. század magyar főúri zenéje körül végzett bűvárlatait. Jelen tanulmányában *Tinódi* zenéjét elemzi. Az irodalomtörténet rég tisztában volt azzal, hogy Tinódi nagy hatása verseinek énekelt voltában rejlik. De a zenetörténeti kutatás alig foglalkozott Tinódival e szempontból. Szerzőnk Tinódi zenéjének tüzetes elemzése és történeti értékelése után rámutat Tinódinak a magyar világi és egyházi zenére gyakorolt nagy hatására. Az ő dallamai a régi magyar műzenének első jelentős képviselői. Kétségt kívül a magyar népzene kultúráján épültek s alapul szolgáltak a magyar zene későbbi fejlődéséhez. A füzet függelékében Tinódi 24 dallamát találjuk pontos hasonmásban a szerző átírásától és bő zenetörténeti jegyzeteitől kísérve, ölömmel üdvözöljük e tanulmányt s várjuk a szerzőnek a magyar zene történetére vonatkozó további földerítéseit.

—nt

Várdai Béla: Dürer Albert. Halálának négyszázéves fordulója alkalmából. Kiadja a Szent István Akadémia. Budapest, Stephaneum. 1928. 8-r. 24 l.

Ez a füzet a német szellemet a művészetben Goethe mellett leghatalmasabban reprezentáló magyar származású nagy művész életének, pályájának ismertetése s világhírű műveinek igen élvezetesen megírt, nagyon használható s eredeti meglátásokkal értékesített jellemzése. A tanulmány eredményeinek német nyelvű kivonata zárja be a füzetet.

V.

Történelmi vita Erdélyről magyar és román tudósok között

Constantinescu Mitița, a bukaresti legfőbb agrárbizottság vezértitkára, néhány évvel ezelőtt terjedelmes könyvet írt *L'Evolution de la Propriété rurale et la Réforme agraire en Roumanie* címen, melyben a legutóbbi romániai agrárreformot igyekszik történelmi távlatból megvilágítani s igazolni. Közel ötszáz oldalas művében külön könyvet szentel az erdélyi mezőgazdasági formák történelmi fejlődésének s ezt a folyamatot Erdély történelmének keretébe állítja be. A mód, ahogyan ezt megoldja s a történelmi állítások, melyekre elméletét építi, a budapesti tudományos körök figyelmét is felkeltette. Ezek részéről *Székely János* néven egy kiváló budapesti fiatal történész (és nem erdélyi, amint azt *Jorga* feltételezi) válaszolt a mű állításaira. Terjedelmes tanulmánya ugyancsak franciául jelent meg a *Revue des Etudes Hongroises* 1927. évi 1–2. számában *La Réforme Agraire en Transsylvanie et l'histoire* címen. Erre az eléggé éles kritikára viszont maga *Jorga* Miklós, a román történelemírás reprezentatív-man-je, válaszolt a *Revue Historique du Sud-Est Européen* 1927. évi 10–12. számában, de nem is annyira *Constantinescu* munkáját vette védelmébe, melyet maga is középszerűnek tart, mint elsősorban azokat a történelmi dogmákat, melyekre az épült. A magas színvonalon mozgó tudományos vita utolsó mozzanatát az a viszonzó válasz alkotja, melyet *Jorga* megjegyzéseire *Székely János*, valamint *Melich János* adnak, akit *Jorga* szintén aposztrofált. Ez a két rövidebb cikk a *Revue des Etudes Hongroises* 1928. évi 2–3. számában látott napvilágot.

Ezt a vitát, mely mindkét részről nagy készültséggel és kitartással folyik s aligha ért még véget, ismertetjük kivonatossan az alábbiakban.

I.

Constantinescu Mitița műve, mely az egész vitára az alkalmat megadta, négy könyvben 479 lapon tárgyalja a mai Románia mezőgazdasági birtokviszonyainak történelmi kialakulását s az 1921-ben törvénné tett agrárreformot. Az első könyv a régi román királyság agrárfeudalizmusát ismerteti, ahogyan az a XVII. század első megállapítható formáiból a fanariota uralom mélypontjain keresztül 1849-ben a rabszolgaság eltörléséig, 1864-ben a jobbágyosság megszűnéséig lassan eljutott, hogy a világháború után mezőgazdasági uralmának alapjait javarészt elveszítse. A második könyv Erdély mezőgazdasági birtokviszonyaival foglalkozik. Ennek a kérdésnek öt fejezetben mintegy 80 lapot szentel *Constantinescu*. A tárgyilagos olvasónak szinte a legelső mondatban, amely ezeket a kérdéseket érinti, *sajátságos külömbségét* szurhat szemet. Azokban a fejezetekben, hol az Ó-királyság középkori feudális urainak elnyomó és kizsákmányoló törekvéseit tárgyalja, mindenütt csak *bojárokról* tesz említést, vagyis a kérdést társadalmi alapon teszi vizsgálat anyagává, amint azt másképp alig is lehet elképzelni. Tekintet nélkül arra, hogy ezek a bojárok igen nagy részben nem román eredetűek voltak. Abban a pillanatban azonban,

mihelyt Erdély területére viszi át kutatásait, ugyanabban a korban már nem a feudalizmus hátrányairól és túlkapásairól beszél, hanem egészen egyszerűen *a magyarok zsarnokságáról*. Ez a ríktó tudománytalanság és anachronizmus mindvégig súlyosan terheli Erdélyről írt fejezeteit. Így az 1437. évi parasztlázadást javarészt román nemzeti mozgalomnak állítja be s az azt követő Uniót, valamint annak megújítását 1506-ban a románság elleni összeesküvésnek. Hasonló szemszögből nézi az 1514. évi parasztlázadást. A *7 ripartitum* és az *Approbatae* paraszttellenes retorziós tételei szerinte mindmegannyi tudatos magyar támadás a románság ellen. Részletesen foglalkozik az erdélyi románság nemzeti ébredésének korával s e kor politikai követeléseinek gazdasági értelmével, ebben a korban már több joggal állítva mindent a magyar-román nemzeti ellentét élére. 1848 tárgyalásánál egyetlen szava sincs arra a tényre, hogy a jobbágyság felszabadítását a magyar birtokosság valóban önként és igazán nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül hajtotta végre. Annál részletesebben tárgyalja a forradalmi idők erdélyi eseményeit, ha azok nincsenek is szorosabb összefüggésben a témájának gazdasági alapjával. S végül ismerteti a 48-as törvényhozás végrehajtását és többek között azt állítja, hogy a tagosítás volt a magyar földbirtokosok újkori eszköze a román parasztság elnyomatására.

A mű harmadik könyve, mely az agrárreformot adatszerűen is ismerteti és a negyedik könyv, mely az agrárreform szociális kihatásait mérlegeli, – kívül esnek a vita tulajdonképpeni anyagán, mely a szorosan vett történelmi vonatkozásokra szorítkozik.

Az erdélyi román település folytonosságának kérdése a tengely, amely körül maga ez a vita lényegében folyik.

II.

Székely János Constantinescu M. művét bevezető soraiban nacionalistának és célzatosnak nevezi s állítását az alábbiakban vázolt módon igyekszik bizonyítani.

Mindenekelőtt idézi Constantinescu ama állításait, melyek az erdélyi római-román folytonosságra vonatkoznak.

Ezekkel legelőbb azt állítja szembe, hogy a római légiók kivonulásának időpontjától, vagyis 260-tól kezdve egészen a XII. századig, tehát mintegy ezer éven keresztül nincs történelmi bizonyíték arra, hogy Erdélyben románok éltek. Megemlíti továbbá, hogy sem a román nyelv, sem a román kultúra és népszokások nem mutatnak gót, gepida vagy avar nyomokat, holott ez ezer év alatt e népek jelenléte Erdélyben kétségtelen.

Ezeknél sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít azonban Székely János azoknak a nyelvészeti megállapításoknak, melyekkel *Melich* János, az ismert magyar szlávista, gazdagította a történelemtudományt. Ezek szerint az erdélyi folyók nevei, mint Temes, Kőrös, Szamos és Maros a magyar nyelvbe egy bolgár-török nyelvből kerültek. Ezt a nyelvet azok a törzsek beszélhették, melyek abban az időben eléggé gyéren lakták Erdélyt. Maguk ezek az elnevezések dák eredetűek. Tételét *Melich* arra alapítja, hogy ezek az elnevezések a román nyelvben „s” végződéssel jelentkeznek, holott az újkori román nyelvek történelmi kifejlődésük rendén eltüntetik ezt a végződést. Így lesz a latin *nos, vos, tres, laudamus, Martis* szavakból a protorómánban éppen úgy, mint a modern román nyelvben *noi, voi, trei, laudămu, Mărti* stb. Ebből *Melich* arra következ-

tet, hogy ezeket a folyó neveket az erdélyi románság a magyar nyelvből vette át, amiből viszont az következne, hogy a magyarok előbb jutottak el Erdélybe, mint a románok.

A folytonossággal szemben hivatkozik Székely János arra is, hogy a magyar királyok a románokat a határok védelmére telepítették le éppen úgy, mint a szászokat, miután ezt a népet kiváltképpen alkalmasnak találták a hegyes határok védelmére. Ez a körülmény – Székely szerint – ellent mond annak, hogy a románok hódított népként éltek Erdély területén, mert ez bizalmatlanságot és ellenséges viszonyt tételezett volna fel.

A betelepülés elmélete mellett felhossa a *Registrum Varadiense*-t. Ez a gyűjtemény 1210 és 1230 között 389 peres ügyet ismer, melyekben egyetlen román név nem szerepel. Ezeket – véleménye szerint – a váradi püspökség utóbb telepítette óriási kiterjedésű birtokaira.

Constantinescunak azzal az állításával szemben, hogy a magyarság kiszámított célzatossággal tört a románság birtokállományára, azt állítja, hogy az erdélyi románság szociális helyzetében beállott változás éppen ellenkezőleg a magyar királyi javak ősi kormányzásának megszűntével esik egybe. A királyi javak nemesi javakká lettek, e nemesek pedig részben magyarok, részben azonban románok voltak, mert a kenézek a legtöbb esetben birtokos uraivá váltak azoknak a telepeseknek, kiket az országba vezettek.

Az 1437. évi parasztlázadásnak jellege – Székely János szerint – kizárólag szociális volt. A lázadás középpontja magyaroklakta vidékeken található: a Szamos völgyében és a Mezősége, ahol a XV. században a románság csak elszórt telepek formájában szerepelt. Ugyanebben a korszakban – állítja Székely Csánky után – Torda megyében a földtulajdonosok sorában egyetlen románnevű család szerepel. A lázadás főoka az erdélyi püspök ama követelése volt, hogy három évre visszamenőleg egyszerre fizesse meg a nép hátralékait, még pedig az új, jó pénzben. A lázadás román nemzeti jellegét kétségbe vonja azon az alapon is, hogy abban a küldöttségben, melyet a lázadók az urak táborába menesztettek, egyetlen román sem szerepel. Ennek következtében a három erdélyi nemzet unióját sem minősíti egyébnek, mint a nemesi előjogok védelmére kötött egyezménynek. Az 1514. parasztlázadás román nemzeti jellegét – Székely János szerint – semmi sem cáfolja meg világosabban, mint az, hogy Dózsa György személyében a lázadás vezére székely volt, a lázadás színhelye pedig a magyar Alföld déli része. Székely János sem tagadja, hogy a lázadás balsikere a parasztság helyzetének romlására vezetett, ami a nemesi jogok kódexében, a *Tripartitum*-ban, szükségszerűen kifejezésre jutott. Ezt a sorsot azonban egyformán osztotta minden paraszt – valóban nemzetiségre való tekintet nélkül. A továbbiakban részletesen foglalkozik a XVI. század gazdasági helyzetével és számos adattal igyekszik bizonyítani, hogy az erdélyi román parasztot ugyanazok a terhek nyomták, mint a magyart, sőt az erdélyi román és következésképpen magyar parasztnak helyzete; jobb volt, mint a magyarországi jobbágyoké.

Constantinescu a fanariota uralom földesurainak szörnyű szipolyozását ismertette, egy helyen megjegyzi, hogy ezeknek nyomása alatt az ókirályság parasztsága sok ponton elhagyta telephelyeit és átlépte a határt. Székely János felteszi a kérdést, hogy e menekülő nép hová ment hát? Véleménye szerint e kivándorlás iránya csak Erdély lehetett, ahol abban az időben a parasztság helyzete, különösen később, Mária Terézia és II. József idejében, még ezenfelül rohamosan javult, Számokat hoz fel, melyek szerint:

Magyar volt Erdélyben 1700-ban 150.000, szász 100.005, román 250.000.
1750-ben volt magyar 195.000, szász 110.000, román 450.000.
1761–65-ben magyar 271.000, szász 120.680, román 547.243.

A románságnak ezt a rohamos és aránytalan növekedését, mely a következő emberöltőkben csak fokozódott – Székely János nézete szerint – csak nagy tömegek bevándorlásával lehet megmagyarázni.

Végül pedig a tagosítás és a segregatio gazdasági jellegét és hasznát igyekszik bizonyítani részletes adatokkal Constantinescu állításaival szemben.

III.

Jorga Miklós megjegyzéseit, amelyeket Székely János bírálataira tett, igen bő kivonatban, sokhelyt szószerint az alábbiakban ismertetjük:

„Ezt a néhány sort nem azért írjuk, hogy védelmünkbe vegyük Constantinescu középszerű könyvét, melyet Székely János – nem álnév ez? – kritika tárgyává tesz, hanem elsősorban a szerző támadásainak gyűlölködő igazságtalanságai ellen, melyeket egy egész nemzet ellen irányít, – egy nemzet ellen, melyet nem lehet Constantinescu Mitița tévedéseiért felelőssé tenni.

Székely azzal kezdi, hogy elavult könyvek alapján újra megkísérli a románok jogait megsemmisíteni azt a területet illetően, melyen laknak. Ő például azt hiszi, hogy Dácia egész lakosságának átköltözését a Duna jobb partjára Aurélianus császár alatt bizonyítja „három krónikás is, akik nagyon közel éltek ezekhez az eseményekhez.”, a valóságban csupán két szépíró, akik körülbelül egy század mulva éltek ... Azt állítja, hogy ez időpont után a római életnek semmi nyoma sem volt ezen a területen, a valóságban azonban nincs szó itt gazdag lakosságról, amely emlékét emlékművekkel örökíti meg és a szerző nagyon téved, ha azt hiszi, hogy valaha is volt számos emléke a dáciai telepések életének. A régi nevek eltűnését a valóságban igen könnyen megmagyarázza az a tény, hogy az néhány városi központ – eredetileg régi dák falvak egyesítése, mint Sarmizegetuza – nem voltak oly mértékben konszolidálva, mint Galliának és Délgermánianak városai, melyekkel a szerző összehasonlítást kísér el. Mégis az erdélyi *Hărina* helységnevében megállapítást nyert egy régi név megmaradása s valószínűleg ez forog fenn az erdélyi Déva esetében is, melynek a román Daia az őse. És ha ezek a telepések valóban elhagyták volna hazájukat, ki őrizte volna meg Tyras-Turla-nak, a Pruthnak, a Szereth-nek, az Olt-nak, az erdélyi folyóknak a neveit. A barbárok Dácián csak keresztül jártak, de nem foglalták ezt el, mert az számukra semmi érdekel sem bírt, azonkívül pedig a barbárokra, mint e terület lakosaira vonatkozólag a forrásokban semminemű említés nincs. S miután így a románok csak rövid ideig éltek a hódítók oldalán, felette természetes, hogy azok nem sok befolyást gyakorolhattak a románok őseire, annál is inkább, mert egészen más természetű életet éltek.

Melich úrnak nyelvészeti bizonyítéka, amely szerint az erdélyi folyó nevek a románban és a magyarban egyformán „ș” betűre végződnek, amikor a román szóvégi „ș”-t elvesztette, a magyarban pedig az megvan, – az első pillantásra megdől: senki sem tudja a módot, ahogy a dákok s a szkithák az „ș” betűt kiejtették. Azonkívül a szóvégi „ș”, amely a köznevekben eltűnik, a tulajdonneveknél megmaradhat s azoknak karakterét megőrzi s végül, ha így van, akkor a havasalföldi *Argeș* folyónak nevét is a magyaroknak kellett a

románokhoz közvetíteniök ... Melich úr tételének bizonyítására feltételez egy bolgár-török népet, mely megelőzte Erdélyben a pecsenyégeket és a magyarokat s szerinte ez a nép közvetítette a helyneveket.

De van-e ezeket az elődöket illetőleg a legkisebb bizonyíték?! ...

Honnan jöttek hát a régi magyar történelem-politikai iskola e hősenek véleménye szerint a románok? Dél-Itáliából, hogy benépesítsék „a gótok és szlávok által elpusztított Balkánt?” E mellett az abszurd állítás mellett sem a valószínűség, sem bizonyítékok nem szólnak. Az, hogy a Balkánon találunk románokat, nem jelenti azt, hogy azok máshol is ne élhettek volna! ...

És ha – tegyük fel, hogy valóban nincsenek okiratok, melyek a XIII. század előtt románokat emlegetnek, – vajjon mennyi okirat van általában Erdélyt illetően e korszakból? A szerző nem gondolt arra, hogy a tatár betörés elpusztította a levéltárakat? Van-e egyetlen olyan okirat, amely bizonyítja azt, hogy „a románokat a XIII. században a magyar királyok hívták az országba?” ... És ha a románokat „hívták”, hol van az ő kiváltságos helyzetük? Miért állanak ők az összes többi lakosok mögött a legutolsó sorban és miért nincs még annyik sem, amennyit a magyar kormányzat a cigányoknak megadott? Mily okiratokra alapítja a szerző azt az állítását, hogy „az Oltmentén elhelyezett gyér román telepek” éppen úgy alakultak, „mint a szászokéi a határ védelmére?” Mennyiben hasonlít az ő helyzetük ezekéhez? ... Bihar megyében nem voltak románok 1283 előtt? De mennyi okirat van egyáltalában e megye lakosait illetően ez időpontot megelőzően?

Ami a románság beszivárgását illeti, az Erdély felé erős nem lehetett. Egyedül a Bánság felé volt ilyen mozgalom, ahol az osztrák közigazgatás olyan feltételeket teremtett, amilyeneket Erdély sohasem ismert. Azonkívül pedig olyan korban, ahol már minden papiroson folyik, erre a szivárgásra semmi okiratos bizonyíték nincsen. S mindentől eltekintve, ezt a román fejedelmek egyszerűen meg sem engedték!

„S hogy lezárjuk ezt az elemzést – végzi Jorga válaszát – „fel kell tenni a kérdést, hogy mi célt szolgálnak ma ezek a módszerek, melyek a tegnapi Magyarországának annyi bajt okoztak?”

IV.

Jorga Miklós e megjegyzéseire Melich János és Székely János két külön cikkben egyszerre replikáznak a magyar tudományosság említett francia nyelvű folyóiratának hasábjain.

Melich János Jorga professzor nyelvészeti állításait veszi bonckés alá. Véleménye szerint semmi sem bizonyítja azt, hogy a *Härina* erdélyi helység név ősi eredetű volna. Kisch kolozsvári egyetemi tanár megkísérelte e név görög eredetét kimutatni, ezt a kísérletet azonban Asboth Oszkár igen erőteljesen megdöntötte.

Jorga professzornak Déva városát illető nézetét úgy érti Melich, hogy a *Déva* elnevezés megfelelne avagy éppen azonos lenne a királyságbeli *Daia* helységnévvel. Ezzel szemben Melich igen aprólékos és részletekbe menő nyelvészeti levezetések, valamint a XIII. századból eredő okiratok alapján annak a nézetének ad kifejezést, hogy *Déva* eredete magyar s valószínűleg magyar személynévből származik.

Ami a Szamos, Maros, Körös, Temes folvónevek „s” végződését illeti,

Melich Jorga professzornak ellenvetéseit nem találja szerencséseknak. Ha az ellatinosodott dákok, illetve a római telepések és a mai románok között megszakítatlan folytonosság volna, úgy e folyónevek „s” végződésének el kellett volna tűnnie a mai román nyelvből. Ennek a szóvégi „s” betűnek eltűnése ugyanis a románban olyan szabály, amely egyáltalán nem ismer kivételt. Következésképpen ezek az „s” végződésű szavak olyan nyelvből kerültek a román nyelvbe, amely azt megőrizhette. Ez a nyelv pedig a magyar. És ilyen nyelv lehetett az említett török-bolgár is. Ami pedig az ókiráltságbeli *Argeş* folyónevet illeti, arra vonatkozólag Melich kimutatni igyekszik, hogy az nem román, hanem török eredetű, annál is inkább, mert ezt a folyót a rómaiak *Mariscus*-nak hívták.

Jorga professzor válaszában történelmi részére Székely János válaszol az említett folyóirat következő cikkében.

Székely mindenekelőtt visszautasítja azt a vádat, hogy ő gyűlölködő igazságtalansággal támadt volna egy egész nemzet ellen. Ő nem tesz egyebet, mint az igazságot keresi. Ami pedig azt illeti, hogy módszere e téren elavult magyar történelem-politikai módszer lenne, válaszul felhívja Jorga professzor figyelmét *Kadlec Carel* cseh professzor művére, amelyet a prágai Akadémia adott ki. Kadlec, akit biztosan senki sem mer magyar barátsággal meggyanúsítani, művének megírásához teljesen kimerítette úgy a román, mint a magyar irodalmat. Ebben a műben pedig arra a végső következtetésre jut Kadlec, hogy „a folytonosság elméletét lehetetlenség fenntartani, miután a románok Thesszáliából észak felé vándorolva a XII. században kezdtek, Erdélyt beleértve, magyar területen letelepedni.” Azt állítja továbbá, hogy Erdélyt nem lakták eredetileg románok, hanem azok sokkal későbbben telepedtek le, mindenestre azonban a magyar hódítás után.

Jorga professzornak arra a kérdésére, hogy vajon a kérdéses időpont előtt mennyi okirat létezik egyáltalában, Székely számszerű adatokkal válaszol. E szerint 1241 előtt a románok öt ízben szerepelnek okiratokban, az egész XIII. század folyamán pedig összesen 11 ízben. Ugyanakkor a századok 1241 előtt 78 ízben, az egész század folyamán pedig 95 ízben. Úgy fest tehát, – véli Székely, – mintha a tatárok egyenesen szolgálatot akartak volna tenni a XX. század magyar történetíróinak a román vonatkozású okiratok elpusztításával. Azonkívül azt is mondja Székely, hogy a tatárjárásra való hivatkozás az okmányok dolgában aligha szerepelhet bizonyíték gyanánt, mert hiszen 1239 évből 20, 1240 évből 28, míg a tatárjárást követő 1244. évből 46, 1245.-ből 25, 1246.-ból 19, 1247.-ből 27 királyi okmány maradt fenn, ami láthatólag nagy eltéréseket nem mutat. Ha tehát ezekben az okmányokban annyira ritkán történik említés a románokról, úgy ebből csak arra következtethet, hogy abban az időben igen kisszámú volt Erdélyben a román telepések száma.

Jorga professzor kérdésére, hogy van-e okirat, mely bizonyítja, hogy a magyar királyok hívták be a románokat, Székely János több ilyen okmányt idéz szó szerinti.

Jorga professzor ama állítására pedig, hogy a románoknak Erdélyben rosszabb sorsa volt a cigányokénál, Székely szemrehányást tesz Jorgának, hogy nem foglalkozott eléggé a magyar történelemmel és felhívja, hogy olvassa el a cseh Kadlec munkájának idevágó részét.

A váradi regisztrumokra vonatkozólag azt jegyzi meg Székely, hogy e korai korok bírja aligha tett különbséget a vádlottak között nemzetiség sze-

rint. A tény szerinte az, hogy 1283 előtt e bírói jegyzőkönyvekben azért nem szerepelnek román nevek, mert a román lakosságot e vidékekre a váradi püspökök a későbbi korokban telepítették.

„A magyar történetírás – végzi replikáját Székely János – úgy hiszi, hogy miként a múltban, úgy ma sem tesz egyebet, mint az igazságot keresi, semmi egyebet csak az igazságot a politikai programokra való tekintet nélkül.”

Dr. Sulyok István.

A magyar tudományosságra – a mi szerény és a nehézségek áradatával küzdő erdélyi szellemi életünkre” kétszeresen – nagy veszteséget jelentett *Karácsonyi János* történetíró váratlan halála (1929 jan. 1), Hálánkat és tiszteletünket a magyar tudományosság szolgálatában kifejtett gazdag és termékeny munkássága iránt azzal fejezzük ki, hogy *folyóiratunk jelen füzetét az ő érdemes emlékének szenteljük.*

Csűry Bálint tudományos munkássága, amelyet a múlt évben a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya levelező tagsággal tüntetett ki (I. *Akad. Értesítő* 1928. 440. füzetében. 167–168 l., Némethy Géza üdvözlő beszédét), most újabb méltó elismerést kapott: a Magyar Nyelvtudományi Társaság az 1928. évi Szily-jutalomban részesítette. Az előadói jelentés többek között ezeket írja: „Csűry munkásságának két jellemvonását emelhetjük ki: a sokoldalúságot és a józanságot. Sokoldalúsága két irányban is nyilvánul: anyagban és szempontokban. Anyaga nyelvünknek szinte egész körére kiterjed: a legkülönbözőbb korok nyelvében épen olyan otthonosan mozog, mint a népnyelvben. És ez a változatos anyag a legváltozatosabb szempontokból talál feldolgozásra. Hang-, alak-, mondat-, jelentéstan, szófejtés egyaránt érdekli Csűryt. Mégpedig, hogy ez az érdeklődés valóban eredményes legyen, azt ritka józansága biztosítja. Sohasem anyagtalán elméleteket szerkeszt, hanem az adatok nála – úgyszólván – magukért beszélnek. Nyelvjárás-leírásai, népnyelvi gyűjtései és nyelvtörténeti forrásközlései mintaszerűek. Mindezeket felül szerencsésen fejti ki a tárgyaiban előforduló művelődéstörténeti vonatkozásokat is. (*Magyar Nyelv* 1929. 158 l.).

Bitay Árpád 1929 március 1 óta a gyulafehérvári róm. kath. teológián a román nyelv, irodalom és történelem tanára.

Borbély István 1929 december 1 óta az unitárius teológián a hit- és erkölcs-tani tanszéket tölti be.

György Lajos 1929 február 8-án foglalta el r. tagsági székét a Szent István Akadémia III. osztályában *Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban* c. tanulmányával. Febr. 9-én a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban olvasta fel a *Genovéva* c. értekezését.

Sz. Nagy Gyula egyetemi m. tanár, a Marianum kereskedelmi iskolájának volt igazgatója, 1929 jan. 15-én Kolozsvárról Szegedre távozott az ottani egyetemmel kapcsolatos polg.-iskolai tanárképző intézethez.

Széll Kálmán egyetemi m. tanárnak újabban a következő dolgozatai jelentek meg: *Az egyatomu ideális gázok Einstein-féle quantumelmélete* (Mat. és Phys. Lapok XXXIV. k.); *A nem merev molekulájú, kétatomu gázok abszolút entrópiája* (Mat. és Term.-tud. Ért. XLIV. k.); *A kétatomu gázok rotációs-rezgési entrópiája* (Mat. és Term.-tud. Ért. XLV. k.); *Über die Rotationsschwingungsentropie der zweiatomigen Gase* (Phys. Zeitschrift. 28. Jahrgang); *A gáz rotációs energiájának ingadozásáról* (Mat. és Phys. Lapok 1928. évf.).

Károly Irén promentrei kanonok, a volt kolozsvári F. J. Tud. Egyetem magántanára, ez év február havában 75 éves korában Nagyváradon elhunyt.

Évekkel ezelőtt br. Bánffy Ferenc pályadíjat tűzött ki *Az erdélyi magyarság történetének* megírására. Az EIT. Karácsonyi Jánost kérte fel a kidolgozására. A meghalt tudós kéziratban maradt munkája a kérdésnek csak a XV. századig terjedő részét oldotta meg. Folytatására és befejezésére most *Biró Vencel* gimn. igazgató, egyetemi m. tanár nyert megbízást.

Május 27-én Nagyváradon megalakult az *Erdélyi Katholikus Akadémia*. Elnök: *Dr. Némethy Gyula*, alelnökök: *Dr. Paál Árpád* és *Pakocs Károly*; főtítkáár: *Dr. György Lajos*. Szakosztályi elnökök és titkárok: I. oszt. (tudományos): *Dr. Biró Vencel* és *Dr. Bitay Árpád*; II. oszt. (szépirodalmi és művészeti): *Gulácsy Irén* és *Szalay Mátyás*; III. oszt. (társadalomtud. és publicisztikai): *Dr. Gyárfás Elemér* és *Dr. Veress Ernő*. Osztályonként 15–15 taggal május 27-én kezdette meg működését az Akadémia Nagyváradon Gyárfás Elemér, György Lajos, Pakocs Károly és Szalay Mátyás székfoglalójával. Következő ülése szept. 14-én lesz Brassóban.

Bányai János székelykereszturi tanítóképző intézeti tanár *A korondi (Udvarhelyvármegye) aragonitos terület geológiai viszonyai* c. dolgozatát a M. Természet-tudományi társulat a Bugat-pályázaton jutalommal tüntette ki. Jellemző adat a tudományos szabadság megdöbbentő értelmezésére: a Kolozsvárt megjelenő *Patria*, a jelenleg kormányon levő Nemzeti Párt hivatalos lapja, két hasábos cikkben támadta a magyar tudóst, hogy résztvett a pályázaton.

Gergely Sámuel érdemes történetírónkat az Erdélyi Irodalmi Társaság a május 26-án tartott közgyűlésén tb. tagjává választotta.

A sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum* ez év őszén ünnepli félszázados fennállását. *Csutak Vilmos* szerkesztésében erre az alkalomra a Székelyföld tárgy-körére vonatkozó tudományos tartalmú *Emlékkönyv* fog megjelenni.

A „világbéke” tizedik esztendejében még mindig ritka szoros szellemi zár alatt tengődik az Erdélyben élő magyar tudós: nem olvashatja a Magyarországon megjelent tudományos kiadványokat, folyóiratokat és könyveket. Az erre vonatkozó rendszabályokat, különösen az utóbbi időben, olyan tökéletesre sikerült szorítani, hogy még a legártatlanabb matematikai, kémiai vagy geológiai szakfolyóiratnak sincs a határon át szabad bejövetele.

BIBLIOGRAFIA

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év

Összeállította: *Dr. Ferenczi Miklós.*

Az 1927. évről szóló összeállításunk az előbbi évihez viszonyítva némi csökkenést mutat, ami a fokozatosan romló gazdasági viszonyok terhére írható. Ez-apadás nem jelentékeny ugyan (24 mű = 6%), de mégis sajnálattal kell róla tudomást vennünk, annál is inkább, mivel előbbi évi kimutatásunk is csökkenést (3.75%) tüntetett föl.

Ez évi bibliográfiánk 396 címszót ad és a 20 gyűjteményes utalócímszó levonásával 376 műről számol be. A felsorolt 376 mű tartalomszerinti megoszlása a következő: Szépirodalom 111 mű, mely az egész anyagnak 29.5%-át teszi. Ebből prózai mű 68 (a szépirodalom 62%-a), verses mű 37 (33%), színdarab 6 (5%). A szépirodalom csoportja tehát újabb emelkedést mutat (2.5%), amely nagyobb részben a széppróza, kisebb részben a verses műveknél mutatkozik, míg a színdarabok rovata jelentékenyen esett. A tudományos és ismeretterjesztő művek 62 darabbal (16.5%) szerepelnek; itt tehát, összehasonlítva a mult évi eredménnyel, apadás állott be. Ugyancsak némi csökkenésről számolhatunk be a vallásos irodalom terén, mely statisztikánkban 44 művel (11.5%) szerepel, míg a tankönyvek csoportjánál emelkedés állapítható meg (31 mű = 8.5%). A vegyes rovat 128 darabot mutat, mely a következő alcsoportokból áll: 18 zenemű, 8 törvény- és rendeletfordítás, 17 iskolai értesítő, 12 jegyzőkönyv, évkönyv és jelentés, 45 naptár és 28 egyéb nyomtatvány.

Széppróza (?) rovat alatt könyveltük el az utóbbi években újra divatba jött füzetes *ponyvaregényeket*, melyek hangzatos címeikkel nagy kelendőségnek örvendenek. Bizvást állíthatom, hogy e füzetek mindenikéből csak Kolozsvárt néhány száz példány kerül eladásra. Az kétségtelen, hogy ezek révén az a városi félművelt társadalmi réteg, melynek soraiból e regénynek olvasóközönsége összeverődik, magyar könyvet olvas, s így ennyiben ezek a ponyvatermékek is valamelyes hasznot jelentenek a magyar kultúra szempontjából, de mindenesetre sokkal nagyobb hasznot jelentene, ha más irányú, más tartalmú és kidolgozású művek kerülnének ez olvasók kezei közé. E tényen lehet gondolkozni, sőt kellene is. Az ellenséget – talán kissé erős e kifejezés – esetleg saját fegyverével lehetne legyőzni. Talán hasonló formájú, de természetesen nemesebb irányú és tartalmú művek kiadásával és azonos módon való forgalombahozásával lehetne ezek hatását ellensúlyozni. Örömmel szögezhetjük le azt, hogy legújabban történt egy kezdeményező lépés a *Magyar Nép* szerkesztősége részéről, mely heti lapja mellékleteként füzetekben adja ki Gyallay Domokosnak „A nagy tűz árnyékában” című regényét. Ez a kísérlet azonban csak részben felel meg a jelzett célnak, mivel a *Magyar Nép* olvasóinak tábora főleg a falusi közönségből kerül ki és így a ponyvaregények terjedésének meggátolására kevés eredményt érhet el.

A megjelenési helyek szerinti statisztika képe körülbelül megfelel az 1926. év eredményeinek, csupán itt-ott vannak jelentéktelen eltolódások. Kolozsvár most is az első helyen áll 167 művel (44.5%), melyből 75 mű, a kolozsvári termés 45%-a, a Minerva r.-t. műhelyéből került ki. Az utána következő városok: Temesvár 30 mű (8%), Arad 29 mű (8%), Szatmár 24 mű (6.5%), Brassó 16 mű (4%), Nagyvárad 14 mű (3.5%), Torda 11 mű (3%), Marosvásárhely 10 mű (2.5%). Az erdélyi szerzők földrajzi határainkon kívül kiadott műveinek száma 15 darabot (4%) tesz ki, itt tehát csökkenés tapasztalható.

Az 1919–1926. évek statisztikájához hozzáadva a fentebbi eredményeket, az erdélyi magyar irodalom termelése az 1919–1927. évekről 2257 műre emelkedik.

Iparkodtunk lehető teljességre törekedni, de jól tudjuk, hogy bibliográfianknak vannak hiányai. E hiányok jelentékenyek nem lehetnek ugyan, de érezzük, hogy egyes távolabb eső helyek (Nagyvárad, Szatmár, stb.) feltűnően kis számmal szerepelnek statisztikai kimutatásainkban. Úgy tervezzük, hogy a jövő, 1928. évi összeállításához, mely előreláthatólag az ősz folyamán fog megjelenni, pótlék gyanánt az előbbi (1919–1927.) évek bibliográfiájából kimaradt művek jegyzékét is adni fogjuk. E célból azzal a kéréssel járulunk azokhoz, kik belátva a kérdés fontosságát, súlyt helyeznek kimutatásunk teljességére, hogy a netalán megállapított hiányokra figyelmünket fölhívni sziveskedjenek s ilyen formán segítsék elő abbeli törevésünket, hogy a romániai magyarság irodalmi élete első tíz esztendejének számbavétele lehetőleg teljes képet mutasson.

1927.

Ábrahám Bernát. Mit jelent a 8 órai munkaidő és az angol munka hét. Kiadja a Brassói Egységes Szakszervezetek Tanácsa. Brassó, k. 8°. 16 l. Herz Simon Fia kny.

Adorján Pál. Hogyan építetek magának egy elektroncsöves rádiófelvételt. Kiadja: Radiofon Rádió Ipari Kereskedelmi Társaság, Oradea-Nagyvárad, év n. 8°. 14 l. (Radiofon Könyvtár. 1. sz.)

Ády Endre. „Ha hív az acélhegyű ördög...” – ujságírói és publicisztikai írásai. 1900–1904. Összeállította és kortörténeti ismertetésekkel bevezette *Fehér Dezső*. Oradea. 8°. 255 l., 1 mell. Szent László kny.

Ajtay János homoródalmási unitárius lelkész gyászemléke. Kiadta: „Az Udvarhelyi Unitárius Lelkészkör.” Odorheiu-Székelyudvarhely. 8°. 23 l. Globus-kny.

Álmoskönyv. Teljes egyiptomi –. Kiadja a Székely Naptárak Kiadóhivatala. Marosvásárhely, k. 8°. 39 lev. Tip. „Apollo.”

Álmoskönyv és Csizió. Valódi egyiptomi –. A legrégebb adatokból és a legújabb feltalált hirneves chaldeai, perzsa, egyiptomi bölcsék kézírataiból összeállítva. Cluj, év n. 8°. 32 l. Polonyi Albert, könyvkiadóvállalata.

Antal Áron. Köderdő mellől. Cluj-Kolozsvár. 8°. 246 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny. (A Hírnök könyvei. 1. sz.)

Áprily Lajos. Esti párbeszéd. 2. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 78 l. Minerva rt.

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III–IV. osztálya számára magyarázta *Dr. Kiss Ernő*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 87 l. Minerva rt.

Asztali tennisz „Ping-Pongjáték” szabályai és technikája. Kiadja: A Párizsi-Áruház, Cluj gyermekjátékosztálya. Cluj, év n., k. 8°. 7 l. Deutscher Bote kny.

Bakkay Kálmán dr. Ószövetségi biblia. Iskolai és magánhasználatra egységesítve. A szatmári Egyházmegyei Hatóság jóváhagyásával. Satu-

Mare (Szatmár.) 8°. 142 l. „Pallas”-nyomda.

Balázs András dr. A hitélet fejlesztése és az autonomia jelentősége. Részben elmondotta a folyó évi szeptember hó 25-én Csíksomlyón tartott katolikus nagygyűlésen. – Cluj-Kolozsvár. 8°. 12 l. Minerva rt.

Balla Böske. Uri kamaszok. Arad, év n. 8°. 168 l., 1 lev., 1 mell. Periszkop-kiadás. (Ingusz I. nyomdája.)

Balla István, horhii. A méhészek könyve. A virág, méh és a méhész egymásközötti ügyének eligazítása. A szerző kiadása. Beiuş. 8°. 461 l. Tipografia și Librăria „Doina”.

Balogh Ernő. Ez az én vérem. Cluj-Kolozsvár. 8°. 78 l. Minerva rt.

Bányai János. A felső Oltszorosok geológiai viszonyai. Kny. az Erdélyi Irodalmi Szemléből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 11 l. Minerva rt.

Behozatali vámtarifa fényüzési és forgalmi adóval. Einfuhr-Zolltarif mit Luxus- und Umsatzsteuer, 1927. Rumänien. Finanzministerium. Pénzügyminisztérium. Bucureşti, év n. 4°, IV., 380 l. Import-Export kiadása.

Bencze Gyula, Dr. Dávid György, Bácsy Tibor. Egységes tankönyv (magyar olvasó- és nyelvtan, történelem, földrajz, természettudomány, egészség- és társadalmi műveltség) a magyar tannyelvű népiskolák V. osztálya számára. Írták és szerkesztették: –. A *társadalmi műveltség* című részt írta: *Dr. Gheorghe Ioanovici.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 238 l. Minerva rt.

Bencze Gyula, Dr. Dávid György, Bácsy Tibor. Egységes tankönyv (magyar olvasó- és nyelvtan, történelem, földrajz, természettudomány, egészség- és alkotmánytan) a magyar tannyelvű népiskolák VI. osztálya számára. Írták és szerkesztették: –. Az alkotmánytani részt írta: *Dr. Gheorghe Ioanovici.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 238 l. Minerva rt.

Bencze Gyula, Dr. Dávid György, Bácsy Tibor. Egységes tankönyv (magyar olvasó- és nyelvtan, történelem, földrajz, természettudomány, egészség- és alkotmánytan) a magyar tannyelvű népiskolák VII. osztálya

számára. Írták és szerkesztették: –. Az alkotmánytani részt írta: *Dr. Gheorghe Ioanovici.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 305 l. Minerva rt.

Benedek Elek. A püspök, meg a püspökfi, avagy: A magyar fa sorsa. Braşov. 8°. 16 l. Grünfeld Vilmos és Társai kny.

* *Berde Mária.* Romuald és Andriána. Széphistória. Berlin. 8°. 222 l. Ludwig Voggenreiter Verlag. („Concordia” kny. Bratislava-Pozsony.)

Berinkei Andor, gróf. A sátán leánya. Regény a való életből merítve. Cluj, év n. 8°. 925 l. Polonyi Albert kiadása. (Polonyi Regénytára.)

* *Biró Vencel.* Gróf Apor István. Székfoglalólul felolvasta a Szent István Akadémia II. osztályában 1927. március 18-án. Kiadja a Szent István Akadémia. Budapest. 8°. 16 l. Stephaneum nyomda és könyvkiadó r.-t.

Blaskó Mária. Nagy hegyek kis vándora. A jó gyermekeknek elbeszéli: –. Rajzait Györgyffy György készítette. Kiadótulajdonos a „Katholikus Világ”. Cluj-Kolozsvár. 8°. 112 l. Szent Bonaventura kny.

Boér Margit. Judit. (Regény.) Arad. k. 8°. 309 l. „Vasárnap” kny.

Bohó. Kintretrac. I. füzet. Oradea, év n. 8°. 16 l. Sonnenfeld S. A.

Bontó János. A közeljövőben a „világvéégé”-n a Messiás ismét megszületik Máriától. Felekezetközi jellegű bibliabuvárlat. Baia-Mare, év n. 8°, 13 l., 1 lev. (Krisztus követése II. füzet.)

Borbély István dr. A régi Torockó. Cluj-Kolozsvár. 8°. 175 l. Minerva rt.

Bordeaux, Henry. Test és lélek. Franciából fordította: *Báró Benzné Csáky Ilona grófnő.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 159 l. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 8. sz.)

Boromisza Tibor. Körlevél. A szatmári irtalmas nővérek szerzetének minden fogadalmas tagjához az új egyházzjogi kódex rendelkezéseinek végrehajtásáról. Szatmár. 4°. 15 l.

Boros Fortunát dr., P. Asszízi Szent Ferenc élete. Cluj-Kolozsvár. k. 8°. 32 l. Szent Bonaventura kny. (A Katholikus Világ Könyvei. 16. füzet.)

Boros Fortunát dr., P. Az erdélyi

ferencrendiek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 318 l., 1 lev., 3 mell. Szent Bonaventura kny.

Boros Fortunát dr., P. Mi az igazság? Kiadja a Szent Kereszt Hadse- rege Cluj-Kolozsvár. 16°. 52 l. Szent Bonaventura kny. (Szent Kereszt Had- serege Ingyenkönyvtára. 1. könyv.)

Boros György dr. Dr. Bnassai Sá- muel élete. A Magyar Unitárius Egy- házi Képviselő Tanács megbízásából írta: -. Cluj-Kolozsvár. 8°. 372 l. Minerva rt.

Borsai Mária. Varázskorona. Me- sék egy gyermekszobából. Cluj-Kolozs- vár. 8°. 1 lev., 85 l., 1 lev. Minerva rt.

Buday Dénes. Rózsák. Szövegét írta: *Kovács Kálmán.* Zenéjét szerző: -. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz- kiadás.

Cherestiesiu Viktor dr. Román-ma- gyar és magyar-román szótár. Szer- kesztette: - *Valentiny Antal* és töb- bek közreműködésével. II. Magyar-román rész. I. II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. I. kötet. A.-K. VII., 1070 l. - II. kötet. L.-Z. 2 lev., 1071-2027., V l., 1 mell. „Corvin” kny.

A Cluj-Kolozsvári Iparos-Egylet könyvtárának katalógusa. 1. sz. pót- lék. Az 1926. évi gyarapodás. Cluj- Kolozsvár. 8°. 19 l. Corvin kny.

Cooper, Astley. Egy éjszaka a berwicki-kastélyban. Angol bűnügyi regény. Brassó. 8°. 63 l. Brassói La- pok kny. (Detektív Regények. 15.)

Csekme Ferenc. Képek a parókhia- ról. III. kötet. Târgu-Mureș. 8°. 160 l. „Concordia” nyomda.

Csermely Gyula. A bosszu örvényé- ben. Regény. Brassó. 8°. 61 l. Brassói Lapok kiadása. (Népszerű Regények. 15.)

Csutak Vilmos. Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi besztercei kuruc-országgyűlés történetéhez. Kny. az Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. évi 2. sz. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 14 l. Minerva rt.

Csüry Bálint. A képzők életéből. (Magyar Nyelv. XXIII. évf. 3-6. füzet. Különlenyomat.) Budapest. 8°. 162-171 l. Kiadja a Magyar Nyelv- tudományi Társaság. (Kir. M. Egye-

temi Nyomda.)

Czelnai Eszter. Diététikus konyha. Húsnélküli és könnyű húsételek ké- szítési módja. Sibiu-Nagyszeben, év n. 8°. 65 l., 4 lev. Haiser György.

Daloskönyv. Legujabb magyar -. 1. sz. Cluj, év n. 8°. 16 lev. Frater- nitas institut de arte grafice.

Daloskönyv. Legujabb magyar -. 2. sz. Cluj-Kolozsvár. 8°. 16 lev. Lap- kiadó Rt.

Damian, I. kölcsönkönyvtára Bucu- rești 1. számú katalógusa. 1927. no- vember 15. Brassó. 16° 96 l. Grün- feld Vilmos és Társai.

Dávid Ferenc Füzetek. Szerkesztik: *Balázs András, Vári Domokos, Zol- tán Sándor.* Kiadja: a Székelyudvar- helyi Unitárius Lelkészkör. Odorheiu, év n. 8°. XII. füzet. 16 l. - XIII. füzet. 16 l. Globus-kny. (Csiki Al- bert.)

Delly Szabó Géza. Székely, csángó és kalotaszegi népdalok énekhangra zongora kísérettel. (Cluj-Kolozsvár,) év n. 8°. I. füzet. 5 lev. - II. füzet. 5 lev.

Detektív Regények. Brassó. 8°. 15. *Cooper, Astley.* Egy éjszaka a ber- wicki kastélyban. 16. *Wright, Geor- ges W.* A rádiumhalál. 17. *Wright, Georges W.* A végzet asszonya.

Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. Kiadják: Az er- délyi református egyházkerület kolozs- vári theol. fakultásának tanárai. Cluj- Kolozsvár. I. *Gönczy Lajos dr.* A re- formátus egyház kultusza.

Dózsa Endre. Régi jó és régi zord időkből. Cluj-Kolozsvár. 8° 158 l., 1 lev. Minerva rt. (Páztortúz Könyv- tár. 12. szám.)

Drosnyák János. Hegyoldalón. (Versek, allegoriák, apróságok.) Arad. k. 8°. 80 l. Vasárnap nyomdai műintézet.

Drosnyák János. Mert szent a lant! (Versek, allegoriák, mesék.) Arad, év n., k. 8°. 94 l., 1 lev. „Vasárnap” iro- dalmi és nyomdai műintézet.

Dumas, Alexandre. Gróf Monte Cristo. Brassó, év n. 8°. 1000 l. Ki- adja a Brassói Lapok könyvosztálya.

Dymov, Osip. Szomorúságának éne-

kese. Tragikomédia három felvonásban. Magyarra fordította Szabó Imre. Cluj. 8°. 53 l. Kadima kiadása.

Efézus. János apostol mennyei jelenéséről irt könyve 2-ik rész első hét versének magyarázata. Németből fordította és kiadta a kolozsvári Baptista József Férfikör. I. számú füzet. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 12 l. Minerva Rt.

Egri György. Ábécés könyv fonomimikai alapon. Az erdélyi viszonyokra alkalmazta és ösztönszerű rajzokkal, helyesírási és fogalmazási anyaggal ellátta: *Dr. Mohályi Gábor.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 144 l., 1 lev. Corvin-nyomda.

Ej uchnyem. Volgai vontatók éneke. (*Fekete Tivadar*). Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Az *Ellenzék* kölcsönkönyvtárának katalógusa. Megjelent: 1927. április havában. Cluj-Kolozsvár. k. 8°. 59 l. Concordia-nyomda.

Élő Könyvek. Cluj-Kolozsvár. 7. *Móricz Miklós dr.* Ghandi a nagy lélek. 8. *Mimóza.* Egy indiai leány története.

Az *Élő Szentolvasó Társulat* ima- és énekeskönyvecskéje. Kiadja a Várad-i Élő Szentolvasó Társulat. Oradea, k. 8°. 21 l. Szent László-ny. rt.

Előterjesztés a lelkészképzés és képesítés reformja tárgyában. Cluj-Kolozsvár. 8°. 13 l. Minerva rt.

Emléklapok a Marianum történetéből. Cluj-Kolozsvár. 4°. 85 l. Providentia kny.

Az „*Én, te, ő*” akt-albuma. H. n., év n. 8°. 43 l.

„*Én, te, ő*” *Almanach*, ”1927. Az „*Én, te, ő*” kiadása., Timișoara, év n. 8°. 115 l. Tip. A. Auspitz, Lugoj.

Erdélyi Helikon anthológiája. 1927. I., II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. I. kötet. 172 l. – II. kötet, 176 l., 2 lev. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépművés Céh. 1927. évi sorozat. 1–4. könyv.)

Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. Turda-Torda. IV.–VI. kötet. *Vasárnapi iskolai tanítások.* IV.–VI. kötet.

Erdélyi Szépművés Céh. Cluj-Kolozsvár. 1927. évi sorozat. 1–4. könyv.

Erdélyi Helikon anthológiája. I.–II. kötet. 5–6. könyv. *Makkai Sándor.* Magyar fa sorsa. 7–8. könyv. *Kádár Imre.* Nászrepülés. 9. könyv. *Reményik Sándor.* Két fény között. 10–11. könyv. *Kisbán Miklós.* Reggeltől estig. 12–15. könyv. *Ligeti Ernő.* A kék barlang. I.–II. kötet. 16. könyv. *Sipos Domokos.* Vágtat a halál. 17–20. könyv. *Karácsonyi Benő.* Pjotraska. I.–II. kötet.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *Dr. György Lajos.* „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása. Cluj-Kolozsvár. 1927. 8°. Minerva rt. 8. sz. *Sebestyén József, köpeczi.* A brassai fekete templom Mátyáskori címerai. 9. sz. *Karácsonyi János dr.* Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. 10. sz. *Gál Kelemen dr.* Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen.

Az *Erdélyi Tudósító Könyvtára.* Brassó. V. *Hirschler József dr.* A szentkeresztút egyháztörténeti és egyházművészeti szempontból.

Eros. Az „*Én, Te, Ő*” 1928. évi almanachja. Szerkeszti: *Damó Jenő.* Timișoara. 8°. 64 l. (Nyomatott Auspitz A., cégtulajdonos Schlinger I. műintézetében Lugoson.)

Erről van szó. Művészeti és emberi figyelmeztető. Cluj, 4°, 24 l. Fraternitas kny.

Evien Eugen. Az élet röpirata. Petroșeni, év n. 8°. 15 l. Tipografia „*Jiul Cultural*” S. A.

Faragó János dr. Az isteni gondviselés Aquinói Szt. Tamás szerint. Bölcsélet-dogmat. tanulmány. Timișoara, 8°. 2 lev., 53 l., 1 lev. „*Landbote*”-nyomda kiadása.

Fejedelmi nász vagy Klárka, a halálra ítélt mágnás leánya. Történeti regény. Sajtó alá rendezte: *Polonyi Albert.* Cluj, év n. 8°. 1518 l. Polonyi Albert kiadása.

Ferencz József. Unitárius káté tekintettel a konfirmációi vallástani társra, 11. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 103 l. Minerva rt.

Ferenczy Gyula. Tudjátok-e, mi az szeretőnek lenni?... Sft. Gheorghhe, év n. 8°. 1 l. Tip. Jókai.

Finom hentesárúk készítési módja. Târgul-Mureş, év n. 8°. 28 l. Tip. „Concordia.”

Finta Gerő. Pacsirta-szó. Újabb versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 611., 1 lev. Minerva rt.

Fóris Lajos dr. Gyakorlati gazdasági, bank-, devizalexikon. Cluj-Kolozsvár. 8°. 106 l. Concordia-ny.

Fóris Lajos dr. Rövid deviza és banklexikon. Különleny. az Ujságíró Almanachból. Cluj. k. 8°. 16 l. Tip. Fraternitas.

Forró Pál. A megölt szerelem. Brassó. 8°. 122 l. Brassói Lapok kiadása. (Népszerű Regények. 16–17.)

Földes Zoltán. Magyar olvasókönyv a róm. kath. elemi népiskola IV. osztálya számára. Összeállította, részben írta: –. Cluj-Kolozsvár. 8°. 190 l. Corvin-nyomda.

Gál Kelemen dr. Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen. Cluj-Kolozsvár. 8°. 37 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 10. sz.)

Gelei József és Husz Ödön. Állatlan biológiai alapon. A középiskolák felső osztályai számára. Cluj-Kolozsvár. 8°. 287 l., 2 lev. Minerva rt.

Gecsy Ferenc. Számítan példatárral a magyarnyelvű elemi népiskolák III. osztálya számára. A legújabb elemi népoktatás tanterve, „Programa analitică” alapján. Cluj-Kolozsvár. 8°. 44 l. Corvin-ny.

Gecsy Ferenc. Számítan, mértan (példatárral) a magyar tannyelvű elemi népiskolák IV. osztálya számára a legújabb népoktatási tanterv, „Programa analitică” alapján. Cluj-Kolozsvár. 8°. 47 l. Corvin-nyomda.

Gordon Sámuel. Az új uttörő. – angol eredetijéből fordította, *Av Hasalom*. H. n., év n. 8°. 15 l. („Haderch” könyvei I.)

Gorodinszky Szasa. Aranyszínű szöke hajad. Tangó dal. Szövegét írta: *Nádassy Ernő*, zenéjét szerző: –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Gorodinszky Szasa. Eh, nicevo. Orosz cigány dal. Szövegét írta: *Nádassy Ernő*. Zenéjét orosz melódiákból összeállította: –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Gorodinszky Szasa. Kozák szerelem. Dal, Fox és Charleston. Szövegét írta *Nádassy Ernő*. Zenéjét orosz melódiákból összeállította: –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Gorodinszky Szasa. A szemed mint az éj... Ringató keringő. Szövegét *Nádassy Ernő* írta. Zenéjét szláv motívumokból összeállította: –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Gönczy Lajos dr. Isten hatalmas keze alatt. Egyházi beszédek. Turda. 8°. 152 l. Füssy József kny.

Gönczy Lajos dr. A református egyház kultusza. Cluj-Kolozsvár. 8°. 20 l. Minerva rt. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. I.)

Grafikai Tudományos Szakkönyvtár. Cluj-Kolozsvár. 1. *Lengyel Sándor, L.* Nyomdászati chemia és áruisme.

**Gulácsy Irén, P.* Fekete vőlegények. Regény három kötetben. 3. kiadás. Budapest. 8°. I. kötet. 221 l. II. kötet. 281 l. III. kötet. 236 l., 1 lev. Singer és Wolfner kiadása. (Budapesti Hírlap nyomdája.)

Gyallay Domokos. Ősi rögön. Elbeszélések. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 108 l., 1 lev. Minerva rt.

Győri Emil. Haldoklik a nyár. Dal. Szövegét írta *Nádassy Ernő*, zenéjét szerző: –. Timișoara, év n. 4°, 4 l. Moravetz-kiadás.

Győri Emil. Zajlik a Dnjeper... Dal és shimmy. Szövegét írta: *Nádassy Ernő*, zenéjét szerző: –. Timișoara, év n. 4° 3 l. Moraveta-kiadás.

Győry Endre. A kapu előtt. Regény a diákéletből. Timișoara. 8°. 161 l. Dinnyés Árpád „Kaviár” könyv- és lapkiadóvállalat kiadása. „Union”-nyomda, Lugoj (Lugos.) (Kaviár-Könyvtár. 4. szám.)

„*Haderch*” könyvei. H. n. I. *Gordon Sámuel*. Az új uttörő.

Halbreich Gedeon. Jámbor Ábrahám története. Verses elbeszélés. Timișoara-Temesvár, k. 8°. 15 l. „Gutenberg” nyomda.

Harmatcseppek. Zálau-Zilah. 7. sz. *Szilveszteri* énekesek útja.

Hátszegi Ernő. Olvastam a csilla-

gokban. Versek. Cluj. 8°. 95 l. Cultura kny.

Havadtői Imre. Liliom szirmok. Ima- és énekeskönyv a katolikus ifjúság használatára. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 230 l., 4 mell. Providentia kny.

Havadtői Imre. Olvasókönyv a magyar nyelvű elemi népiskolák III. osztályai számára. Szerkesztette: –. Cluj-Kolozsvár. 8°. 119 l. Corvin-nyomda.

Hermann Géza. Akit ketten szeretnek. Carei-Nagykároly. 2°. 1 lev., 21 l. Roth és Komáromy ny.

Hépecsétes könyv. Az erotika antológiája. Szerkesztette: *Damó Jenő.* Timișoara. 8°. 88 l. Az „En, te, ő” könyvek magánkiadása.

A *Hírnök Könyvei.* Cluj-Kolozsvár. 1. sz. *Antal Áron.* Köderdő mellől. 2. sz. *Krane Anna bárónő.* Az emberfiáról.

Hirschler József dr. A szentkeresztút egyháztörténeti és egyházművészeti szempontból. Brassó. 8°. 121 l., 13 mell. Az Erdélyi Tudósító kiadása. (Gött J. fia ny.) (Az Erdélyi Tudósító Könyvtára. V.)

Hirschler József dr. Szent Péter temploma Rómában. Cluj-Kolozsvár. 4°. XV, 181 l., 1 mell. „Providentia” kny.

Hová tűnt a fehér arcu cár? Regény. 1–5. füzet. Satu-Mare, év n. 8°, 74 l. Kiadja: Nagy József és Tsa. (Csonka.)

Az igazi élet útján. A magyar keresztényen fiú életprogramja. 1. füzet. 12–14. évesek számára. Cluj-Kolozsvár. 8°. 83 l. Minerva rt.

Imák és énekek Jézus Szt. Szive tiszteletörtségének használatára. Lugoj, év n. 16° 64 l. Husvéth és Hoffer kny.

Imák és énekek Jézus Szt. Szive tiszteletörtségének használatára. Lugoj, év n. 16°. 48 l. Husvéth és Hoffer kny.

* *Imanapi előadások* 1927. december hó 9-től december hó 18-ig. Kiadja: Societate Cooperativă Cuvântul Evanghelic, București. Budapest, év n. 4°. 27 l. Vallásos Iratok Nemzetközi Kiadóhivatala nyomdája.

Imets Béla, T. Muskátaszál s veres

cserep. (Székely ballada.) Gheorghe-ni-Gyergyószentmiklós, év n. 16°. 27 l. Kahan nyomda.

Imre Lajos dr. A vezető könyve. Ifjúsági mozgalmak, bibliakörök és ifj. ker. egyesületek vezetői számára. Összeállította: –. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 107 l., 1 lev. Minerva rt.

Irsai Lajos. Jegyzői magánmunkálati példa- és mintatár. Állampolgári, illetőségi és települési, anyakönyvi, telexkönyvi, gyámügyi, örökbefogadási, végrendeleti, vadászati, halászati, ipari és kereskedelmi, útlevélügyek stb. Szerkesztette: –. Lugoj. 8°. 228, X. l. Institut de arte grafice Ludovic Sziklai.

Iskolai értesítők.

Brassó. A brassói református iskolák értesítője az 1924–25., 1925–26., 1926–27. iskolai évekről. H. n. (Brassó), év n. 8°. 26 l.

Dicsőszentmárton. A dicsőszentmártoni ref. polgári leányiskola értesítője az 1926–27. iskolai évről. 8-ik tanév. Az iskolaszék megbízásából szerkesztette: *Resch Józsefné.* Dicsőszentmárton-Dicsőszentmárton. 8°. 7 l. Erzsébet kny.

Kézdivásárhely. Az Erdélyi Róm. Katolikus Státus kézdivásárhelyi főgimnáziumának értesítője az 1925–26. iskolai évről. Szerkesztette: *Péter János dr.* Târgul-Săcuesc. 8°. 35 l. Nyomatott Turóczi Istvánnal.

Kolozsvár. Az erdélyi református egyházkerület teológiai fakultásának értesítője az 1926–27. tanévről. Szerkesztette: *Dr. Tavasz Sándor.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 57 l. Minerva rt.

Kolozsvár. A magyar unitárius egyház teológiai akadémiájának értesítője az 1926–27. iskolai évről. Szerkesztette: *Dr. Kiss Elek.* XXXI. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8°. 28 l. „Corvin” kny.

Kolozsvár. A kolozsvári Marianum tan- és nevelőintézet értesítője az 1926–27. iskolai évről. Közvetteszi az igazgatóság. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 48 l. „Providentia” kny.

Kolozsvár. A kolozsvári református kollégium – fiú-főgimnázium, bennlakás és elemi iskola – értesítője az 1926–27. iskolai évről. Kiadja: Az előljáróság. Cluj-Kolozsvár. 8°. 40 l. Concordia-nyomda.

Kolozsvár. Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1926–27. iskolai évről. Kiadja: Az előljáróság. Cluj-Kolozsvár. 8°. 23 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az erdélyi róm. kath. Státus kolozsvári főgimnáziumának 1926–27. tanévi értesítője. Közli *Dr. Biró Vencel*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 53 l., 1 lev. „Providentia” kny.

Kolozsvár. A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1922–23., 1923–24., 1924–25. iskolai évekről. Szerkesztette: *Dr. Gál Kelemen*. XLVI. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8°. 58 l., 1 lev., 46 l., 52 l., 2 mell. Minerva rt.

Marosvásárhely. Az erdélyi róm. kath. Státus marosvásárhelyi főgimnáziumának értesítője az 1926–27. iskolai évről. Közzéteszi: *Szlávik Ferenc*. Târgu-Mures, év n. 8°. 38 l. Tipografia Samuila Nagy.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi róm. kath. elemi (171. évf.) és polgári (29. évf.) leányiskola értesítője az 1926–27. iskolai évről. Tg.-Mures, év n. 8°. 18 l. Tip. S. Nagy.

Nagyenyed. A nagyenyedi református Bethlen-kollégium (nyilvános jogú fiúfőgimnázium, tanítóképző-intézet és polgári leányiskola) értesítője az 1925–26-ik iskolai évről. Kiadja: Az igazgatóság. Aiud, év n. 8°. 78 l. Lingner.

Sepsiszentgyörgy. A sepsiszentgyörgyi ref. székely Mikó-kollégium – főgimnázium és polgári leányiskola – értesítője az 1925–26-ik iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Csutak Vilmos*. *Sft.* - Gheorghé. 8°. 58 l., 1 lev. Jókai-nyomda.

Szatmárnémeti. A szatmárnémeti nyilvánossági jog nélküli ref. főgimnázium 1926–27. évi ötvenhatodik értesítője. Szerkesztette: *Bakcsy Gergely*. Satu-Mare (Szatmár), év n. 8°.

26 l. Északkeleti kny.

Temesvár. A timișoari apostoli kormányzóság római katolikus hitvallásos jellegű oktatási intézetei. 1926–27. tanév. Timișoara, év n. 8°. 37 l. „Gutenberg”-Buchdruckerei.

Zilah. A zilahi nyilvánossági jog nélküli ref. Wesselényi-kollégium értesítője az 1926–27. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Kerekes Ernő*. Zălau-Zilah. 8°. 30 l. Seres Samu kny.

*

Ivánffy Tamás. Cipruslombok Prohászka Ottokár püspök sírhalmára. Arad, k. 8°. 64 l., 1 lev., 1 arck. „Vasárnap” kny.

Jakab Géza. Álmodik a gyopár. Versek. 1923–1926. Cluj-Kolozsvár. 8°. 136 l. Minerva rt.

Jánossy Béla, P. A császár bűnbakjai. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8°. 284 l., 18 képmell. Minerva rt.

Jánossy Béla, P. Ferenc a csodálatos ember. Versek az asszisi nagy szent tiszteletére. Cluj-Kolozsvár. 8°. 49 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Járosy Dezső. Bécsi zenei képek. (1927. október 24-től október 30-ig). Timișoara, év n., k. 8°. 76 l., 2 lev. Huniádi.

Járosy Dezső. Beethoven (1827–1927.) Halála századik évfordulója alkalmából. Arad, k. 8°. 80 l., 1. mell. „Vasárnap” ny. műintézet.

Járosy Dezső. Chopin. Arad, k. 8°. 76 l., 1 mell. „Vasárnap” ny.

Járosy Dezső. Liszt. Arad, k. 8°. 94 l., 1 mell. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

Jelentések, jegyzőkönyvek.

Bánáti Gyárosok Szövetsége. Közgazdasági jelentés és beszámoló az 1926. évről. Timișoara, év n. 8°. 23 l. *Helicon*.

A bánáti református egyházmegye 1927. évi május hó 18. napján Temesvárott tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: *Dr. Szabolcska László*. A bánáti ref. egyházmegye hivatalos kiadványa. Timișoara. 8°. 24 l. Csendes Testvérek kny.

A *bánati* református egyházmegye 1927. évi november hó 3. napján Végváron tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: *Dr. Szabolcska, László*. A bánati ref. egyházmegye hivatalos kiadványa. Timișoara. 8°. 36 l. Csendes Testvérek kny.

Az *erdélyi református egyházkerület* Cluj-Kolozsvárt 1927. évi augusztus hó 13–15. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának 11,518–1927. sz. hivatalos kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8°. 106, 38, 94 l. Minerva rt.

Az *erdélyi róm. kath. Státus* igazgatótanácsának jelentése az 1927. évi október hó 20-ára összehívott státusgyűlés részére. Cluj-Kolozsvár. 8°. 54 l., 1 lev. Minerva rt.

Az *Erdélyi Római Katolikus Státus* 1926. évi november hó 25-én Kolozsvárt tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár. 2°. 24 l. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1926. évi működéséről. Dicsőszentmárton, év n. 8°. 114 l. Erzsébet kny. rt.

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. Cluj-Kolozsvár. 2°. 14 l., 1 lev. Minerva rt.

A *Magyar Unitárius Egyházi Főtanács* 1926. évi szeptember hó 19, 20, 21-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve. Szerkesztette: *Dr. Boros György*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 111 l. Minerva rt.

A *romániai kegyes-tanítórend* névtára az 1922/23–1927/28. években. A romániai kegyes-tanítórend hivatalos kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8°. 57 l. „Providentia” kny.

Romániai Nagyparosok Országos Egyesülete (U. G. I. R.) Évi jelentés. Az 1927. május hó 6-iki közgyűlésen előterjesztette *Mircea R. C.* Cluj. 8°. 35 l. Lapkiadó és Nyomdai Müintézet r.-t.

*

Jogi szótár. I. Magyar-román. Compusă-összeállítva: de colaboratorii Casei de Editură *Alexandru Anca*. Cluj.

k. 8°. 172 l. Editura Casei de Editură *Alexandru Anca*.

Jónás András. Felhívás az összes egyházakhoz, lelkészekhez, egyházi hatóságokhoz s egyháza jövője iránt érdeklődő minden rendű és rangu felebarátainkhoz. Arad, év n., k. 8°. 15 l. Hehs és Lovrov.

Jónás András. Krisztus minden mindenekben. Arad, év n. 8°. 47 l. Hehs és Lovrov kny.

Jordán Károly dr., szentgyörgyi. Márciusi ibolyák. Imák és elmélkedések Szent József tiszteletére. Csokorba kötötte és főpásztori engedéllyel kiadta: –. 6. kiadás. Satu-Mare, k. 8°. 380 l., 1 mell. Pallas nyomda.

Jordán Viktor dr. Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség. Szatmári csoport. Elaboratum. Satu-Mare. 8°. 15 l.

Jörgensen-Hodács: A szent tűz. Legenda a régi Sienából. Különlenyomat A Hirnök 1927. évfolyamából. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 130 l. Szent Bonaventura kny.

Juhász Kálmán. A csanádi püspökség. Arad, k. 8°. 21 l. „Vasárnap” ny.

Kacsó Sándor. Utoljára még megkapaszkodunk. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8°. 192 l. „Lyceum” kny., Lengyel & Co.

Kádár Imre. Nászrepülés. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8°. 188 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépmíves Céh 1927. évi sorozat. 7–8. könyv.)

Kajtsa Ferenc. Gyopár a Hargitáról. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 38 l., 1 lev. Providentia kny.

Kálnoki Jenő. Szelem és bűnhődés. Cluj, év n. 8°. 608 l. Polonyi Albert könyvkiadó és nyomdavállalata. (Polonyi Regénytára.)

Kandray Géza. Számтан és mértан a magyar tannyelvű elemi iskolák IV-ik oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján. Deva. 8°. 120 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Kandray Géza. Számтан és mértан a magyar tannyelvű elemi iskolák V. oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján. Dé-

va. 8°. 76 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Kandray Géza. Számítan és mértan a magyar tannyelvű elemi iskolák VI. oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján. Déva. 8°. 56 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Kandray Géza. Számítan és mértan a magyar tannyelvű elemi iskolák VII. oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján. Déva. 8°. 63 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Karácsonyi Benő. Pjotraska. Regény. I. II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. I. kötet 197 l. – II. kötet. 229 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépművészeti Céh 1927. évi sorozat, 17–18., 19–20. könyv.)

Karácsonyi János dr. A székely helynevek és a politika. (Kny. a Magyar Kisebbség-ből.) Lugoj. 8°. 15 l. Husvéth és Hoffer kny.

Karácsonyi János dr. Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. Cluj-Kolozsvár. 8°. 29 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 9. sz.)

Karácsonyi Könyv a betlehemi Kisdéd Jézus minden katonájának sok örömmel és szeretettel küldi a Szent Kereszt Hadserege. Cluj-Kolozsvár. 8°. 80 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Károly József. A nagy fordulat. Arad. 8°. 256 l. Corvin, I. Lányi kny.

A Katolikus Világ Könyvei. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 16. füzet. *Boros Fortunát dr., P.* Asszisi Szent Ferenc élete.

Katolnay László. Szivek harca. București, év n. 8°. 2997 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Katolnay László. Trón és szerelem. București, év n. 8°. 2937 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Káviár-Könyvtár. Timișoara. 4. sz. *Győry Endre.* A kapu előtt.

Kertész Mihály. A gyémántköves mellű. H. n., év n., k. 8°. 93 l.

Kisbán Miklós. Reggeltől estig. Re-

gény. Cluj-Kolozsvár. 8°. 177 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépművészeti Céh. 1927. évi sorozat. 10–11. könyv.)

Kiss Elek dr. Erdélyi kulturális kérdések. Cluj, k. 8°. 63 l. „Corvin” kny.

Kiss Márton, P. Lelkem muzsikája. Versek. Arad, k. 8°. 112 l. „Vasárnap” ny.

Koncz Lajos és Havadtői Imre. Olvasókönyv a magyarnyelvű elemi népiskolák II. osztálya számára. Szerkesztették: –. Cluj-Kolozsvár. 8°. 126 l. – Számítan példatár. 34 l. Corvin-nyomda.

Kosztá Dezső. Mademoiselle... oh! mademoiselle! Műdal. Szövegét írta: *Keller Iván.* Zenéjét szerző: –. Cluj-Kolozsvár. 4°. 3 l. Minerva rt.

Kovács Lajos. Gyermekek játékok. Tanítók, tanítónők, óvónők, tanítójelöltek és szülők számára. Déva. 8°. 79 l., 2 lev. Hirsch A. könyvkiadóvállalata.

Kozma Ida, Riszterné. Tearózsa. – Madonna del mare. *Reményik Sándor* verseire szerző: –. Cluj-Kolozsvár. 4°. 8 l. Minerva rt.

Krane Anna bárónő. Az emberfiáról. Krisztus-elbeszélések. Fordította: *Hodács Ágoston.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 125 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny. (A Hírnök könyvei 2. sz.)

Krebs Henrik. Természettudományi ismeretek elemi népiskolák III. osztálya számára. 11 képpel. Cluj-Kolozsvár. 8°. 39 l. Corvin-nyomda.

Krebs Henrik. Természettudományi ismeretek elemi népiskolák IV. osztálya számára. 19 képpel. Cluj-Kolozsvár. 8°. 62 l., 1 lev. Corvin-nyomda.

Lázár László, Cs. Mezőgazdasági útmutató papok, tanítók és kisgazdák részére. I. rész. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 61 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” Könyvtára. 20.)

Lengyel Béla. Őszi színek. Versek. Odorheiu. 8°. 64 l., 1 lev. Tipografia „Minerva”.

Lengyel József. Valpó vára vagy A vihartépte sziklafészék. Történelmi dráma öt felvonásban. Seini-Színerváralja. 8°. 42 l. Wieder Jakab kny.

Lengyel Laura, Dánielné. A három herceg. Regény az Árpádok korából. H. n., év n., k. 8°. 46 l.

Lengyel Sándor, L. Nyomdászati chemia és áruisme. Műhelyi és magánhasználatra, valamint továbbképző tanfolyamok számára. Felülvizsgálta és előszóval ellátta: *Dr. Stern Vilmos.* Cluj-Kolozsvár. 8°. XII. 1., 1 lev., 183 l. Kiadja Lengyel & Co. Lyceum kny. (Grafikai Tudományos Szakkönyvtár. 1. sz.)

A leu stabilizálása. A Bánáti Gyárosok Szövetségének állásfoglalása. Timişoara, év n. 8°. 18 l., 1 lev. Helicon.

Lévai Lajos. Petrozsény települése. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8°. 49 l., 1 lev. Globus-kny.

Ligeti Ernő. A kék barlang. Regény. I. II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. I. kötet. 211 l. – II. kötet. 250 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépművészeti Céh 1927. évi sorozat. 12–13., 14–15. könyv.)

Ligeti Sándor dr. Az erkölcs keletkezése és fejlődése. Cluj-Kolozsvár. 8°. 154 l. „Polyglott” barsortiment bizománya. (Cartea Românească din Valea Târnavei S. A. Diciosânmărtin.)

Liturgikus füzetek. Az egyház szépsége liturgiájában. 1.–6. füzet. Különlenyomat a „Mária Kongregáció” hitbuzgalmi havi közlönyből. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8°. 96 l. Providentia kny.

Lourdesi Boldogasszony. Imakönyv a Boldogságos Szűzanya tiszteletére. Összeállította a Katolikus Világ szerkesztősége. Cluj-Kolozsvár. 16°. 348 l., 1 mell. Szent Bonaventura kny.

Lovich Ilonka, N. Czike Gáborné, költeményei. Arad, k. 8°. 83 l. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

Lupu, Nicolae dr. A Parasztpárt programja. Satu-Mare, év n., k. 8°. 8 l. Tip. „Corvin”.

Magasztaltassék az Isten. Satu-Mare, k. 8°. 16 l.

A „Magyar Nép” Könyvtára. Szerkeszti *Gyallay Domokos.* Cluj-Kolozsvár. 19. sz. *Voinovich-Bartóky.* Szivárvány. *Zsuzsi.* 20. sz. *Lázár László,* Cs. Mezőgazdasági útmutató. I. rész.

21. sz. *Nemes Elemér.* Daloskönyv. I. sorozat. 22–23. sz. *Vásárhelyi János.* Egymás között.

Makkai Ernő. Képek a multból. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. k. 8°. 64 l. Minerva Rt. (Ünnepnepok. II. sorozat. 5–6. szám.)

Makkai Sándor. Gyöngyvirág. Énekes mesejáték három felvonásban. Az erdélyi ref. egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 50 l. Minerva rt.

Makkai Sándor. Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete. Cluj-Kolozsvár. 8°. 144 l., 1 lev. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépművészeti Céh. 1927. évi sorozat. 5–6. könyv.)

* *Makkai Sándor.* Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete. Budapest. 8°. 142 l., 1 lev. Soli Deo Gloria kiadása. (Sylvester nyomda, Tahitótfalu.)

Makkai Sándor. Megszólalnak a kövek. Elbeszélések. Harmadik kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 123 l., 2 lev. Minerva rt. (Pásztortűz-Könyvtár. 3. sz.)

* *Makkai Sándor.* Ördögsekér. Regény. Budapest, év n. 8°. 431 l. Genius kiadás. (Világosság rt.)

Makkai Sándor dr. püspöki programbeszéde és beköszöntő prédikációja. 1926. június 19–20. Cluj-Kolozsvár. 8°. 15 l. Minerva rt.

Maksay Albert. A csend dalai. Versek. Turda. 8°. 67 l., 1 lev. Füssy József kny.

Márki Emlékkönyv. Irták: Tanítványai. Szerkesztette: *Dr. György Lajos.* Márki Sándor halálának második fordulójára kiadja az Erdélyi Irodalmi Szemle. Cluj-Kolozsvár. 8°. 151 l. Minerva rt.

Markovits Rodion. Szibériai garizon. Kollektív riport regény. (I.–II. kötet.) Cluj-Kolozsvár. 8°. I. k. 288 l., II. k. 1 lev., 289–616. l. Lapkiadó rt.

A Marosvásárhelyi Építőmesterek, Kőműves, Kőfaragó és Acs mesterek Szindikátusa. A napi árakat vizsgáló bizottság feladatai. Tg.-Mureş, év n., k. 8°. 8 l. S. Nagy.

Mata, S. J. Az élet olyan mint az álom... Dal. Szövegét írta: *Fekete*

Tivadar. Zenéjét szerző: –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Mellau István és Losonczy Gábor. Jairus leánya. Bibliai zenés dráma 5 felvonásban. Zeneszerző ***. Marghita. 8°. 84 l. Tip. Weinberger & Salamon.

Mester Mihály. Mennyiségtani kézikönyv és példatár a közép- és polgári iskolák I.–III. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 8°. 285 l., 1 lev. Minerva rt.

Meyra, N. Történt Indiában. Regény. Arad, év n., k. 8°. 224 l. Tip. Kollonits & Co. (Százszekrek Könyvtára.)

Mezey Zsigmond dr. Leila. Dal, fox, charleston. Szövegét *Nádassy Ernő*, zenéjét – írta. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Mezey Zsigmond dr. Siess, az élet délibáb... Tangó dal. *Nádassy Ernő* szövegét zenésítette –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz-kiadás.

Miért szeretem református egyházamat? A marosvásárhelyi református egyház emlékadománya... konfirmációs növendékeknek 1927. május 26-án történt konfirmációja alkalmából. Kiadta: a marosvásárhelyi református egyházközösség. Tg.-Mureș, év n., k. 8°. 7 l. S Nagy.

Mihály László Barna. A végtelen felé... Versek. Mercurea-Ciuc-Csikszereda. 8°. 47 l. Szvoboda Miklós.

Mimóza. Egy indiai leány története. Az Ifjú Erdély kiadása. Torda. 16°. 75 l. Füssy József kny. (Élő Könyvek. 8.)

Minerva Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 8. sz. *Ujfalvy Sándor*, „mezőkövesdi”. Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok.

Mitti, Alexandro. A leghiresebb olasz detektív, Mario Lunati. A palermoi gyilkosság. 1–3. füzet. Arad, év n. 8°. 56 l. Kollonits & Co. könyvnyomdai műintézete. (Csonka.)

Molnár Albert. Egyházi beszédek, orációk, imák. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte *Nagy Károly*. 2. kiadás. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. XVII., 166 l., 1 mell. Minerva rt.

Molnár Harry. Két szív beszélget... Cluj. 8°. 39 l. Providentia kny.

Molnár Sándor. Erdély országutján. Versek. Petroșeni, év n. 8°. 64 l., 1 arckép. Tip. „Jiul Cultural” S. A.

Monay Ferenc dr. Ezüstös oltár. Cikkek, beszédek. Arad, k. 8°. 174 l. „Vasárnap” ny.

Monay Ferenc dr. Római levelek. Arad, k. 8°. 166 l., 1 lev. „Vasárnap” ny.

Montepin, Xavier de. Egy anya cálóváriája. [!] Szerelem – bűnhődés. Bukarest, év n. 8°. 534 l.

* *Moravetz-album.* IV. kötet (Rozsnyai-album.) A legdivatosabb táncok, népszerű dalok, legszebb magyar nóták, kedvelt operák és kiválógatott zongoradarabok gyűjteménye. (Timișoara), év n. 4°. 64 l. (Moravetz-kiadás.) Rozsnyay Károly zeneműkiadóvállalata.

Móricz Miklós dr. Ghandi a nagy lélek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 59 l. Az „Ifjú Erdély” kiadása. (Grünfeld Vilmos és Társa kny.) (Élő Könyvek. 7.)

Musnai László. A magyar biblia története. II-ik bővített kiadás. Turda. 8°. 38 l. Füssy József kny.

Nagy Andor. A magyar nyelv és fogalmazás kézikönyve magyar tan nyelvű elemi iskolák számára. II. rész. III. osztály. *Ember Károly* nyelvtana nyomán írta: – Cluj-Kolozsvár. 8°. 79 l. Corvin-nyomda.

Nagy Andor. A magyar nyelv és fogalmazás kézikönyve magyar tan nyelvű elemi iskolák számára III. rész. IV. osztály. Cluj-Kolozsvár. 8°. 96 l. Corvin-nyomda.

**Nagy Gyula, Sz.* Olyan síkgörbéről, melyeknek elsőfajú csúcspontokon kívül más szingularitásuk nincs. Különlenyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLIV. kötetéből. Budapest. 8°. 420.–433. l.

**Nagy Gyula, Sz.* Maximális osztályindexű síkgörbék meneteiről. Különlenyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLIV. kötetéből. Budapest. 8°. 434.–445. l.

**Nagy Gyula, Sz.* Maximális osztályindexű síkgörbék rendszámáról. Különlenyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLIV. kötetéből. Budapest. 8°. 446.–459. l.

**Nagy Gyula, Sz.* Egy menetből álló, maximális osztályindexű síkgörbék rendszámáról. Különlenyomat a „Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője” XLIV. kötetéből. Budapest. 8°. 460.–476. l.

Nagy Márton. Régi nevek – Régi regék. Oradea (Nagyvárad.) 8°. 240 l. Szent László ny.

Nagy Péter. Konfirmációi kisebb káté az erdélyi ref. anyaszentegyház számára. Másodszor átdolgozott kiadás. Kolozsvár. 8°. 82 l. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület tulajdona. (Füßy József kny. Turda).

Nagy Péter. A szamospartai ház. Regény. A Páasztortúz kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 111 l. Minerva rt.

A „*Nagyenyedi Magyar Iparos Önképzőkör*” könyvtárában elhelyezett könyvek jegyzéke. Aiud. 8°. 40 l. Lingner.

A *Nagyenyedi református hét* emlékkönyve. Az erdélyi református egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 183 l. Minerva rt.

A *Nagyhét.* Imák és szertartások. Magyar nyelvre fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Szöke Béla.* Satu-Mare (Szatmár). 8°. 212 l. „Pal-las”-ny.

A *Nagyszebeni Magyar Polgári Kör* könyvtárának könyvjegyzéke. Sibiu-Nagyszeben, év n., k. 8°. 106 l. Haiser György kny.

A *Nagyszebeni Magyar Polgári Kör* irodalmi alosztályának könyvjegyzéke. Sibiu-Nagyszeben. 8°. 10 l. Haiser György kny.

Naptárak.

Aradi legujabb kalendárium, Krisztus urunk születése után 1928-ik szökő esztendőre. 79. évfolyam. Arad, év n. 8°. 64 l. Ny. Réthy Lipót és fia utódai.

Csángó naptár az 1928. szökő évre. Szerkesztik és kiadják: *Nikodémusz Károly, Dr. Papp Endre, Deák Sándor, Sipos András, Bálint András.* (Brassó), év n. 8°. 128 l. Brassói Lapok kny.

Az *erdélyi gazdák zsebnaptára* az 1928-ik szökő esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 59. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 96 l., 1 mell. Minerva rt.

Erdélyi kalendárium az 1928. szökő évre. XXXI. évfolyam. Torda, év n. 8°. 96 l. Füßy József kny.

Erdélyi kincses kalendárium az 1927. közönséges évre. Szerkeszti: *Beder Sándor dr.* Covasna-Kovászna. 8°. 208 l. „Patria”-nyomda.

Erdélyi kincses kalendárium az 1928. szökő évre. Szerkeszti: *Beder Sándor dr.* Covasna-Kovászna, év n. 8°. 208 l. Patria ny.

Erdélyi közhasznú székely naptár az 1928-ik 366 napból álló szökő esztendőre. A vásárok hibátlan jegyzékével. Szerkeszti és kiadja: *Krón Ernő.* XVIII. évfolyam. Târgu-Mureş-Marosvásárhely, év n. 8°. 80 l. Apollo-nyomda.

Erdélyi magyar református naptár az 1928. szökő évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 197 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1928-ik szökő évre. A Dávid Ferenc-Egylet választmányának megbízásából szerkesztették *S. Nagy László* és *Szent-Iványi Sándor.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 104., XXIV. l. „Corvin” kny.

Az *erdélyi munkás naptára.* 1928. Kiadja az erdélyi szocialista párt Kolozsvár. Cluj, év n. 8°. 118 l. „Gutenberg” kny.

Erdélyi Szent Család naptár az 1928. közönséges (!) évre. Kiadja: *Polonyi Albert.* Cluj, év n. 8°. 126, XXIV l. Minerva rt.

Erdélyi Szent Család naptár az 1928. szökő évre. VIII. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8°. 144 l. Minerva rt.

Erdélyi Szent Családi naptár az 1928. évre. III. évfolyam. Kiadja a szatmári „Szabad Szó” szerkesztősége.

Satu-Mare, év n. 8°. 184 l. „Pallas” kny.

„Az Év”. Árvaházi keresztyén naptár az 1928. szökőévre. Oradea-Nagyvárad, év n. 8°. 66 l., 7 lev. „Mercur” kny.

Földművelők nagy képes naptára az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Hangya naptár 1928. szökőesztendőre. Szerkeszti és kiadja: A „Hangya” Központ. Nagyenyeden. Oradea, év n. 8°. 160 l., 8 mell. Sonnenfeld S. A.

Katholikus naptár az 1928. szökő évre. V. évfolyam. Szerkesztette: a „Katholikus Világ” szerkesztősége. Tulajdonos az Erdélyi Szentferenc-rend. Cluj-Kolozsvár. 8° 192 l., 1 lev., 1 mell. Szent Bonaventura kny.

A *Katholikus Népszövetség naptára* az 1928. szökőévre. I. évfolyam. Kiadja az Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség. Oradea-Nagyvárad. 8°. 144 l., 10 lev. Szt. László nyomda rt.

Képes családi kalendárium az 1928. évre. Kiadja: A Szociális Nővérek Társulata, Timișoara (Temesvár). IX. évfolyam. Diciosânmărtin-Dicsőszentmárton. 8°. 151 l. Erzsébet kny.

Képes keresztyén naptár az 1928. szökő esztendőre. Cluj, év n. 8°. 96 l. Pallas.

Keresztyén élet nagy képes naptára az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Kis családi naptár az 1928. szökő évre. Brassó, év n. 8°. 112 l. Brassói Lapok kiadása.

Kis regélő naptár az 1928. szökő esztendőre. Cluj, év n. 8°. 96 l. Pallas.

Kolozsvári Mátyás király naptár az 1928. közönséges (!) évre. Kiadja: *Polonyi Albert*. Cluj, év n. 8°. 120, XXXVI. l. Minerva rt.

Közhasznú Nagyenyedi Lőcsey Sp. Lajos-féle naptár az 1928-ik szökő évre. 67. évfolyam. Aiud, év n. 8°. 80 l. Lingner.

Magyar családi naptár az 1928. szökő esztendőre. Cluj, év n. 8°. 128 l. Pallas.

Magyar gazda naptára az 1928. szökő évre. Brassó, év n. 8°. 192 l. Brassói Lapok kiadása.

Máriapócsi nagy képes naptár az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Mesemondó naptár az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Milliók naptára 1928. Bukarest, év n. 8°. 176 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala.

Munkás rokkantegyleti naptár az 1928. szökő évre. III. évfolyam. Összeállította: *Dobos János*. Temesvár, év n. 8°. 103 l. Hans Pilger kny.

Nagy képes naptár az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Nagy regélő naptár az 1928. szökő évre. Brassó, év n. 8°. 240 l. Brassói Lapok kiadása.

Nagyvárad Friss Ujság naptára. 1928. Oradea, év n. 8°. 111 l. Pásztor nyomda.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár az 1928. évre. Szerkeszti: *ifj. Bordás I.* Kiadja a Rom. Bapt. Szöv. magyar osztálya. Oradea-Nagyvárad, év n. 8°. 56 l. „Mercur” kny.

Őrszem naptár az 1928. szökőévre. VII. évfolyam. Kiadja az „Őrszem” könyvkereskedés. Oradea-Nagyvárad. 8°. 144 l., 10 lev. Szt. László ny. rt.

Pázmány képes naptár az 1928-ik évre. XXIII. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8°. 96 l. „Pallas” kny.

Református Árvaházi képes naptár. Kiadja: A királyhágómelléki ref. egyházkerület iratterjesztése. Szerkesztette: *Csernák Béla*. Oradea-Nagyvárad, év n. 8°. 112 l. Béres Károly kny.

Regélő bácsi naptára az 1928. szökő esztendőre. Cluj, év n. 8°. 128 l. Pallas.

Regélő naptár az 1928. közönséges (!) évre. Kiadja: *Polonyi Albert*. Cluj, év n. 8°. 126, XXIV. l. Minerva rt.

Régi és valódi Szentistváni Péter András-féle székely naptár az 1928. szökő esztendőre. Szerkeszti és kiadja: *Krón Ernő*. XXXVIII. évfolyam. Târgul-Mureş-Marosvásárhely, év n. 8°. 80 l. „Apollo” nyomda.

Szent családi naptár az 1928. szökő évre. Brassó, év n. 8°. 144 l. Brassói Lapok kiadása.

Szilágysági református naptár az 1928. évre. Szerkesztették: *Bereczky József, Fodor Béla, Kádár Géza, Dr. Tapsony Endre*. A Szilágyszolnoki Ref. Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása. Carei-Nagykároly, év n. 8°. 143, XXIV l. Róth és Komáromy kny.

Vadásznaptár (Utmutató) az 1928. szökő évre. I. évfolyam. Szerkeszti és kiadja: *Loveczky Ernő*. Satu-Mare, k. 8°. 88 l. „Unitas” kny.

Vidám mese naptár az 1928. szökő esztendőre. Cluj, év n. 8°. 96 l. Pallas.

*

Nemes Elemér. Daloskönyv. Összeállította: —. I. sorozat. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 62 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” Könyvtára. 21. sz.)

Némethy Gyula dr. Eskető igék, Bruszt István és Némethy Klára egybekelése alkalmából mondotta a nagyváradi székesegyház Jézus Szíve kápolnijában 1927. július hó 16-án —. Oradea. 8°. 7 l. Szent László-ny. rt.

A *nemzeti liberális párt* szerepe Románia történetében. Cluj, év n. 16°. 30 l. Tip. „Grafica” S. A.

Népszerű Regények. Brassó 8°. 15. *Csermely Gyula*. A bosszu örvényében. 16–17. *Forró Pál*. A megölt szerelem.

Nikodemusz Károly. A brassói magyar ág. h. ev. egyházmegye megalakulásának története. Az egyházmegye 40 éves örömnépe alkalmából összeállította: —. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 14 l. „Concordia”-nyomda.

Nyiri Szabolcs. Soha, Versek. Arad, k. 8°. 71 l. „Vasárnap” ny.

Olasz Péter, P. Első vakációi levél. Satu-Mare. 4°. 10 l. Tipografia „Corvin”.

Olasz Péter, P. Második vakációi levél. Satu-Mare. 4°. 16 l. Tipografia „Corvin”.

Olasz Péter, P. Harmadik vakációi levél. Satu-Mare. 4°. 16 l. Tipografia „Corvin”.

Orient Gyula dr. A köznép gyógyszerjei és miszticizmusa. Kny. a Revista Farmaciei—Gyógyszerészi Folyóirat 1927. évi 10., 11., 13., 14., 15. és 16. számaiból. Cluj. 8°. 7 l. Tip. Fraternitas.

Pacha Ágoston. Főpásztori izenet az 1927. év nagybőjtjére. Timişoara, év n., k. 8°. 16 l. „Gutenberg”- kny.

Pakocs Károly. Lélek-ország. Versek. A Szatmári Katolikus Élet kiadása, (Szatmár). 8°. 139 l. „Pallas” nyomda.

Pálos István. Minden csak átmenet... Versek. Satu-Mare-Szatmár. k. 8°. 63 l. Corvineum kiadása. („Unitas” kny.)

Pap Salamon dr. Mikor a halottak feltámadnak. I. kötet, H. n. év n. 8°. I. (kötet. 1. rész 224 l., 2. rész 151 l.

Papp Andor. Befelé könnyezem. Az Erdélyi Magyar Szinpad kiadása. Arad, év n. 8°. 79 l. Corvin, I. Lányi kny.

*Papp Viktor. Bevezető a zeneművészetbe. Berlin, k. 8°. 148 l. Ludwig Voggenteiter Verlag. Magyar osztály kiadása. Minerva rt. Cluj-Kolozsvár.

Pásztortűz Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 8 sz. *Bordeaux, Henry*. Test és lélek. 10. sz. *Siklóssy László dr.* Gyorskocsin Erdélyben. 12. sz. *Dózsa Endre*. Régi jó és régi zord időkől.

Péterffy Gyula. Piros rózsza — fehér rózsza. Népszinmű 3 rövid felvonásban. Turda-Torda. 8°. 52 l. Füssy József kny.

Radiofon Könyvtár. Oradea-Nagyvárad. 1. sz. *Adorján Pál*. Hogyan építetek magamnak egy elektroncsöves rádiófelvevőt.

Radó Imre. Kató csillagot akar... Regény egy fejezetben. Tg.-Mureş, év n., k. 8°. 3 lev. S. Nagy.

Rass Károly. Magyar fa sorsa. (Makkai. S. könyve.) Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemléből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 14 l. Minerva rt.

Redl Károly dr. Az Arnea vitamin-tápszerrel végzett vizsgálataim. Különlenyomat az Orvosok Lapja 1927. évi 11. számából. Timișoara. 8°. 7 l. Helicon.

Reményik Sándor. Fagyöngyök. Csak így... Vadvizek zúgása. Rilke-fordítások. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 201 l. Minerva rt.

Reményik Sándor. Két fény között. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 79 l., 1 lev. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. 1927. évi sorozat 9. könyv.)

Románia új behozatali vámtarifája. Magyar nyelvre fordította: *Dr. Bereczky Ernő.* Cluj. 8°. LIV. l., 1 lev. 215 l. Fraternitas.

Románia új behozatali vámtarifája, 1927. Életbelépett 1927. április 14-én. – A forgalmi és fényüzési adótörvény. Életbelépett 1927. május 1-én. Kiadja: a „Consum” szerkesztősége. Cluj-Kolozsvár. 8°. XXI, 115 l. (Lapkiadó rt.)

A romániai könyv- és papirkereskedelem, a grafikai és könyvkötőipar stb. teljes címjegyzéke. Összeállította és kiadja: *Veres Miklós.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 193 l. Minerva rt.

Roska Márton dr. Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor. Cluj-Kolozsvár. 8°. 437 l., 1 lev. Szerző kiadása. Minerva rt.

Sámuel Aladár. Köpeczi Bodosi Sámuel élete és munkái. Cluj-Kolozsvár. 8°. 33 l. Minerva rt. Kny. a Református -Szemléből.

A Satumarei (Szatmári) „*Status quo ante*” izraelita hitközség elöljáróságának jelentése az 1917–1927. közigazgatási évekről. Satu-Mare. 4°. 15 l. Weisz Sándor kny.

Savage, M. I. A kereszténység fejlődéstörténete. (The Evolution of Christianity). Angolból fordította: *Kovács Lajos.* Odorheiu. 8°. 156 l., 1 lev. Globus-kny.

Scheffler Ferenc dr. Ó- és újszövetségi iskolai biblia különös tekintettel a polgári iskolák tantervére. 2. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 163 l. Minerva rt.

Scheffler János dr. Jézus, neked élek. Imádságokönyv főleg, jó gyer-

mekek és szívgárdisták részére. Az egyház imádságaiból összeállította –. Satu-Mare (Szatmár), k. 8°. 176 l., 1 mell. Pallas-nyomda.

Sebestyén József, Köpeczi. A bras-sai fekete templomi Mátyáskori címei. Cluj-Kolozsvár. 8°. 22 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 8. sz.)

Sherlock Holmes. A világhírű detektív – titkos feljegyzéseiből. București, év n. 8°. 1–15. füzet à 48 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala. 1. füzet. Jack, a titokzatos hasfelmetsző. 2. füzet. Londoni banditák. 3. füzet. A rubinköves gyűrű titka. 4. füzet. A toronyszoba rejtelmei. 5. füzet. Az akatolvaj diplomata. 6. füzet. A londoni hullakereskedő. 7. füzet. Kísértetek a Milster kastélyban. 8. füzet. A vérfoltos ékszer. 9. füzet. A fekete apáca. 10. füzet. A szálloda fantomja. 11. füzet. A rejtélyes mágnás. 12. füzet. A londoni pénzhamisítók. 13. füzet. Az ördög alagut. 14. füzet. Az élő halott. 15. füzet. A földalatti London.

Siklóssy László dr. Gyorskocsin Erdélyben. Kutatások, rajzok, emlékezések. Egykori illusztrációkkal és Haranghy Jenő rajzaival. Cluj-Kolozsvár. 8°. 140 l., 8 mell. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 10. sz.)

Sipos Domokos. Vágtat a halál. – versei. A bevezető életrajzot írta *Szentimrei Jenő.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 103 l., 1 lev., 1 mell. Lapkiadó rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. 1927. évi sorozat 16. könyv.)

Soltész Ferenc. Az édes anya. Poézis. Șimleul-Silvaniei, év n. 8°. 32 l. Tip.: Alexandru Heimlich.

Sport-Agenda. 1928. évi magyar nyelvű kiadás. I. kiadás. Kiadja: Sport-Agenda kiadóhivatal. Timișoara, év n. 8°. 230 l. Helicon bánáti ny. rt.

Stana Traian. Utlevélműtató. Hogyan szerezheti meg mindenki saját maga az utlevelet. Arad, k. 8°. 64 l. Tip. Hehs-Lovrov.

Suba Lajos. Irka-firka. Zălau. 8°. 111 l. Seres-ny.

Szabályzat a lelkészképzésről és ké-

pesítésről az erdélyi református egyházkerületben. Elfogadott az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlésének 45–1927. jkvsz. határozatával. Hivatalos kiadvány. Cluj-Kolozsvár. 8°. 74. l., 1 lev. Minerva rt.

Szabályzat-tervezet a lelkészképzésről és képzésről az erdélyi református egyházkerületben. Az erdélyi ref. egyházkerület igazgatótanácsának 4813–1927. számú határozatával az 1927. évi egyházkerületi közgyűlés elé terjesztendő javaslata. Cluj-Kolozsvár. 8°. 74. l., 1 lev. Minerva rt.

Szabó Imre. Kelet kapujában. Cluj. 8°. 122 l. Kadima-kiadás.

Szabó Imre zsidó almanachja 5687–88. Cluj. 8°. 167 l. Kadima kiadás.

Szalay Mátyás. Albiász vagy a nagy diákháború. Homérosz újabb kézírataiból összeállította: –. A „Jó Barát” kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 129 l. Minerva rt.

Szállást keres a szent család. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8°. 16 l. Szent Bonaventura ny.

* *Széll Kálmán.* Az egyatomú, ideális gázok Einstein-féle quantumelmélete. Kny. a Matematikai és Fizikai Lapok XXXIV. kötetéből. Budapest. 8°. 55–68. l. Franklin-Társulat nyomdája.

* *Széll Kálmán.* A nem merev molekulájú, kétatomú gázok abszolút entrópiája. Különlennyomat a Matematikai és Természettudományi Értesítő 1927. évi XLIV. kötetéből. Budapest. 8°. 159–179. l. Franklin-Társulat.

Szentesi Etelka, Özv. Fröhlich Károlyné. A kegyelemkenyér. (Elbeszélés). („Az életből ellesve” novella gyűjteményéből). Oradea, év n. 16°. 32 l. „Athenaeum” ny. műintézet.

Szent Kereszt Hadszege Ingyenkönyvtára. Cluj-Kolozsvár. 1. könyv. *Boros Fortunát dr., P.* Mi az igazság?

Szentpétery Lajosné, dr. Az én szakcskönyvem. 2. bővített kiadás. II-ik ezer. (Borítékon: 3. kiadás.) Turda, év n. 8°. 248 l. Füssy József kny.

Szilágyi Márton. Földrajz az elemi népiskolák IV. osztálya számára. A „Programa analitică” alapján írta:

–. Cluj-Kolozsvár. 8°. 47 l. Corvinnyomda.

Szilveszteri énekesek útja. Zälau-Zilah, k. 8°. 15 l. Seres Samu. (Harmatcseppek. 7. sz.)

Tibor Dénes. Miért? Vádirat a háború borzalmairól. Riportok, novellák, élmények. Cluj. 8°. 119 l., 1 lev. Lapkiadó S. A.

Titz Ferenc. Számtan a magyar tannyelvű elemi iskolák I-5. oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján a városi és községi, áll. és felekezeti iskolák részére. Deva. 8°. 99 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Titz Ferenc. Számtan a magyar tannyelvű elemi iskolák II-ik oszt. számára. Az 1925. évi június hó 25-én kelt 2244. sz. min. rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján, a városi és községi, áll. és felekezeti iskolák részére. Deva. 8°. 101 l., 1 lev. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Titz Ferenc. Számtan a magyar tannyelvű elemi iskolák III-ik oszt. számára. Az 1925. évi június. hó 25-én kelt 2244. sz. miniszteri rendelettel kiadott legújabb tanterv alapján. Deva. 8°. 87 l. Hirsch Adolf könyvkiadó vállalata.

Tivolsky, B. F. Fehér akácvirág. Dal. Szövegét írta: *Fekete Tivadar.* Zenéjét szerző –. Timișoara, év n. 4°. 3 l. Moravetz kiadás.

A *Tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet könyvtárának* 1927. április hónapban összeállított jegyzéke. Turda-Torda. 8°. 64 l. Füssy József kny.

Tóth István színes linóleumai. *Kelemen Lajos* előszavával. Cluj-Kolozsvár. 4°. 4 lev., 10 mell. (Minerva rt.)

Törvények.

A *bélyeg* és jogilletékekről szóló törvény. (Legea timbrului și a impozitului pe acte și fapte juridice). Monitorul Oficial 1927. április 29-iki 92. sz. Fordították és magyarázó jegyzetekkel ellátták: *Dr. Czeglédy Miklós* és *Dr. Pálmai Henrik.* Oradea. 8°. 122 l., 1 lev., 9 l. Tipografia „Athenaeum”.

A *bélyeg*, valamint a jogi tények és ügyleteik adójára vonatkozó törvény. (Monit. Of. 92. sz. 1927. április 29.) Fordította: *Dr. Ehrlich István*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 100 l. Minerva rt.

A *bélyeg*, valamint az okiratok és jogcselekmények adójára vonatkozó törvény ellátva a központi bizottság döntéseivel és részletes tárgymutatóval. Fordította és összeállította: *Dr. Ehrlich István* és *Dr. Kiss Ödön*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 175 l. Lapkiadó rt.

A *bélyegilletékek* s a jogi ügyletek és cselekvények adójára vonatkozó törvény. Kiadja a Kereskedelmi és Iparkamara, Cluj. Cluj, k. 8°. 42 l. Impr. foii „Lumea și Țara”.

Az új *ház- és földadótörvény* eredeti román szövegben és magyar nyelvre fordította *Dr. Hárnik Mór*. Cluj. 8°. 4 lev. Tip. „Lapkiadó” S. A.

Az új *lakástörvény* végleges szövege. Megszavaztatott a Szenátus és a Képviselőház 1927. április 4., 13. és 14-diki ülésein. București. 8°. 14 l. Atelierele „Adeverul” S. A.

Az új *lakbérleti törvény*. (Szentelést nyert 1927. április 15-én. Megjelent a Monitorul Oficial 1927. ápr. 16-iki 85. számában.) Fordította és magyarázatokkal ellátta *Dr. Szeghő Imre*. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8°. 83 l. Lepage könyvkereskedés kiadása.

Törvény a lakbérleti szerződések meghosszabbításáról. Kihirdetett a „Monitorul Oficial” 1927. évi április hó 16-án megjelent 85. számában. Fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Széll Lajos*. Arad. 8°. 35 l. Nyomatott Réthy Lipót és Fia Utódai műintézetében.

*

Trefán Leonárd. Imakönyv Páduai Szent Antal tiszteletének terjesztésére. Szerkesztette: -. Cluj-Kolozsvár. 16°. 112 l. Szent Bonaventura kny.

Trefán Leonárd, P. Mit akar a Szent Kereszt Hadserege? Közrebo csátja: -. Cluj-Kolozsvár. 16°. 32 l. Szent Bonaventura kny.

Turóczi István modern kölcsönkönyvtára. Könyvjegyzék. Tg.-Sácucesc-Kézdivásárhely, év n. 8°. 46 l.

Turóczi István kny.

Ujfalvi Sándor, mezőkövesdi. Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok. (1854). Ujfalvy Sándor életrajzát bevezetésül írta: *Dr. Gyalui Farkas*. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. XVI, 84 l., 1 lev. Minerva rt. (Minerva Könyvtár. 8.)

Ujságíró Almanach. 1927. Kiadja az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Ujságírók Központi Szervezete. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 320 l. Tip. Fratnitas.

Unitárius énekeskönyv. A magyar unitárius egyház kiadása. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. VII, 242 l. Minerva rt.

Utmutató. Marosvásárhely és Marosvármegye telefonnévsora, falvai és városai, utcái magyarul-románul, nyári- és téli menetrend, térkép. Szerkeszti és kiadja: *Tárkányi Gusztáv*. Târgu-Mureș, k. 8°. 72 l. Tip. Concordia.

Ünnepnapok. Cluj-Kolozsvár. II. sorozat. 5–6. szám. *Makkai Ernő*. Képek a multból.

Ürmösi József. Az unitárius egyház rövid története. Az elemi népiskolák V-ik osztálya használatára. II-ik átdolgozott kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 39 l. Corvin-kny.

Ütő Lajos. Myrtusok között. Esztési beszédek. Székelykeresztur. 8°. 79 l. Szabó Kálmán.

Varga L. Az élet nyomorultjai. Regény a leánykereskedelem borzalmairól. Arad, év n. 8°. 176 l. Engel M. kiadása. Tip. Succ. Réthy utódai. (Csonka.)

Vári Albert. „Keressétek először Istennek országát!” Imádságok, prédikációk és urvacsorai beszédek. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8°. 142 l., 1 lev. Globus kny.

Vári Domokos. Lélekhangok, Versek. Szerző kiadása. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8°. 72 l., 1 lev. Globus kny.

Vásárhelyi János. Egymás között. Cikkék, előadások. Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 192 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép” Könyvtára. 22–23. sz.)

Vásárhelyi János. „Tudom, kinek hittem.” Egyházi beszédek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 325 l. Minerva rt.

Vasárnapi iskolai tanítások. (A bibliai történetek feldolgozása gyermekek számára, a család, vallástanítás és vasárnapi iskolák használatára.) *Gottfried Fankhauser:* „Der Weg zum Kinde” című folyóirata alapján. IV–VI. kötet. Az erdélyi református egyházkerület kiadása. Turda-Torda. 8°. IV. kötet. Ujszövetségi történetek. Jézus beszédei és példázatai. 175 l., 1 lev. – V. kötet. Ószövetségi történetek Dávid királytól a fogságból visszatérésig. 169 l., 1 lev. – VI. kötet. Az Apostolok cselekedeteiről írott könyv. A keresztyénség terjedése. 147 l., 1 lev. Füssy József kny. (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár.)

Vécsey Sándor. Sir maga keserves könnyeket utánam... Tango-dal. Szövegét írta: *Fekete Tivadar.* Zenéjét szerző: –. Timișoara, év n. 4° 3 l. Moravetz-kiadás.

Végh M. Mágnusz. Regény. 1–15. füzet. Arad, év n. 8°. 351 l. Tip. Réthy. (Csonka.)

Vékony Albertné, Özv. dr. Egy marék virág. Arad. 8°. 177 l., 1 lev. Vasárnap ny. műintézet.

Vékony Náci. Ákom-bákom, irka-firka, mindezt – írta. Szászváros. 8°. 93 l. Szászvárosi kny. rt.

Veress Gábor. Dalok az iskolának. Elemi isk. és tanítóképző I–IV. és gimnáziumok alsó osztályai számára. I. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. 2 lev., 119 l. Minerva rt.

Voinovich-Bartóky: Szivárvány. Zsuzsi. Bevezetéssel sajtó alá rendezte: *Dr. György Lajos.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 44 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép” Könyvtára. 19. sz.)

Walter Gyula. Énekel a jóság. (Három versciklus.) Arad, k. 8°. 79 l. „Vasárnap” ny.

Wass Albert, gróf. Virágtemetés. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 83 l. Minerva rt.

Wégmár. Szerelem himnusza (Mágnusz). Regény. II. kiadás. Arad. 8°. 566 l. Réthy utódai ny. műintézet kiadása.

Wilms Jeromos. Ismelda. Egy boldog gyermek legendája. Az első szentáldozás emlékeül elbeszéli: –. Németből fordította *Máthé Benvenut.* Cluj-Kolozsvár, k. 8°. 38 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Wojticzky Gyula. Iramok hátán. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 176 l. Rádió kiadás. Cultura műintézet nyomása.

Wright, Georges W. A rádiumhalál. Fordította: *Györi Ernő.* Brassó. 8°. 62 l. Brassói Lapok kny. (Detektív regények 16.)

Wright, Georges W. A végzet aszszonya, Brassó. 8°. 60 l. Brassói Lapok kiadása. (Detektív Regények. 17.)

Zsögön Zoltán. Isten kezében. Versek. Arad, k. 8° 95 l., 1 lev. „Vasárnap” irodalmi és nyomdai műintézet.

*-gal jelzettek erdélyi szerzőknek Erdélyen kívül megjelent művei.

REVUE LITTÉRAIRE TRANSYLVANIENNE (ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

Revue trimestrielle scientifique et critique

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY

VI. ANNÉE

1929

Nos. 1-2.

Gyárfás, E.: Supplex Libellus Valachorum. Le sénateur Dr. E. de Gyárfás s'occupe sous ce titre avec le mémoire, que les roumains de la Transylvanie adressaient en 1791 à l'empereur Léopold II: pour faire reconnaître la nation roumaine comme *quatrième nation* du pays à côté de la nation hongroise, saxonne et székely, qui formaient à ce temps les trois nations fédératives de la Transylvanie. L'auteur nous montre les grandes difficultés, qui empêchaient, que les roumains soient reconnus comme quatrième nation, dont la principale était leur situation territoriale. Les autres trois nations se jouissaient d'une *autonomie territoriale*, tandis que les roumains n'habitaient pas un territoire bien distincte et le principe *d'autonomie personnelle* – qui est discuté même aujourd'hui – n'était pas connue encore en ce temps-la, quand on ne pouvait pas même s'imaginer la possibilité d'une autonomie nationale sans un territoire bien distinct. Aujourd'hui, quand les hongrois de la Transylvanie luttent aussi pour leur autonomie nationale, il est très intéressant de voir dans l'étude de Gyárfás les différentes phases de la même lutte des roumains, aujourd'hui en pleine possession des pouvoirs de l'État.

Juhász, Coloman: La renaissance du Banat de Temes après l'invasion des tatars.

Les archives du „Musée transylvain” possède un document de 1256, le premier qui nous fait connaître l'état du Banat après l'invasion des tatars. C'est sur ce document que se base l'étude de Juhász et la carte géographique ci-jointe. Bien que les villages du Banat furent détruits par les tartares et ne possédèrent plus que peu d'habitants; toutefois cette province renaquit vite. L'étude de Juhász s'occupe aussi de la situation géographique des villages et de l'étimologie de leurs noms.

Kristóf, George: La presse hongroise à Transylvanie à l'époque de l'absolutisme (1849–1866). Les journaux, parus à Kolozsvár.

Dans cet article l'auteur caractérise les rapports politiques généraux, puis la situation défavorable de la presse, dont le développement était paralysé par la censure très rigoureuse. Il y avait des périodes, pendant lesquelles la nation hongroise en Transylvanie n'avait aucun journal. Entre les années 1852–1856 elle n'avait aucun journal ou il était question de politique, parce que le seul journal de ces années – *Hetilap* (Journal Hebdomadaire) – était contraint de paraître sans contenu politique. Jusque 1866 inclusivement n'ont paru que 13 journaux, dont un seul était scientifique: *Keresztény Magvető* (Semer Chrétien). L'auteur décrit l'activité des journalistes et journaux et il résume leur importance. Il constate que, quoique la presse de cette époque fut aussi relativement très médiocre, cependant c'était le seul organe de la vie publique. Dans ces journaux l'âme, l'aspiration et la volonté de la vie de la nation hongroise transylvanienne sont dépeints avec connaissance de cause.

Gál, Clément: Le comité d'instruction publique de la diète de Transylvanie en 1791.

La diète de Transylvanie en 1791 avait choisi entre plusieurs comités un comité pour arranger l'instruction publique. Les membres du comité sont les représentants les meilleurs des quatre religions reconnues. A partir du 17 janvier jusqu'au 18 avril 1793 ce comité eut onze séances. Conformément à la voix commune de la Transylvanie d'autrefois, son activité comprend les désirs et les idées qui subsistaient dans les âmes. Ces idées auraient bien pu servir au fondement de la politique de la culture publique du pays; mais la diète n'a pu continuer son activité et le projet ne passa pas en loi. Le trait caractéristique de son activité consiste en ce qu'elle considère avec un esprit libéral les relations de nationalité et de religion sous le contrôle de l'instruction publique.

Rónay, Elemer: La mort et la sépulture du prince Jean Kemény.

Jean Kemény, prince de Transylvanie (1661–1662) se détachant des turcs, veut joindre la Transylvanie à la Hongrie aidé par la cour de Vienne. Il se déclare contre les turcs, qui avaient confié la charge de prince Kemény à Michel Apaffy. Dans un combat, qui eut lieu le 23 janvier 1662 Jean Kemény trouva la mort. L'auteur donne la description de la bataille et les circonstances de la mort du prince. Il réfute la tradition familiale des Kemény, par laquelle on croyait que Catherine Kemény, la soeur du prince avait fait enterrer celui-ci dans le caveau de la famille Bethlen à Keresd. Il prouve que les restes du prince ont été ensevelis avec ses soldats dans une tombe commune à Nagyszöllös.

György, Louis: Une ancienne fameuse réclame de livre. Une prétendue dérivation de Pancatantra dans la littérature hongroise.

L'auteur fait connaître en détail l'histoire d'un recueil de maximes, très connu à l'époque de son apparition. Un libraire de Londres publia ce livre en 1751 sous le titre *The Oeconomy of Human Life*. György s'occupe aussi des réclames et des disputes littéraires qui se sont écoulés après l'apparition de ce livre. Il nous prouve que l'auteur de ce recueil est Robert Dodsley et non Chesterfield comme on l'a cru autrefois. György énumère les différentes traductions de ce livre: en français, italien, allemand, espagnole, portugais, russe et latin. Il y place les deux traductions hongroises jusqu'ici inconnues. La première est parue à Kolozsvár en 1777 sous le titre *Oeconomia Vitae Humanae azaz emberi életet igazgató Bölts Regulák*. Son traducteur: Joseph Sófalyv fut un professeur de Kolozsvár, qui connut ce livre pendant son voyage d'étude à Leyden. L'autre traduction a paru à Debrecen en 1815. *Indiai Bölts vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben*. Son traducteur fut Jean Csányi. Le premier l'a traduit du français (S. de La Douespe; A la Haye 1751) en langue hongroise. L'autre traduction, que la critique littéraire hongroise a prise pour une dérivation de Pancatantra jusqu'ici inconnue a été faite à l'aide d'un texte allemand dont on ne peut pas prouver l'origine.

Biró, Venceslas: Les funérailles des princes de Transylvanie.

Aux funérailles des princes de Transylvanie on suivit, pour la plupart, les mêmes usages qu'aux obsèques des grands seigneurs hongrois. Les funérailles eurent lieu dans un cadre pompeux, il se doublèrent d'une diète. La forme de la cérémonie funéraire, celle du convoi funèbre et l'exhibition des décorations devinrent choses constantes. Le lieu de repos fut en général la cathédrale de Gyulafehérvár. Particularités: les nombreuses armoiries servaient à la pompe, chevaux de parade, cuirasses, oraisons funèbres et panégyriques.

Kelemen, Louis: Le pretre Lőrincz de Vajdakamarás.

Le nom de *Vajdakamarási Lőrincz* n'était connu jusqu'ici par les historiens de la littérature hongroise, que par ses deux poésies narratives, qu'il a écrites à la fin du XVI-e siècle en 1581 et 1591. L'auteur constate d'après les documents des archives de l'église unitaire de Kolozsvár, que *Vajdakamarási Lőrincz* fut un pretre et probablement citoyen, comme son nom l'indique, de *Vajdakamarás*.

Ces études sont suivies par de petits compte-rendus qui donnent beaucoup de nouveautés scientifiques intéressantes, concernant l'histoire du passé hongrois transylvanien et son activité spirituelle. Les compte-rendus de la revue „*Erdélyi Irodalmi Szemle*” donne les critiques brèves de plus de 70 livres hongrois, français et roumains embrassant la philosophie, l'esthétique, la psychologie, l'histoire, la linguistique, l'histoire de l'art et l'histoire littéraire. Dans les „Compte-rendus de l'étranger” il y a deux articles intéressants: „Les problèmes internationaux de l'esthétique” de *George Kristóf* et „Batailles littéraires autour du centenaire du romantisme français” par *Elemér Jancsó*. Le premier s'occupe du congrès esthétique de Halles tenu en 1927, le deuxième fait connaître à la base des ouvrages parus dans ces dernières années, les avis contraires, formulés sur le romantisme, et il démontre comment les meilleurs savants et esthéticiens voient ce grand mouvement spirituel et littéraires du passé. – Dans la „Revue des livres” se trouve l'article de *Stephan Sulyok*, qui fait connaître le débat déroulé entre les savants hongrois et roumains sur la question de la Transylvanie dans les „Revue des Études Hongroises” et „Revue Historique du Sud-Est Européen” (en 1927–1928). L'étude de *Nicolas Ferenczi* termine cette partie de la Revue par sa riche bibliographie concernant la production de la littérature hongroise en 1927. Le nombre des livres parus en hongrois dans cette année s'élève à 376, tandis que la production totale des années 1919–1927 est de: 2257 livres.

SIEBENBÜRGISCHE LITERARISCHE RUNDSCHAU (ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

Wissenschaftliche und kritische Zeitschrift

Schriftleiter: DR. LUDWIG GYÖRGY

VI. JAHRGANG

1929

HEFT 1-2.

Gyárfás, Elemér: Supplex Libellus Valachorum. Senator Dr. E. v. Gyárfás behandelt unter diesem Titel die Denkschrift, welche die Siebenbürger Rumänen im Jahre 1791 an Kaiser Leopold II. richteten, um sich als *vierte Nation* des Landes anerkennen zu lassen, neben den Ungarn, Sachsen und Székler, die damals die drei federative Nationen Siebenbürgens bildeten. Der Verfasser zeigt uns die Schwierigkeiten, welche die Anerkennung der Rumänen, als vierte Nation, verhinderten, wovon die wesentlichste ihre territoriale Lage war. Die andern drei Nationen besaßen nämlich eine *territoriale Autonomie*, die Rumänen hingegen bewohnten nicht ein bestimmtes Territorium in Lande und das Prinzip der *persönlichen Autonomie* – welches auch heute noch eine vielumstrittene Frage ist – war noch völlig unbekannt zu der Zeit, wo man eine nationale Autonomie ohne einem bestimmten Territorium sich nicht vorstellen konnte. Heute kämpfen auch die Ungarn Siebenbürgens um die Anerkennung ihrer nationalen Autonomie und folglich ist es sehr interessant die verschiedenen Gründe und Gegengründe kennen zu lernen, welche die – heute sich im Vollbesitz der Staatsgewalt befindlichen – Rumänen im selben Kampfe vor einem Jahrhundert vorbrachten.

Juhász, Koloman: Das Aufblühen des Temescher Banats nach dem Tartarenzuge.

Bezüglich der Ortsnamen des Banates galt als eine der ältesten Quellen die gemeinsame Ausfertigung der Tschanader und Arader Kapiteln vom Jahre 1247. Nachdem diese sich als eine Fälschung erwies, bleibt als erste Nachricht nach der Tartarenverwüstung (1241) die Teilungsurkunde des Adelsgeschlechtes derer von Tschanad aus dem Jahre 1256, welche im Archive des Siebenbürgischen Museums in Kolozsvár (Klausenburg) aufbewahrt wird. Wie die auf Grund dieser Urkunde durch Prof. L. Kühn verfertigte Landkarte darstellt, lagen die Ortschaften dichter nebeneinander, als heutzutage. Obwohl dieselben grösstenteils eigentlich nur Weiler gewesen sein dürften: weist die Urkunde doch auf das beachtenswerte Aufblühen des Banates hin, da vor kaum 15 Jahren durch die Tartaren sämtliche Dörfer verwüstet wurden. Der Aufsatz versucht die Lage der einzelnen Ortschaften zu bestimmen und deren Namen etymologisch zu erklären.

Kristof, Georg: Die ungarische Presse in Siebenbürgen in der Zeit des Absolutismus (1849–1866). 1. Die in Kolozsvár (Klausenburg) herausgegebenen Zeitschriften.

Der Verf. charakterisiert im vorliegenden Teile die allgemeinen politischen Verhältnisse, dann die sehr ungünstige Lage der Presse, deren Entwicklung und Verbreitung die ausserordentlich strenge Zensur verhinderte. Es waren zwar kurze Perioden, in welchen das ganze Ungarum in Siebenbürgen keine einzige Zeitschrift hatte. In den Jahren 1852–1856 gab es keine einzige Zeitung mit politischem Inhalt, da das einzige Journal in diesen Jahren (*Hetilap*) ohne politischen Gehalt experimentieren musste. Bis incl. 1866 sind 13 Journale (darunter nur eine wis-

senschaftliche Mitteilung, *Keresztény Magvető*) erschienen. Der Verf. überblickt die Aktivität der Journale und Journalisten und fasst ihre Bedeutung zusammen. Es wird konstatiert, dass zwar die damalige Presse auch noch relativ sehr blutarm war, jedoch die einige Funktion des öffentlichen Lebens war, in welcher sich die Seele, der Lebenswille und Lebensversuch des Ungartums in Siebenbürgen kundgibt, widerspiegelt und zu erkennen und zu erörtern ist.

Gál, Clement: Der literarische Ausschuss des Siebenbürgischen Landtages von 1791.

Der Siebenbürgische Landtage von 1791 hatte unter anderen auch einen literarischen Ausschuss für die Coordination des Schulwesens ausgesandt. Die Mitglieder des Ausschusses waren die hervorragendsten Repräsentanten der vier rezipierten Religionen. Der Ausschuss hielt vom 17. Januar 1793 bis zum 18. April 11 Sitzungen ab. Sein Arbeitsprogramm enthielt alle jenen Wünsche und Gedanken, welche die öffentliche Meinung des damaligen Siebenbürgen beschäftigten und in den Seelen der Menschen lebten. Diese Gedanken hätten der Kulturpolitik des Landes als Fundament dienen können; aber der Landtag konnte seine Tätigkeit nicht fortsetzen und deshalb wurde aus dem Vorschlag kein Gesetz. Dieser Vorschlag hatte den charakteristischen Zug, dass er in sehr liberaler Weise die Verhältnisse hinsichtlich der Nationalitäten und der Religionen bei der Einrichtung des Schulwesens berücksichtigte.

Diese Angaben hat der Verfasser in einem Manuscript entdeckt, das im Besitz des unitarischen Collegiums zu Kolozsvár (Klausenburg) zu finden ist.

Rónay, Elemér: Tod und Ruhestätte des Fürsten Johann Kemény.

Der siebenbürgische Fürst Johann Kemény wollte 1661–1662, nachdem er von den Türken abtrünnig geworden war, Siebenbürgen an Ungarn anschließen. Vom Wiener Hof unterstützt, trat er auch gegen die Türken auf, die Michael Apaffy zum Fürsten gemacht hatten. Es kam zu einem Kampf, in dem Johann Kemény am 23. Januar 1662 bei Nagyszöllös fiel. Der Verf. beschreibt den Verlauf der Schlacht und die Umstände des Todes des Fürsten genau, widerlegt zugleich auf Grund archivalischer Forschungen die Familientradition, die allgemein angenommen wurde, dass nämlich Käthe Kemény, die Schwester Johann Keménys, ihn nach der Schlacht im Keresder Grabmal der Familie Bethlen hätte bestatten lassen. Er stellt fest, dass die irdischen Überreste des Fürsten in Nagyszöllös mit seinen Rittern in ein gemeinsames Grab gelegt wurden.

György, Ludwig: Eine alte berühmte Buchreklame. Ein angebliches Patschantantra-Derivat in der ungarischen Literatur.

Der Verf. bespricht eingehend die Geschichte von Robert Dodsley's, Buchhändlers zu London, 1751 unter dem Titel *The Oeconomy of Human Life* erscheinene, zu ihrer Zeit weltberühmte Sammlung moralischer Maximen: die Reklamschlacht der Journale, die sich während ihres Erscheinens abspielte, und jene Argumente, die Lord Chesterfield gegenüber für Robert Dodsley's Autorschaft zeugen. Beachtet wird ferner die weltliterarische Verbreitung dieses Buches: seine französischen, deutschen, italienischen, spanischen, portugiesischen, russischen und lateinischen Übersetzungen, unter die der Verf. zwei bisher unbekannte ungarische Übertragungen einreicht. Die eine erschien 1777 in Kolozsvár (Klausenburg) unter dem Titel *Oeconomia Vitae Humanae azaz emberi életet igazgató Bölts Regulák* (Oe. V. H. d. h. das menschliche Leben lenkende weise Regeln). Sie wurde übersetzt von Joseph Sófalvi, Professor in Kolozsvár, der dieses Buch auf seiner Studienreise nach Leyden kennen lernte. Die andere Übersetzung erschien 1815 in Debrecen: *Indiai Bölts vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben* (Der Indische Weise oder wie man in diesem oeconomischen

Leben glücklich sein kann), übersetzt von Johann Csányi. Die erstere entstand aus der französischen Übersetzung von S. de La Douespe (Haag 1751), die letztere, die die ungarische Literaturwissenschaft bisher für einen unbekanntem Abkömmling des Panschatantra hielt, durch Vermittlung eines nicht näher zu bestimmenden deutschen Textes.

Biró, Wenzel: Das Leichenbegräbniss der siebenbürgischen Fürsten. Bei den Leichenbegräbnissen der siebenbürgischen Fürsten wurden zumeist dieselben Formen als die bei der Beerdigung des ungarischen hohen Adels beibehalten. Das Begräbniss wurde mit grossem Pomp vollbracht, verbunden mit einem Reichstag. Die Beerdigungszeremonie, die Form des Leichenzuges und die der Dekorationen wurden allmählich Brauch. Der Ort der Beisetzung war im Allgemeinen die Kathedrale zu Gyulafehérvár (Karlsburg). Eigentümlichkeiten: die zur Dekoration dienenden vielen Wappen, Paradeperle, Militär-Abzeichen, Trauerreden und Lobgedichte.

Kelemen, Ludwig: Pfarrer Lorentz Vajdakamarási. Bisher kannte die ungarische Literaturgeschichte eigentlich nur den Namen L. V.-s aus den beiden erzählenden Dichtungen, die er Ende des 16. Jh. (1581 und 1591) schrieb. Der Verf. stellt aus in dem Archiv der unitarischen Kirche in Kolozsvár (Klausenburg) entdeckten Angaben fest, dass L. V. unitarischer Pfarrer war und aller Wahrscheinlichkeit aus der Gemeinde Vajdakamarás des Komitats Kolozs stammte.

Diesen Hauptartikeln folgen kleinere Mitteilungen, die interessante und lehrreiche Daten zur ungarischen historischen Vergangenheit und zum geistigen Leben Siebenbürgens darbieten. Die kritische, Bücher- und Zeitschriftenschau der Zeitschrift bespricht 70 ungarische, z. T. rumänische und französische Bücher aus dem Gebiet der Philosophie, Ästhetik, Psychologie, Literatur, Sprachwissenschaft, Geschichte und Kulturgeschichte. – Die beiden Aufsätze der Auslandrundschau von allgemeinem Interesse sind: Georg Kristóf, *Die internationalen Probleme der Ästhetik* und Elemér Jancsó: *Kritische Kämpfe um die Hundertjahrfeier der Romantik*. Ersterer bespricht die Verhandlungen des Hallenser ästhetischen Kongresses vom Jahre 1927, letzterer stellt auf Grund der wichtigsten französischen Spezialarbeiten den ungarischen Lesern die entgegengesetzten Meinungen vor, wie die besten Literaturhistoriker und Ästhetiker die französische Romantik beurteilen. In der Rundschau rezensiert Dr. Stephan Sulyok jene interessante historische Diskussion über Siebenbürgen, welche zwischen ungarischen und rumänischen Gelehrten in der *Revue des Etudes Hongroises* und der *Revue Historique du Sud-Est Européen* von 1927–28 stattgefunden hat. – Die Mitteilungen der Zeitschrift beschliesst die von Dr. Nikolaus Ferenczi zusammengestellte Bibliographie der siebenbürgischen ungarischen Literatur des Jahres 1927. Die Produktion dieses Jahres weist 376 Werke auf, die der Jahre 1919–1927 macht 2257 Werke aus.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: Dr. György Lajos

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle“ kiadása

1. <i>Rass Károly</i> :	Reményik Sándor — — —	40—	Lej
2. <i>Pârvan Bazil</i> :	A dákok Trójában — — —	30—	„
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> :	Gyulafehérvár Erdély művelő- déstörténetében — — —	30—	„
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> :	A moldvai magyarság — —	40—	„
5. <i>Szokolay Béla</i> :	A nagybányai művésztelep —	40—	„
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> :	Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — —	40—	„
7. <i>Dr. György Lajos</i> :	Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925. év. —	50—	„
8. <i>K. Sebestyén József</i> :	A brassai fekete templom Má- tyás-kori címerai — —	40—	„
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> :	Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50—	„
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> :	Brassai küzdelmei a magyar- talanságok ellen — — —	50—	„
11. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> :	Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — —	40—	„
12. <i>Dr. György Lajos</i> :	Két dialogus régi magyar iro- dalmunkban — — — —	60—	„
13. <i>K. Sebestyén József</i> :	A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címerai —	50—	„
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> :	Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év —	50—	„
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> :	A Supplex Libellus Valachorum	50—	„
16. <i>Rónay Elemér</i> :	Kemény János fejedelem ha- lála és nyugóhelye — —	50—	„
17. <i>Dr. György Lajos</i> :	Egy állítólagos Pancsátrantra- származék irodalmunkban —	50—	„
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> :	Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év —	60—	„

Erdélyi Irodalmi Szemle

Tudományos és kritikai folyóirat

Alapította:

Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Erdély egyetlen tudományos folyóirata, a mai körülmények közt az erdélyi magyar tudományosság egyedüli megnyilatkozása.

Feladatát elsősorban a magyar tudományos szellem főtartásában, az erdélyi életünkkel kapcsolatos szellemi tudományok művelésében, multunk szellemtörténeti szempontból jelentős adatainak feltárásában, a magyar és külföldi tudományosság eredményeinek ismertetésében, a román és az erdélyi német tudományos irodalom magyar vonatkozásainak figyelemmel kísérésében, illetőleg a magyar tudományossághoz való közvetítésében, s végül az erdélyi magyar szellemi élet kritikai és bibliografiai számontartásában látja.

Erdélyi jelzője nem elkülönülést jelent a magyar tudományosságtól, csupán azt a törekvését fejezi ki, hogy főképpen azoknak a feladatoknak organizálására és megoldására törekszik, amelyek a magyar tudományosság speciális erdélyi feladatai.

Az

Erdélyi Irodalmi Szemle

megjelenik negyedévenként, április, július, október és december hónapokban, számonként 6—7 ív terjedelemben.

Előfizetési ára számonként 100 lej (5 pengő), egész évre 400 lej (18 pengő).

Magyarországi bizományos:

Studium R.-T. Budapest, IV. Múzeum-körút 21.

Előfizetési díjak, megrendelések és a lap szétküldésére vonatkozó reklamációk a kiadóhivatalhoz intézendők:

**Erdélyi Irodalmi Szemle Kiadóhivatala
Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (Brassai-ucca) 5.**

A folyóiratnak szánt közlemények (lehetőleg gépirással), könyvek, folyóiratok, cserepéldányok stb. a szerkesztőség címére küldendők:

**Erdélyi Irodalmi Szemle Szerkesztősége
Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (Egyetem-ucca) 10. I. 7.**

Erdélyi Irodalmi Szemle

Felelős szerkesztője: Kiadója: Kiadóhivatali igazgatója:
Dr. György Lajos. A kiadóbizottság. Kovács Kálmán.

LAPKIADÓ ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RT. NYOMÁSA, CLUJ-KOLOZSVÁR.